VÁRADY TIBOR

népellenes mosoly

FORUM

Várady Tibor

NÉPELLENES MOSOLY

További történetek az irattárból

FORUM
Újvidék
2021

BEVEZETŐ

Megszabadulni a hétköznapoktól című írásában Örkény István ezt közli az olvasóval: „A színházi néző ki akar lépni a saját életéből, meg akar szabadulni a hétköznapoktól...” Ez gyakran így van. De vannak olyan idők is, amikor nem hétköznapoktól, hanem színpadtól igyekeznek megszabadulni az emberek. Mert a történelem színpadán vannak kényszerszereplőkként. Vagy odaterelt kényszernézőkként e színpad előtt. Aki meg akar szabadulni és ki akar lépni ebből az életből, az a hétköznapok felé indul. Egyes utcákban, kapubejáratokban, udvarokban vannak még ottfelejtett hétköznapok, bár ezek már inkább egy képzelt világra hasonlítanak. A hétköznap-látogatók pedig oda tartanak.

Ezt látom azokban az iratokban, melyek a második világháborút követő első évek pereit mutatják. Egy-két esetben – ha nem üldözöttek vagy üldözők a szereplők – felbukkannak mindennapok világháború alatti években is. Például, amikor 1943 márciusának végén egy zömmel német bánáti faluban kemény szóváltás alakult. A falubeli németeket megosztó kérdés nem az volt, hogy az alakuló történelem színpadán – és azok után, ami eddig történt – Hitler egy dicső vezér vagy egy szörny. Az utcán, a foszladozó, de még jelenlevő hétköznapokban az volt a kulcskérdés, hogy Susanna egy rendes lány vagy egy kurva (azok után, ami a kukoricásban történt közte és egy szomszédasszony férje között). Ez a kérdés bíróság elé került.

Aztán a világháború utáni első években folytatódnak még a háború lendületei, ezek megingatnak (vagy ledöntenek) régi építményeket, és meg tudják ingatni az éppen épülő valóságbódékat. Vannak hétköznapkereső próbálkozások is. Az iratokban látom, hogy egy gatyalopás ügyében tért vissza hagyományos ösvényekre a jog. A szemben álló felek római jogra is hivatkoztak. Mert a gatyalopás tisztes távolságban volt mind a korábbi, mind az új hitektől. Viszont sokkal inkább patriotizmus, mint jog van a színpadon, ha népvagyon is érintett. Brankóra kemény büntetés várt, amikor a tejcsarnokban dolgozó Katarinának megengedte, hogy a tejcsarnok menzáján ebédeljen. Katarina németként lágerben volt 1946-ban, kirendelték munkára a tejcsarnokba, ott dolgozhatott, de nem ehetett. Egy kondérból a kényszermunkások is kaphattak valamit, de a menza nem volt számukra hozzáférhető. A bíróság azt találta, hogy Branko hazafiatlan cselekedete a népvagyon – vagy népkaja – zsugorodását eredményezte. Aztán ugyanez a Branko kocákat tartott az udvarában. Állítólag

egy szomszéd kocáit a szomszéd beleegyezésével. Ez így egy hétköznapi mozzanat. De a háború hevületeinek folytatódó sodrásában ez is hazafiatlan tett volt, mert német volt a szomszéd. Az ügyész minősítése szerint Branko „fasiszta származású kocákat" tartott magánál. Egy elképzelhető ügyvédi érvelés az lehetett volna, hogy ezek most már mindennapok, és így létezhetnek egyszerű szomszédi kapcsolatok, akkor is, ha éppen német a szomszéd. De ekkora felségterület még nem jutott a hétköznapoknak a per idején, 1947 februárjában. Ezért az ügyvéd inkább azzal érvel, hogy Branko szülőfalujából hozta magával a kocákat, tehát ezek nem fasiszta származású kocák. Ezen talán mosolyogni lehetett volna, de ez sem volt kockázatmentes. Szintén ezekben az években Csepcsányi István evangélikus lelkészt népellenes mosoly elkövetésével vádolták.

Hogy nehezen voltak hozzáférhetőek a mindennapok, ezt Péli Antal levele is mutatja, aki 1948-ban arra kéri az ügyvédet, hogy eszközölje ki, hogy feleségül vehesse a feleségét. Őt egyébként azzal vádolták, hogy fejlesztette a hitleri hadsereg hadi teljesítőképességét – és ezt úgy tette, hogy paprikamalmot működtetett, mely németeknek is árult paprikát. Az ügyész felhozta, hogy őrölt paprikából erőnlétet fokozó vitamin is készülhet. Miközben ezen mosolygok, az is felötlik bennem, hogy a szabásminták, melyekhez akkoriban érvek idomultak, talán nem szűntek meg, csak leplezetlenebbül látom őket régi iratokban, mint a mai valóságban.

Itt van – többek között – a Lederer-ügy is, melyben a legendás csókai nagybirtokosok megpróbálnak egy háború előtti normalitásba visszatérni, de ez nem igazán sikerül. Miután a zsidóüldözés elől Pestre menekülnek, majd túlélik az ott következő zsidóüldözést is, visszatérnek, és szembesülniük kell a „megszállókkal való együttműködés" vádjával – mert az új gyakorlatban ez lett a szokványos (mondhatnám hétköznapi) alapja a vagyonelkobzásnak. A periratok között levelek is vannak, melyeket a Lederer apa és fia az ügyvéd apának és fiúnak írnak. Ezek nemcsak azt mutatják, hogy mi történt az alakuló új és ismét új világokban (fasizmus, antifasizmus, kommunizmus), hanem azt is, hogy Ledererék hogyan élték meg azt, ami történt.

Az iratok véletlenül maradtak meg – és ez a véletlen most szerencsévé alakult. Henry James amerikai regényíró szerint „[a] történelem nagy részére van szükség, hogy egy kis irodalom teremtődjön". Azt hiszem, Henry James a nagy történelemre gondolt. A kisemberek mindennapi történelme azonban, mely a második világháború körüli periratokban maradt meg, több esélyt ad. Egy Antal vagy Branko perében a világháború körülbelül ugyanannyi szerepet kap, mint egy-egy Katarina. És ilyen történelemötvözetből sokkal kevesebb is elég ahhoz, hogy irodalmat teremtsen (vagy irodalommá váljon).

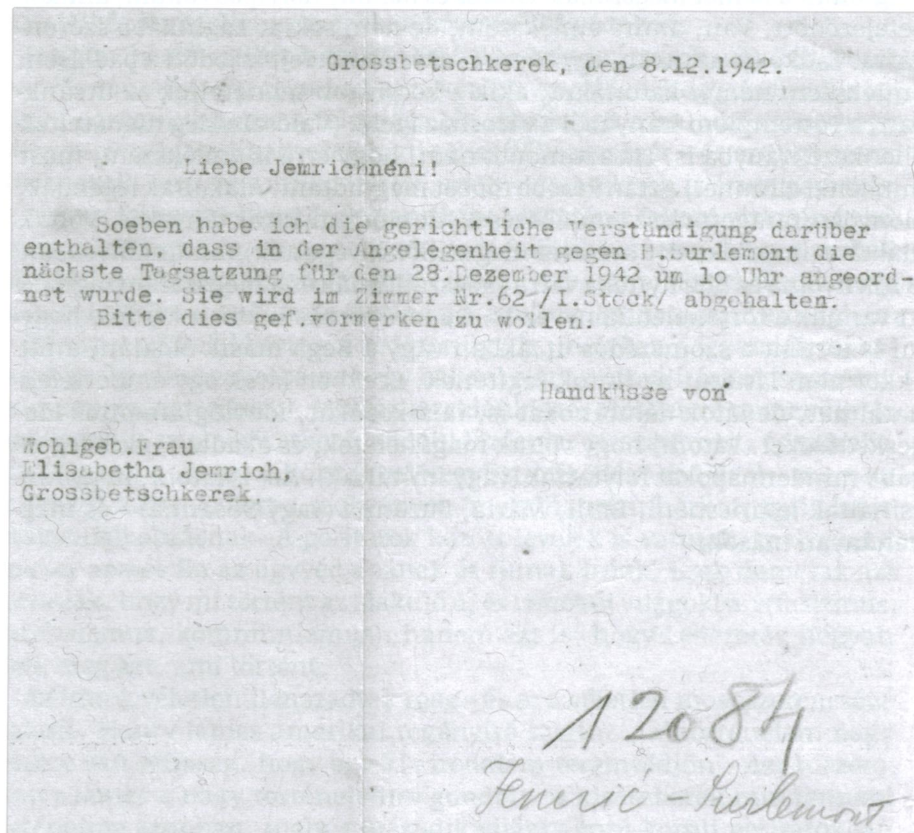
MAGÁNÉLETEK A FASIZMUS ALATT

Kétéves, pontosabban egy hónap híján kétéves voltam, amikor Becskereken megindult a német megszállás. Ötéves és néhány hónapos voltam, amikor befejeződött. Van, amire emlékszem, de nem sokra. Leginkább szorongásra. Tankokra az utcán, egy bácsira, aki nálunk rejtőzködött a padláson. Emlékszem német katonákra, akik a kocsiúton meneteltek az utcánkban, a Tóttemplom irányából a városháza felé. (Valószínűleg meneteltek ellenkező irányba is. Ha azt mondanám, hogy erre is emlékszem, most mindenki elhinné.) Aztán később többet megtudtam. Alakultak legendák, előnyösre faragott visszaemlékezések, de előttem álltak tények is. Voltak diáktársaim, akiknek a szüleit a megszállók kivégezték. Tanulmányokban is sok nyoma és bizonyítéka van a megszállásnak és a megszállottságnak. Itt vannak a történelemkönyvek is. De továbbra is lüktet a kérdés, hogy mi is történt a szomszédos utcákban vagy a Bega másik oldalán, amit akkor nem láttam. Az iratok segítenek. Ezekben látok egy embertelen hatalmat, de látok délutánokat is, találkozókat, ideológiamentes ideskedéseket. Látom, hogy voltak magánéletek, és akadtak, akik leginkább mindennapokat folytattak (vagy imitáltak). Azt is látom, hogy mit csináltak Jemricsnéni, Emil, Mária, Suzanna (vagy Susanna) – és még néhányan mások.

FASIZMUS – BECSKEREKI HÁZI HASZNÁLATRA

Jemricsnéni, alias Adolf Fichtner

Ebben az ügyben a főszereplő neve „Jemricsnéni". Ez volt a köztudott neve. Akkor is, ha németül szóltak hozzá. Ezt látom nagyapám levelében, melyet németül ír 1942. december 8-án, a következő megszólítással: Liebe Jemrichnéni!

Grossbetschkerek, den 8.12.1942.

Liebe Jemrichnéni!

Soeben habe ich die gerichtliche Verständigung darüber enthalten, dass in der Angelegenheit gegen H.Burlemont die nächste Tagsatzung für den 28.Dezember 1942 um 10 Uhr angeordnet wurde. Sie wird im Zimmer Nr.62 /I.Stock/ abgehalten.
Bitte dies gef.vormerken zu wollen.

Handküsse von

Wohlgeb.Frau
Elisabetha Jemrich,
Grossbetschkerek.

12084
Jemrić – Burlemont

Tehát nem „Liebe Frau Jemrich", vagy „Liebe Tante Jemrich". A liebe (kedves) mehet németül, de a „néni" marad, egybeírva a Jemrichcsel, és nyilván Jemricsként ejtve. Én otthon Jemricsnénit hallottam, ha említették a nevét, és emellett maradok. Egyébként a „néni" nem generációbeli

különbséget jelzett (Jemricsnéni 1860-ban született, nagyapám 1867-ben – szóval valamivel fiatalabb volt a nagyapám, de egy hét évvel előttünk járó hölgy még nincsen néni-távolságban). Arról volt inkább szó, hogy ezen a néven volt ismert, ez a név rögződött. Így hívták Becskereken magyar ismerősök is, szerbek is, németek is. „Gospođa Jemričneni" – mondta egy szerb ismerősünk. Az iratokból látom azt is, hogy a lányneve Schultz volt. Nemzetisége az ítélet szerint is német. Azt nem tudom, hogy szláv vezetéknevet viselő férje minek tartotta magát. Egy másik levélből az is látszik, hogy 1942-ben Jemricsnéni már özvegy – ezt jelzi a levél alján a „Wwe" – azaz Witwe.

Most, hogy próbálok visszaemlékezni, határozottan ismerősen cseng a név. Beugrik, hogy a Bega-parton lakott (ami vagy tény, vagy emlékkeveredés). Az iratokban azonban nincsen lakcím. (Valószínűleg azért nincs, mert minden iratot az ügyvédnek küldtek.) Az idézéseken sincsen cím, csak azt látom a nyomtatványokon, hogy akiket tárgyalásra hívtak, „ingyen használhatják az állami vasutakat". Erre azonban az adott esetben nem volt szükség, mert az érintettek valamennyien becskerekiek voltak (a nyomtatvány szerint petrovgradiak, mert Petrovgrad volt egy ideig a város hivatalos neve, bár a nagyapám Jemricsnéninek küldött német levelében Grossbetschkereket ír). Cím nélkül nem tudom ellenőrizni, hogy valóban a Bega-parton lakott-e. Valamilyen személyes emlékkapcsolatot keresve, eszembe jut, hogy egyszer találkoztam is vele, de ez nem biztos.

Egy-két nappal azelőtt, hogy hozzáfogtam volna Jemricsnéni történetének megírásához, egy még régibb iratcsomóból került egy érdekes levél a kezembe. Alföldy Ede írta nagyapámnak Budapestről 1918. október 28-án. Azt közli, hogy „tegnap, vasárnap" (azaz 1918. október 27-én) valaki értesítette, hogy fel fogják kérni, hogy legyen igazságügyi miniszter a Károlyi-kormányban. Alföldy Ede neves jogász volt, egy ilyen felkérés nem lett volna logikátlan. A levél azonban óvatos – és szellemes is. Le van írva, hogy sok a keringő pontatlan hír, és fontolgatja, hogy érdemes lenne-e elfogadni a tisztséget – ha csakugyan jönne egy felkérés. Felteszi azt a kérdést is, hogy „ha nem lenne erőm ellenállni a csábításnak", vajon milyen esélye is lenne a Károlyi-próbálkozásnak, mert e kormány „ez idők szerint kalandnál és izgalomnál aligha ígérhet egyebet". Felhoz egy párhuzamot is azzal kapcsolatban, hogy mennyire valós az ő találkozása a miniszterséggel: „Talán úgy jártam, mint az egyszeri magyar, akit kérdeztek, hogy látta-e már valahol a császárt, és ő azt felelte, hogy »egyszer láttam, de az se ő volt«." Én (az egyszeri író) is így valahogy vagyok Jemricsnénivel.

Kisgyermekkoromban még sok németet ismertem Becskereken (közöttük lehetett Jemricsnéni is – ha tényleg találkoztam vele). Német szólások is keringtek még, melyeket vagy értettem, vagy valamennyire értettem. Ilyen volt például a „Gottes schönste Gabe ist der Schwabe". Magyarra

(rímestül) így valahogy lehetne fordítani: „A legszebb, amit Isten ád, az a sváb". A hitleri idők előtt ez így vicces volt, és még rokonszenves is. A helyi németek is inkább tréfásan mondogatták, mint fontoskodva. Aztán a viccek terét is hitek töltötték be, és ezek között a mondás lebénult. Talán mozgásesélyt nyerhetett volna a felsőbbrendűséget mutató szószerinti értelmezés (nincs szebb ember, mint a sváb), de így sem ment. A mondás még a korábban felöltött mosolygúnyát viselte, és ebben nem lehetett peckesen masírozni. Mozdulni sem volt tanácsos.

Jemricsnéni nem járult hozzá Hitler jöveteléhez. Valószínűleg nem is igazán örült neki, de esélyt látott benne – mert össze volt veszve a szomszédjával. Ezt a szomszédot Arthur Sürlemonnak hívták. Korábban együtt ittak, pletykáltak és veszekedtek, majd a viták elmérgesedtek, és Sürlemon kitiltotta Jemricsnénit a házából. Körülbelül ekkor vonultak be a német megszállók Bánátba. Jemricsnéni már nyolcvanegy éves volt. Valamit tenni kellett.

A hadviselés módozatai közül a pletykaháború mutatkozott a legmegfelelőbb közegnek és színtérnek. Korábban a pletykák akkor nyertek megerősítést és tekintélyt, ha piaci témává emelkedtek. Most itt volt a lehetőség, hogy a fasizmus témái közé kerüljenek. (Talán pontosabb lenne a „náci" kifejezés, de a helyi lakosok Szerbiában – Bánátot is beleértve – fasizmusról és antifasizmusról beszéltek.) Szóval Jemricsnéni úgy látta, hogy Sürlemon szomszédjához kapcsolódó pletykák, ha az ember célszerűen válogat belőlük (és talán egy kicsit meg is toldja őket) méltánylást nyerhetnek az érkező hitleri eszmevilágban – és így alaposan odatromfol annak a szomszédnak, aki gorombán kitiltotta a házából.

1941. április 21-én (két hétre rá, hogy Hitler katonái átvették a hatalmat Becskereken) Jemricsnéni álnéven levelet ír a friss német hatalom katonai parancsnokságának. Az álnév megválasztása súlyt igyekszik adni a levélnek. Jemricsnéni álvezetéknévként a Fichtnert használta, és ezzel máris tekintélyközelbe került. A vállalt keresztnév pedig egyenesen és egyértelműen Adolf. Egy Adolf Fichtner néven szignált levelet nem lehetett figyelmen kívül hagyni 1941 áprilisában. Adolf Fichtner (azaz Jemricsnéni) megírta a katonai parancsnokságnak, hogy szomszédja Arthur Friedrich Sürlemon valótlanul állítja, hogy az első világháborúban német tiszt vagy altiszt volt, mert nem volt az. Ellenkezőleg, különböző ellenséges csapatokat vezetett át a határon (nincsen pontosítva, hogy melyik határon) Németországba. Utána a felesége hamis belga útlevelet szerzett neki, és ő belgaként Szerbiába szökött. Ezenfelül „mindenfélét lehetne találni a lakásában, talán a zsidó Gyárfás pénzét és okmányait is". Hozzáteszi, hogy Sürlemon korábban Gyárfás alkalmazottja volt. Ez elegendő volt ahhoz, hogy a Wehrmacht letartóztassa Sürlemon urat.

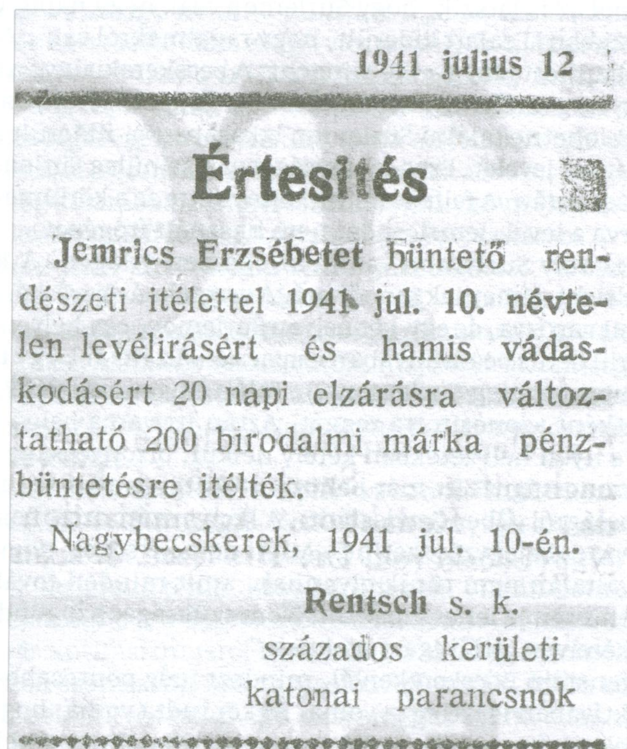
Az iratokból az is látszik, hogy Sürlemon csak négy napig volt német katonai fogságban. Ezalatt kiderült, hogy rágalmakról van szó – vagy legalábbis ezt állapította meg a Wehrmacht. A becskereki ügyészség szerint „a német fegyveres erők minden állítást ellenőriztek". (Tehát azt is, hogy „mindenfélét lehetne találni Sürlemon lakásában"). Kiderült az is, hogy Jemricsnéni írta a levelet. Ezt a lehetőséget valószínűleg Sürlemon vetette fel kihallgatása során. A felfedést megkönnyítette az a körülmény is, hogy kézzel volt írva a levél, Jemricsnéni nem használt írógépet.

Hogy ki is volt Sürlemon, az nem egészen világos. A keresztnév (Arthur Friedrich) németnek mondható. A vezetéknév kevésbé. Leginkább Sürlemonként van írva, de egy-két helyen Surlemon, egy helyen Sŭrlemon. Az ügyész cirill betűs beadványában Сирлемон. Ez inkább egy francia név irányába mutat (esetleg Surlemont?). Talán hugenotta volt? Az eljárás során németként azonosította magát. Aztán itt van a belga kötődés is. Vajon lehet-e ilyen helyzetekben kétely nélkül, bizonyossággal megállapítani egy azonosságot? Itt már behozom Wittgensteint is, aki könyvet írt a bizonyosságról (Über Gewissheit). A könyv számozott bejegyzéseket tartalmaz. A 470. bejegyzés szerint: „Miért nem kétséges, hogy L. W.-nek hívnak? Egyáltalán nem tűnik olyannak, amit minden további nélkül, kételytől mentesen le lehet szögezni. Nem szükséges azt gondolni, hogy ez egyike a kételyen felüli igazságoknak."

Ha Wittgenstein Becskereken él, mindezt még pontosabban és szélesebb perspektívában is láthatta volna. Akkor tudta volna, hogy (kételyek alatt vagy felett) ő nemcsak L. W., azaz Ludwig Wittgenstein, hanem lehet W. L. (Wittgenstein Lajos), lehet Lj. V. (Ljudevit Vitgenštajn), sőt Љ. В. (Људевит Витгенштајн) is – és így még jobban megvilágosodhatott volna benne az azonosságkétely lényege.

Sürlemonnal kapcsolatban, az sem tisztázódott egészen, hogy mit csinált az első világháborúban. Volt német tiszt (vagy altiszt), vagy hazudta, hogy volt? A becskereki szerb ügyész, akinek később hatáskörébe került az ügy, azt feltételezte, hogy a francia hadseregben volt hadnagy.

Mindenesetre a Wehrmacht Sürlemonnak adott igazat, Jemricsnénit pedig elítélte. Rentsch kerületi katonai parancsnok 200 birodalmi márka (Reichsmark) büntetést szabott ki azzal, hogy ez húsznapi elzárással helyettesíthető, ha nem fizetne. Jemricsnéni fizetett. A döntést „értesítésként" meg kellett jelentetni a *Torontál* napilapban:

1941 julius 12

Értesités

Jemrics Erzsébetet büntető rendészeti itélettel 1941. jul. 10. névtelen levélirásért és hamis vádaskodásért 20 napi elzárásra változtatható 200 birodalmi márka pénzbüntetésre itélték.

Nagybecskerek, 1941 jul. 10-én.

Rentsch s. k.
százados kerületi
katonai parancsnok

Itt egyébként látom, hogy az újságban Jemricsnéni az Erzsébetek közé lett sorolva. Az iratokban Elisabeth.

Az ügynek azonban ezzel még nincsen vége. Sürlemon úr sem tudott csak úgy kilépni a hevületből, nem elégedett meg a Wehrmacht által kiszabott szankcióval, és bírósági feljelentést is tett Jemricsnéni ellen. A Wehrmacht előtt nem, de a bírósági eljárásban már ügyvédek is helyet kaptak. Jemricsnéni nagyapámat kérte fel, hogy képviselje, Sürlemon úr ügyvédje pedig Heklai Pál volt (Piroska nagynéném férje, azaz a Pali bácsi). A feljelentés nyomán, Ivan Mirkov ügyész vádat emelt, 1942 júliusában.

1942 nyarán egy másik hasonló ügy is folyik. Nemcsak a nyolcvanegy éves Jemricsnéni látott tekintélypótló esélyt a fasizmusban személyes perpatvarai kapcsán. Ezt érezhette a huszonhárom éves V. Ilona is, akit a főnöke, N. Emil sértett meg. Hogy mi történt Ilonával, azt A. Heinermann orvosi bizonylatából látom. Heinermann Péter régi ismerősöm szerint (aki a Matica Srpska levéltárában dolgozik Újvidéken, de becskereki) az A. Alojzot jelzett. Heinermann doktor német nyelvű bizonylatában először is a neki szolgáltatott adatokat jegyzi fel. Ilona nyilatkozata szerint, 1942. május 1-jén, délután öt óra tájt a főnöke N. Emil „kézzel és ököllel ütötte, húzta a haját, és lábbal is megrúgta". Ezután a sérülések pontos leírása következik, majd a diagnózis, mely szerint a sérülések várhatóan tíz napon belül gyógyulnak, tartós következmény nélkül. Ebben az időben (1942 májusában) ennél sokkal drámaibb dolgok is történtek, de a személyes sértődéseket és arculütéseket ritkán sikerül távlatba helyezni.

Júniusban Ilona nagyapámhoz fordult, de előzőleg „információkat adott a hatóságoknak", tulajdonképpen feljelentést tett N. Emil patikus ellen. A feljelentésben az is látszik, hogy Ilona érezhette, hogy szüksége van egy kis fasizmus gyártotta lendületre is, hogy eredményesebben visszarúghasson. Ott áll, hogy N. Emil (azonkívül, hogy Ilonát ütötte és rúgta) tiltott rádióállomásokat is hallgatott, és „szidalmazott vezető embereket, ezek között Hitler Adolf Führert".

A tiltott rádióállomásokkal kapcsolatban személyes emlékek is beugranak. A német megszállás alatt apám is hallgatott mindenféle rádiót különböző nyelveken. Ahhoz még túl fiatal voltam, hogy tudjam, mit hallgatott (a megszállás vége felé, 1944-ben is csak ötéves voltam még), de emlékszem, hogy többször odébb csavarta a rádió keresőpálcáját, ha valaki kopogott az ajtón. (Rendszerint kiderült, hogy kliens volt, aki munkaidő után érkezett, és miután az irodaajtóval sikertelenül próbálkozott, a lakásajtón kopogott.)

Nézegetve az ügyvédi lépések (és költségek) felsorolását, látom, hogy ezúttal nem a hagyományos pereskedés mezsgyéjén haladtak a dolgok. Leginkább olyan tételek vannak, hogy „többször hosszas megbeszélés az ügyféllel", „megbeszélések az ellenféllel", „megállapodás szerkesztése", „ismételt megbeszélések az ügyféllel és ellenféllel".

Folyó szám	Datum 1942.	Tárgy	Bevétel Din	p	Kiadás Din	p	Munkadij Din	p
	VI.	Többszöri hosszas megbeszélés ügyféllel						
	"	Levelezés ügyféllel						
	"	Megbeszélések ellenféllel						
	13.	Megállapodás megszerkesztése						
	"	ismételt megbeszélések ügyféllel és ellenféllel. –						
	"	újbóli megállapodás megszerkesztése és leirása.						
	VI. 13.	Ellenfél fizet költségkiegyenlitésül	10.000.–					
		Ügy befejezve 1942. VII. 13.						

Mindennek az eredménye egy nyilatkozat volt, melynek több változatát látom az iratcsomóban. Ilona közlése először magyarul fogalmazódott meg, majd szerbül, és több módosítás után a szerb változat lett aláírva. A lényeg már az első változatban rögzítve volt, csak részletek és árnyalatok módosultak. A kézzel írt magyar változatban többek között ez áll:

„Megbíztam dr. Várady Imre ügyvédet, hogy N. Emil által elkövetett és rajtam esett sérülésekért részemre megfelelő elégtételt szerezzen. Információim leadásakor, mivel ez nyomban az elszenvedett sérülések hatása alatt történt, s érthetően ingerült állapotban voltam, panaszoltam, hogy [...] tilos rádiót hallgatott, vezető embereket, mint Hitler Adolf Führert szidalmazott. [...]
Kijelentem, ma már higgadt nyugodt lélekállapotban, hogy mindezeket izgatottságomban adtam elő, sajnálom, hogy erre elragadtattam magam és ezennel mint fenn nem álló tényelőadást kifejezetten visszavonom."

A nyilatkozatban ott áll az is, hogy mivel N. Emil bocsánatot kért a testi sértésért, és kárpótlásként kifizetett 65 000 dinárt, Ilona az ügyet elintézettnek tekinti. Nagyapám ügyvédi költségeit (10 000 dinárt) is N. Emil állta.

Az ügy 1942. július 13-án fejeződött be (miután Ilona és Emil, a nagyapám közvetítésével, a fasizmust a végén mégis kihagyták a vitából).

Vissza Jemricsnénihez

Szintén 1942 júliusában az ügyész rágalmazással vádolta Jemricsnénit. Augusztus elején, nagyapám formai kifogásokat terjesztett elő. Lényegében azt állította, hogy nem lehet büntetést kérni egy olyan tettért, melyért a vádlott már meg lett büntetve. (Mert a Wehrmacht már elítélte.) A bíróság nem így látta, az ügy folytatódott. Jemricsnéni magyarázni igyekezett a helyzetet. A magyarázatot részben a periratokban látom, részben egy négyoldalas német szövegben, mely kézzel íródott kockás lapokra – és mely nagyon nehezen olvasható. A kéziratban Jemricsnéni az ügyvédnek igyekszik beszámolni arról, hogy mi is történt. Feltételezem, hogy nagyapám nálam jobban tudott nehezen olvasható német kézírást kibetűzni, melyben latin és gót betűk keverednek. Meg aztán rá is kérdezhetett. Nekem csak itt-ott sikerült mondatokat és félmondatokat elolvasnom. De itt nem álltam meg. Eszembe jutott, hogy valaki, aki mélyebben kötődik a német nyelvhez, és akinek a gót betűkkel is van tapasztalata, több sikerrel járhat. Otthon, az ember félhomályban is felismer bútordarabokat (és azt is tudja, hogy mi hiányzik). Talán ugyanígy, ha valaki otthonosan mozog egy nyelvi közegben, jobban látja, hogy mi mihez tartozhat, felismerheti a nehezen kivehetőt. Ezért kértem Erzsébet von Kontz segítségét (aki az első dokumentumpróza-kötetemet fordította németre), és neki – egy-két szó kivételével – sikerült mindent elolvasni (és le is gépelni).

Látom, hogy a feljegyzés azzal indul, hogy néhány évvel ezelőtt (néhány évvel 1942 előtt) ismerte meg Jemricsnéni Sürlemon urat és Sürlemonnét. Niederbacherék révén találkoztak. A Niederbacher házaspár egyszer Grazba utazott, és volt egy hölgy útitársuk, aki „Sürlemonnénak mondta magát". Ez a megfogalmazás gyanút sejtet, és a további szöveg igazolja is a gyanút. Hónapokkal a grazi út után, 1939. április elején, Jemricsnéni azt hallotta ugyanis valakitől, hogy Sürlemon úr a napokban fog megesküdni azzal a hölggyel, aki Niederbacherékkal együtt utazott. Tehát hazugság volt, hogy már házasok. Jemricsnéni meg akart bizonyosodni. Elment az anyakönyvi hivatalba, hogy rákérdezzen. Ott azonban egy kisasszony azt mondta neki, hogy nem adhat ki adatokat. Jemricsnéni nem adta fel. Azt mondta, hogy egy meglepetést akar szervezni a házasoknak, és ezután a kisasszony mégis megmondta, hogy 1939. április 12-én lesz az esküvő. Tehát hazugság volt, hogy házasok – és ez felettébb gyanús.

Niederbacherék „csaknem minden szombaton" *Bowleabend*eket, azaz bóléesteket rendeztek, és ezeken megjelentek Sürlemonék és Jemricsnéni is. A feljegyzés szerint, volt úgy, hogy Sürlemon úr olyan dolgokat mesélt, amit különben nem mesélt volna. Így volt például egyszer, amikor már délután egy látogatás alkalmával a felesége megivott tizenkét pohárka

„Slivovitz und Likör"-t (azt hiszem, ezt nem kell magyarra fordítanom), és Sürlemon úr is ivott. Utána jött a Bowleabend, és Sürlemonné korábban ment haza. Tizenegy óra tájt hazamentek a többiek is, Sürlemon úr pedig a sarokig kísérte Jemricsnénit, és ekkor mondta el, hogy az első világháború alatt – bár német katona volt –, egy éjszaka idegen csapatokat vezetett át a határon Németországba. Jemricsnéni azt is leírja, hogy nem maga találta ki, hanem hallotta, hogy lehet, hogy Sürlemon Gyárfásnak (aki zsidó) a pénzét és ékszereit őrzi. A jegyzet beszámol arról is, hogy egy alkalommal Jemricsnéni jóindulatúan azt ajánlotta Sürlemon úrnak, hogy „feküdjön le, és aludja ki magát". Jemricsnéni sorai arról is tájékoztatják a nagyapámat, hogy a Wehrmacht emberei háromszor is eljöttek hozzá, hogy kihallgassák az Adolf Fichtner néven írt levél tárgyában, ami roppant kellemetlen volt, mert a ház előtt ott álltak a szomszédok, és nézték, hogy mi történik.

Olvasva a feljegyzést (most már a gépelt, teljes szöveget), azt is látom, hogy valószínűleg igazam volt, amikor az jutott eszembe, hogy Jemricsnéni a Bega-parton lakott. Egy ponton ott áll, hogy egy mészárostól is kapott információkat Sürlemon úrról, és ennek a mészárosnak az üzlete „itt van nálunk Kisamerikában". Mivel tudom, hogy Kisamerika olyan városrész, mely körül U betű formájában folyik a Bega, igen valószínű, hogy valóban a Bega-parton lakott.

Jemricsnéni mondatai néhány helyen emóciókat is mutatnak, például amikor leírja, hogy mit érzett, miután értesült arról, hogy hogyan viselkedett Sürlemon úr az első világháborúban. „Oh Istenem, mondtam magamban, félő, hogy talán ismét valami gonoszat tesz Németországgal." Többször emelkedik a szöveg hangulata az „Um Gotteswillen" (Isten szerelmére!) kifakadásig – jelezve, hogy mennyire megrökönyödött valamin.

Emócióelméletében, másokra is hivatkozva, Sartre azt mondja, hogy az emóciót az alkalmazkodás megszakadásának lehet tekinteni. Gondolkodom, hogy Jemricsnéni esetében nem a fordítottjáról van-e szó. Nem lehet-e éppen az emóció alkalmazkodás? Amikor odakinn a városban (és a történelemben) akkora a forrongás, hangoskodás, talán éppen érzületekkel lehet alkalmazkodni. Vagy érzületek mutatásával. Ha érzelmesen mondja (nem egyszer), hogy *Mein Gott!* (Istenem!) és *Um Gotteswillen!* (Isten szerelmére!), talán elhiszik, hogy ő is odatartozik (és Sürlemon úr fölé emelkedik). Igaz, a Jemricsnéni által fogalmazott hevületben ott érezhető még az amatőr színész és a nyolcvanegy éves néni akcentusa. Lehet, hogy ezért nem jött be igazán az alkalmazkodás – és így bukott le, ezért ismerték fel az Adolf Fichtner fedőnév mögött is.

A bíróság előtt a védekezés során már nem Jemricsnéni fogalmazványa a hangadó. Nagyapám nem azt emeli ki, hogy Jemricsnéni féltette Németországot (attól a Sürlemon szomszédtól, aki őt kitiltotta a lakásából).

A védelem inkább azt próbálja magyarázni, hogy Jemricsnéni nem rosszindulatúan kitalált dolgokat írt le (álnéven), hanem olyasmit, amit hallott az utcán, és amit (italozás közben) maga a szomszéd mondott – nem kizárva annak a lehetőségét, hogy valamit félre is érthetett. A bíróság szerint így is tiltott cselekményről (rágalmazásról) van szó, mert ellenőriznie kellett volna, amit állított, és mert a körülményekből az következik, hogy szándékosan rágalmazott. (Ami körülbelül meg is felelhetett a valóságnak.) Lehet ugyan, hogy Jemricsnéni nagyjából elhitte, amit Adolf Fichtnertként írt, de a szándékos besározást nemigen lehet cáfolni.

Az ítélet eredetije nincsen az iratok között, ott van azonban egy német fordítás nagyapám kézírásával. Azt nem tartom valószínűnek, hogy Jemricsnéni ne tudott volna szerbül. Az elképzelhető, hogy elbizonytalanodott, amikor szembesült a cirill betűs szerb szöveggel, és ezért segített a nagyapám. Az ítélet kéziratban sem több mint másfél oldal. A német fordítást feltehetően átgépelte az írnokunk (a Göttel bácsi), ezután Jemricsnéni elvitte a gépelt példányt, a kézirat pedig megmaradt az iratcsomóban. Jemricsnénit harmincnapos szigorított börtönre ítélték – de egy évre felfüggesztve. Tehát nem kellett börtönbe vonulnia, ha egy éven belül nem követ el újabb bűncselekményt. Azt is mondhatjuk, hogy megúszta.

*

Végigolvasva a két ügyiratot, a felé a következtetés felé hajlok, hogy a fasizmus házi használatban sem mutatkozott igazán sikeresnek Becskereken.

Ha félreteszem az iratokat és körülnézek, látom, hogy manapság sem szűntek meg a próbálkozások, hogy a nagy világmozgató hevületeket magánproblémák megoldására alkalmazzák. Varázsige-bitorlási kísérletek felbukkannak a terrorizmus és a terrorizmus elleni harc varázsigéinek korában is. Nemrég Oroszországban egy utas, amikor dugóba került, és úgy látta, hogy le fogja késni a repülőt, telefonon jelentette, hogy terrorista akció készül, bomba van a repülőtéren – és a járatok el is lettek halasztva. Hasonló taktikát alkalmazott egy svájci asszony is, akinek a férje egy másik hölgy látogatása céljából repült volna. A megoldás itt is bombajelentés volt, és ez sikeresen megakadályozta, hogy a férj elrepüljön. Szóval nem lehet a kisembereket egészen kirekeszteni a világeseményekből.

Tovább töprengve a dolgokon, megjelenik a kísértés, hogy kilépjek a dokumentumpróza műfajból, és arról is írjak, ami hiányzik az iratokból. Ezt a kísértést még valahogy legyűröm, de nem tudom megállni, hogy le ne írjam, milyen kérdéseket szeretnék megválaszolni. Egy novellaíró feltétlen elmondaná, hogy miért ütötte-verte Emil Ilonát. Nem kevés a

lehetőség. Esetleg lopáson érte a patikus a laboránsnőt. De ide kellene még valami további hevületgerjesztő részlet vagy előzmény. Arra is el lehetne indulni, hogy sikertelen udvarlás nyomán eszkalálódtak a dolgok, és el nem fogadott ölelés indított fizikai tettlegességet. Azt is jó lenne tudni, hogy Emil valóban hallgatott-e tiltott rádiókat és szidta-e Hitlert. Ilona visszavonta ezt az állítást, magyarázva, hogy a sérülések után, az ingerültség vezette arra, hogy eltérjen a valóságtól. De ez valószínűleg nem így volt. Igaz, hogy inkább hevület, mint igazságszeretet vezethette, de Ilona feltehetően mégis igazat mondott (vagy nagyjából igazat). Mivel felismerni vélem az ügyvédi megfogalmazásokat, azt mondanám (és írnám novellában), hogy az eredeti állítások visszavonása nem a valósághoz való visszatérés volt. Viszont része volt az egyezségnek – és részben igazolta a 65 000 dinár kifizetését. Szóval Emil valóban hallgatott tilos rádiókat, és valóban szidta Hitlert. De nem ez volt a bűne.

Jó lenne Sürlemont is közelebbről látni. Valóban rejtegetett zsidó értéktárgyakat? Nem tudom. Pali nagybátyám, aki képviselte a perben, talán tudhatta. Maguk az iratok találgatásra sem nyújtanak igazi támpontot. Azt hiszem, a véletlenen múlna, hogy melyik vonalat követném prózában.

Mi történt Gyárfással? Sikerült megszöknie, miután Sürlemonnál hagyott néhány vagyontárgyat? Vagy nem igaz, hogy Sürlemonnál hagyott valamit, hanem magával vitte, amit vihetett? Vagy nem sikerült megszöknie, és a belgrádi haláltáborban végezte életét, mint a legtöbb becskereki zsidó? Legszívesebben azt a regényfonalat követném, hogy miután távoztak a németek, Gyárfás visszatér, és elhívja egy közös kávéra a Rózsa étterembe Jemricsnénit és Sürlemont.

És vajon antiszemitizmus vezérelte-e Jemricsnénit, amikor Fichtner Adolfként Gyárfás pénzét, értéktárgyait és dokumentumait is bevonta a feljelentésbe? Valószínűbbnek tartom, hogy nála a lényeg mégis a szomszéddal való veszekedés és nem a zsidókérdés volt. Míg Jemricsnénivel kapcsolatban találgatok, próbálom felidézni, hogy rejtegettek-e valamit nálunk is a háború alatt zsidó barátok és ismerősök. Értéktárgyak tekintetében nem vagyok biztos, de tudom, hogy egy férfi ott rejtőzködött nálunk néhány hétig a padláson. Jemricsnéni ezt valószínűleg nem tudta. Ha tudja, feljelentett volna? Novellában inkább azt írnám, hogy nem. Ez áll közelebb ahhoz, amit az iratokban érzek.

Jemricsnéni szövegei meg az, hogy nagyapám hogyan fordul hozzá, sejtetnek valakit, alakul valamiféle kép. Akit látok, sovány lehetett, fekete hajú, talán nagy orrú, sötét ruhát hordott, Courths-Mahler-regényeket olvasott – és személyes ismeretségek, barátságok vagy csetepaték irányíthatták az életét. Felhívtam egy kortársamat, hogy mond-e neki valamit a Jemricsnéni név. Azt válaszolta, hogy csak arra emlékszik, hogy mondták, hogy egy kicsit hóbortos néni volt. Míg magam farigcsálok

mozaikdarabkákat, hogy valahogy kitöltsem az üresen maradt részeket, úgy látom, hogy illene a képbe egy olyan feltételezés is, hogy Hitler leértékelődött Jemricsnéni szemében, miután kiderült, hogy nincs belőle haszon a Sürlemon elleni fronton.

És végül jön a kérdés, hogy mi is lett Jemricsnénivel. Itt most vissza tudok lépni a dokumentumprózába. Nagyapám naplójában látom, hogy 1944. november 19-e tartalmas nap volt. Ekkor már nincsenek Becskereken a német megszállók, a partizánok vannak hatalmon. Rövid ideig működött Becskereken egy Népfelszabadító Bizottság, melynek partizánok és kommunisták mellett egy-két olyan becskereki polgár is tagja volt, akik nem tartoztak a mozgalomhoz. Nagyapám is tagja volt. 1944. november 19-én volt a nemrég alakult Népfelszabadító Bizottság (Narodno-oslobodilački odbor) utolsó ülése. A napló szerint Kiselički titkár

„beszámolt az odbor utolsó néhány heti működéséről, majd közölte, hogy a Bánátban, s így Becskereken is, katonaság vette át a közigazgatási hatalmat is, s így az odbor működése megszűnt".

Itt azonban nem áll meg az 1944. XI. 19-i keltezésű naplóbejegyzés. Ez a nap vasárnap, és Erzsébet napja is. Nagyapám leírja, hogy a Népfelszabadító Bizottság ülése után gratulálni ment Liptay Erzsikéhez és Jemricsnénihez.

Még két naplóbejegyzés vonatkozik Jemricsnénire. Az 1946. január 19-i naplójegyzet szerint, nagyapám aznap egy kártyapartin vett részt. Ez nem volt ritka. Szüleim rendszeresen jártak kártyázni, nálunk is voltak kártyapartik. Ha nálunk otthon volt az esemény, süteményosztáskor rövid időre – a húgommal és később az öcsémmel együtt – én is megjelentem. Apám rendszerint késett vagy korábban hagyta ott a kártyázókat, mert dolga volt. Anyám nem késett és nem ment el korábban. Ha Benczééknél volt a kártyaparti, szüleim többször engem is elvittek, mert Benczéék fia osztálytársam volt. Nagyapám nem kártyázott, megmaradt a kibic szerepénél, csatlakozott a beszélgetésekhez, vagy csak üldögélt és merengett. Nem tudom, hogy kiknél volt 1946. január 19-én a kártyaparti. Ez nincsen feljegyezve a naplóban. Ott áll azonban, hogy a kártyapartin „mondták az asszonyok", hogy Jemricsnéni nyolcvanhat éves korában elhunyt.

A január 20-i naplóbejegyzés pedig azt mutatja, hogy aznap volt Jemricsnéni temetése. Délután 3 órára volt bejelentve.

SUSANNÁÉK A HADBÍRÓSÁG KÜSZÖBÉN

Többször jutott eszembe a kérdés, hogy hogyan gondolkodtak, és hogyan is érezhették magukat a helyi németek a német megszállás alatt. Látom, hogy Jemricsnéni összeveszett a szomszédjával, de ez feltehetően akkor is megtörtént volna, ha Hitler katonái nem vonulnak be Becskerekre. Igaz, a veszekedés közben Jemricsnéni felfigyelt a fasizmus adta lehetőségekre.

Tudok valamit Annau néniről is. Például azt, hogy a német hadseregnek szurkolt a háborúban. Ennek egy nagyon egyszerű oka volt. A fiát, aki gyári munkás volt Nagybecskereken, mozgósították, majd elvitték az orosz frontra. Annau néni nem fordulhatott a fia ellen. A fiú a házvezetőnőnk férje volt. Innen a kapcsolat. Valószínű, hogy láttam én is az Annau fiút, de nem emlékszem rá. Két-három éves lehettem, amikor neki hadba kellett vonulnia. A háború alatt Annau néni sokat járt hozzánk, a háború után hozzánk is költözött egy udvari szobába. A menye (a házvezetőnőnk) is nálunk lakott, csakúgy, mint a nagynéném a férjével. Így elkerültük a beköltöztetéseket, mert ha a nagynénémet és Annau nénit beleszámítjuk, nem laktak kevesebben a házban, mint ahány embert az új mércék megfelelő számúnak tartottak. Arra is emlékszem, hogy Annau nénivel németül beszéltem. Szüleim is erre biztattak, mert úgy látták, ez is egy alkalom arra, hogy több nyelven beszéljek. Meg aztán nem lett volna rendjén, hogy egy idősebb néni alkalmazkodjon. Hogy miről beszéltünk, arra már nem emlékszem. Azt az anyámtól hallottam egyszer, hogy Annau néni mondta, hogy meg kellene már végre nyerni azt a szar háborút (a „Scheißkrieg" szót használta), hogy a fia hazajöhessen. Arra is emlékszem, hogy mit csinált Annau néni napról napra, mert könnyű emlékezni. Majdnem egész nap ült az udvarban és a baromfit nézegette.

Marad a kérdés, hogy mit csinált a többi német Bánátban a világháború alatt. Erre van válasz a történelemkönyvekben, de ez a válasz nem tér ki mindenkire. A 12 149. számú aktában találtam adatokat olyanokról is, akik kimaradtak a történelemkönyvekből – és a történelemből is.

Az ügy egy kézzel írt „Tényállás"-sal kezdődik. Magyarul van lejegyezve, de a pert ihlető szavak német eredetiben maradtak. A feljegyzésben megörökítették, hogy mi történt a helyi németek körében Zsigmondfalván (azaz Sigmundfelden) 1943. március 27-én:

1943. III. 27-én a d. u. órákban a kis (6 éves) Mária a panaszlott háza előtt elmenve, a panaszlott reá kiáltott: „dich werd ich doch hinschlagen", ezt hallotta a szomszédban lakó Suzanna s kérdezte: warum willst du meine kleine Schwester hinschlagen? Mire Suzannára kiáltott: „sei ruhig du Hur", – S. „warum bin ich die Hur?" P: „sei nur ruhig du H. morgen kommt mein Mann zuhaus, dann kannst wieder mit ihm hinterm Stroh gehen. Mein Mann hat mir schon gesagt dass du ihm in Kukuruz gerufen hast er hat müssen deine Röcke binden, du H. – Bist auch nichts mehr wert, denn du bist eine H. –

Suzanna ezt sírva elpanaszolta anyjának és mostoha apjának Krieger Péternek, aki kérdőre vonta a panaszlottat, aki erre ezt kiabálta: „ja die Suzi ist meinem Mann seine H. wie oft war sie schon beim Doktor, wie oft hat sie es schon verarbeitet (– magzatát elhajtatta –).

Ugyan ez nap az esti órákban a panaszlott azt kiáltotta Krieger Péter felé: „wenn du die bucklige H. (– értve alatta Krieger Péterné Máriát –) nicht geheiratet hättest, hätte die noch immer keinen Mann.

Tanuk: Roth Mátyásné Kapolner Anna, ~~Spranger~~ Hessman Suzanna gb. Janko H. sz. 276 ~~Miklósné Behring Anna (Haus Nro 14)~~ Haar Péterné Gertner Suzanna, Kaiser Mathias (Johann fia) Siegmund-

Mivel keverednek a szövegben a nyelvek, megpróbálom magyarul megfogalmazni a lényeget.

Egy anya és a lánya a sértettek: Mária és Susanna. Az esemény egy másik Máriával indul, aki szintén a felperes Mária lánya, de egy másik házasságból. Susanna húszéves volt 1943-ban, a kis Mária csak hat. Susanna apja nem élt már. Mária második férje (a kis Mária apja) jelen volt, és szerephez is jutott a perben. Mások is jelen lehettek. A tényállásban hét lehetséges tanú neve van feljegyezve. A bírósági iratok szerint valamennyi szereplő földműves volt, német és zsigmondfalvi lakos. (Németül Sigmundfeld.) 1943-ban szerb iratok is Sigmundfeldet említenek (ma Lukićevo lenne). A magánvád L. Miklósné ellen irányult, ő volt a „panaszlott". (Miklósné leányneve egyértelműen német volt.) Az események azzal indultak, hogy

a hatéves kis Mária elment L. Miklósné háza előtt. A vádlott hölgy erre keményen reagált, és ezt mondta: „Mégis agyon foglak csapni." Ezt leírva, be kell, hogy valljam, hogy nincsen egészen tiszta lelkiismeretem az olvasó előtt. Az eredeti német szó: „hinschlagen". A szerb iratokban ezt „ubiću te"-nek fordították, ami magyarul valóban agyoncsaplak, vagy még egyszerűbben: megöllek. Szótárakban enyhébb fordításai is vannak a hinschlagennek. Például: odaütök, odacsapok vagy odavágok. Az adott helyzetben ezek mégsem drámai különbségek. Az egyértelmű, hogy L. Miklósné nem gyilkolni akart, hanem szidalmazni. A szidalmak világában az odacsapok közeli szomszédja az agyoncsaplaknak.

A 12 149. számú ügyben a szereplők zömmel szomszédok voltak. Szomszédlányként Susanna felfigyelt rá, hogy szidják a kishúgát (féltestvérét), és innen egy színpadi dialógus alakult. Susanna először egy kérdést tett fel: „Miért akarod agyoncsapni a kishúgomat?" (A kérdés hangterében feltehetően jóval több izgalom lüktetett, mint amennyi egy érdeklődés körül szokott alakulni.)

L. Miklósné pedig nyugtatni igyekezett (bár ami a szavaiban zakatolt, nem igazán békéltetés és csillapítás volt): „Nyugodj meg, te kurva!" – mondta Miklósné.

Susanna továbbra is kérdezett: „Miért lennék én kurva?"

Miklósné ezután is a nyugtatás retorikai fonalán fűzte a mondanivalóját, és magyarázatot adott: „Csak nyugodj meg, te kurva. Holnap jön haza a férjem, majd mehetsz vele ismét a szalmakazal mögé. A férjem már megmondta, hogy elhívtad a kukoricásba, hogy ott kösse fel a szoknyádat, te kurva! Nem érsz te semmit, mert csak egy kurva vagy."

Az iratok szerint itt véget ért a beszélgetés. Nem lehetek biztos abban, hogy tényleg ez volt a vége. Lehet, hogy Susannának volt még valamilyen replikája, de az is lehet, hogy csak dühösen és tüntetően hátat fordított, majd távozott a kis Máriával. Az ott áll az iratokban, hogy utána panaszkodott. Sírva mondta el a történteket az anyjának és a mostohaapjának, K. Péternek. Ezután K. Péter (a kis Mária apja és Susanna mostohaapja) színre lépett, és kérdőre vonta L. Miklósnét, aki tovább magyarázott.

Miklósné szerint: „Igen, Suzi a férjem kurvája. Hányszor volt már orvosnál, hogy vetéljen...!"

Ezt követve, Miklósné Susanna anyjáról és mostohaapjáról is közölt néhány észrevételt, közvetlenül a mostohaapa (K. Péter) felé intézve szavait: „Ha nem vetted volna el feleségül azt a púpos kurvát, neki még ma sem lenne férje."

Ez történt Zsigmondfalván. Közben folyt a világháború is. A szóváltásokban nem igazán lehet érezni a háborút, de a bírósági beadványokban igen. A többször is lekurvázott Susanna és anyja (a „púpos kurvának" minősített Mária) az irodánkhoz fordultak, majd jogi lépések következtek.

Nagyapám 1943. május 26-án ír egy levelet a zsigmondfalvi érdekelteknek. Közli, hogy az iratokat eljuttatta a **hadbíróságra!** (Kriegsgericht). Ez a vártnál is több tekintélyt adhatott a dolgoknak. Feltételezem, hogy Mária és Susanna, még mielőtt tudták volna, hogy hadbíróságra kerül az ügy, konzervatív ruhában jelentek meg a nagyapám előtt, és igyekeztek minél választékosabb németséggel beszélni. Mária feltehetőleg megpróbált dermedő háttal sudár egyenesen ülni, hogy ezzel is mutassa, mennyire alaptalan a „púpos kurvák" közé való besorolás. De a hadbíróság ennél több protokollt követelt volna.

A Kriegsgericht szót olvasva magam is dermedtséget érzek. Azt tudom, hogy a hitleri hatalmon belül akkoriban létezett egy Birodalmi Hadbíróság (Reichskriegsgericht). Ez elé főleg hazaárulással vádolt német katonák kerültek, és miután megjárták ezt az instanciát, rendszerint nem maradtak életben. A becskereki Kriegsgerichtnek más szerepe is volt. Nagyapám levelében olvasom, hogy a megszállók Katonai Parancsnokságának egyik rendelete szerint, minden büntetőügyet, mely népi németeket (Volksdeutscher) érint, hadbíróság elé kell vinni. A rendeletalkotók célja itt a német nemzetiség külön védelme lehetett. Ha valaki német, azt nem ítélheti el akárki. Csak igazi német bíróság jöhet számításba – és Becskereken ilyen csak egy volt, a Kriegsgericht. A hadakozás és a védelem nagyon könnyen keverednek.

Szóval a német hadbíróság elé került Mária, Susanna és L. Miklósné szóváltása. Nagyapám azt kérte, hogy utalják át mégis polgári bíróságra. Az iratok és események tanulmányozásába be lehettek vonva szakképzett SS-szakértők is. Feltételezem, hogy érdeklődéssel olvastak mindent. Arra a következtetésre jutottak, hogy nemzeti és faji érdekek ezúttal mégsem igényelnek speciális védelmet.

Feltételezem, hogy nem a Kriegsgericht készítette el az első elemzést. Zsigmondfalván már korábban is mérlegelték az eseményeket. A tanúk nem a bíróság előtt szólaltak meg először. Az első közlések feltehetően hazai pályán, a zsigmondfalvi utcákon szembesültek. Ezek nyomán több eséllyel lehetett taglalni, hogy tulajdonképpen mi is történt a kukoricásban. Rövidesen, ami nem ritka Zsigmondfalván (vagy Becskereken, vagy Újvidéken, vagy Pesten, vagy New Yorkban), a versengő találgatások versengő hitekké alakultak. Az egyik alternatív bizonyosság szerint előzményei voltak annak, hogy L. Miklós felkötötte Susanna szoknyáját. Miklós nem tisztes távolból jött el a szoknyafelsegítéshez, hanem nagyon is közel állt, és csak akkor került sor a felkötésre, amikor felengedett a közelség feszültsége. Egy másik valóság szerint Miklós a kukoricás szélén foglalatoskodott valamivel, Susanna huncutul behívta (bár maga is fel tudta volna kötni a szoknyáját), de Miklós, házas ember lévén, csak az explicite kimondott kérést teljesítette. És voltak olyan zsigmondfalviak

is, akik korábban is többször mondogatták már több falutársuknak, hogy elegük van a pletykákból, és biztosak voltak abban, hogy itt egyszerűen arról van szó, hogy Susanna is, Miklós is egyszerűen földművesek, a kukoricás körül volt dolguk, és Miklós segített a szoknyafelkötésben (mint ahogyan például egy udvarias ember rásegíti egy hölgyre a kabátot). Azt hiszem, a mai politikai kommunikációs szakértők – ha idejük lenne ezzel foglalkozni – versengésképes valóságnak tartanák valamennyi változatot. Talán azt is tudnák, hogy melyiket lehetne a legeredményesebben a helyi németek, illetve helyi magyarok, vagy helyi szerbek felé irányítani.

Mindenesetre az ügy a becskereki járásbíróság elé került. A magánvád lényegében ugyanazt adja elő, ami a tényállásban is rögzítve lett, csak ezúttal szerbül. Viszont a kritikus mondatok – csakúgy, mint a tényállásban – itt is eredeti német változatban lettek leírva. A beadvány szerint L. Miklósné rágalmazást követett el, megsértve a *Büntetőtörvénykönyv* 301. paragrafusát. Fel van hozva két súlyosbító körülmény is. Először is az, hogy a rágalmak családi széthúzást eredményezhetnek. Aztán ki lett még hangsúlyozva, hogy ezek a sértések „lejáratják Susanna leánybecsületét és jelentősen csökkenthetik férjhez menési esélyeit". Szóval mégis komoly dologról volt szó.

A tárgyalást 1943. szeptember 4-én tartották a becskereki járásbíróságon, reggel 9-kor. Ott voltak a magánvád beterjesztői, a vádlott, a tanúk és a nagyapám is. Belovoljskinak hívták a bírót. Becsületről volt szó. Látom, hogy a tanúk is komolyan vették a dolgokat. Egyedül ott motoszkál bennem valami kétely, hogy sikerült-e a nagyapámnak végig csatlakozni a színre lépett hangulathoz, nem foszlott-e szét néha az arcán az illendő komorság – ugyanis egy nappal korábban, 1943. szeptember 3-án született a húgom. (Ez akkor is ott járt volna nagyapám fejében, ha mégis hadbíróság előtt folyik az ügy.)

Amint ez gyakran előfordul életfontosságú büntetőperekben, a tárgyaláson nem jelent meg minden tanú. Voltak olyanok is, akik azért nem jöttek, mert nem akartak eljönni (bár ezt nem így magyarázták). Következett egy második tárgyalás november 24-én. Mivel volt idő a két tárgyalás között, gondolkodni is lehetett, és a felperes Mária férje úgy döntött, hogy ő is eljön tanúskodni. Ezért szeptember 18-án a nagyapám egy beadvánnyal fordul a bírósághoz, javasolja, hogy idézzék be tanúként K. Franzot is. Van egy további javaslat is. A beadvány közli, hogy Elisabeth (az alperes Mária testvére, aki a szóváltás során egy lőccsel igyekezett megütni Máriát) most már beidézhető. Az első tárgyalásra Elizabeth nem jött el, arra hivatkozva, hogy beteg. De Zsigmondfalván persze tudják, hogy ki meddig beteg. A beadvány szerint, most már nem beteg, „mert járkál az udvaron". Tehát megértek arra a dolgok, hogy minden tisztázódjon. Engem csak az zavart meg, hogy a szeptember 18-i beadványban a felperes Mária férje K. Franzként (és nem K. Péterként) van említve.

Még egyszer átnéztem az iratokat, látom, hogy majdnem mindenhol Péter, és a felesége is Pétert mondott, amikor az irodánkban rögzítésre került a tényállás. Úgyhogy a továbbiakban a Péternél maradok. (Lehet persze, sőt valószínű, hogy két keresztneve volt).

A két tárgyaláson elhangzott tanúvallomásokról ceruzával írt feljegyzések maradtak. Ebből az is kitűnik, hogy a tanúk koncentráltan figyelhettek, és így sok részletet tudtak igazolni. Sajnos több papírdarabra íródtak a jegyzetek (korábbi iratok hátlapjára), és nem mindegyik maradt meg. Néhol valamelyik vallomás folytatása van csak egy papírdarabon, és nem tudom, hogyan kezdődött, hogy kinek a vallomása, és kiről szól. Egy papírdarabkán például, egy jegyzet azzal folytatódik, hogy „Krisztina, te kurva, menj be". Viszont egyik peres félnek sem Krisztina a keresztneve. Lehetséges, hogy gyűrűzött a vita, egy Krisztina nagyon figyelte a főszereplők szóváltását, és valaki felszólította, hogy az utcáról menjen be, vissza a házába. Aztán gazdátlan és céltalan maradt az a fenyegető mondat is, hogy: „Ha még egyszer idejössz, kihúzom a füled." Feladó és címzett nélkül maradtak ezek a szavak is: „Nincsen nálad nagyobb kurva." (Erről a megállapításról azt tudom feltételezni, hogy az összehasonlítás Zsigmondfalván belüli felmérés alapján alakult.) Ezek most már rendeltetéstelen mondatok maradtak, de mutatják, hogy egy izgalmas tavaszi délután alakult 1943. március 27-én a zsigmondfalvi utcán.

Vannak pontosabb és személyhez kötött adatok is. A feljegyzésekből megtudtam, hogy a vádlott, L. Miklósné, huszonnyolc éves volt 1943-ban, négy gyermek anyja és büntetlen előéletű. A legteljesebb ceruzajegyzet egy század elejei Magyar Királyi Járásbírósághoz intézett „sommás kereset" hátlapján van. K. Péter vallomását rögzíti. Péter harmincöt éves volt, Mária férje, a kis Mária apja és Susanna mostohaapja. Eskü alatt vallotta, hogy nemcsak utólag értesült az eseményekről (amikor Susanna sírva elpanaszolta, hogy mi történt), hanem – amint a feljegyzés mutatja – a helyszínen volt a kritikus napon („krit. dana"). Ezen a kritikus napon Susanna a kapubejáratot tisztította, míg a vádlott, L. Miklósné az utcán volt. A kapubejárattól csak néhány lépés kellett az utcáig. K. Péter tanú az udvarban tartózkodott, de oda is elértek a hangok. Amikor a „kurva" szót hallotta, kiment az utcára, mert látni akarta, kit neveznek kurvának. (Amit logikus érdeklődésnek tarthatunk.) Kiderült, hogy Susannára vonatkozik a minősítés, mert a tanú szavai szerint, Miklósnén kívül „csak ő állt az utcán, nem volt ott senki más". K. Péter erre tüntető módon kérdezett: „Kinek a kurvája Susi?"

Miklósné pedig (K. Péter szerint), ezt válaszolta: „Az én Miklósom kurvája." L. Miklósné ezt a következő részletekkel igyekezett még alátámasztani: „Miklós a kukoricásba ment Susannával, és ott fel kellett, hogy kösse a szoknyáját."

K. Péter azt is megerősítette, hogy Miklósné szavai szerint Susanna többször is elvetélt.

Tehát a tanúvallomások lényegében megerősítették a magánvád minden állítását. Itt-ott felbukkan valami apró különbség, de ez tulajdonképpen csak a hitelességet igazolja. Becsületes emberek sem egészen ugyanúgy emlékeznek ugyanarra. Ha szó szerint ugyanazt mondják az ügyfél és a tanú, ez rendszerint arra utal, hogy nem azt mesélik, amit a helyszínen láttak és hallottak, hanem azt, amit utólag megbeszéltek.

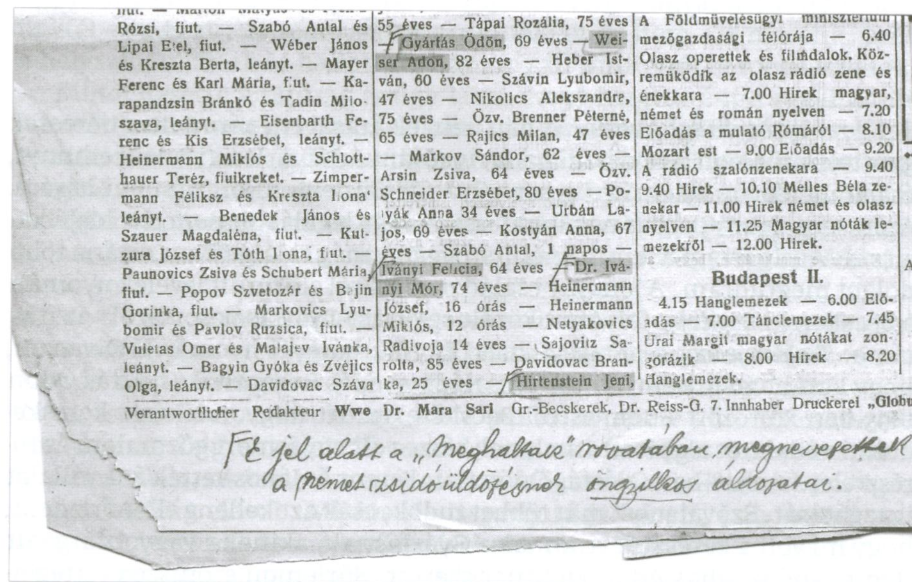
Mindenesetre a bíróság is úgy látta, hogy megtörtént a rágalmazás. A következmények nem hadbíróságot jellemző következmények voltak. L. Miklósné az utolsó pillanatban stratégiát váltott. Kijelentette, hogy megbánta, amit tett, és sajnálja, hogy megsértette Máriát és Susannát. Az eljárási költségek ezután Miklósnéra hárultak. Nagyapám pedig – Mária és Susanna nevében – visszavonta a magánvádat. Az ügyvédi bevétel 1735 dinár volt.

Most még arra a kérdésre keresek választ, hogy hogyan alakultak Susanna férjhez menési esélyei. Az iratokban erre nincsen válasz. A magánvád szerint a rágalmak lényegesen csökkentették ezeket az esélyeket. Vajon felszívódott-e az okozott kár a per kimenetele után? Nem biztos. Ha Susanna Zsigmondfalván marad, valami kár mégis érte volna, akár huncutkodott, akár nem a szénakazal mögött és a kukoricásban. Igaz, hogy a bíróság előtt L. Miklósné visszavonta állításait, és bocsánatot is kért, de a hiteknek és meggyőződéseknek mindig is több forrása volt, és a hivatalos igazság nem válik maradéktalanul teljes igazsággá, nem törli el a kialakult versenyképes (vagy versengésképes) értelmezéseket – sem Zsigmondfalván, sem másutt. Ez így van. Szóval lehet, hogy egy kérőjelölt mégis habozott volna gyűrűt ajánlani, mert a kételyek ott maradtak a zsigmondfalvi köztudatban. Viszont biztos lehetek abban, hogy Susanna nem maradt Zsigmondfalván – mert más német sem maradt. Az a valószínű, hogy 1944 végén vagy 1945 elején, kevesebb mint két évvel a történtek után, lágerbe került Rezsőházára, mint a legtöbb zsigmondfalvi német. Az is valószínű, hogy onnan kiszabadult 1948-ban. Ekkor huszonöt éves lehetett. Utána talán még dolgozott valamilyen népgazdasági birtokon. Feltehetően a Budućnost (Jövő) birtokon, mint sokan mások. Ezután valószínűleg Németországba vagy Ausztriába került. Ott már nem keringtek zsigmondfalvi pletykák, és így a férjhez menési esélyekre sem hatottak ki. Elmúlt egy veszély. Közben egy Zsigmondfalva is elmúlt.

EGY SZOMORÚ JELZÉSE AZ ÚJ MINDENNAPOKNAK

Befejeződött a világháború. Annau néni elvárásai ellenére nem a németek győztek. A fia sem tért vissza. Aztán 1946 januárjában Jemricsnéni elhunyt, és feltehetően mégsem került sor a Gyárfás–Sürlemon–Jemricsnéni-kávéra. Azért sem, mert Gyárfás nem tért vissza – vagy legalábbis nem tért idejében vissza. Amíg írtam a Jemricsnéni-szöveget, még találgattam, utána több dolgot megtudtam. A Jenovay család padlásáról előkerült levelek nyomán a becskereki *Zavičajac* folyóirat közölt egy írást Gyárfásék sorsáról. Az írás címe: *Tragom jednog oproštajnog pisma* (Egy búcsúlevél nyomán). Olvasom, hogy korábban Rosenthal volt a család neve, és Rosenthal/Gyárfás Ödön 1895-ben költözött Budapestről Becskerekre. Itt nagyon sikeres kereskedelmi vállalatot alapított, melynek része volt egy ismert gőzmalom és fűrésztelep is. 1928-ban Gyárfás Ödön fiai, Ferenc és János vették át a vállalat igazgatását. Szóval most már többet tudok, csak azt kellene ellenőriznem, hogy mi volt a keresztneve annak a Gyárfásnak, akinek a vagyontárgyait (Jemricsnéni, alias Adolf Fichtner szerint) Sürlemon szomszéd rejtegette. Ez sajnos nem derül ki az iratokból. Jemricsnéni feljelentése szerint Sürlemon „annak a zsidó Gyárfásnak a vagyontárgyait és talán pénzét is rejtegette, akinél dolgozott". Pontosan ugyanezt a megfogalmazást használta a kerületi bíróság is 1942 júliusában. Szóval „a zsidó" helyettesíti a keresztnevet. Ez a megjelölés inkább az akkor uralkodó légkört képes azonosítani, mint egy Gyárfást. Minden valószínűség szerint a munkaadó a Gyárfás kereskedelmi vállalat és gőzmalom egyik tulajdonosa lehetett. Nem tudok más Gyárfásról vagy „zsidó Gyárfásról", aki Becskereken munkaadó lehetett. Egyébként, azokban az években, amikor Ödönből, Ferencből vagy Jánosból „a zsidó Gyárfás" lett, Gyárfásék körül le lett zárva minden mozgástér. Még a kis emberi zagyvaságok mozgástere is, melyet Jemricsnéni, Susannáék, és sokan mások is, valamennyire használni tudtak. Élettér sem maradt. Amint a *Zavičajac*ban olvasom, Gyárfás Ödön néhány nappal a németek bevonulása után öngyilkosságot kísérelt meg. Veronalt vett be, de élve maradt. Aztán néhány nap múlva nagyobb adagot vett be – és véget vetett életének. Egy korábbi prózaszövegembe betettem a *Torontál* napilap 1941. május 16-i számának egyik oldalát, mely az iratok között maradt. Az oldalon anyakönyvi hírek vannak. Az is ott áll, hogy ki

hunyt el az utóbbi néhány hét alatt. Nagyapám piros tintával megjelölt tíz nevet, majd az oldal aljára odaírta, hogy ezek *„a német zsidóüldözésnek öngyilkos áldozatai"*. Most eszembe jutott, hogy Gyárfás Ödön is ezek között lehet. Megnéztem. Ott áll: Gyárfás Ödön, hatvankilenc éves.

Rózsi, fiut. — Szabó Antal és Lipai Etel, fiut. — Wéber János és Kreszta Berta, leányt. — Mayer Ferenc és Karl Mária, fiut. — Karapandzsin Bránkó és Tadin Miloszava, leányt. — Eisenbarth Ferenc és Kis Erzsébet, leányt. — Heinermann Miklós és Schlotthauer Teréz, fiuikreket. — Zimpermann Féliksz és Kreszta Ilona leányt. — Benedek János és Szauer Magdaléna, fiut. — Kutzura József és Tóth Ilona, fiut. — Paunovics Zsiva és Schubert Mária, fiut. — Popov Szvetozár és Bajin Gorinka, fiut. — Markovics Lyubomir és Pavlov Ruzsica, fiut. — Vuletas Omer és Malajev Ivánka, leányt. — Bagyin Gyóka és Zvéjics Olga, leányt. — Davidovac Száva

55 éves — Tápai Rozália, 75 éves — Gyárfás Ödön, 69 éves — Weiser Adon, 82 éves — Heber István, 60 éves — Szávin Lyubomir, 47 éves — Nikolics Alekszandra, 75 éves — Özv. Brenner Péterné, 65 éves — Rajics Milan, 47 éves — Markov Sándor, 62 éves — Arsin Zsiva, 64 éves — Özv. Schneider Erzsébet, 80 éves — Polyák Anna 34 éves — Urbán Lajos, 69 éves — Kostyán Anna, 67 éves — Szabó Antal, 1 napos — Iványi Felicia, 64 éves — Dr. Iványi Mór, 74 éves — Heinermann József, 16 órás — Heinermann Miklós, 12 órás — Netyakovics Radivoja 14 éves — Sajovitz Sarolta, 85 éves — Davidovac Branka, 25 éves — Hirtenstein Jeni,

A Földmüvelésügyi minisztérium mezőgazdasági félórája — 6.40 Olasz operettek és filmdalok. Közremüködik az olasz rádió zene és énekkara — 7.00 Hirek magyar, német és román nyelven — 7.20 Előadás a mulató Rómáról — 8.10 Mozart est — 9.00 Előadás — 9.20 A rádió szalónzenekara — 9.40 9.40 Hirek — 10.10 Melles Béla zenekar — 11.00 Hirek német és olasz nyelven — 11.25 Magyar nóták lemezekről — 12.00 Hirek.

Budapest II.

4.15 Hanglemezek — 6.00 Előadás — 7.00 Tánclemezek — 7.45 Urai Margit magyar nótákat zongorázik — 8.00 Hirek — 8.20 Hanglemezek.

Verantwortlicher Redakteur **Wwe Dr. Mara Sari** Gr.-Becskerek, Dr. Reiss-G. 7. Innhaber Druckerei „Globu

F.E. jel alatt a „Meghaltak" rovatában megnevezettek a német zsidóüldözésnek öngyilkos áldozatai.

Gyárfás Ödön fiait, Ferencet és Jánost, a belgrádi koncentrációs táborba hurcolták, és valószínűleg ott vesztették életüket.

Szóval feltehetően mégsem kerülhetett rá sor, hogy a háború után „a zsidó Gyárfás" (akár Ödön, akár Ferenc, akár János volt az) kisétáljon a Kisamerika becskereki városrészben levő lakásából, elmenjen a bíróság előtt, átkeljen a Kishídon, folytassa az utat a múzeum előtt, majd a Főtéren jobbra fordulva elmenjen még ötven métert, és beüljön a Rózsa (akkoriban már Vojvodina) Kávézóba – hogy ott várja a szintén kisamerikai Jemricsnénit és Sürlemon urat.

De a *Zavičajac* folyóiratban egy folytatása is megjelent a Gyárfás-történetnek. Ezt 2020 januárjában olvastam. A szerző szerint, egy váratlan fordulat alakult (a becskereki tudatban). Az tény maradt, hogy Ödön öngyilkos lett, és fiait, Ferencet és Jánost a belgrádi haláltáborba hurcolták. Ilyenkor az, hogy nincsen többé hír valaki felől, rendszerint azt is jelenti, hogy nem él már. De amikor elválik a logikától az élet, néha (sajnos ritkán) folytatás is alakulhat logika nélkül. A helytörténész felfigyelt arra, hogy holttá nyilvánítási eljárás indult – de csak Ferenc esetében.

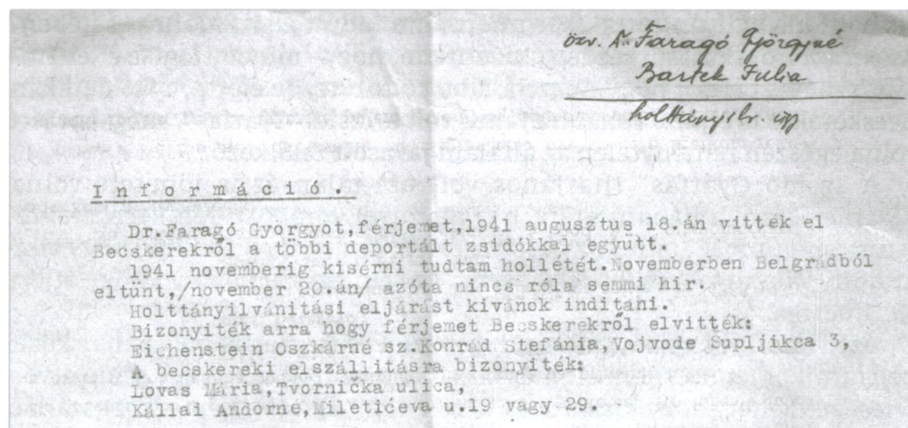
Őt holttá is nyilvánították. De miért nem indult eljárás János esetében? A *Zavičajac* írója kutatni kezdett. Kiderítette, hogy – minden logika ellenére – János mégis túlélő, hogy Ausztráliába költözött, de előtte, 1946 derekán Becskerekre is eljött. Tehát ha János volt a „zsidó Gyárfás", mégsem lett volna egészen reménytelen az általam javasolt találkozó.

A „zsidó Gyárfás" (ha János volt az) talán át is jöhetett volna Kisamerikából a háború után, ha valamivel korábban jön Becskerekre. Jemricsnénit 1946. január 20-án temették. János, ha igaz a hír, hogy visszajött, valamivel később jött vissza. Az sem egészen biztos, hogy átjött Kisamerikából.

Azt viszont biztosan tudom, hogy átjött Kisamerikából január közepén (amikor Jemricsnéni élt még), és bejött az irodánkba egy zsidó orvos felesége. Lehet, hogy kiskorú fia is vele volt, akivel a német megszállás alatt rejtőzködnie kellett. Most nem kellett már bujkálni, nem csónakkal jött át éjjel a Begán, hanem gyalog, délelőtt a Kishídon. Az Eduard Erio utcában laktak (francia eredetiben Édouard Herriot lett volna). Onnan nem a bíróság, hanem a református templom előtt kellett elmenni, hogy a Kishídhoz jusson. Utána tovább haladt (ahogyan ezt Gyárfás is tette volna), de a Főtéren nem fordult jobbra, hanem egyenesen a városháza felé folytatta, majd, talán félre se nézve, elment egy épület előtt, melyben alig több mint egy évvel korábban még a német Katonai Parancsnokság irodái (és vallatószobái) voltak. Ezután kezdődött a Cara Dušana utca. Semmit sem kellett kerülgetnie, hanem, mint ahogy ez a mindennapokon szokás, azon az úton jött, mely a legrövidebb volt a lakásától az irodánkig. Ez 1946-ban volt, január második hetében.

Dr. Faragó Györgyné, született Bartek Júlia azért jött be, mert holttá nyilvánítási eljárást akart indítani. Elmondta, hogy a férjét, Faragó György orvost már 1941 augusztusában a belgrádi zsidó táborba hurcolták, és hogy 1941. november 20-a óta nincsen róla semmi hír. Egy kiskorú fiuk van, rendezni szeretnék a helyzetüket, ehhez szükség van, hogy holttá nyilvánítsák a férjét, és ezután örökösödési eljárást indítsanak.

Egy ilyen ügyet nem nevezhetek egyszerűen mindennapi ügynek. Akkor sem, ha nem kevés ilyen ügyet kezelt akkoriban az iroda. Nem tudom, meddig voltak még Faragó Györgynének reményei. Lehet, hogy amikor bejött az irodába, még mindig nem tűnt el a gondolatai közül, hogy „talán mégis él...". Akkor sem, ha tudta, hogy ez most már inkább ábrándkép. Valószínűleg egyszerűsíteni igyekezett a mondandókat, de így is egy tragédiáról számolt be. Feltételezem, hogy az írnokunk (Göttel bácsi) és az apám sem a szokásos irodai hangvétellel tették fel a kérdéseket. Viszont a teendők egyszerű irodai teendők voltak. Hagyományos lépések következtek. Először is egy tényállás (azaz „Információ") rögzítése. Ezt Göttel bácsi gépelte Faragó Györgyné előadása nyomán.

özv. dr. Faragó Györgyné
Bartek Julia

holttányilv. ügy

I n f o r m á c i ó .

Dr.Faragó Gyorgyot,férjemet,1941 augusztus 18.án vitték el Becskerekről a többi deportált zsidókkal együtt.

1941 novemberig kisérni tudtam hollétét.Novemberben Belgrádból eltünt,/november 20.án/ azóta nincs róla semmi hir.

Holttányilvánitási eljárást kivánok inditani.

Bizonyiték arra hogy férjemet Becskerekről elvitték:

Eichenstein Oszkárné sz.Konrad Stefánia,Vojvode Supljikca 3,

A becskereki elszállitásra bizonyiték:

Lovas Mária,Tvornička ulica,

Kállai Andorné,Miletićeva u.19 vagy 29.

A tényállás nyomán egy megoldható feladat forgatókönyve állt az íróasztalon. A tragédia nem tűnt el, a részletek is közelbe kerültek, de ezek most, szerepet váltva, bizonyítékok lettek. És közöttük, ha tapintatosan is, de helyet foglalt a rutin.

1946. január 15-én, az apám egy beadványt fogalmaz Faragóné nevében. A címzett a Járási Népbíróság. A beadvány azzal indul, hogy Júlia 1925. február 2-án kötött házasságot Faragó Györggyel, akit 1941 augusztusában a többi becskereki zsidóval együtt deportáltak. A belgrádi gyűjtőtáborba került, és ott alig volt túlélő. A beadvány tanúkat javasol, és kéri, hogy a bíróság nevezzen ki egy gondnokot Faragó Györgynek. Ezt a szereposztást az magyarázza, hogy a beadvány benyújtásakor Faragó György még nem volt hivatalosan halott, ha netán mégis élt volna, érdekei is lettek volna (hogy ne legyen alaptalanul holttá nyilvánítva), és valakinek képviselnie kellett ezeket az érdekeket. Az adott helyzet tükrében itt talán némi abszurditás is mutatkozik, de ezt a forgatókönyvet nem téboly szülte. Ez a hagyományos módja a holttá nyilvánításnak. Gondnoknak Stojan Adamović ügyvédet, apámnak jó ismerősét (aki egyébként vízipólóedző) nevezték ki. Az eljárás hátterében továbbra is ott volt a haláltábor, de a szorongástól már meg lehetett válni. A perrendtartás szerint egymással szemben álló szereplők pedig tulajdonképpen összetartoztak, és közösen tették lépéseiket valamilyen folytatás irányában. A folytatáshoz tartozott az örökösödési eljárás, és ennek nyomán Faragó György felesége és kisfia tulajdonosaivá válhattak az Eduard Erio utca 13. szám alatti háznak.

Február 20-án reggel 9-kor volt a tárgyalás és tanúkihallgatás. A vallomások egy irányba mutattak. Kállai Andorné, született Ćirović Draginja ezt vallotta: „Tudom, hogy Faragó doktort, mint zsidót, a férjemmel és más zsidókkal együtt az itteni lágerbe hurcolták, utána pedig a belgrádi

»Topovske šupe« lágerbe vitték." Eichenstein, született Konrád Stefánia szerint: „Tudomásom van róla, hogy Faragó doktor 1941 augusztusától a belgrádi Topovske šupe lágerben volt 1941 novemberéig, amikor elvitték a férjemmel együtt." Ezek kemény, csupasz közlések voltak. De a bírák, ügyvédek, az írógép fölé hajló jegyzőkönyvvezető és a szertartásos kérdések, mintha áthangolták volna Draginja és Stefánia szavait. Olyan mondatok lettek, melyek egyszerűen azt mutatják, hogy indokolt, amit egy zsidó orvos felesége kezdeményezett saját maga és kisfia nevében.

Lovas Mária vallomása találgatásra is ad okot. Ő elmondja, hogy látta, hogy Faragó Györgyöt más zsidókkal együtt elhurcolták Becskerekről, és utána látta Belgrádban is, a koncentrációs táborban, 1941. szeptember 24-én vagy október 5-én. Nem tudom, hogy hogyan láthatta? Lovas Mária is fogoly lett volna, de túlélte? Vagy nem a foglyok között volt, hanem megengedték, hogy meglátogasson valakit a Topovske šupe nevű gyűjtőtáborban 1941. szeptember 24-én és október 5-én is – és az egyik alkalommal látta Faragó Györgyöt? Egyik magyarázat sem tűnik számomra igazán valószínűnek – de hát nem csak valószínűnek minősíthető dolgok történtek 1941-ben.

Ezután a Vajdasági Hivatalos Lapban kellett még közzétenni egy hirdetést, felhívva mindenkit, hogy jelentse, ha tud valamit Faragó György sorsáról. A hirdetés szövegét február 27-én küldték el az irodánkból. Másnap be kellett fizetni 180 dinárt. Az elismervény itt van az iratok között. A nyomtatványon ott áll, hogy az összeget csak betűkkel kell feltüntetni. A számoknak készített sort ki kell hagyni (vagy vonalkákat tenni a számok helyett).

ПРИЗНАНИЦА

НА

Stoosamdeset

(исписати само словима –

Дин. п.

За Službeni List

Vojvodine

Novi-Sad

Такса Дин. п.

Бр.

Потпис чиновника:

Most már innovációk is voltak. Befizetést igazoló formanyomtatványokon is. Nem tudom, miért nem volt jó számmal is odaírni az összeget, de ott lüktetett az elvárás, hogy teremtsünk valami újat, ki-ki a saját valóságterepén. A postaelismervények felségterületén is. Ez a reform könnyen beilleszkedett a mindennapokba, és senkit sem zavart igazán. Az elismervényen betűkkel ott áll egybeírva, hogy „stoosamdeset" – azaz száznyolcvan. Így még a magyar nyelvnek is maradt valami nyoma. (Szerbül ugyanis, nem egybeírva, hanem két külön szóban lett volna helyes a száznyolcvan.)

Maga az ügy elintéződött. Faragó Györgyöt holttá nyilvánították, felesége és kiskorú fia örökösök lettek. Ez valamiféle lezárás volt. Nem húzhatott falat, mely elválasztana a tragikus múlttól, de ez a múlt most része lett egy szélesebb valóságnak. Júlia és kisfia számára valamilyen folytatás következett, melyben talán már mindennapok is alakulhattak.

Mivel tudom a címet, tudok valamit Faragó György fiáról is, mert az Eduard Erio utcában lakott Bencze Tibor osztálytársam. Ő többször emlegette az átellenben lakó „nálunk valamivel idősebb Faragó Francit". Nagyapám naplójából azt is tudom, hogy dr. Faragóné Bartek Júlia rendszeresen ott volt azok között, akik az ötvenes években a névnapján köszöntötték. A neve így van írva „dr. Faragóné Bartek Júlia – Babuczi". Egyes névnapok listáján csak „Faragóné Bartek Babuczi".

A háború után tehát ismét esélyt kaptak a mindennapoknak. A hétköznapokhoz való jog azonban mégsem lett szavatolt emberi jog.

HÁBORÚ HÍJÁN

Most rátérek a háború utáni első bánáti (főleg becskereki) évekre, és ezeket akarom folytatni a könyv végéig.

„Végre begyújthatom az ebédlőben is a kályhát" – mondta egyszer a megszállás utáni első hónapokban egy Jenő bácsi. Ez egy áttörés volt. Akkoriban szénnel és fával fűtöttünk a városban. A háború alatt nem mindig volt fűtőanyag, hidegben maradtak, akik nem tettek korábban félre nagyobb mennyiséget. Időről időre osztottak ugyan fát vagy szenet, de ezek mégis háborús évek voltak. 1942 telén a nagyapám ezt jegyezte fel egy papírlapra: „A fakiosztásnál két asszonyt agyonszorítottak. Sort állva meghalt mind a kettő."

Jenő bácsinak más problémái is voltak. Nem merte begyújtani az ebédlőszobában a kályhát, mert nagyon gorombán füstölt, a füst a kéményből az utcára szállt, Jenő bácsi szerint ez gyanús lehetne valamelyik hadseregnek, és esetleg odacsapnak. A kályha és kémény javíttatása egy darabig nem volt látókörön belüli opció (a háború utáni első hónapokban sem). Viszont Jenő bácsi úgy érezte, hogy a háború befejeztével lényegesen csökkent a kockázat, és begyújtotta a kályhát az ebédlőben. Valamivel később valószínűleg már a kéményt is megjavíttatta. Szóval rendeződtek a dolgok. Célokat is könnyebben lehetett elérni, egyedül a hősjelöltek kerültek valamennyire hátrányba. Nekik segített azonban, hogy az ellenséglátás valódi ellenség nélkül is szépen folytatódott. Ez tart a mai napig is, csak a háború utáni első években még álcázni sem nagyon kellett a pótellenség gyártását. Perekben is így volt. Ezt egészen közelről tapasztalhatta Csepcsányi evangélikus lelkész (aki tőlünk egy saroknyira lakott) és néhány szajáni parasztgyerek is.

NÉPELLENES CINIKUS MOSOLY (ABLAK MÖGÜL)

Pupsi

Tőlünk egy sarokkal odébb, talán százötven méternyire lakott a Pupsi. Nem tudom, hogyan alakult ez a becenév. Púpos nem volt. Lehet, hogy a német Bub (fiú) volt a kiindulópont. Magyarok (legalábbis bánáti magyarok) is mondogatták, hogy Bubi, vagy még inkább Pubi. Aztán itt mozgott közöttünk a Buksi szó is. Lehet, hogy a Buksi mintájára mosolyodott át a neve, közben enyhén csúszva a lejtőn a popsi felé, de előtte mégis lefékezve. Nem emlékszem, hogy otthon is, vagy csak a játszótársak között volt Pupsi. Egyébként István volt a neve. Csepcsányi István. Az apját is így hívták.

Emlékszem, hogy szemüveget hordott. Egy évvel volt idősebb nálam. Körülbelül egyforma magasak voltunk. Voltam náluk néhányszor. Feléjük indulva a sarkon (a mi oldalunkon) a keresztutca előtt egy kút volt, oda jártunk vödörrel vízért. A keresztutca után egy templom áll. Tóttemplomnak hívtuk. Ma így néz ki:

Ezután következik a templomudvar, majd egy ház, mely részben paplakként szolgált. Pupsi apja evangélikus lelkész volt. Három utcára néző ablak előtt egy másfél méteres füves kertcsík húzódott, utána egy drótkerítés, a járda, aztán két-három méter (leginkább sáros) terület, majd a kocsiút. Amikor náluk voltam, Pupsi többször javasolta, hogy találgassuk, egylovas vagy kétlovas szekér lesz-e a következő, mely az ablak előtt a kocsiúton elhalad. Néha félrehúztuk a függönyt, néha nem. Majdnem mindegy volt, mert áttetszőek voltak a függönyök. A találgatásban Pupsinak lett többször igaza. A negyvenes évek végén vagy az ötvenes évek legelején nézegettük az ablakok előtt vonuló lovas szekereket. Pupsi akkoriban lépett be a két számjegyű életkor világába, én valahol a küszöbön voltam. Akkor nem került szóba, és nem is tudtam, hogy három-négy évvel korábban, egy büntetőperben játszottak fontos szerepet az utcára néző ablakok. Az sem biztos, hogy Pupsi tudta.

Emlékszem még, hogy egyszer együtt voltunk a piacon, szüleinktől kapott feladatot teljesítve, és egyszer bementem vele az evangélikus templomba. Ezek a részletek most már felejtésközelbe sodródtak. Abban sem vagyok biztos, hogy milyen nyelven folyt az istentisztelet, amikor benéztünk a templomba. Lehetett volna magyarul, németül vagy szlovákul. Ha szlovákul lett volna, talán jobban megmarad az emlékezetemben. Amit értünk, vagy ami nem meglepő, az könnyebben simul feledésbe. Amit nem értünk, vagy alig értünk, vagy értjük, csak szokatlan, azon jobban fennakadunk. Mint ahogyan az ember jobban emlékszik egy sétára, ha közben valamin megbotlott. Szóval – bár erre az okfejtésre ítéletet még nem támasztanék – odáig elmegyek, hogy valószínűleg nem szlovákul ment az istentisztelet. Feltehetően németül se, mert tudtommal az ötvenes évek elején már nem voltak német nyelvű evangélikus események a Tóttemplomban. Magyarul lehetett. Próbálok valami mást is visszaidézni, de bizonytalan vagyok. Meg nem szeretnék pontatlanul mesélni. Nem engedhetem el magam, mert lehet, hogy Pupsi még él (ennek körülbelül 50% esélyt adnék), és szememre veti, hogy valamit csak kitaláltam. Azt tudom, hogy nagyon régen (még, amikor Becskereken éltem) elköltöztek Verbászra. Valahonnan az is beugrik, hogy Pupsi asztaliteniszezett (mint ahogyan én is). De nem tudom beleilleszteni becskereki pingponghelyszínek emlékképébe. Lehet, hogy akkor hozott bennünket össze a pingpong, amikor már Verbászon élt.

Pupsi apjával egyszer-kétszer találkoztam a lakásukban. Az maradt meg bennem, hogy szikár ember, papi ruhát visel (talán éppen istentisztelet előtt vagy után láttam) – és hogy nagyon visszafogott. Egy osztálytársam, aki szintén a közelünkben lakott, egy magyarázatot is tudott. Azt mondta, hogy azért nem szokott mosolyogni, és azért beszél keveset Pupsi apja, mert valami rosszat csinált a háború alatt. Az nem került szóba, hogy mit.

Alakulóban volt egy felismerés, hogy a nyilvánvalóan rossz, felháborító és kegyetlen mellett (és ezeknek sok példája volt) a „valami rosszat csinált" kiterjed egészen bizonytalan területekre is. De ez nem sokat segített. Közel volt még a háború, mindenki tudta, hogy vannak dolgok, amikről nem beszélünk. Azt kevésbé tudtuk, hogy miről és miért nem lehet beszélni, de ha valaki egy ponton megállt, akkor a többiek sem folytatták. Egy osztálytársam egyszer mégis magyarázatot adott az elhallgatás okára: „ez is olyasmi", mondta. Szóval nem firtattuk, hogy mi rosszat csinált Pupsi apja a háború alatt.

Nem volt könnyű iskoláskor küszöbén látni a világháború eseményeit. Szüleink generációjában akkoriban múltváltás is történt. Nekünk még nem volt múltunk, innen-onnan megmaradt az emlékezetünkben egy-két részlet, de nem tudtuk, hogy ezeket hová kellene beilleszteni. És voltak dolgok, melyek magyarázat nélkül maradtak. Emlékszem, hogy egyszer, amikor az utcán lövöldöztek, az udvarra néző ablakból láttam a kertünk felett egy világos ívet (talán vékony tűzcsóvát), és a végén valami tárgyat, mely a heréságyasba esett. Egy kisebb kulacsra hasonlított. Beszaladtam a másik szobába, elmondtam a szüleimnek, ők bombára gyanakodtak, egy darabig vártuk, hogy robbanjon, de nem történt semmi. Utána egy-két napig nem engedték, hogy kimenjek a heréskert közelébe. Amikor később mégis odamentünk, nem találtunk semmit. Amit én láttam – vagy látni véltem –, azt csak az támasztotta alá, hogy egy helyen kissé meg volt perzselve a fű. Én biztos voltam benne, hogy fényes ívben valami odaesett az udvarra. Szüleim kevésbé hitték. Ötéves lehettem. Később – már gimnazista koromban – eszembe jutott, hogy talán azért nem találtunk semmit, mert egy szomszéd bejött az udvarunkba (ilyen előfordult), és elvitte. Mindenesetre ez az esemény (vagy látomás) az egyik legtartósabb emlékem a második világháborúból.

Arra is emlékszem, hogy voltak olyan szorongások is, melyek feloldódtak. A háború utáni első egy-két évben sokáig kerültünk egy bunkert, mely nem volt messze. Aztán egyszer valaki közülünk bemerészkedett, majd többen bementünk. Pupsi is. Utána többször jártunk játszani a bunkerbe. Leválasztottuk a világháborúról. Csepcsányi István lelkész történetével kapcsolatban ez a leválasztás nem jött össze. Amíg még találkozgattunk Pupsival, megmaradt köztünk bizonyosságként, hogy a világháború (mely még nem lett történelem, és a hatalma is nyilvánvaló volt) tiltja ezt a témát. Ebbe a bunkerbe nem mertünk bemenni. Utána megtanultam, hogy a tiltás és feledés összemosódhat.

És aztán egy fél évszázad után előkerült egy akta, melynek a borítóján ez áll:

Csepcsányi István
krivična stvar *[büntetőügy]*
12 536

Ebben pontosan arról van szó, hogy mit tett (ha tett) rosszul Csepcsányi István evangélikus lelkész a világháború alatt. A vádirat minősítése „krivično delo protiv naroda i države". Tehát az ügyész szerint, Csepcsányi István nép- és államellenes bűncselekményt követett el a második világháború alatt. Persze érdekelt, hogy hogyan.

Mit mondott az első szomszéd?

A büntetőeljárás 1945 nyarán indult. Augusztusban több tanút is kihallgatott az ügyész. Az első tanúvallomás, mely kezembe került, egy szomszédé. Az első szomszédé. Ő elmondja, hogy Csepcsányi „közeli életét a megszállás alatt" ugyan nem ismeri, de látott egy-két fontos dolgot. Én úgy láttam, hogy e prózaszöveg számára is fontosak ezek a megfigyelések. Ezért lefordítottam a vallomást:

JEGYZŐKÖNYV

Felvéve a petrovgradi kerület ügyésze előtt, Petrovgradon, 1945. augusztus 20-án

Tanú: BOŽOVIĆ Sava

Csepcsányi István vádlottat látásból ismerem, mint első szomszédomat. A megszállás alatt, amikor csak híre kelt, hogy el fognak jönni Horthy honvédei, a vádlott feleségével együtt virágot vásárolt, és elment, hogy várja őket. Közelebbi életét a megszállás alatt nem ismerem.

Rögtön a felszabadulás után, amikor vonult a Vörös Hadsereg, a vádlott az ő lelkészlakásában az ablak mellett állt, és csúfondáros cinizmussal nézte vonulásukat, majd egy pillanatban mindegyik ablakot becsukta, kivéve egyet, melynél egy fiatalember állt, akit nem ismerek, és aki a Csepcsányi szobájából nézte a Vörös Hadsereg átvonulását. A vádlott legyintett kezével, és miután leengedte a rolettát az ablakon, a szobába ment.

Ebben az ügyben nincsen más mondanivalóm.

A jegyzőkönyv fel lett olvasva, és elismerem saját vallomásomként.

Božović Sava

Božović szomszéd meglátásai nemcsak az elvárások, de az értesülések közé is beilleszthetőek voltak. Azt is mondhatnám, hogy rímelő viszonyban voltak. Valóban keringtek olyan híresztelések, hogy Bánát is Magyarországhoz kerül. Erről a nagyapám naplójában is szó van. Most, hogy a „Csepcsányi István – büntetőper" aktán kívül más információkat is keresek, olvasom Dr. Bernhard Bornikoel beszámolóját (Bericht), melyet a németországi KAA-nak (*Kirchliche Aussenamt* – azaz Egyházi Külhivatal) írt 1941. június 20-án. A feljegyzés címe magyarra fordítva: Beszámoló a német evangélikus közösség helyzetéről Bácskában Jugoszlávia összeomlása után. Ebben más reményekről is van szó. Dr. Bornikoel 1941. június 13-a és 17-e között tett látogatást Bácskában. Leírja, hogy a magyar megszálló hatóságok „represszív" magatartása miatt feszültségek alakultak a helyi németek és magyarok között. Így a Führer születésnapját tilos volt ünnepelni a jugoszláviai németek újvidéki központjában, és ezért az evangélikus templomban tartottak ünnepet. Bornikoel lejegyzi azt is, hogy csalódott a német lakosság, mert a Wehrmachtot várták, és ehelyett magyar megszállás következett. Szóval voltak itt is, ott is, bánáti magyarok között is, bácskai németek között is ilyen-olyan remények, kiábrándulások és találgatások. Becskereken is valóban lábra keltek olyan híresztelések, hogy kivonulnak a németek, és bevonulnak a magyarok – de virágvásárláshoz és üdvözléshez valami konkrétat is kellett volna tudni (vagy legalább hinni). Ehhez nemcsak olyan híresztelés kellett volna, hogy „majd jönnek", hanem olyan is, hogy mikor jönnek. Mondjuk most szerdán? És hova mehetett valaki virággal, hogy várja őket? A város valamelyik szélére? Mondjuk Baglyasra az Aradácról jövő úton? Vagy az ellenkező oldalon, az Écskáról vezető úton? (Az utóbbi hitelesebb lenne, mert helyi legendák szerint Écska onnan kapta a nevét, hogy így hívták Attila egyik nejét. És innen már logikus, hogy Horthy onnan jöjjön, és jövetelével így a hun–magyar rokonságot is igazolja.) Vagy esetleg nem is a város szélén kellett volna várni, hanem a központban, vagy mondjuk a vasútállomáson – de hát itt észrevették volna a virággal jövők, hogy még ott állnak a német katonák. Tudtommal a híresztelések nem lépték át a „majd jönnek", vagy „egyszer biztos jönnek" küszöbét. Ezzel párhuzamosan a helyi szerbek között (de németek között is, és mások között is) többen mondogatták mosolyogva egymásnak, hogy a lökött magyarok állandóan virágot vásárolnak és kalácsot sütnek, úgy várják Horthyt. Aztán bármilyen célú tényleges virágvásárlások vagy kalácssütések már idesorakoztak bizonyítékként.

És jöttek újabb kanyarok. Csepcsányi István szintén 1945. augusztus 20-án tett tanúvallomást, és látom, hogy az ügyész is firtatta a Horthynak szánt virágcsokrokat. Azzal az állítással kellett szembesülni, hogy e csokrokat az evangélikus női egyletben készítették. (A szerb szövegben „ženska

zadruga" áll, azaz „nőszövetkezet".) Csepcsányi ezt tagadta. Viszont itt az is súlyosbította a dolgokat, hogy a nőegyletnek „Gustav Adolf" volt a neve – tehát mégis Adolf (Hitler) van minden mögött. Erre azonban Göttel István válaszolt tanúvallomásában. Azt hiszem, arról a Göttel Istvánról van szó, akit én Göttel bácsiként ismertem meg. Több mint fél évszázadig dolgozott írnokként a családi ügyvédi irodánkban, nagyapám is, apám is őszintén becsülték. Most tudtam meg, hogy evangélikus volt. Göttel szerint: „Csepcsányi István valóban alapított egy nőegyletet »Gusztáv Adolf« néven, de ez az egylet a svéd király nevét viseli, aki a háborúban [a harmincéves háborúban, 1632-ben] protestánsként vesztette életét." Ebben egészen biztosan Göttel bácsinak volt igaza, de a súlyos gyanú ott lebegett. 2018. január 20-án olvasom a *B92* belgrádi hírportálon, hogy most már talán ez a súlyos gyanú is foszladozóban van. Adolf Ernst Stadler most mondta el, hogy a háború elején szüleit Romániából Németországba vitték, hogy az apja csatlakozhasson a német hadsereghez. A romániai németek egy csoportja egy táborban volt (Hochenschwang) a német–osztrák határon. Hitler dicsérte a tábort és az odavitt németeket, és kijelentette, hogy keresztapja lesz az első német gyermeknek, aki ott születik. Ez volt Adolf Ernst Stadler (1941. április 25-én). Tekintettel a keresztapjára, a tervezett Ernst mellett, megkapta az Adolf keresztnevet is. A háború után a család visszatért Romániába, a bukovinai Voievodeasa faluba. Ott csak az Ernst nevet használták. Aztán a hétpecsétes életveszélyes titokból anekdota lett. – De ehhez várni kellett hetvenhét évet. És miután ezt leírtam, én is vártam még egy darabig, és 2018. március 14-én olvasom a *New York Times*ban, hogy egy afganisztáni gyereknek a szüleik a Donald Trump nevet adták, abban a reményben, hogy ez előnyöket hoz majd. A fiú 2016. szeptember 3-án megszületett (Daikundi tartományban), de a *New York Times* csak később értesült róla. A gyerek teljes neve Donald Trump Assadullah. Azon töprengek, hogy mi lesz vele, ha egyszer az amerikaiak tényleg kivonulnak Afganisztánból.

Visszatérve a Csepcsányi-ügyhöz, az aktában azt is látom, hogy a nőegylettel korábban is baj volt. Ott van az iratok között egy 1943. január 19-én keltezett levél, melyet Ferenchalmáról (németül Franzfeld, szerbül ma Kačarevo) ír németül az evangélikus püspök. A címzés „Lieber Herr Amstbruder" (az Amstbrudert talán lelkésztársként lehetne fordítani). Feltételezem, hogy Csepcsányi István volt a címzett Amstbruder. A püspök felrója, hogy a Gustav Adolf nőegylet (Frauenverein) magyar szervezetté vált, melyből a németek kirekesztve érzik magukat. Ez a levél még a német megszállás alatt íródott. Nem volt egyszerű a helyzet.

És aztán itt volt az ablak mögötti „csúfondáros cinizmus", melyet Božović szomszéd megfigyelt. A papírok között van egy feljegyzés (ceruzával, az apám kézírásával), melyből látom, hogy a tárgyaláson az ügyész

„népellenes mosoly"-ként minősíti Csepcsányi lelkésznek a szomszéd által észrevett arckifejezését. Tehát világos, hogy a politikai színtéren hol helyezkedik el Csepcsányi. Akkor is, ha az ablak mögött áll a lelkészlakban. Feltételezem, hogy a kézlegyintés is népellenes legyintésként lett értelmezve. Lendületes években a nép fogalma meglehetősen leegyszerűsödik. Becskereken akkoriban (és nem csak akkoriban) sok volt a vegyes házasság és a kavargó identitás. Negyven-ötven aktát találtam a világháború utáni első évekből, melyben az a központi kérdés, hogy egy német vezetéknévvel rendelkező ember német-e vagy magyar (mert ha német, a vagyonát elkobozzák). Volt egy osztálytársam, aki nem tudta eldönteni, hogy ő szlovák-e vagy magyar. Egy szerb nevű ismerősünk németnek tudta magát. Gyakran tehát nem volt egyértelmű, hogy ki hova tartozik – viszont minden leegyszerűsödött, ha a népről volt szó. Nem először (nem is utoljára) a nép fogalma csak a lelkesekre terjedt ki. Lehet, hogy a radikálisabb néptagok hullámzástól mentes, egyértelmű, mondjuk hangulattiszta lelkességben (a fajtiszta mintájára szabva) látták a mércét. Akinek kételyei vannak (és csak legyint), az nem tartozik a néphez, hanem az ellenkező oldalon áll.

Csepcsányi lelkész, amikor az ügyész szembesítette Božović szomszéd vallomásával, egy másik szomszédra (szomszédasszonyra) igyekezett támaszkodni. Javasolta, hogy az 1947. november 5-én tartandó szóbeli tárgyaláson hallgassák ki Maron Rozáliát, aki a Cara Dušana utca 18-as szám alatt lakik, és bizonyíthatja, „hogy nem néztem csúfondáros cinizmussal a Vörös Hadsereg bevonulását". A Cara Dušana 18. annak a háznak a címe, melyben a paplak is volt. Tehát Maron Rozália is első szomszéd lehetett. (Mi a Cara Dušana 10. alatt laktunk, míg a nyolcvanas évek elején le nem bontották azt az utcarészt, ahová a házunk tartozott.) Hogy egy kicsit még jobban közeledjen a néphez, Csepcsányi István javasolta Cvejić Đura földműves meghallgatását is, aki a Čehoslovačka utcában lakott (ez volt a keresztutca, melynek a sarkán a Tóttemplom állt). Cvejić szomszéd azt volt hivatott igazolni, hogy Csepcsányi „aktívan részt vett a Népfront feladatainak intézésében és segítette az utcai titkár munkáját". (Eddig nem tudtam, hogy a Népfrontnak utcai titkárai is voltak. – Sok más is lehet, amit nem tudok.) Szóval Csepcsányi sem próbálta (vagy tudta) magát kihúzni a népi-népellenes kényszerzubbonyból, hanem ebben mozogva (ha nem is menetelve) próbált előrébb jutni. Ez nem ment könnyen. Maron Rozáliát nem idézték be tanúnak, és Csepcsányit – hiába lépegetett – lehagyta az ügyész, aki a világtörténelmet nyergelte meg. Ezt az esélyt nehéz volt kihagyni.

Hogy egy kicsit kilépjek az iratpapírok közül, leírom, hogy tegnap este lefekvés előtt elolvastam egy Szerb Antal-verset (*Itt az ugorkaszezon*).

Látom, hogy más hozzáállások is léteztek. Az első sorok ellenkező irányban buzdítanak:

Kedves Nikita mester,
Örülhet most kelmed,
Mert nem kell csinálni több
Világtörténelmet.
[...]

De hát ezt 1913-ban írták – és Szerb Antal volt, aki írta. 1945-ben, a becskereki Nikiták nem tudtak leszállni a világtörténelemről. Az ugorkaszezonra pedig azóta is várunk.

Miért is egyesültek a szlovák, német és magyar egyházközségek?

E kérdés különös súlyt kapott a büntetőperben. Több tanúvallomás, beadvány, dokumentum, feljegyzés próbálja ezt így vagy úgy magyarázni. Megpróbálom előbb – amennyire csak tudom – pártatlanul lejegyezni, hogy mi történt, hogy utána érthetőbbek legyenek a perben egymásnak szegülő érvek és minősítések.

Az első világháború után alakult Jugoszlávia területén az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyházban több szerveződés és újraszerveződés volt. Szerepet játszottak a nyelvek és a nemzetek is, születtek olyan megoldások is, melyek csak egyes egyházmegyékre vonatkoztak. Alapjában véve két egység alakult: a német és a szlovák. A németekhez csatlakoztak a magyarok és a szlovénok is (az utóbbiakat több irat „vend"-ként említi). 1930. április 16-án a Jugoszláv Királyság egy törvényt is hozott az evangélikus és református egyházakról. A törvény szövege ott van az iratok között – és itt már biztosabb talajon mozgok. A törvény első paragrafusa szerint az ágostai hitvallású evangélikus hívőknek két egyháza van, a szlovák és a német. A harmadik szakaszban ki van mondva az is, hogy ezek szövetséget is alkothatnak „közös egyházi érdekek céljából".

Az iratokból az is kiderül, hogy 1932-ig (nem tudom pontosan, melyik évtől 1932-ig) közös szervezethez tartoztak Becskereken a német, a szlovák és a magyar hívők. Ezután különvált a szlovák gyülekezetrész. Csepcsányi 1935-ben lett a német–magyar gyülekezet parókusa. Majd következik a büntetőper szempontjából kritikus időpont. 1941-ben ismét egyesülnek Becskereken a szlovák, a német és a magyar hívők a pancsovai egyházmegye (senioratus) fennhatósága alatt. A kérdés az volt, hogy a hívők akar-

tak-e ismét egyesülni, vagy a fasiszta megszállók (és azok kollaboránsai) erőltették ezt a megoldást.

A büntetőper hátterében egy személyes vita is állt, Juranji lelkész és az őt követő Csepcsányi között. A feljelentést Juranji tette 1945. április 3-án. Az ügyész 1945. augusztus 17-én hallgatta ki. A kihallgatási jegyzőkönyv szerint Csepcsányi volt az oka, hogy 1935-ben a közös evangélikus egyházból kiváltak a németek és a magyarok. (A többi irat szerint 1932-ben volt a szétválás.) Juranji szerint 1941. május 17-én, amikor már Bánátban voltak a német megszállók, Csepcsányi eljött hozzá Kund pancsovai német főesperessel, Kund közölte vele, hogy eljárás indul ellene, és ki fogják végezni, de ezt megúszhatja, ha lemond Csepcsányi javára. Utána Csepcsányi hívta össze a hívek közgyűlését, melyen mindnyájan (a szlovákok is), úgy döntöttek, hogy kilépnek az eddigi egyházmegyéből, és belépnek az új szlovák-német-magyar pancsovai központú egyházmegyébe. Tanúvallomásában Juranji azt is mondja: „Nem tudom hogyan deklarálta magát Csepcsányi a megszállás alatt, de annyit tudok, hogy az akkori német hatalom kedvence volt." A vallomás zárómondata szerint a felszabadulás után, 1944. október 30-án, ismét Juranji vette át a parókusi tisztséget.

Sok részletet szeretnék ellenőrizni, de tények az ítéletben sincsenek rögzítve. Akkora hatalma lehetett Kundnak (és Csepcsányinak), hogy ők döntöttek, hogy Juranjit kivégzik-e vagy sem? Juranji tanúvallomása szerint Kund azt közölte, hogy ellene (Juranji ellen) „nagy akciót vezetnek, és ezért ki lesz végezve" – de ő (Kund) megmenti, ha lemond, és nem vezeti tovább az egyházközséget. Azt Juranji sem mondja, hogy mi alapján folyt ez a „nagy akció". Logikus lenne (és 1945 augusztusában már veszélytelen is) megnevezni valami antifasiszta hőstettet, melyért korábban kivégzés fenyegette. De nem történt semmilyen pontosítás. És aztán felmerül a kérdés, hogy hogyan tudná Kund (esetleg Csepcsányival) ezt a nagy akciót leállítani, méghozzá úgy, hogy utána Juranji továbbra is nyugodtan lakjon Becskereken? Vagy tényleg mondott ilyesmit Kund, de csak blöffölt? Esetleg betörtek és mondták, hogy „parókiát vagy életet!"?

Csepcsányi vallomása szerint a szlovák-német-magyar egyházközségek szétválásához nincsen köze, mert ez 1932-ben történt, ő pedig csak 1935-ben jött Verbászról Becskerekre. (Ezt más adatok is így mutatják.) Csepcsányi szerint éppen Juranji volt az, aki miatt szétváltak a hívők 1932-ben, mert Juranji veszekedést szított, és „baloldalisággal vádolt minden szlovákot, aki nem engedelmeskedett neki". Ennek a bizonyítására az apám Josip Hulina asztalos meghallgatását javasolja. Rá emlékszem. Többször voltam az asztalosműhelyében, Hulina Jóska bácsinak hívtuk. Magyarul és szerbül beszéltünk vele. Ő is szlovák volt – vagy legalábbis szlovák gyökerei voltak. Az iratokban nem látom nyomát, hogy a kihallgatását elrendelték volna.

Vallomásában és beadványában Csepcsányi elmondja, hogy 1941 szeptemberében egy közgyűlésen egyesült a német, a magyar és a szlovák közösség, és őt választották a parókia élére. A hívők többsége szlovák volt. 1944 októberében ismét szétváltak a hívők, de ezúttal német közösség nem alakult, csak szlovák és magyar. A szlovák egység élére Juranjit választották, de már 1945-ben őt ismét leváltották a szlovák hívők. Hogy Kund valamivel fenyegetőzött, ezt Csepcsányi vallomása is alátámasztja. Nem „nagy akcióról" beszél ugyan, mely kivégzéshez vezet, hanem egy egyházon belüli eljárásról (azt nem mutatják a papírok, hogy minek a kapcsán). Hozzáteszi, hogy 1941 májusában ő maga jelen volt, de nem vett részt a beszélgetésben. Kund és Juranji abban egyeztek meg, hogy Juranji az év végéig még fizetést kap, a parókiát pedig átadja. Ezután egy bizottság leltárt készített, e bizottság tagjai Pavel Litavski, Göttel István és Csepcsányi István voltak.

Voltak anyagi kérdések is. A templom (a Tóttemplom) 1837-ben épült. A parókiát azonban Juranji emelte (Csepcsányi szerint a szlovák hívők akarata ellenére) 1926-ban. Az ügyész szerint Csepcsányi meg nem érdemelt hasznot húzott, amikor ő vette át a parókiát. Ezt cáfolja Litavski Pavel (az ügyészi jegyzőkönyv szerint „Litavski Paja") 1945. augusztus 20-án tett vallomása. Szerinte a templomi ingatlanokkal kapcsolatban nagy adósságok halmozódtak fel. Ezt maguk a szlovákok nem tudták fizetni, és ezért akartak egyesülni a német és a magyar hívőkkel. Egyébként a telekkönyvi helyzet nem változott. Csepcsányi előtt is és utána is az evangélikus hitközség nevére voltak beírva az ingatlanok. Litavski szerint Josip Janiš szlovák főesperes meg is áldotta az egyesülést.

Janiš főesperes levele ott van az iratok között. Kund pancsovai főesperesnek írta magyarul, Kund pedig ezt németül és pecséttel igazolta. Litavski vallomásában azt nyilatkozta, hogy a szlovák főesperes „megáldotta" az egyesülést. Az „áldás" szó nincs ott a levélben, de egyértelműen tudomásul veszi a régi kötelékekre alapozódó egyesülést, és hozzáteszi, hogy „[e]gyúttal tudomásul veszem a közös egyházközösségnek azon kötelezettségét is, hogy az összes átvett terheket teljesen letörleszti".

Nagytiszteletü Föesperes Ûr!

Folyò èvi november hò 17=èn kelt 511/1941 szàmu hivata=los közlèsèt valamint a nagybecskereki kèt egyhàzközsèg ès pedig a nèmet–magyar meg a szlovàk evang egyhàz 1941 èvi szeptember hò 28=àn kimondott egyesülèsèröl szolò hatàrozatokat figyelemmel àtolvastam ès tudomàsul vettem.Èppen ugy tudomàsul veszem a nagybecskereki hàromnyelvü nèmet=magyar=szlovàk ajkù àg.hitv.evang. hiveknek a règi kötelèkek alapjàn közös egysèges nagybecskereki àg.hitv.evangèlikus egyhàzközsègbe valò egybeolvadàsàt ès a bànàti àg.h.evang.egyhàzmegyèhez valò csatlakozàsàt is,melynek jelenlegi szèkhelye Pancsova.Egyuttal tudomàsul veszem a közös egyhàzközsègnek azon kötelezettsègèt is,hogy az összes àtvett terheket teljesen letörleszti.

Hittestvèri üdvözlettel

Janiš Jòzsef s.k.
föesperes.

BANATER EV. SENIORALAMT A. B.
Z. Zahl 380
vom 3. XII. 1941.
– PANCEVO –

Die obige Abschrift Zahl 352 vom 29.November 1941 des slovakischen Seniorates wird zwecks Kenntnisnahme zugesandt.

Olvasva ezt a levelet egy kicsit előtör bennem a bánáti büszkeség. Nyelvtudással valóban jól álltunk. Janiš szlovák főesperes csaknem hibátlan magyarsággal ír levelet, nyilván tudott szerbül is, és feltehetően németül is, csak a magyarban biztosabb lehetett. És az sem volt probléma, hogy Kund német főespereshez magyarul fordult, mert nyilván ő is tudott magyarul. Egy Csepcsányi-feljegyzésben azt olvasom, hogy ő magyarul, németül és szlovákul is tartott istentiszteletet (és biztosan tudott szerbül is).

Igaz, ebben a mi többnyelvű világunkban voltak átszüremlések is. Ez néha csak egy kis plusz aromát hozott – néha kavarodást is. Az iratok között van egy kis papírlapra írt levél. Lališ Pal (illetve Pavel Lališ) írta Csepcsányi lelkésznek. Feltételezem, hogy az apám azért tette félre, mert ez a levél is igazolja, hogy Juranjit nem kedvelték a saját szlovák hívői. Jobban bíztak Csepcsányiban. Lališ magyarul írja a levelet, de szlovák ábécét használ – és szlovák megfogalmazásokat is érez az ember a háttérben. Nem is egészen egyértelmű minden. A levél így néz ki:

Tistelt lelkés úr leaten
síveš temeše el ezta kis derekеt
ha a poljak teštverjük kivan: írjon
ala eöt reverzet eš maganak
nem bír a jŭranji lelkész šemit
mert én padinan beszéltem az
ešpereš úral mindenről megigérte
hod hamarošan rendezni fogja ami
viszonyajinkat
tistelettel
Lališ Pal

Az első két sor jelentése egy kicsit rejtélyes marad – akkor is, ha magyar írásjelekkel helyettesítem a szlovákot: „Tisztelt lelkész úr, legyen szíves temesse el ezt a kisgyereket…" És aztán ez úgy folytatódik, hogy ha Csepcsányi ír egy elismervényt (revers), ha a Poljak testvér így kívánja, és akkor a Juranji nem bír semmit. Az volt a vita központjában, hogy Csepcsányi vagy Juranji temet el egy gyereket? (Lališ egy kanyart is tesz az u betű fölé Jŭranji nevében – de ez nem szlovák hanem Lališ-féle sajátosság.)

Egy másik példa is eszembe jut, melyben nemcsak sajátos aroma, de komoly félreértés is alakult. Valamelyik osztálytársam mesélte, hogy náluk az ötvenes évek közepén a dolgok oda jutottak, hogy a szülők a gyerekek (inkább már kamaszok) jelenlétében csiklandósabb történeteket

is elmeséltek. Ezúttal a barátom nagynénjéről, Juci néniről volt szó, és 1945-ben történhettek a később elmesélt dolgok. Juci néniékhez a háború végén (mint hozzánk is) egy partizánt költöztettek be. Amikor a háború már kezdett kissé távolodni, békebeli dolgokra is sor került, és a partizánt (Slavko) néhányszor meglátogatta egy hölgy. Ilyenkor a partizán bezárta az ajtót az udvari szobájában, de a kiszűrődő hangok így is lehetővé tették, hogy Juci néni és az anyja kövessék a fejleményeket. Egyszer úgy alakultak a dolgok, hogy a tapintatos kivárás helyett Juci néni többször is bekopogott, majd bekiáltott: „Slavko tu si otac!" (Slavko, itt apa vagy!) Nem tudom, hogy Slavko jósnőt, látnok asszonyt vagy talán boszorkányt látott Juci néniben, de – legalábbis így értesültem – komolyan vette szavait, mert riadtan kinyitotta az ajtót, és a decemberi időjárás ellenére kilépett mezítláb, alsónadrágban és trikóban. Amennyire az osztálytársam tudta, átmeneti kapcsolatról volt szó, Slavko és társnője nem gyermekáldásban gondolkodtak – de akkoriban óvszer nem volt Becskereken, tehát volt alapja a riadtságnak. Aztán a görcsök feloldódtak. Juci néni nem azt akarta mondani szerbül, hogy „itt apa vagy" (vagy itt apa lettél), hanem hogy „itt van az apád" – aki váratlanul eljött Dél-Szerbiából, hogy meglátogassa a fiát.

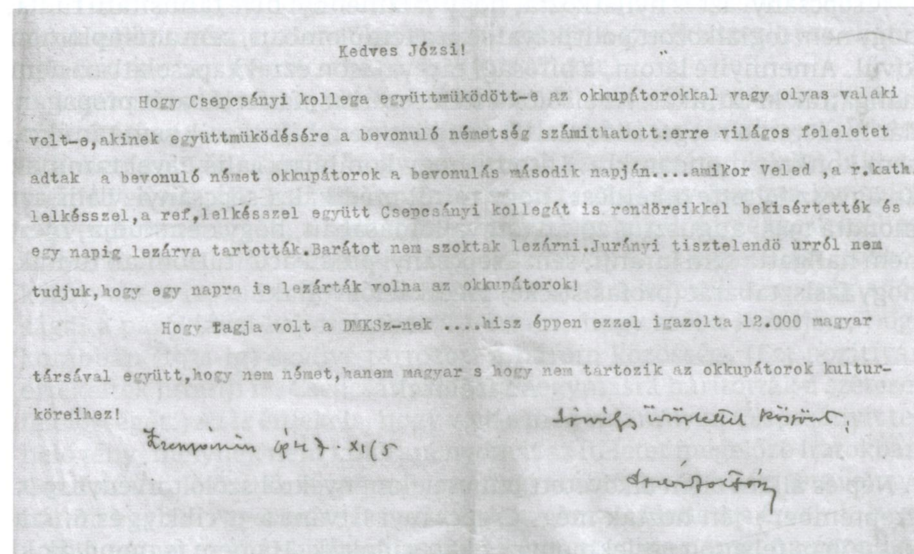
Aztán arra is emlékszem, hogy, szintén a világháború utáni években, egy franciasapkás bácsi odakiáltott valakinek, aki szembe jött vele a Cara Dušana utcában: „Menjen a picsába, Herr Volkmann!". Érdekes, hogy még ilyen markáns magyar szavak sem ingatták meg a német beágyazást. Nem lehetett Volkmann urat (vagy csak Volkmannt) mondani, mert ez nem lett volna az igazi. Ott kellett, hogy maradjon a Herr, hogy egyértelmű legyen, hogy pontosan kit is küld a p...ba a francia sapkás bácsi.

Azon töprengek, hogy ezek a kis kavarodások zavarták-e a többnyelvű bánáti idillt – vagy éppen ez volt az idill...

A német megszállók kedvence?

Juranji tanúvallomása, melyben elmondta, hogy Csepcsányi a német megszállók kedvence, támpontot szolgáltatott a vád egyik sarkalatos megfogalmazásához, mely szerint Csepcsányi „együttműködött az okkupátorokkal". (Több magyarul írt levélben látom az okkupátor szót. Feltételezem, hogy akkoriban az okupator szerb szó annyira megtelt heves tartalommal és konnotációval, hogy nem lehetett egyszerűen megszállóként fordítani. Egy kis magyar ízt csak a második k hozott.) Látom, hogy az apám több vonalon próbálja cáfolni a kollaborációt. Az iratok között van egy levél, melyet az evangélikus egyházat belülről ismerő Ambrózy Zoltán írt 1947.

november 5-én. Ezt a levelet egy beadványában használhatta az apám, mely sajnos nem maradt meg az iratok között. A levél igen:

Kedves Józsi!

Hogy Csepcsányi kollega együttmüködött-e az okkupátorokkal vagy olyas valaki volt-e,akinek együttmüködésére a bevonuló németség számithatott:erre világos feleletet adtak a bevonuló német okkupátorok a bevonulás második napján....amikor Veled ,a r.kath. lelkésszel,a ref,lelkésszel együtt Csepcsányi kollegát is rendöreikkel bekisértették és egy napig lezárva tartották.Barátot nem szoktak lezárni.Jurányi tisztelendö urról nem tudjuk,hogy egy napra is lezárták volna az okkupátorok!

Hogy tagja volt a DMKSz-nek ....hisz éppen ezzel igazolta 12.000 magyar társával együtt,hogy nem német,hanem magyar s hogy nem tartozik az okkupátorok kulturköreihez!

Szóval az „okkupátorok" letartóztatták és egy napig zárva tartották Csepcsányit (mint ahogyan az apámat is) – márpedig „barátot nem szoktak lezárni".

És ez mindent megmagyaráz? Ezt mégsem mondanám. Voltak olyanok, akiket zaklattak a megszállók, de aztán mégis (vagy éppen ezért) csatlakoztak. Viszont, ha együttműködött volna, akkor pontosítani kellene, hogy hogyan. Ez azonban hiányzik az iratokból. Ott áll ugyan Božović tanúvallomásában a csúfondáros cinizmus (az ablak mögül), majd az állítás, hogy virággal igyekezett Horthyt várni, de egy nép- és államellenes bűncselekményhez valamivel több kellene. (Meg nem is tűnik meggyőzőnek a virágvásárlás – vagy virágkészítés a nőegylet által – narratívája.) Aztán van még egy Horthyval kapcsolatos állítás. Az ügyész szerint istentiszteletet tartott Horthy tiszteletére. Csepcsányi ezt részben elismerte. Szerinte azonban nem Horthy Miklós, hanem Horthy István tiszteletére tartottak misét (amikor Horthy István, Horthy Miklós fia harminchét évesen életét vesztette). Csepcsányi még hozzáteszi, hogy sohasem foglalkozott politikával, prédikációiban a *Bibliá*hoz tartotta magát, és nem említette sem Horthy Miklóst, sem Szent Istvánt. Ez a szerb szövegben kissé megtévesztő. Azt írja „nisam spominjao ime Horti Mikloša niti Sent Ištvana". Így leírva a „Sent" inkább vezetéknévnek tűnik. Feltételezem,

hogy a jegyzőkönyvvezető ezt így is érzékelte. Az ügyész talán mégsem. (De arra valószínűleg az ügyész sem figyelt fel, hogy a legtöbb tanúkihallgatás augusztus 20-án volt.)

Csepcsányi azt is nyilatkozta, hogy valamennyi híve tanúsítani tudja, hogy nem foglalkozott politikával sem a templomban, sem a templomon kívül. Amennyire látom, a bírósági tárgyaláson ezzel kapcsolatban nem hallgattak ki tanúkat. Az elsőfokú ítélet szerint „fasisztabarát propagandát hirdetett a megszállás alatt". Az ítélet nem hivatkozik sem tanúkra, sem konkrét mondatokra. Látom, hogy korábban Lališ Pavel tanúnak az ügyész feltette a kérdést, hogy miről prédikált Csepcsányi. Lališ azt mondta 1945. augusztus 20-án tett vallomásában, hogy nem tudja, mert nem hallgatta sem Juranji, sem Csepcsányi prédikációit. Honnan tudták, hogy fasisztabarát (profašističke) prédikációi voltak?

Az ítéletek

A Nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvényt 1945. szeptember 1-jén hozták meg. Csepcsányi Istvánt a 3. cikk 3. és 6. szakaszaiban felsorolt cselekmények okán vádolták. Ha nem is mondták ki pontosan, hogy milyen cselekményekről volt szó. A 3. szakasz a tényállások igen hosszú sorát tartalmazza. Idetartozik a háborús bűn (akár szervezés útján vagy parancsnokként), aztán itt van a gyilkosság, a kivégzés, a halálos ítélet kimondása, a kínzás, a gyűjtőtáborba való hurcolás, a kényszermunka elrendelése, a néptől való elszakítás, a terrorizmus, a gyújtogatás, a foglyokkal való embertelen bánás, az erőszakolás, a prostitúcióra kényszerítés, a más hitre való áttérés kikényszerítése. A 6. szakasz a megszállókkal való politikai együttműködést említi, azaz szerepvállalást az ellenséges hatalmi szervezetekben, aztán táplálék megvonását vagy más erőszakos fellépést Jugoszlávia lakosságával szemben.

Szóval sok minden állt a 3. cikk 3. és 6. szakaszában. Ezekre a szakaszokra támaszkodott az elsőfokú és másodfokú ítélet is – de anélkül, hogy ki lett volna mondva, hogy a hosszú felsorolásból pontosan mit is rónak fel Csepcsányinak. Érdekes, hogy az ellenséges propagandát külön nevesíti a 9. cikk, és a bíróság ki is mondta, hogy Csepcsányi fasisztabarát propagandát folytatott – de az ítélet nem támaszkodik a 9. cikkre. A jogalap a 3. cikk 3. és 6. szakasza (gyilkosság, halálos ítélet kimondása, gyűjtőtáborba való hurcolás, terrorizmus, erőszakolás, prostitúcióra kényszerítés – és sok minden más). Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy leírjam, hogy ügyészként inkább a 9. cikkre támaszkodtam volna. De nem szívesen lettem volna ügyész ebben a perben. Ügyvéd inkább.

A törvénybe foglalt büntetések kemények voltak. A törvény 4. cikke szerint legkevesebb három év szabadságvesztés és kényszermunka sújtja az elkövetőket. Súlyosbító körülmények esetén halálbüntetés következik. Ha a háború vagy háborús veszély idején követték el a bűncselekményeket, akkor a büntetés nem lehet kevesebb öt évnél. A 17. cikk szerint az eljárás minden esetben gyorsított eljárás. Itt is az volt.

Izgalommal kezdtem olvasni az ítéletet. Ebben a fő kérdés az egyházak egyesítése 1941-ben. Hogy valamilyen ítéletet hozzanak, ahhoz (elvben) ki kellett volna derülnie, hogy egy Juranji és Csepcsányi között lüktető személyes vita állt-e az átszervezés mögött, vagy egy fasiszta konspiráció vezetett a szlovák, a német és a magyar egyházak újraegyesítéséhez. Szóval hogy valóban akarták-e a szlovák hívők is az egyesülést (többek között azért is, mert így közös teherré váltak a szlovák közösség adósságai a parókiával kapcsolatban). Vártam, hogy szóba kerüljön, hogy korábban (1932-ig) együvé tartozott a három közösség. (Ezt pozitívan értékelték Juranji is, Csepcsányi is, csak egymásra hárították a szétesés felelősségét.) Az is érdekelt, hogy volt-e még valamilyen Csepcsányit terhelő tény, melynek nem találtam nyomát az ítéletet megelőző iratokban. Gondoltam, lesz arra is valamilyen magyarázat, hogy miért lett volna a három egyház egyesülése fasiszta érdek. (Azzal is lehetne érvelni, hogy pont a német egyház különválasztása lehetett volna német nacionalista érdek.)

Az ítélet nagyon egyszerű. A nagybecskereki (most már zrenjanini) kerületi bíróság 1947. november 25-én kimondta, hogy Csepcsányi István vétkes, mert „a fasizmus iránt való elkötelezettségtől vezérelve", Kund főesperessel együtt, megfenyegette Juranjit, és ezután „politikai célokat követve egyesítették a szlovák, német és magyar evangélikus egyházakat".

Ily módon együttműködött a megszállókkal (okkupátorokkal). Ott áll az ítéletben az is, hogy „fasiszta-barát propagandát folytatott".

Ezzel az indoklásképlettel azóta sokszor találkoztam az életben. A rossz viselkedés elítélése tapsot eredményez – akkor is, ha nem bizonyítható, hogy valaki tényleg rosszul viselkedett. Színre lépnek ténypótló megállapítások. Vagy álltények, illetve „alternatív tények". Jó néhány éve követem már, Németországban minden évben komoly kulturális esemény az év *álszavának* a megválasztása. (*Unwort des Jahres* – szó szerint „az év nem-szava" lenne.) Frankfurti nyelvészek hozzák a döntést. 2017-ben az *Alternative Fakten* (alternatív tények) lett a győztes. Korábban feljegyeztem, hogy 2006-ban a *Human Kapital*, azaz a „humán tőke" volt az év álszava. Tehát nemcsak a pénz, az ingatlanok, hanem az emberek is tőkének számítanak – de a humán szóból gerjedő emberbarát mellékíz igyekszik könnyíteni ennek a megemésztését. Emlékszem, amikor Pestre jöttem, felfigyeltem a humán szó térnyerésére, mert a nagyvállalatokban (sőt az egyetemün-

kön is) a humán erőforrások osztálya helyettesítette a korábbi (és kissé közvetlenebb) káderosztály kifejezést. Mi a humán oldalon vagyunk.

Valamivel még korábban – 1999-ben – Szerbia bombázása kapcsán alakult az év álszava. Mivel a lebombázott civileket valahogyan be kellett illeszteni egy emberijog-barát retorikába, megszületett a *collateral damage*, azaz kollaterális kár kifejezés. Szóval, akik életüket vesztették egy lebombázott kórházban vagy a NATO által szintén lebombázott belgrádi televízióban, azok nem egy helytelen cselekmény áldozatai, hanem csak közvetett kárról van szó, egy helyes cselekmény melléktermékeiről. Ez a kifejezés is kiérdemelte az *Unwort des Jahres* díjat. Egyébként, azt hiszem a NATO-bombázások egyik kollaterális kára abban volt, hogy Milošević valamivel elfogadottabb lett (igazán elfogadott hála istennek mégsem), a NATO-hoz való csatlakozás pedig ma sincs napirenden. Valamiféle kollaterális kárt magam is elszenvedtem. Atlantában tanítottam, amikor egy reggel a *New York Times* címoldalán ott láttam az újvidéki lakásunkat. Egy újvidéki hidat bombázott a NATO, mely tán 100 méterre volt a lakásunktól. A híd teljesen megsemmisült, a lakásban (nem bombatalálat, hanem légnyomás révén) betört minden ablak és egy-két helyen megrepedt a fal. Nagyobb bajok is voltak akkoriban. Lakásunkban akkor ott lakott Miroslav Mandić. Az a Miroslav Mandić, aki börtönbüntetést kapott a hetvenes években egy írásáért, mely az *Új Symposion*ban jelent meg. Mandić ezúttal megúszta egy idegsokkal.

A 2017-es győztes álszó tehát az *Alternative Fakten*, azaz alternatív tények volt. Az indoklást Janich nyelvésznő olvasta fel. Elmondta, hogy e szó (illetve álszó) támasza az egyre terjedő gyakorlatnak, hogy a tényeken alapuló érveket felváltsuk bizonyíthatatlan észrevételekkel. E szó térnyerésével a nyilvános vitákban felhozott valótlan észrevételeket szalonképessé lehet tenni. Janich professzor asszony példaként felhozta, hogy Kellyanne Conway, Trump tanácsadónője hogyan védte meg Sean Spicert, Trump szóvivőjét. Spicer ugyanis kijelentette, hogy soha még annyi ünneplő ember nem volt az utcán, mint Trump beiktatásakor 2017 elején. Amikor ezt sokan vitatták, Conway asszony azt a magyarázatot adta, hogy ez egy alternatív tény. Hogy hányan voltak? Vagy hányan voltak korábbi beiktatások alkalmával? Ez mind lényegtelen. Itt áll előttünk az alternatív tény, hogy többen voltak, mint bármikor.

Rokonszenvvel követem évről évre az *Unwort des Jahres* kihirdetését. Az jut csak eszembe, hogy nem fontoskodik-e egy kicsit a jelen, melyhez tartozunk, amikor saját felfedezésének tartja az alternatív tényeket. Becskereken az emberek korábban is láttak ilyesmit. A Csepcsányi-ítéletben a bíró nem vacakolt azzal, hogy kifejtse, miért is lett volna jó a német megszállóknak, hogy egyesüljenek az egyházak, arra sem pazarolt időt, hogy kifejtse, mit is prédikált Csepcsányi. A profil így is kialakult

(és hát egy olyan emberről volt szó, aki a szobájában csúfondáros cinizmussal volt képes mosolyogni, míg kinn az utcán a Vörös Hadsereg halad). A tényeken alapuló érvelést felváltja az alternatív tények által nyújtott kényelem. Talán annyi újat tesz most hozzá az *Unwort des Jahres*, hogy nem arról van szó, hogy ilyenek a kommunisták, vagy ilyenek a nácik, vagy olyan a kormánypárt, vagy olyan a korábbi kormánypárt. Van, amikor szembetűnő, hogy alternatív tényekkel élünk együtt, mert hangosan dőlnek mindenfelől. Van, amikor szerényebben vannak jelen, de itt vannak máskor is. Az alternatív tények is közénk tartoznak. Lakótársaink.

Csepcsányi Istvánt a nagybecskereki kerületi bíróság 1947. november 25-én ítélte el egy év szabadságvesztésre és kényszermunkára. Ez tulajdonképpen kevesebb, mint ami a törvényből következett volna. A törvény szerint a 3. cikkben leírt cselekmények büntetése minimum három év, ha pedig háború alatt elkövetett bűncselekményekről van szó, akkor minimum öt év. Hogy hogyan sikerült enyhébb büntetést elérni, azt nem magyarázza az ítélet. Ki lett még mondva, hogy a vagyonelkobzástól eltekintenek, mert Csepcsányinak nincsen vagyona. A perköltségek a vádlottat terhelik, de ezeket a bíróság „megfizethetetlennek" nyilvánította. Tehát nem kellett a perköltségeket megtéríteni. Mivel Csepcsányi szeptember 18-a óta vizsgálati fogságban volt, az ott töltött két hónapot is beszámították. Utána a požarevaci Zabela börtönbe került. Ez volt akkoriban az egyik legkeményebb börtön Szerbiában. A fellebbezésről nagyon gyorsan döntött a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság. Nem látom, mikor adta be az apám, feltehetően 1947 decemberének első felében. Már december 27-én elutasították a fellebbezést. A fellebbezésben ott állt, hogy Csepcsányinak tulajdonképpen nem volt semmilyen szerepe Juranji megfenyegetésében (bármivel is fenyegették). A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság azonban ezúttal is mindent világosan látott. A másodfokú ítélet szerint Csepcsányi „Juranji lakásában nem volt passzív, hanem csak hallgatott arra, amit Kund főesperes követelt Juranjitól, és ő rögtön elfogadta. Ebben a helyzetben a vádlott hallgatása egyetértést jelent Kund főesperessel." (A „hallgatott arra" kifejezés – szerbül „ćutao na ono" – a szerb eredetiben sem világos. Talán „hallgatott, amikor" lenne valamivel pontosabb, de az ítélet eredeti szövegén nem tudok változtatni.) Tehát ha a vádlott nem szólt semmit, abból nem következik, hogy passzív volt. Az sem változtat a dolgokon, hogy Juranji „rögtön elfogadta", amit Kund javasolt neki. A bíró még hozzátette, hogy Csepcsányinak „sikere" származott Juranji lemondásából. Márpedig – az ítélet zárómondata szerint – „[i]lyen sikereket csak a megszállók kollaboránsai érhettek el".

Ezután következik a kegyelmi kérvény, mely Csepcsányiné nevében íródik. 1948. március 15-én lett beadva. Ebben szó van arról, hogy egy harmadik osztályos kisfiuk van (a Pupsi), és férje nélkül Csepcsányiné

nem tudja eltartani a családot. Fel van hozva egy új fejlemény is Juranjival kapcsolatban. Miután az egyik tanú (Lališ) azt vallotta, hogy Juranji korábban a „régi Jugoszlávia rendőrapparátusára támaszkodva számolt le ellenfeleivel", Juranji beperelte őt rágalmazásért, de nem járt sikerrel, a bíróság elvetette a rágalmazás vádját. Tehát ennek fényében Juranji vallomása mégsem egy bevált antifasiszta tanúságtétel.

Az iratok között nincsen válasz, de feltételezem, hogy a kegyelmi kérvény nem járt sikerrel. Ezt mutatja egy későbbi próbálkozás. Csepcsányiné 1948. július 27-én ugyanis azt kérte, hogy bocsássák a férjét feltételesen szabadlábra. Erre nem lett volna szükség, ha sikerrel jár a kegyelmi kérvény.

Nem tudom, mi lett az újabb, július 27-én beadott kérvénynek az eredménye. Erről valamikor augusztusban dönthettek. Az egy év büntetés 1948 szeptemberében járt volna le. Tehát vagy akkor, vagy egy kicsit korábban kerülhetett ismét szabadlábra Csepcsányi lelkész. Miután visszajött, ismét a Cara Dušana 18.-ban lakott. Ha jól emlékszem, valakivel megosztotta a parókiát. Bejárt az utcára nyíló szobába, de – legalábbis amikor én ott voltam – nem ment közelébe az ablakoknak, melyek mögött néhány évvel korábban népellenes mosolyt követett el.

Aztán jöttek azok a napok, amikor Pupsi meg én találgattuk, hogy egylovas, vagy kétlovas lesz-e a következő kocsi, mely előttünk elvonul. És nekem feltűnt, hogy Pupsi apja, aki mögöttünk áll, milyen zárkózott.

Azóta tovább egyszerűsödtek a dolgok. A parókia áll még, de nem laknak benne. Az utcára néző ablakokon a redőnyök tartósan le vannak húzva. Ma már mosolykockázat nélkül vonulhatna el az ablakok előtt valamilyen Becskerek központja felé tartó hadsereg.

A TÁRSADALMI BERENDEZÉS MEGDÖNTÉSÉNEK KÍSÉRLETE SZAJÁNBAN

– valamennyire Atlantát is bevonva a történetbe –

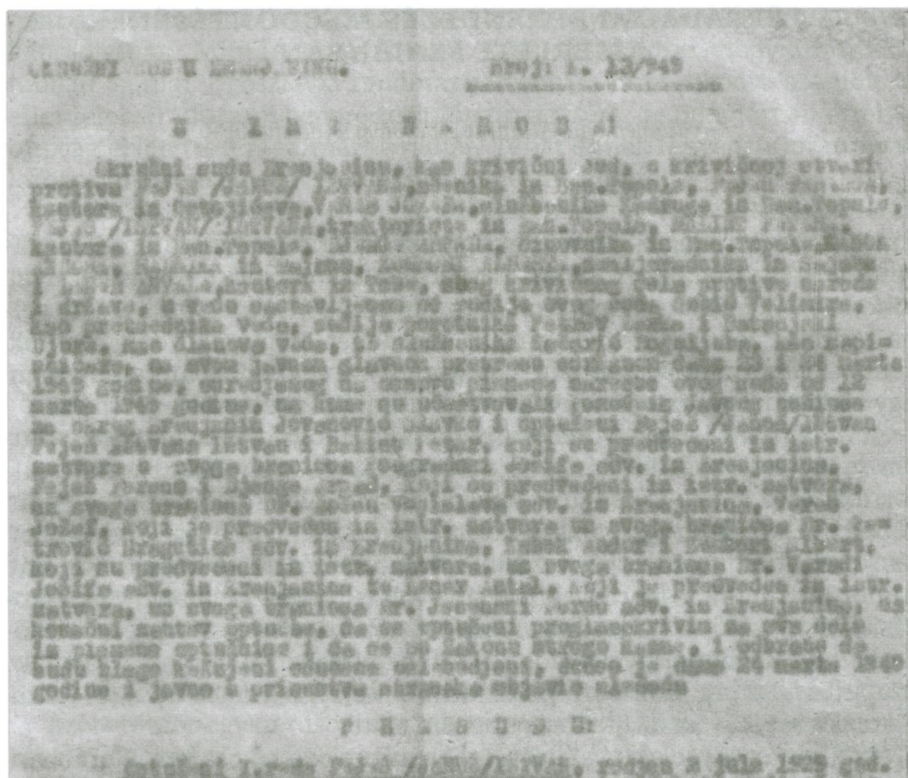
Amint ezt egy feljegyzés mutatja, 1949. február 4-én két szajáni földműves jött be az irodába: Zombori Gergely és Kabók István. Lovas kocsival jöhettek. Akkoriban még nem ismertem senkit, akinek autója lett volna. Autóbuszok sem nagyon jártak. Az is lehet, hogy Kikindáig mentek kocsival, és onnan Becskerekre vonattal. A váróelőszobában feltehetően egy rézkampóra akasztották a kalapjukat mielőtt beléptek az irodába.

A fiaik miatt jöttek. Mindkét fiú vizsgálati fogságban volt 1948. október 19-e óta előbb Kikindán, majd Becskereken. Röviddel azután kerültek fogságba, hogy Csepcsányi István kiszabadult. Zombori Gergely fiát Albertnek hívták, 1930-ban született (tehát tizennyolc éves volt, amikor letartóztatták), foglalkozása szerint földműves, és nős. Kabók István fiát Andornak hívták, ő egy évvel fiatalabb volt (1931-ben született), foglalkozása szerint munkás, és nőtlen. Mindkettőjüket nép és állam ellen elkövetett bűncselekménnyel vádolták. A feljegyzésben lakcímek is vannak. Szajánban laktak. Zomboriék a Sztálin Generalisszimusz utca 46. szám alatt, Kabókék a Rákosi Mátyás utca 68. alatt.

Szajánnak egyébként valamivel több mint 1000 lakosa van. Korábban is, és ma is zömmel magyarok. Valószínűleg ezért tették a névalkotók az új utcanevek közé Rákosi Mátyás nevét is (Sztálin neve mellett). Ez a német megszállás után történhetett. Csak azt nem tudom, hogy hogyan maradtak meg ezek a nevek 1949-ben is, miután Tito szakított Sztálinnal (és Rákosival is). De hát az új világ sem volt mindig naprakész.

A feljegyzésben (mely ott van a 12 639/2. számú iratcsomó legelején) az áll még, hogy Zombori Gergely és Kabók István úgy tudják, hogy fiaikat államellenes plakátok terjesztésével vádolják.

Előbb az ítéletet kerestem. Meg is találtam az iratcsomóban egy sokadik kék színű másolatot. Nagyon nehezen olvasható. Ez maradt meg. Az kivehető a végén, hogy 1949. március 24-én hozták. Összesen kilenc vádlott volt. Az olvasó elé teszem az első fél oldalt. (Nem azért, hogy olvassa, hanem hogy lássa, mennyire nehéz olvasni.)

Megkérdeztem egy levéltáros ismerősömet, hogy tud-e segíteni. Próbálkozott. Készített néhány színes, és egy fekete-fehér változatot. Ez valamit segített, de nem sokat. Szerencsére vannak olvashatóbb szövegek is: a vádirat, a másodfokú ítélet, apám beadványai, kézzel lejegyzett tanúvallomások, levelek. De az elsőfokú ítélethez többször visszatértem. Azért is, mert egy helyen azt véltem olvasni, hogy „drug šimpanza" (csimpánz elvtárs). Egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy ezt írja. De leginkább erre hasonlít. Az sem világos, hogy melyik vádlotthoz kötődnek ezek a szavak. Nép és állam ellen elkövetett bűntettért ítélték el Zombori Albertet, Kabók Andort és a többi vádlottat is. Valamelyik utcanévadóról mondta valaki (ha mondta), hogy csimpánz? Vagy egy szajáni illetőségű elvtársról?

Egy atlantai kitérő – mindjárt az elején

Coca-Colával, Pepsivel és természetesen csimpánzokkal

Azt választva tényként, hogy valóban csimpánzt emlegettek a nép és állam elleni bűntettel vádolt szajániak, most elmondom, hogy Atlantában kerültem életemben a legközelebb a csimpánzok világához, méghozzá az Emory Egyetemen. Míg ezt fogalmazom, arra gondolok, hogy valószínűleg nem megyek többé sem Atlantába, sem Szajánba. Korábban úgy tűnt, mintha nemcsak külön kontinenseken, hanem külön bolygókon lennének Atlanta és Szaján. Most közelebb kerültek. Egy szobában vannak a papírok között. Így összekapcsolni is könnyebb.

1988-ban tanítottam először az Emory Egyetemen, és egy délelőtt a jogi kar dékánjával tárgyaltam arról a lehetőségről, hogy rendszeresen (minden évben vagy minden második évben) eljöjjek tanítani vendégtanárként. Február volt, de már tavaszi hangulat érződött, erősödött kinn a napfény, és a dékán lehúzta a redőnyöket két széles üvegablakon. Csak egyen nem, mert oldalt állt, és oda csak délután jut el a nap. Aztán megkínált egy üveg Coca-Colával. Mondtam, hogy még sohasem ittam Coca-Colát. A dékán meghökkent, és két lehetséges magyarázatot latolgatott. Először csak az egyiket tette az asztalra: „Kommunista országokban még nincs Coca-Cola?" Mondtam, hogy nem ez a probléma, Jugoszláviában már régóta van Coca-Cola, és tudtommal Magyarországon és más kommunista országokban is. Most jött a fájóbb és veszélyesebb magyarázatváltozat: „Pepsit iszol?" Mondtam, hogy nem, csak kihagytam az életemből a „soft drink"-eket. Szóval nem iszom sem Coca-Colát, sem Pepsit. (Ma sem.) Ez szokatlan, de megnyugtató válasz volt. „Hát akkor mégis köthetünk veled szerződést", mondta a dékán. Ezt tréfásan mondta, és tréfa is volt – de később láttam, hogy nem egészen. Az Emory Egyetem pénzelésében hatalmas szerepe volt (és van) a Coca-Colának, és ez lojalitást ihlet. Lokálpatriotizmust is. Az ital feltalálója egy atlantai patikus (John Pemberton) volt 1886-ban. A céget Asa Griggs Candler alapította Atlantában 1892-ben. Én ezeket a neveket Emory-nevekként ismertem meg. Voltak kollégáim a jogi karon, akik „Candler Professor" titulust viseltek. Egy épületen a „Pemberton" nevet láttam. A hitoktatás a Candler School of Theology-n folyt. Aztán megtudtam azt is, hogy miért Goizueta Business School az üzleti iskola neve. A névadó az a Roberto Goizueta, aki másfél évtizedig vezette a Coca-Colát, és ezalatt 4-ről 145 milliárd dollárra ugrott a cég vagyona (akkor is, ha levonjuk azt a sok milliót, melyet az Emory Business Schoolnak adományozott). Fogadásokon beszélgetve – leginkább teraszokon – megtanultam azt is, hogy létezik egy Coca-Cola-nap („Coke Day"), és illik tudni, hogy ez május 8-án van.

Szóval nem volt mindegy, hogy Coca-Colát vagy Pepsit iszom. Ha egyiket sem, akkor világos, hogy nem tartozom a hazafiak közé, de ellenség sem lettem. Egy vendégtanár profiljába még belefértem.

Egyébként a Pepsi volt (és maradt) a Coca-Cola legmarkánsabb ellensége. Pepsit inni Coca-Cola birodalmon belül körülbelül annyit jelentett, mint albán italokat kínálni a résztvevőknek egy szerb nemzeti ünnepen Belgrádban – mondjuk június 28-án, Vid napján. (Vagy szerb szilvapálinkát kínálni koccintásra Prištinában valamilyen koszovói függetlenséget ünneplő eseményen). Emory-fogadásokon nem volt Pepsi.

A dékán úgy hidalta át a kialakuló problémát, hogy kávét kínált – és ezt el is fogadtam. Nem túl lelkesen. A Coca-Colával ellentétben kávét rendszeresen iszom, de jobb kávéhoz szoktam hozzá, mint amilyet akkor Atlantában kínáltak. Ellentétben a Jugoszláviában (és másutt) megismert presszókávéval vagy török kávéval Atlantában több próba után is valahogy jelleg és arculat nélkülinek éreztem a kávét. Még egy ponton láttam úgy, hogy a kommunizmus alatt jobb a helyzet. A kenyér esetében. Több önkiszolgálóban is próbálkoztam. A feleségem még többen. Azt láttam, hogy Atlantában műanyag zacskókban lehet kenyeret vásárolni, és ennek több hét után sem változott az íze és a minősége. De ez a fenntartható íz és minőség nem jó íz és minőség volt. A „friss kenyér" fogalma pedig mintha el lett volna törölve. Amikor ismét az Emoryra mentem 1990-ben (a kávé mellett megkötött egyezség nyomán), rájöttem, hogy vannak opciók az atlantai kapitalizmuson belül is, csak fel kell őket fedezni. Az egyetemtől autóval körülbelül 15 percnyire, két fontos sugárút (Scott Boulevard és North Druid Hills) kereszteződésénél volt egy nagy tér, mely tulajdonképpen parkoló volt. A tér körül üzletek voltak. Egy kollégám egyszer azt tanácsolta, hogy oda menjek, amikor lakatot kerestem. (Olyan lakatot, mellyel lecsukhatok az uszodában egy szekrénykét.) A téren aztán láttam, hogy van ott egy könyvkereskedés, egy mozi és egy pékség is – igazi kenyérrel. Tovább nézelődve egy kávézót is találtam, és ebben eszpresszót is lehetett kapni. Sőt, hűségkártyát is. Kilenc kávérendelés (és pecsét) után egy ingyen kávé járt. Néhányszor el is jutottam az ingyen kávéig. (Pesten az íróasztalfiókomban most is megvan még egy hűségkártya. Ebben a hatodik kávénál tartok. De hát vannak esélyek az életben, melyekről előbb-utóbb mégis le kell mondani.)

Ahogy múlt az idő, egyre több helyen lehetett tisztességes kávét kapni. Egy-két újonnan felfedezett helyen kenyeret is. Szóval kávé- és kenyérügyben előrelépést éreztem, de a Coca-Cola–Pepsi-feszültség nem csillapodott. 1998. március 26-án az *Atlanta Constitution* napilapban egy hír jelent meg a címoldalon, melyről utána több újságban is olvastam. A cikk címében ott áll: No Coke, Pepsi: Tehát, Nem Coca-Cola, hanem Pepsi. Ott áll a tettes (vagy hős) fényképe is, egy Pepsi-jelvénnyel az ingén.

No Coke, Pepsi:

JIM BLAYLOCK / Associated Press

Michael Cameron was suspended for wearing this shirt on Coke Day.

By Jingle Davis
STAFF WRITER

Mike Cameron was a casualty in the cola wars Wednesday, suspended from his east Georgia high school because he wore a Pepsi shirt on Coke Day.

"In my eyes, I didn't do anything wrong," the 19-year-old senior said.

The Coca-Cola-themed day, staged Friday, was part of Greenbrier High School's effort to win a contest run by the Augusta Coca-Cola bottler, a partner in education of the Columbia County school district. The bottler is offering $500 to the school with the best way of distributing promotional cards offering business discounts to students.

The school decided to invite Coca-Cola executives as body gathered photo.

Principal G "disrupted" th wearing the P spect for the ordered a on which Camero appeal, he opt sion, said his 2

"He wears for wearing i prank-type gu thing. I don' showed in the

The Americ fizzing over

Több újság írt az eseményről. A *Washington Post* is, szintén március 26-án. Az történt, hogy egy Georgia állambeli iskolában megbüntettek egy diákot, mert Pepsi-jelvénnyel jelent meg egy iskolai Coca-Cola-ünnepségen. A fénykép mutatja, hogy ott áll az ingén a Pepsi-jelvény. Mintha valamilyen Fidesz-eseményen egy vendégnek Gyurcsány-fénykép lenne a pulcsiján. Ami tovább bonyolította a dolgokat, az eseményen jelen voltak a Coca-Cola tisztségviselői is. A diákok pedig úgy sorakoztak egymás mellé, hogy ebből C O K E rajzolódjon ki. Ezzel a dicsőítő technikával magam is találkoztam diákkoromban. Azzal, hogy mi a T I T O név betűit alakítva álltunk egymás mellé. Az éltetést az adott nevek is megkönnyítették. Míg írom ezt a szöveget, nehezen, de sikerült jelöltet találni az Európai Bizottság élére. Meg is választották. De szinte megoldhatatlan feladatnak látom, hogy egy iskola diákjai úgy sorakozzanak, hogy az URSULA GERTRUD VON DER LEYEN nevet jelenítsék meg. Vannak dolgok, melyek idővel bonyolultabbá váltak. De majd meglátjuk.

A Georgia állambeli tettest egyébként Michael Cameronnak hívták, a helyszín pedig a Greenbrier középiskola volt, mely körülbelül 160 kilométernyire van Georgia állam fővárosától, Atlantától. Az újság „Coke Day"-t, azaz Coca-Cola-napot emleget, de nem a nagy napon, nem május 8-án történtek a dolgok. Márciusban szerveztek egy „Team Up With Coca-Cola" (Fogjunk Össze a Coca-Colával) eseményt, melyen részt vettek az iskola diákjai. Lelkesedés is volt, de Michael Cameron hazafiatlan módon, Pepsi-jelvénnyel az ingén állt be a C O K E mozaikba. Gloria Hamilton iskola-

igazgatónő szerint Cameron romboló magatartást mutatott, és nemcsak a Coca-Cola arculatát, hanem az iskola becsületét is igyekezett aláásni. Így büntetést érdemel. Egy nap felfüggesztéssel büntették. Az igazgatónő azt is hangsúlyozta, hogy ez nagyon enyhe büntetés volt, mert hat napot is megérdemelt volna. A Pepsi viszont nyilatkozatot adott ki, melyben dicséri Cameron kitűnő ízlését, és közli, hogy egy láda Pepsi-trikót küld majd Cameronnak, hogy osztogathassa családtagjainak és barátainak. Erre a Cola-Cola nevében Diana Garza szóvivőnő reagált. Szerinte ezek a trikók egy raktárban ragadt készletből vannak, mellyel a Pepsi amúgy sem tudna mást csinálni.

A Coca-Cola–Pepsi-viták hullámai Budapestre is átcsaptak. Emlékszem, hogy egyszer (talán 2001-ben) egy kollégám az Emory Egyetemről Pestre készült a feleségével, aki egyébként a Coca-Cola vállalatban dolgozott tanácsadóként. Megkértek, hogy foglaljak nekik szobát egy szép Duna-parti hotelben. A Mariott Szállodát választottam. Értesítettem is őket, de egy egészen váratlan válasz jött. Köszönik a fáradozást, de a Mariottban nem lakhatnak, mert ez egy „Pepsi-hotel". Ma sem tudom, hogy ez pontosan mit jelent. Ezután az Intercontinentalban foglaltunk szobát. Barátságunk pedig máig is fennmaradt, mert – amint ezt már leírtam – semleges ember vagyok, nem iszom sem Coca-Colát, sem Pepsit. (Egyes amerikai ismerőseim előtt ez körülbelül úgy hangzik, mintha azt mondanám, hogy nem vagyok sem kommunista, sem antikommunista.)

Visszatérve Atlantához, beszámolok még egy Coca-Cola–Pepsi-feszültségről, melyről egyszer egy antropológus kollégám értesített. Az Emory Egyetemen működött Amerika (és a világ) egyik legismertebb kutatóközpontja, mely elsősorban csimpánzokkal foglalkozott, szokásaikat és viselkedési szabályaikat tanulmányozták. Felvetődött az az ötlet is, hogy kivizsgálják hogyan hatnak (ha hatnak) a csimpánzokra a mai emberek fogyasztási szokásai. Például a Coca-Cola fogyasztása. Az intézőbizottságból valaki jelezte azonban, hogy ez veszélyes pálya, nagyon vékony a jég, betörhet és lebukás következhet. Az adományozó méltóságát (és üzleti sikereit is) veszélyeztetheti, ha elterjed a hír, hogy majmok isznak Coca-Colát. A probléma fennmaradna, bármi legyen is a kutatás eredménye. Ha kiderülne, hogy szívesen isznak a csimpánzok Coca-Colát, akkor ezt úgy lehetne magyarázni, hogy ez egy majomital. Ha pedig azt mutatná a kutatás, hogy nem kedvelik a csimpánzok a Coca-Colát, akkor ezt úgy lehetne tovább kanyarítani, hogy ez egy olyan ital, melyet még a majmok sem szeretnek. Szóval nagyon kockázatosnak mutatkozott a kutatás, és erre felfigyelt az intézőbizottság több tagja is. Az egyik tudós ekkor azt javasolta, hogy vessenek be Pepsit, mert akkor az esetleges magyarázások (vagy félremagyarázások) a Coca-Cola ellenfelét sújtják. De a vezetőknek ez sem tetszett. Most azt hozták fel, hogy alááshatja a tekintélyt (a Coca-

Cola tekintélyét), ha még egy ilyen egyértelműen elkötelezett (és függő) intézményben is, mint az Emory Pepsire alapoznak kutatásokat. A végén erre a kutatásra nem került sor. Viszont egy másik kutatás eredményeit a jogi karon is bemutatták. Az előadás résztvevői kaptak egy sokszorosított cikket is, melynek a címe: „The Chimpanzee's Sense of Social Regularity and its Relation to the Human Sense of Justice" (A csimpánz érzéke a társadalmi szabályszerűségekhez és ennek kapcsolata az emberi igazságérzettel). A szerző Frans B. M. de Waal, a cikk az *American Behavioral Scientist* folyóiratban jelent meg 1991-ben, a január–februári számban. Meg is őriztem. A másolatpéldányra rá van írva a nevem, de nem az én kézírásommal. Előre készíthettek példányokat mindenkinek, akik jelezték, hogy eljönnek. Az előadáson több dolgot megtanultam. A csimpánzok között is kialakul egy társadalmi rendszeresség vagy szabályosság érzése, és a csoport tagjai tudják, hogy hogyan kellene másoknak viselkedniük. Bár az elvárások nem azonosak minden csoporttaggal kapcsolatban. Vannak hierarchikus különbségek. Ezért egy hím nem kezdeményez szexuális kapcsolatot egy nősténnyel, ha jelen van egy alfahím. Ha nincsen jelen, akkor kezdeményez. Viszont megoldások akkor is alakulnak, ha jelen van az alfahím. A nőstény elmegy a (nem alfa)hím mellett, és megsúrolja a vállával. Néhány perc múlva a hím utánamegy, megtalálja és szeretkeznek. A kutatók szerint, az a körültekintő mód ahogyan létrejön az együttlét, mutatja, hogy színen vannak a szabályok. Szóval alakulnak szabályok, melyek a joghoz hasonlíthatók. A külső környezet – így az emberek is – befolyásolhatnak szabályokat. A kutatók bevezették azt a gyakorlatot, hogy csak akkor osztanak ételt, ha minden csimpánz visszatért már a közös alvóhelyre. Ezután a csimpánzközösség szankciókkal (veréssel vagy szidással) sújtotta azokat, akik késtek. Az is megállapítást nyert, hogy a csimpánzok azokkal a társaikkal osztanak meg eledelt, akik korábban segítettek nekik valamiben. A reciprocitás emberek között és csimpánzok között is fontos támasza az igazságérzetnek. Emellett – csakúgy, mint az embereknél – süllyed az agresszív magatartás küszöbe, ha többen kezdenek morogni és csaholni.

Az előadás után szendvics és bor következet. Kávét is kapott – aki akart. Közben azon okoskodtunk, hogy szokásjognak nevezhető-e azon szabályok összessége, melyeket a csimpánzok többé-kevésbé betartanak – és hogy csimpánzoknál vagy embereknél gyakoribb a szabályoktól eltérő magatartás. Életemben e délután tudtam meg a legtöbbet a csimpánzokról. Az viszont titok marad, hogy ittak-e volna Coca-Colát (vagy Pepsit), ha sor kerül a meggátolt kísérletre.

Annak alapján, amit az előadáson megtanultam, nem tűnik anynyira súlyos minősítésnek, ha egy elvtársat csimpánznak neveztek. De Szajánban nem az Emory-kutatások nyomán alakuló kontextus volt meghatározó.

De mit is tettek Zombori Albert és Kabók Andor 1948-ban?

Az ügyész szerint Zombori Albert és Kabók Andor a Nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló, 1945-beli törvény 3. és 9. szakaszában leírt bűntetteket követték el. Azaz, olyan szervezetet alakítottak, melynek célja, hogy erőszakkal döntse meg vagy sodorja veszélybe a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság társadalmi berendezését – és emellett olyan propagandát és agitációt folytattak, mely felhív a létező társadalmi berendezés megdöntésére.

Ez komolyan hangzik, de nem ad még választ arra a kérdésre, hogy mit is tettek. Magam körül többször is láttam már, hogy politikai ellenségekre szükség van, és néha égető a szükség. Azt is láttam, hogy háború híján a politikai ellenségeket sokkal könnyebb úgy látni (és láttatni), ha csak ki van mondva, hogy veszélybe akarják sodorni a magyarokat (vagy szerbeket, vagy horvátokat, vagy románokat, vagy amerikaiakat, vagy egyszerűen a népet), és vannak erre vonatkozó terveik is. Bizonytalanabb az eredmény, ha azzal foglalkozunk, mi a fenét is csinálnak ezek a veszélybe sodrók. A vádiratban vannak részletek is, de ezek nagyon gyorsan lettek minősítésekbe csomagolva, hogy minél korábban el legyenek szigetelve esetleges kérdésektől. Ilyenkor az idő is segíthet, mert egy tévedés nem feltétlenül tartósan tévedés. Ha rossz polcra teszünk egy dobozt vagy flaskót, egy idő után ezek mégis már a saját helyükön lesznek. Csakúgy, mint egy téves minősítés. És itt van az is, hogy 1948-ban nagyon közel volt még a háború, a német megszállás, a valós gaztettek és szenvedések. Időbe telik, hogy láthatóvá váljon, hogy több súlyos szónak a túlhasználat folytán foszlik a jelentősége, és nyeregként sem biztonságos már.

A részletek sok színtéren kelthetnek zavart és bizonytalanságot. Nemcsak akkor, ha a társadalmi berendezés megdöntésének kísérletéről van szó, és ezt a minősítést próbálja valaki részletezni, hanem akkor is, ha teszem fel, betoppan közénk az a minősítés, hogy Kálmán félreszeretkezett. Erről az egész utca értesül, és tanú is van. Tehát ez történt. De bogozni is lehet a dolgokat. Felmerül, hogy amit a tanú látott, az tulajdonképpen egy részletesebb csókváltás volt. Ez szeretkezés? És aztán kételyek alakulnak a „félre" minősítéssel is, mert Kálmán és felesége már több mint egy éve szétköltöztek. Így nem egyértelmű már, hogy mihez képest van félre a „félre". Szóval a részletek zavarhatják a minősítéseket.

Az ügyész szerint Zombori Albert és Kabók Andor egy „Križari" (Keresztesek) nevű szervezethez csatlakoztak, melynek célja az volt, hogy szétzúzza a tömegszervezeteket, különösen az ifjúsági tömegszervezeteket. Ezt felrótták mind a kilenc vádlottnak. Többször is végiglapoztam az iratcsomót, hogy találjak valami pontosítást a szervezetről. A neve

előnytelen asszociációkat ébreszt. Összeköthető a keresztes hadjáratokkal, de a horogkereszttel is. Az ügyész elmulasztotta, hogy párhuzamot vonjon. Pontosította azonban, hogy milyen plakátokat írtak és ragasztottak Szajánban is. A vádirat szerint a plakátokon ez állt:

TESTVÉREINK, NE ADJATOK SEMMIT A FOSZTOGATÓKNAK
– LE A KOMMUNIZMUSSAL

ÉLJEN AZ ANTIBOLSEVISTA VILÁG

ÉLJENEK AZOK, AKIK A KOMMUNIZMUS ELLEN HARCOLNAK

Tehát mégis vannak részletek is. Az ügyész szerbül idézi a plakátszövegeket. A bizonyítási eljárás során felmerült az az állítás is, hogy négy nyelven íródtak a plakátok, de más nyelvű szöveg nincsen idézve. Én most a szerb vádiratból fordítottam magyarra az inkriminált szövegeket.

Ennyi konkrétum volt a vádiratban.

Az apám ügyvédként úgy láthatta, hogy akkor lehet a vádat leértékelni, ha további részletek felé fordul. Egy kézzel írt feljegyzésből látom, hogy milyen kérdéseket igyekezett követni a vád két alaptétele kapcsán (hogy volt egy Keresztesek nevű szervezet, és hogy plakátok jelentek meg). Ez van feljegyezve:

„Plakátok:
1) ki csinálta őket
2) ki fogalmazta a szöveget
3) mikor készültek
4) ki terjesztette őket
5) volt-e valamilyen szervezett összejövetel a plakátok fogalmazásával és terjesztésével kapcsolatban

Keresztesek
1) mikor és hogyan jött létre a szervezet
2) ki szervezte
3) kik tagok
4) a szervezet tevékenysége
5) cél, eszközök"

Itt valami szerepváltást érzek, mert rendszerint a rendőrség és az ügyészség keres választ ilyen kérdésekre. Igaz, azt nem mondhatom, hogy ezek a kérdések egészen kimaradtak a nyomozás során – de valahogy háttérbe szorultak a vád megfogalmazásánál. Dilemmák és utánajárások

nélkül dőlt el, hogy mi a tett neve, háttérbe szorult az a kérdés, hogy hogyan is lett elkövetve. Ezután a gyanúsított simán azonosult a tettessel.

Manapság, amikor krimit nézek a tévében, tudom, hogy a végén nem az lesz a tettes, aki az elején gyanús. Felé indul a nyomozás, de aztán előbukkan valamilyen részlet, mely más irányba mutat, egy újabb gyanúsított felé irányul a nyomozók figyelme (és a nézőké is), de aztán jön még egy (legalább egy) fordulat, és így érünk el a végén az igazi gyilkosig. Persze itt a nézői igények az útmutatók. Így élvezetesebb nézni. Tényleges ügyekben nem feltétlen ennyire kanyargós minden út, mely az igazságig vezet. De valós perekben is helyet kaphatnak külső útbaigazítások. Például a statisztikai elvárások. Mert jobbak lesznek a mutatók, ha azt ítélik el, akit eredetileg megvádoltak. A tényleges rendőrök és ügyészek nem arra törekszenek, hogy fordulatossá és izgalmassá tegyék a dolgokat. Néha akkor sem, ha egyes részletek valóban fordulatot sugallnak. Inkább egyszerűsíteni igyekeznek. Különösen azokban az időkben, amikor a kétely hazafiatlan.

A vádlottak az UDBA (titkosrendőrség) előtt tettek vallomást – és majdnem mindent bevallottak. Legalábbis majdnem mindent, amit kérdeztek tőlük. Esély azonban maradt. Maradt azért, mert gyakran nem világos, hogy mi is a minden, mert különböző vádlottak különböző nyomozók előtt és különböző alkalmakkor igen különböző dolgokat vallottak be. Meg aztán a bíróság előtt tagadni lehetett, amit a titkosrendőrség előtt bevallottak (bár kérdéses volt, hogy milyen súlyt ad majd a bíróság a tagadásnak). Kabók Andor és Zombori Albert tagadták, amit korábban bevallottak. A szóbeli tárgyaláson (1949. március 18-án) Kabók azt nyilatkozta, hogy a titkosrendőrségen azt mondták neki, hogy szabadon engedik, ha mindent bevall. Ezért vallott. Tizenhét éves volt. Alá is írta a vallomást – de nem engedték szabadon. Zombori egy másik magyarázatot adott. Szerinte kényszerítették a vallomásra, de most a tárgyaláson igazat beszél.

Hogy valamennyire a részletek felé irányítsa a figyelmet, az apám elemezte az UDBA előtt tett vallomásokat, és kérdésenként rendezve kimásolta egy másfél oldalas iratra. Itt áll például, hogy a vallomások szerint hogyan jött létre a Keresztesek szervezet. Kabók Andor ezt vallotta 1948. november 1-jén: „Gyenge Árpád mondta, hogy szervezzünk ilyen szervezetet, bevonva Zombori Albertet és Kovács Gyulát. A szervezet nem lett kibővítve, és tudtommal nem volt kapcsolata más szervezetekkel."

Szóval a vallomás szerint így alakult a szajáni háromtagú Keresztesek nevű szervezet, és független volt (nem volt kapcsolata más szervezetekkel). Hozzáteszem még, hogy mit tudok a tagságról: 1948-ban Zombori Albert tizennyolc éves volt, Kabók Andor tizenhét, Kovács Gyula pedig tizenhat.

A következő kérdés az volt, hogy milyen munkát fejtett ki a szervezet. Ezen a ponton két vallomásból vannak kimásolt részletek.

1948. november 1-jén Kabók ezt vallotta: „A tagok egyenként beszéltek az ellenséges tevékenységről." (Feltételezem, hogy az „egyenként" itt azt jelenti, hogy nem mind a három tag együtt, hanem kettesben egymással.) Továbbá: „A szervezet nem tartott értekezleteket." A vallatás során, úgy látszik, nem firtatták, hogy miből állt a tevékenység. El lett érve a cél, amikor ki lett mondva, hogy „ellenséges".

Előzőleg, 1948. október 17-én, Zombori nyilatkozott ugyan valamilyen konkrét tevékenység kapcsán is, de tagadott is: „Sohasem beszéltem Kabókkal arról, hogy a szajáni ifjúsági szervezet aláásásán kell dolgozni." Igaz ebből még nem következik, hogy nem beszéltek valamilyen más szervezet aláásásáról, de konkrét aláásás-konzultációk nem nyertek említést a vallomásokban. Az sem, hogy hogyan is történt volna az aláásás.

Szóval ezt tárta fel az UDBA Zombori és Kabók szerepéről a szervezetben.

A plakátokkal kapcsolatban valamivel több információt találok. (Erről a két apa is tudhatott valamit, amikor bejöttek az irodába.) Először is le van jegyezve, hogy mit mondtak a vádlottak azzal kapcsolatban, hogy ki csinálta és ki fogalmazta a plakátokat.

Kabók ezt vallotta 1948. október 13-án: „Zomborinak kész plakátjai voltak, Bocsárról hozta őket. Nem tudja, ki adott utasítást a plakátok terjesztésére."

Két nappal később, Kabók szintén vallott, de nem ugyanazt. Az új vallomás szerint: „Zombori és én készítettük a plakátokat, két héttel mielőtt terjesztettük volna. A jelszavakat egy noteszből másoltuk, mely Zomborinál volt, de nem mondta, hogy kitől kapta a noteszt."

Aztán jön még egy újabb Kabók-vallomás 1948. november 1-jén: „A saját fejemből írtam a plakátokat." (Hadd ismételjem meg, hogy Kabók tizenhét éves volt, és az UDBA-ban azt mondták neki, hogy szabadon engedik, ha mindent bevall. Ő mindenfélét bevallott.)

Zombori viszont ezt vallotta, 1948. október 17-én: „A plakátokról október 8-án vagy talán 9-én szereztem tudomást, amikor visszajöttem Bocsárról."

Úgy látszik, az ügyész nem tette egymás mellé ezeket a különböző jegyzőkönyvekben rögzített mondatokat. Az állítások egymásba botlottak volna, és ez gátolja a menetelést.

A vallomások pontosítják, hogy mikor volt összejövetel a terjesztéssel kapcsolatban. 1948. október 26-án Kabók azt vallotta, hogy „szombaton" (nem írja a jegyzőkönyvben, hogy melyik szombaton) este 9 tájt volt a megbeszélés az iskola előtt. Zombori szerint ez délután történt a vendéglő udvarában.

És aztán itt volt a kérdés, hogy hogyan történt a terjesztés. Az nem volt vitatott, hogy 1948. október 9-én késő este plakátok kerültek a falakra. A kérdés az volt, hogy hogyan. 1948. október 13-án Kabók azt vallotta, hogy Zombori és ő a szövetkezet falára és ablakára erősítettek plakátokat

rajzszögekkel (szerb eredetiben „rajsnegle"). Zombori vallomása szerint – melyet október 17-én tett – faszögekkel rögzítették a plakátokat, nem részletezve, hogy hova.

A nyomozók célja inkább a vallomás lehetett, mint a valóság. Mindenesetre, az ügyész megállapította, hogy a tettesek bevallották a tetteiket (Zombori is, Kabók is, és azok is, akikről kevesebbet tudok, mert nem az apám védte őket). Tehát bevallották, hogy olyan szervezetet alakítottak, melynek célja, hogy erőszakkal döntse meg vagy sodorja veszélybe a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság társadalmi berendezését – és emellett olyan propagandát és agitációt folytattak, mely felhív a létező társadalmi berendezés megdöntésére.

Ezt a következtetést nem volt képes megzavarni az a körülmény, hogy továbbra sem világos, hogy mit is csináltak.

A szóbeli tárgyaláson vádlottak, nyomozók és tanúk révén az asztalra került még egynéhány adat. Hadd említsek néhány olyan megállapítást is, melyek nem az apám védenceire vonatkoznak, de a Keresztesek szervezettel vannak kapcsolatban. Fejős Ferenc (aki egyébként kántor volt) azt vallotta, hogy nem volt tagja a szervezetnek. Felmerült viszont a kérdés, hogy folytatott-e ellenséges megbeszélést Lener Antallal. (Lener van a jegyzőkönyvben, de lehet, hogy Léner vagy Lenner volt.) Fejős Ferenc szerint igaz ugyan, amit a titkosrendőrség megállapított, és valóban beszélt Lener Antallal, akit a szervezet tagjának tartanak, de ez egy kocsmai beszélgetés volt, és nem lehetett ellenséges, mert ott volt az asztalnál a tóbai népbizottság titkára is. Csak addig volt kettesben Lenerrel, amíg a népbizottság titkára elment (vélhetően a söntéshez) „hogy elhozza a megrendelt spriccert".

Most, hogy Szajánnal foglalkozom, elém került egy szajáni népdal, mely szintén kocsmához kötődik. Az egyik strófában a következő tények lettek dalba foglalva:

A szajáni kocsmaudvar de tiszta
Azon sétál kilenc legény
Mög vissza

Lehet, hogy ez ugyanaz a kocsma, melyben később Fejős kántor kettesben maradt Lenerrel, míg a tóbai népbizottság titkára spriccerért ment. Arra is érdemes felfigyelni, hogy kilenc legény sétál a kocsmaudvaron. Pontosan annyi, mint ahány vádlott van a mi esetünkben. Az akkori (és nem csak akkori) gyanúban bízó logikát követve, az ember azt mondaná, hogy ez nem lehet véletlen.

Visszatérve a szóbeli tárgyalás jegyzőkönyvéhez, egy másik vádlott (a neve egy előző oldalon van, mely nincsen az iratok között) azt vallotta,

hogy igaz, hogy Veréb József, a harmadrendű vádlott valóban azt mondta neki, hogy ne menjen az ifjúsági szervezet konferenciáira, „de nem azt mondta, hogy szabotáljam a konferenciákat, hanem csak azt, hogy ne menjek el minden konferenciára". Ez a vádlott közölte azt a feltételezést is, hogy Veréb József csak azért ment el munkabrigádba a Šamac–Szarajevó-vasútvonalat építeni, hogy ezzel rejtegesse korábbi tevékenységét a Keresztesek nevű szervezetben.

A tárgyaláson Kabók azt vallotta, hogy hallott ugyan Gyenge Árpádtól arról, hogy létezik egy Keresztesek nevű szervezet, de sohasem lett tagja. Plakátokat se nem írt, se nem terjesztett. Október 9-én szombaton este, amikor a plakátok megjelentek, otthon volt (délután 6-tól vasárnap reggelig). Válaszolt egy közvetett bizonyítékra is. Az ügyész szerint az is mutatja szembehelyezkedését a tömegmozgalmakkal, hogy egyszer csak fogta magát, és eltávozott egy pancsovai munkaakcióról. Kabók szerint arról volt szó, hogy nagyon kellemetlenre fordult az idő, erős szél fújt, homokot és kavicsot hordott az arcába. Ezért ment el. (Valószínűnek tartom, hogy az ügyész erre csak gúnyosan mosolygott, jelezve, hogy „ismerjük mi ezeket a kifogásokat". Lehet, hogy közben a zakóját is levette.)

Zombori is tagadta, hogy köze lenne a plakátokhoz és a szervezethez. Elismeri, hogy ő is otthagyta egyszer a pancsovai munkaakciót, de Kabókkal ellentétben nem a mostoha időjárásban keresett magyarázatot, hanem azt mondta, hogy vacsorára sietett a szüleihez. Neki szembesülnie kellett még egy közvetett bizonyítékkal, mely a „keresztes" magatartás irányába mutatott. Zombori elismerte, hogy egyszer katonai előképzés alatt kilépett a sorból. Szerinte azért, mert nem tudta, merre vonul az osztag. Azt is elismerte, hogy ezért leszidta a parancsnok. Ebben a kérdésben Kovács Gyulát is kihallgatták. (Ő volt állítólag a harmadik tagja a Keresztesek szervezetnek, bár ezt tagadta. Egyébként földműves volt és tizenhat éves a szervezet állítólagos alakulása idején.) Az ügyész kérdésére azt nyilatkozta, hogy nem volt jelen, mikor Zombori kilépett az osztagból, de másoktól azt hallotta, hogy Zombori azt mondta, hogy „hazamegy aludni".

Még egyszer átlapozva az iratokat, azt látom, hogy a legkonkrétabb vád a plakátterjesztés volt. A tárgyaláson – visszavonva a korábbi elismerést – Kabók is, Zombori is azt állították, hogy nem tehették ki a plakátokat, mert otthon voltak a kritikus időszakban. (A Sztálin Generalisszimusz, illetve a Rákosi Mátyás utcában.) Ennek bizonyítására az apám tanúkat is javasolt. Kabók Andor esetében Kabók Istvánt és Ilonát, Andor szüleit. Zombori Albert esetében három tanú lett javasolva: a szülők, Zombori Gergely és Zombori Etelka, valamint az ifj. Zombori Gergely (valószínűleg a vádlott fivére). Nem lettek azonban meghallgatva. A bíróság úgy döntött, hogy „felesleges minden további bizonyítás".

Még egy amerikai kitérő

Az Emory Egyetemen gyakran vásároltam *New York Timest* – különösen vasárnap. A lakásomtól (és az egyetemtől is) talán fél kilométernyire lehetett egy tér, melyet Emory Village-nek neveztek (Emory Falu), és itt volt egy félig önkiszolgáló, félig patika (C. V. C. volt a neve), ahol újságot is lehetett venni. Vasárnap is. A 2009. március 8-i számot félretettem. A 16. oldalon egy igen lelkes texasi bírónőről van szó. Sharon Keller-nek hívják. A cikk szerint egyesek azt látják, hogy jogi állásfoglalásaiban merev és szívtelen, nem tudja elfogadni, hogy hibák is létezhetnek a rendszerben, míg mások imádják nyugodt önbizalmát és szilárd meggyőződéseit. Az újságban ott van a fényképe is. Találgatom, hogy Coca-Colát vagy Pepsit iszik-e, de erre nem adnak választ sem a fénykép, sem a leírt információk. Azt viszont feltételezem, hogy nem váltogatja őket. Hívei azt is emlegetik, hogy egyedül (mint „single mother") nevelte fel a fiát, és hogy az apja egy ismert hamburgerárus „drive-in" üzleti láncot hozott létre Dallasban. (Nem tudom, hogyan fordítsam a „drive-in"-t. Olyan kereskedésről van szó, ahol nem kell, hogy kiszálljon az autóból, aki hamburgeres szendvicset akar. Csak behajt az üzleti ablakok közé, kinyújtja a kezét a kocsija ablakán, fizet, kap hamburgert, és továbbhajthat. Egyébként, Atlantában láttam drive-in bankablakokat is.)

Sharon Keller azért került a vasárnapi számba, mert fegyelmi eljárás indult ellene – és ez sok vitát gerjesztett. 2007. szeptember 27-én kivégzésre várt egy Richards nevű vádlott. Volt még esély egy kegyelmi kérvényre. Az ügyvédek Richards szellemi elmaradottságára hivatkoztak, és vitatni akarták, hogy alkotmányos-e a halálos ítélet végrehajtásának módja. Délután 5-ig lehetett volna beadni a kérvényt, de elromlott a számítógép, az ügyvédek kérték, hogy hosszabbítsák meg néhány perccel a határidőt. A korábbi gyakorlatban voltak erre példák. De most Sharon Keller bírónő döntött, és ő nem engedett meg semmilyen halasztást. Néhány percnyi halasztást sem. Richardsot este 8.20-kor kivégezték. Ezután indult a fegyelmi eljárás, és ebben egy Babcock nevű ügyvéd képviselte Keller bírónőt. Babcock kijelentette, hogy nem hiszi, hogy a bírónő azt érezné, hogy valami rosszat tett.

A *New York Times* emlékeztet, hogy korábban is kemény álláspontot foglalt el Keller bírónő egy halálos ítélettel kapcsolatban. 1998-ban nagyon határozott indoklással elutasította, hogy újratárgyalják Roy Criner ügyét. Itt arról volt szó, hogy Roy Crinert halálra ítélték erőszakolás és gyilkosság miatt. Viszont a technológiai fejlődés egy újabb tényt (mondhatnánk újabb részletet) tett az asztalra. Megjelentek a DNS-vizsgálatok, és ezek azt mutatták, hogy nem Criner erőszakolt, és vélhetően nem is ő gyilkolt – hanem valaki más. Criner ügyvédje perújrafelvételt kezdeményezett 1998-ban, de Keller bírónő elutasította a kezdeményezést. Az indoklás legmarkánsabb mondatait a *New York Times* is idézi: „Nem engedhetünk újratárgyalást mindenkinek, akiről az ítélet után állapítják meg, hogy ártatlan lehet. Így nem lenne többé véglegesség a büntetőjogi rendszerben, márpedig a véglegesség kulcsfontosságú."

Szóval a rendszer (büntetőjogi vagy más rendszer) az, ami a legfontosabb. Emberéletnél is fontosabb. Hadd tegyem hozzá, hogy Criner mégis megúszta. Ott volt még a lehetőség, hogy Texas állam kormányzója megkegyelmezzen neki. Ez meg is történt. George W. Bushnak hívták akkoriban Texas kormányzóját. Nem a kedvenc politikusom, de ebben egyetértek vele.

Keller bírónő hozzáállásának az a lényege, hogy ha valami ellen harcolunk, akkor ezt tegyük, és ne mást. Ha küzdeni akarunk olyan tettek ellen, mint gyilkolás, erőszakolás (vagy mondjuk a társadalmi rend erőszakos megdöntése, illetve aláásása) – akkor küzdjünk. Minél több vádlottat ítélünk el, annál sikeresebb a küzdelem. És ha valakit elítéltünk, akkor ez maradjon így. Ne tegyünk fel utólag olyan piszlicsáré kérdéseket, hogy Roy Criner vagy valaki más DNS-ét találták-e a megerőszakolt áldozat testén – vagy hogy mi a fenét is csináltak tulajdonképpen Kabók Andor és Zombori Albert.

Azon töprengek még, hogy mit tett volna Sharon Keller, ha Szajánban él a negyvenes évek második felében. (A kérdés természetesen elméleti jellegű, mert a *New York Times* szerint a bírónő ötvenöt éves volt 2009-ben, tehát nem lehetett Szajánban hatvan évvel korábban.) Azt tartom valószínűnek, hogy bírónőként ő sem engedett volna további tanúvallomásokat annak tisztázására, hogy otthon voltak vagy plakátokat tűzdeltek Zombori és Kabók 1948. október 9-én este. És mit tett volna, ha nem bírónő, hanem falusi kamasz? Írt és ragasztott volna antikommunista plakátokat? Ez is lehet. Lelkes emberekben a lendületkövetés ingere mélyebbre van ágyazva, mint az ilyen vagy olyan lendülethez kötődő rokonszenv. Véletlenen is múlhat, hogy melyik svunghoz csatlakozik.

És ha már kérdezgetek, felmerül az is, hogy mit tett volna a becskereki bíró (Velimir Šabić volt a neve, ha jól olvasom), ha neki kellett volna Texasban arról dönteni 1998-ban, hogy sor kerülhet-e perújrafelvételre. (Miután kiderült, hogy nem a halálraítélt Roy Criner DNS-e, hanem valaki másé van az áldozaton.) Visszautasította volna a javaslatot? Nem tudom.

Vissza Szajánba

Az ítéletet 1949. március 24-én, hat nappal a szóbeli tárgyalás után hozta a nagybecskereki (zrenjanini) Kerületi Bíróság. Kabók Andort és Zombori Albertet is másfél év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték. A kilenc vádlott közül ők kapták a legenyhébb büntetést. A bíróság azt állapította meg, hogy Zombori Albert Kabók Andor felhívására belépett a Keresztesek szervezetbe, melynek célja a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság fennálló államberendezésének megdöntése és veszélyeztetése. Továbbá 1948. október 9-én mindketten államellenes tartalmú plakátokat tűztek ki Szajánban („körülbelül 14 plakátot"), melyeket közös megbeszélés alapján Kabók Andor fogalmazott és írt. Tehát agitációt folytattak a fennálló társadalmi berendezés erőszakos megdöntése céljával.

Kapásból az ember azt mondaná, hogy Kabók tettei valamivel súlyosabbak voltak, mert ő (a bíróság szerint) nemcsak terjesztette, hanem fogalmazta is a plakátokat, és ő hívta Zomborit, hogy lépjen be a szervezetbe. Ezeknek a részleteknek nem volt azonban kihatása a büntetésre. Mindketten másfél évet kaptak.

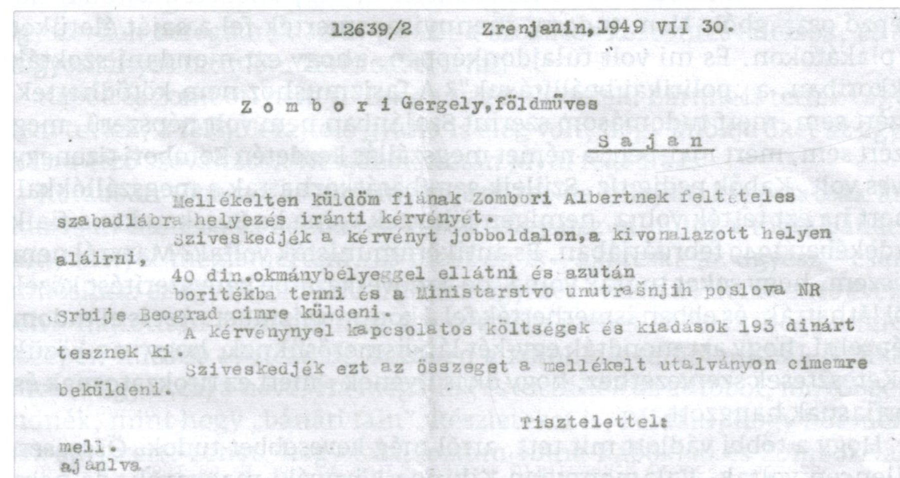
Következett a fellebbezés. Az iratok között megmaradt egy másolat, de dátum nélkül. Feltételezem, hogy április első felében adhatták be. Ez azért logikus, mert az elsőfokú ítéletet 1949. március 24-én hozták, és alig egy hónappal később (1949. április 23-án) már megszületett a másodfokú ítélet is. Pörögtek a dolgok.

A fellebbezés arra törekszik, hogy kicsomagolja a minősítésekből a tényeket – és megmutassa, hogy elég gyengécskék. Ami a Keresztesek szervezet működését illeti, a plakátok terjesztésén kívül állítás sincsen semmilyen más konkrét tevékenységről. Értekezletekről sem – ha ide nem számítjuk az „egyenként való beszélgetéseket", melyek témája tisztázatlan maradt. Kabók Andor mostoha időjárás miatt hagyta el a pancsovai munkatábort, de ha más oka lett volna, akkor sem nevezhető ez a társadalmi berendezés erőszakos megdöntését célzó kísérletnek. A katonai előképző osztagból való kilépés sem sorolható ide – még akkor sem, ha igaz az a másodkézből kapott állítás, mely szerint Zombori azt mondta, hogy hazamegy aludni. A plakátok tényleg megjelentek, de az állítások (és vallomások is) ellentmondóak, így nem lett bizonyítva, hogy Kabókhoz és Zomborihoz köthetők. Azzal az állítással kapcsolatban, hogy Kabók fogalmazta és írta a plakátokat, a fellebbezés felhoz még egy ellenérvet. A tárgyaláson ki lett mondva – és nem lett cáfolva –, hogy a kérdéses plakátok négy nyelven íródtak. Kovács Gyula pontosan ezt vallotta: „A Helyi Népbizottság titkárától hallottam, hogy a plakátok négy különböző nyelven voltak írva, mégpedig: szerbül, magyarul, németül és még egyen."

Gondolkodom, hogy melyik nyelv lehetett az a „még egy", melynek külön identitására felfigyelt a helyi népbizottság titkára, csak nem tudta besorolni. Bánátról lévén szó, legvalószínűbb, hogy román vagy szlovák. De nem ez volt a lényeg. A fellebbezés azzal érvel, hogy a négynyelvűség (szerb, magyar, német és még egy) azt bizonyítja, hogy nem Kabók és Zombori voltak a szerzők. Mert ők csak magyarul tudtak. Ezt magam is jó érvnek tartom, bár nem tartom valószínűnek, hogy Kabók és Zombori semmit sem tudtak szerbül. De az könnyen lehet, hogy keveset tudtak. (Ezt közvetve magam is igazolni tudom, mert a gimnáziumban volt egy szajáni osztálytársam, és úgy emlékszem, ő is csak gyengén tudott szerbül.) De ha tudtak is valamit szerbül, az meggyőzőnek tűnik, hogy sem Kabók sem Zombori nem tudtak volna szerb nyelven plakátot fogalmazni és írni. Németül és a „még egy"-ként azonosított nyelven pedig pláne nem. Tehát a négynyelvű plakátok nem lehettek Kabók és Zombori alkotásai. A fellebbezés megismétli azt is, hogy mindkét vádlott otthon volt a kritikus időben, tehát nem tűzhettek ki plakátokat.

Az elsőfokú ítélet tizenkét oldalas volt, a másodfokú ennél egyszerűbb. Csak kétoldalas. A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság nem foglalkozott igazán a fellebbezés érveivel. Leszögezte, hogy valamennyi vádlott tagja volt a Keresztesek szervezetnek, és hogy Kabók és Zombori tizennégy népellenes tartalmú plakátot tűzött ki, amiket Kabók írt. (Az elsőfokú bíróság „körülbelül 14" plakátot emlegetett, most már ez a kis bizonytalanság is eltűnt.) Az nem nyert említést, hogy milyen nyelven íródtak a plakátok.

Maradt még egy esély, a kegyelmi kérvény. Ezeket apám fogalmazta meg, de a két vádlott szüleinek kellett beadniuk. Levelek jelzik, hogy hol kell aláírni és hova kell küldeni a kérvényt. Zombori Gergelynek ez a levél ment el:

12639/2 Zrenjanin,1949 VII 30.

Z o m b o r i Gergely,földműves

S a j a n

Mellékelten küldöm fiának Zombori Albertnek feltételes szabadlábra helyezés iránti kérvényét.

Sziveskedjék a kérvényt jobboldalon,a kivonalazott helyen aláirni,

40 din.okmánybélyeggel ellátni és azután borítékba tenni és a Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Srbije Beograd cimre küldeni.

A kérvénynyel kapcsolatos költségek és kiadások 193 dinárt tesznek ki.

Sziveskedjék ezt az összeget a mellékelt utalványon cimemre beküldeni.

Tisztelettel:

mell.
ajánlva

Az apám 1949. július 30-án küldte el a kérvényeket. Várható volt, hogy már másnap megérkeznek Szajánba, és így a kérvények dátuma 1949. augusztus 1.

A kérvények tartalma egyszerű. Abból indulnak ki, hogy letelt már a büntetés fele, mert ebbe beleszámítódik a vizsgálati fogságban töltött idő is. 1948. október 19-én kerültek fogságba. A kegyelmi kérvény beadása idején Požarevacon voltak a Zabela börtönben. A kérvény szerint munkájukkal és viselkedésükkel azt bizonyították, hogy a jövőben nem követnek majd el bűncselekményeket. Ezek a kérvények az utolsó papírok az iratcsomóban. Nem tudom, mi lett az eredmény, és mikor került a két szajáni fiú ismét szabadlábra.

Neked is, fiacskám...

Sok más is van, amit nem tudok. Érdeklődni sem könnyű. Zombori Albert és Kabók Andor azóta már valószínűleg nemcsak az büntetésüket, hanem az életüket is letöltötték. Ha mégsem, kérdés, hogy Szajánban vannak-e. És az sem biztos, hogy tudnák már, hogy pontosan mi történt és miért. Azt hiszem, hogy a vád nem leplezte le, hogy kicsodák, hanem inkább elsodorta őket az azonosságuktól. Ez bizonytalanságot hoz.

Lehet, hogy mégis tűzdeltek plakátokat – bár egészen valószínűtlen, hogy maguk írták volna őket. Viszont azt láthatták, hogy hirtelen az ő életükből lesz sok minden plakátra tűzdelve. Az is, hogy beszélgettek egymással az iskola előtt vagy a vendéglő udvarában, hogy egyikük egy napon idő előtt távozott egy munkaakcióról, vagy kilépett a katonai előképző osztagból. Nem tudom, mennyire ismerték fel a saját életüket a plakátokon. És mi volt tulajdonképpen, ahogy ezt mondani szokták akkoriban, a „politikai beállításuk"? A fasizmushoz nem kötődhettek. Azért sem, mert tudomásom szerint Szajánban nem volt népszerű, meg azért sem, mert 1941-ben, a német megszállás kezdetén Zombori tizenegy éves volt, Kabók pedig tíz. Szüleik sem barátkozhattak a megszállókkal, mert ha ezt tették volna, nemigen jöhettek volna be Becskerekre a fiaik érdekében 1949 februárjában. És antikommunisták voltak? Marxról nem hiszem, hogy sokat tudtak volna, de a szövetkezetbe kényszerítést közelről láthatták, és ebben ismerhették fel a kommunizmust. Azt is el tudom képzelni, hogy azt mondták egy-két lányismerősüknek, hogy van közük a Keresztesek szervezethez, hogy ők is ilyenek – mert ez titokzatosnak és férfiasnak hangzott.

Hogy a többi vádlott mit tett, arról még kevesebbet tudok. Összesen kilencen voltak. Valamennyien Kikinda környéki magyarok, de nem

mind szajániak. Voltak közöttük töröktopolyaiak is. Zömmel hosszabb börtönbüntetéseket kaptak, mint Kabók és Zombori. Vagy azért, mert tényleg tettek valami komolyabbat (egyikük esetében az volt a vád, hogy szabotálás céljából átvágott egy telefonkábelt), vagy azért, mert annyira sem volt eredményes a védekezés, mint Kabók és Zombori esetében. Nem tudom. A 12 639/2. számú iratcsomóban nincsenek (nem is lehetnek) meg a levelezések, az UDBA előtt tett vallomások kivonatai, és a fellebbezések sem a többi vádlottal kapcsolatban, akiket nem apám védett.

Ha találgatok, azt feltételezem, hogy ha akkoriban lett volna Coca-Cola és Pepsi Szajánban, Kabók és Zombori egyforma lelkesedéssel itták volna egyiket is, másikat is (akár ízlik, akár nem) abban a meggyőződésben, hogy egy olyan világ hírnökei, melyben nincsen kényszerű szövetkezetbe lépés, rendes, kisebb-nagyobb parasztbirtokokon alapul a gazdaság, és egység van.

Nehéz évek voltak a negyvenes évek. Sok besorolás örvénylett. Nehéz volt egyszerűen szajáninak maradni. Bár néha sikerült. Ezt bizonyítja egy történet, melyet régen egy szajáni diáktól hallottam. Igaz, hallottam mástól is. Lehet, hogy tényleg megtörtént több helyen (Szajánban is, Kikindán is, másutt is). Az is lehet, hogy a közlők csak azon igyekeztek, hogy hazai talajhoz kössenek egy lényeget sejtető szóváltást. A következőről volt szó. Egy ifjúsági brigád lelkesen hazafelé tart, beérnek a faluba (vagy kisvárosba), a kocsiúton mennek, és az egyik tag felismer a járdán egy nénit. Üdvözli is: „Halál a fasizmusnak!" – mondja a brigádtag, de ezt egy szomszéd néninek kijáró tiszteletteljes helyi mosolyba bugyolálja. „Neked is, fiacskám!" – válaszolja a néni.

Na most ezt úgy lehetne szó szerint értelmezni, hogy a néni halálba kívánta a brigádtagot (a fasizmussal együtt). De senki sem így értette. Egyszerűen befogadták az új jelszót a szokásos köszöntésváltásba, és a hagyományos tartalom kerekedett felül.

Kabók és Zombori nem voltak ennyire sikeresek. Bármit is tettek vagy nem tettek, a feléjük rajtoló gyanú is elég volt, hogy kilökje őket az egymásra érző szóváltások világából. Aztán kívül rekedtek.

Korábban többször is jártam Szajánban, de tulajdonképpen csak átutazóban Kanizsa és Becskerek között. Úgy néz ki, mint a többi bánáti falu, melyet megismertem. És most én is – akárcsak az ügyész – csak minősítek: ez egy bánáti falu. Amikor egyszer – talán a kilencvenes években – hajtottam arra, azt még észrevettem menet közben, hogy a falu közepén húzódó főutcának, középen a katolikus templommal, Velika ulica (Nagy utca) a neve. Ha megállok és kiszállok az autóból, ma többet tudnék, mint hogy „bánáti falu". Részleteket is. Például, hogy hol mérnek spriccert. Lehet, hogy találkoztam volna Kabókkal és Zomborival is, bár valószínűleg nem ismertem volna fel őket. Az sem biztos, hogy

látszott volna rajtuk, hogy történelmi szereplők. És valószínűleg ők sem annak látták magukat.

Zomborinak is, Kabóknak is ki lett osztva egy „neked is, fiacskám", csak mosolytalanul, és nem egy szajáni néni köszönt oda. Egy nem szajáni illetőségű sors szólt hozzájuk valamilyen másik nyelven, miután másutt mérte ki, hogy mit oszt. És ma sem tudom, hogy ez a sors mire is válaszolt.

VÁLTAKOZÓ BECSÜLET, FENNTARTHATÓ KÁROMKODÁSOK

A háború után nem működött már Becskereken *Kriegsgericht*, így egyenesen polgári bírósághoz fordulhatott, akit lekurváztak. Feltételezem, hogy az nem fordult többé elő, hogy szerb nyelvű beadványban a felek szitkozódásait német eredetiben közlik a bírósággal, mint Susannáék esetében. Nem volt már ennyi tekintélye a német nyelvnek, meg hát nem is igen voltak szitkozódások németek között, mert alig maradtak németek. Viszont a szidások, káromkodások, becsületsértési perek, a felszabadulás után is töretlenül folytatódtak, és szervesen beilleszkedtek az új becskereki és bánáti valóságba. Az iratokat nézegetve most már azt is mondhatom, hogy tükrözik is a háború utáni első évek valóságát, utcákat, udvarokat, szárítókötélen lógó ruhákat, ablakon kiteregetett mondatokat. Közben újrarajzolódik egy békebeli becsület, melyet itt-ott új ihletésű elpirulások is színeznek. És több kérdés kapcsán (annak kapcsán is, hogy ki milyen kurva) ismét ott van a jog asztalán a kulcskérdés, hogy kinek van igaza – és hogy mi is az igazság.

IGAZSÁG ÉS BECSÜLETSZÓ

Egy Floridából induló felvezetés

Nem könnyű az igazságig eljutni. Ezt mondja mindenki, aki valóban igazságot keres – és mindenki, aki egy biztonságos frázis árnyékában szeretne kinyújtózni.

Igaz, vannak olyan helyzetek is, melyekben mentesülünk a valós feladattól (sőt a frázistól is). 1981-ben Floridában (Gainesville-ben) tanítottam, és a sors összehozott egy magyar ismerőssel. Azt hiszem, János volt a neve. Mielőtt Magyarországról eljött, ponyvaregényeket is írt. Néha elvitt magával egy pubba (mondhatnám kocsmába), ahol rendkívüli népszerűségnek örvendett, és úgy ismerték, mint azt az embert, aki végre megmondja, hogy mi is történik a világnak azon a titokzatos részén. Néhány pohár whisky után János mondta is. Mesélte például, hogy Magyarországon – és Ausztriában is – mindenkinek, aki nem kommunista, egy Sztálin-kép van a WC-csészéjében, hogy erre a képre irányuljon aztán a kommunizmusnak fittyet hányó szükségletvégzés. Azt hiszem, Ausztriát azért kapcsolta be, mert Bécsben élt néhány évig, és mert a nosztalgiához hozzátartozott az osztrák–magyar kapcsolat is. Egyébként, a gainesville-i egyetemen, ahol tanítottam, talán nem, de a gainesville-i pubban nyugodtan mondhatta volna, hogy Ausztria és Magyarország ma is egy ország. A pubban azt sem vitatta senki, hogy Erdély továbbra is Magyarországhoz tartozik. Az ivótársak előtt feltárta azt is, hogy Magyarországon és Ausztriában csak a csúnya nők léptek be a pártba. Néha ránéztem, és beszóltam, hogy „János!", de ilyenkor a könyökével kicsit odébb lökött, és rám mordult, hogy „hagyjál békén, beszd meg". Jól tudott magyarul, de egy-két hang az uralkodó nyelvi környezethez idomult, így alakulhatott a „baszd meg"-ből „beszd meg". A floridai ivótársak számára ezek az ismeretlen szavak csak János beavatottságát és hitelességét igazolták. Én pedig azt is kezdtem érteni, hogy miért mondják, hogy Amerika a szabadság hazája.

Utak az igazság felé

Ha az ember nem a gainesville-i pubban (vagy más szabad övezetben) tartózkodik, bonyolultabbá válik az igazság keresése és kimondása. Sok az útmutató. Ezek között van a tekintély is. Ha valamit valóban fontos ember mondott, akkor az igaz kellene, hogy legyen. De nem ugyanazon

igazság mögött áll minden tekintély. P. B. Shelley valóban tekintélyes költő. Ő mondta, hogy: „A költők a világ el nem ismert törvényhozói." („Poets are the unacknowledged legislators of the world.") Viszont W. H. Auden is híres és tekintélyes író. Az ő szavai szerint: „A világ el nem ismert törvényhozói" nem a költők, hanem a titkosrendőrség. („The unacknowledged legislators of the world describes the secret police, not the poets.") Szóval mi most az igazság? Talán mindkettő?

És aztán itt van Shakespeare is, akinek a tekintélyét nem lehet vitatni. Viszont a *Téli regét* olvasva (Kosztolányi megbízható fordításában) mégis kételyek merülnek fel. A harmadik felvonásban a 3. szín színhelye: „Bohémia. Sivatag a tenger mellett". Nem tudom, hogyan látta ezt mondjuk Jaroslav Hašek, aki szintén Bohémiában született (Prága is Bohémiában van). A dolgokat tovább bonyolítja, hogy Shakespeare hősei Szicíliából hajóznak Bohémiába. Igaz, Antigonus még felteszi a kérdést:

„Hát biztosan tudod, hogy a hajónk
Bohémia pusztáját érte?"

A nála tájékozottabb Hajósnak azonban nincsenek kétségei:

„Azt hát,
De rossz időbe...„

Persze vannak más fogódzók is, nem csak a tekintély. Az igazság feltárását jelzi a titok megszűnése is. Mert épp az igazságot szokás (néha) titkosítani. A hazugság hitetni akar valamit – és ehhez nyilvánosság kell. Az emberek nem fogják titkolni azt, amiről szeretnék, hogy elhiggyük. Szóval, ha sikerül valamit a titok leple alól kihúzni, akkor feltehetően igazságot tartunk a kezünkben.

Nem tudom, volt-e még a történelemben olyan méretű titokfelfedés, mint amilyenről 2017. június 20-án olvastam. Csaknem kétszázmillió amerikai bizalmasságot érdemlő személyes adatai kerültek egy technikai hiba folytán nyilvánosságra. Ezt néhány nap múlva per is követte. „Class action"-ről van szó – magyarul csoportpernek lehetne nevezni. A csoportpert James és Linda McAleer indították „saját nevükben, és mindenki más nevében, aki hasonló helyzetben van" (tehát körülbelül kétszázmillió ember nevében). Az alperes a republikánus párt által szerződtetett elemző- és marketingcég, melynek a neve Deep Root Analytics (Mély gyökérelemzőnek lehetne fordítani). A McAleer házaspár június 22-én nyújtotta be a keresetet egy floridai körzeti bírósághoz reggel 8 óra 30 perckor. Ez a per csak emeli a nyilvánosságra botlott adatok jelentőségét.

És most végre le kellene már írnom, hogy milyen adatokról van szó. Nyilvánosságra kerültek a Deep Root Analytics által gyűjtött nevek, címek, telefonszámok, születési dátumok, adatok etnikai és vallási hovatartozásról, csakúgy mint politikai álláspontok (többek között olyan kérdésekről, mint az abortusz és a szabad fegyvertartás).

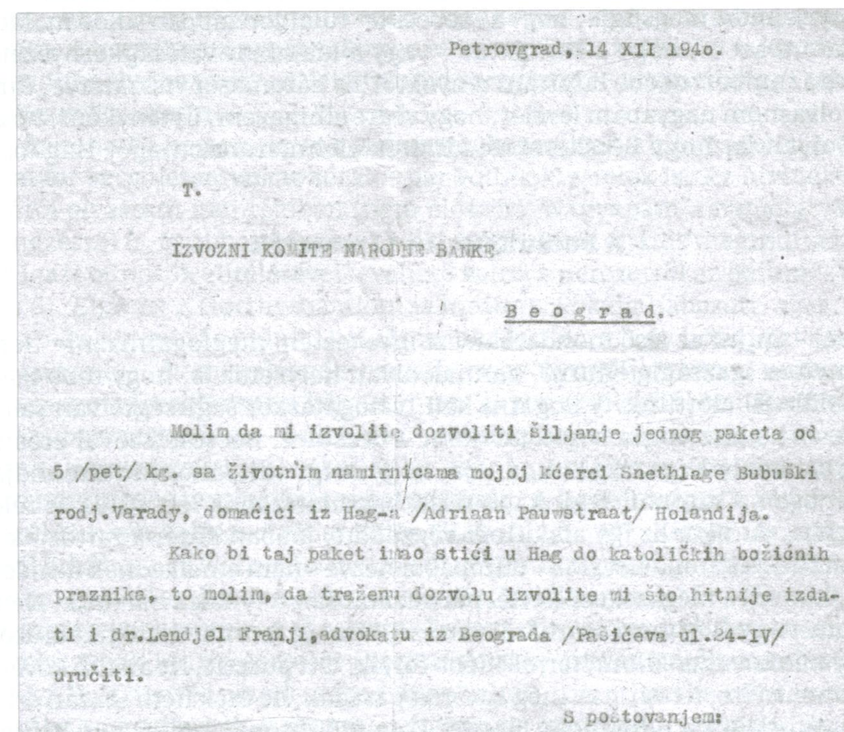
És most, a titok után, igazság van előttünk? Az történt, hogy hirtelen tudjuk, hogy ki hogyan gondolkodik? Mert ha valaki mondja az utcán, hogy Bélának mi a politikai álláspontja, akkor ez az értesültek körében a következő konklúziókig vezethet: „talán igaz – de a fene tudja", vagy „mindenfélét beszélnek", vagy „na lám", vagy „honnan tudja?" De ha ugyanez az álláspont gondosan őrzött titok volt, és most nyilvánosságra kerül? Szóval felvetődik a kérdés, hogy mi is történt 2017. június 20-án. Megtudtuk, hogy kétszázmillió embernek egyenként milyen politikai nézete van? Vagy megrendült a hitünk abban, hogy a titok mögött igazság van/volt?

Vagy mégis megerősítést nyert, hogy a titok mögött igazság van, de nem azért, mert megtudtuk, hogy kétszázmillió embernek egyenként mi a politikai véleménye, hanem mert kiderült, hogy mi mindent sorolnak a tények közé (és talán hisznek is), szóval mi mindent látnak igazságnak azok, akik politikai döntéseket terveznek.

Aztán ott van az igazság mutatói között a kontextus is. Egyszerűbben mondva az, hogy valami beilleszthető-e a valóságkockák közé vagy sem. Körülbelül egy éve, amint beleneztem, rögtön félretettem egy 1944-es ügyet. Két okból. Láttam, hogy Rackov Dejan a bíró, akivel egy utcában laktunk. A fia kortársam volt. A másik ok az első egy-két mondatban rejlett, amelyeket elolvastam. Az egyik mondatban az állt, hogy Krisztina elmulasztotta három sebesült átadását (eredetiben: „3 ranjenika"). Már késtem egy vacsoráról, sürgettek, úgyhogy ezen az izgalmas ponton abbahagytam az olvasást, és gyorsan félretettem az aktát. De ettől a mondattól a vacsora alatt sem tudtam megválni, ott lüktetett bennem, pedig egészen más dolgokról beszélgettünk. A per a német megszállás alatt folyt. Vajon Krisztina sebesült partizánokat rejtegetett, és ezt megtudták a német megszállók? Krisztinát nagyapám védte. Milyen szankciók fenyegettek? Milyen sors küszöbére sodródtak Krisztina és a három sebesült? Aztán, amikor visszatértem az iratokhoz, kirajzolódott a kontextus, és láttam, hogy amit olvastam (vagy amit hittem, hogy olvastam) egyszerűen nem igaz. Először is elolvastam, hogy Krisztinának a három sebesült mellett ötszáz kiló búzát is át kellett adnia. Aztán láttam azt is, hogy nem a német katonai parancsnokságnak, hanem a szentmihályi Tót Jánosnak kellene átadnia a három sebesültet és az ötszáz kiló búzát. És ezt most egyszerűen nem lehet összeilleszteni. Egyszerűen nem lehet összeilleszteni. És aztán itt vannak Krisztina ellenérvei. Szerinte nemcsak ő tartozik (többek

között három sebesülttel), hanem neki is tartoznak. Éspedig krumplival és napraforgóval. A drámai helyzetet, mely az első néhány mondat után sejlett fel, a kontextus teljesen szétfoszlatta. Nyilvánvalóvá vált, hogy más irányban kell az igazságot keresnem. Bár Rackov Dejan bíró ítélete is három sebesültet („3 ranjenika") említ, világossá vált, hogy a leírtakon kívül van a valóság. Ezen a ponton a szerb feleségem segített. Az ő véleményét visszatérő bánáti emlékek is megerősítették. Így alakultak egy másik igazság körvonalai. A „ranjenik" szó szerbül egyértelműen és pontosan sebesültet jelent. De van egy ehhez közeli szó, a „hranjenik", azaz hizlalt). A hranjenikről a bánáti szerb szóhasználatban lekopott a h, és ezt kárpótolva megnyúlt az á. Szóval rányenikot ejtenek, de nincsen szerb betű, mely ezt kifejezné, így marad leírva a ranjenik. A h-t lehagyó hosszú á-s ranjenik pedig süldő malacot jelent. Így szétforgácsolódott Krisztina hősiessége. Vigaszul szolgálhat, hogy a pert – amint látom – megnyerte. Én pedig eljutottam az igazságig.

Találtam egy olyan példát is, melyben a kontextus nem hozzácsatol, hanem elválaszt az igazságtól. Egy levélről van szó. Nagyapám írta 1940. december 14-én Belgrádba, a Nemzeti Bank Kiviteli Bizottságának.

Petrovgrad, 14 XII 1940.

T.

IZVOZNI KOMITE NARODNE BANKE

B e o g r a d.

Molim da mi izvolite dozvoliti šiljanje jednog paketa od 5 /pet/ kg. sa životnim namirnicama mojoj kćerci Snethlage Bubuški rodj.Varady, domaćici iz Hag-a /Adriaan Pauwstraat/ Holandija.

Kako bi taj paket imao stići u Hag do katoličkih božićnih praznika, to molim, da traženu dozvolu izvolite mi što hitnije izdati i dr.Lendjel Franji,advokatu iz Beograda /Pašićeva ul.24-IV/ uručiti.

S poštovanjem:

A levélben az áll, hogy nagyapám engedélyt kér, hogy egy ötkilós élelmiszercsomagot küldjön a lányának (Bubus nagynénémnek) Hollandiába, pontosabban Hágába, az Adrian Pauwstraat utcába. Ez a levél nem passzol. A sorok szembefordulnak a valóság útján konokul egy irányba haladó eseményekkel. Mintha tiltott közlekedésről lenne szó. Az lenne a dolgok rendje és módja, hogy Nyugat-Európából küldenek segélycsomagot Becskerekre, és nem ellenkező irányba, Becskerekről (vagy éppen Petrovgradból) Hollandiába. Jól emlékszem kisiskolás koromból a Hollandiából kapott csomagokra, benne labdákra, kekszre, színes ceruzákra. Meg hát amióta az eszemet tudom (és az utóbbi időben különösen), innen mennek az emberek Nyugatra, „mert ott jobb". Ebben a kontextusban látjuk a dolgokat. Ha nincs ez a levél, az marad (legalábbis bennem) az igazság, hogy ez mindig így volt, és csak így lehetett. De most egy iratgyűjtőből, melyre csak az évszám van felírva, előkerül valami más. Tehát 1940 decemberében Becskereken jobb volt, mint Hágában? Talán azért, mert az Adrian Pauwstraat utca közelebb volt Hitlerhez, mint a becskereki Cara Dušana, és így a problémák ott már egy kicsit korábban jelentkeztek? Persze, mindez fel sem merül nagyapám levele nélkül.

Most látom, hogy a kontextus segíthet abban, hogy helyre kerüljenek a tények (mert megsúgja, hogy a „sebesült" tulajdonképpen süldő malac). De látom azt is, hogy a kontextus – vagy a kialakult valóságkörnyezet – képes az embert odébb taszítani tényektől (és háromszor visszatérve, újra kell olvasnom nagyapám levelét, hogy végre elhiggyem, új tényként, hogy volt olyan is, hogy Becskerekről küldtek élelmiszercsomagot Hágába).

A becsület mint támaszték

Szóval – amint az első mondatban ezt igyekeztem megfogalmazni – nem könnyű az igazságig eljutni. Vannak olyan helyzetek is, hogy több igazságjelölt áll előttünk. Válogatni kell, válogatáskor segítségre van szükség – és be lesz vonva segítőtársként a becsület. Becsületszóval erősíti meg valamelyik igazság kimondója, hogy ez így van, ahogyan ő mondja. Különösen a katonai, leginkább tiszti becsületszónak lett súlya és relevanciája. Amikor ez így alakult és rögződött, jobban közénk tartoztak a katonák és a katonaélet. Ma – Európából nézve – nem emelkednek minden fölé, hanem a megszokott élettel párhuzamosan folynak a háborúk. Nem három-négy évig tartó drámáról van szó, hanem fenntartható háborúról, mely néhány ezer kilométerrel odébb folyik. Ott pusztít, itt a sajtó követi. Valamennyire. Itt vannak még katonai parádék, de ezek nem igazán érintik a városlakókat. Korábban létezett kötelező katonai szolgálat. Léteztek

az életünket szétromboló háborúk, melyeket leginkább szomszédos országokkal vívtunk. A tiszti szavakat az élet és a halál közti mezsgyéről intézett üzenetekként foghattuk fel, és – amíg közelünkben folytak a háborúk – a saját életünkre is vonatkoztak. Súlya volt annak, ha a környezetünkben felbukkant egy katona. A tiszti kaszinók is fontos színhellyé váltak. A jog elismerte, hogy a tiszti becsületszó hozzáadott érték. Ezt rögzítették nemzetközi szerződések is. Az 1907-es hágai békeértekezlet több egyezményt eredményezett. Ezek között volt a IV. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. Igaz, az egyezmény alkotói nem igazán látták előre, hogy hogyan alakulnak majd a háborúk – maguk a háborúk pedig nem igazán az egyezményben lefektetett szokásokat követték. Az egyezménynek van egy melléklete is, mely szintén a szárazföldi háború törvényeire és szokásaira vonatkozik, és ebben elismerést nyer a katonai becsületszó is. A 10. cikk szerint: „A hadifoglyok becsületszóra szabadlábra helyezhetők, ha hazájuk törvényei őket erre feljogosítják, és ily esetben mind saját kormányuk, mind az őket foglyul ejtő kormány irányában személyes becsületükkel felelősek elvállalt kötelezettségeiknek lelkiismeretes teljesítéséért."

Vagyis: esetleg szabadlábra helyezhető az a fogoly, aki becsületszavát adja, hogy nem harcol többé azon ország ellen, melynek a hadserege elfogta. A becsületszó tehát valamennyire a győztes helyzetet is korlátozza, a hadifogolynak pedig ad valamennyi mozgásteret. (Legalábbis az 1907-es egyezmény szerint.)

Feltehető, hogy a tisztek is éreztek valamilyen különös felelősséget, amikor becsületszavukat adták – bár voltak kivételek is. Az újvidéki razziáról olvastam nemrégiben (nem először). Nagyapám a naplójában vérengzésről ír, és abban reménykedik, hogy „Bírói eljárás megindításával, az igazi bűnösök elítélésével levehető volna a nemzetről az ódium" (1943. IX. 6). Eljárást a Horthy-hatalom is indított. Sokáig habozott. 1942. július 10-én nyomozás indult, haladt is, de Horthy ezt egy hónappal később beszüntette, és megelégedett azzal, hogy nyugdíjaztatta a tetteseket. Közben ott foroghatott a kérdés, hogy akkor, a világháború alatt, mi is valójában a becsület – és lehet-e becsületellenes, amit magunk csinálunk. Nagyon sokat (túl sokat) várt, de 1943. október 11-én Horthy mégis elrendelte a büntetőeljárás megindítását. A hadbíróságnak tagja lett a korábban nyugalmazott Kiss János altábornagy. Az a Kiss János, aki még a világháború kezdete előtt tiltakozólag vonult nyugdíjba, mert ellenezte a németekkel való szövetséget. Az ügyész halálbüntetést és súlyos börtönbüntetéseket követelt. A fő tettesek Feketehalmy-Czeydner Ferenc, Grassy József, Deák László és Zöldi Márton voltak, ezekre halálbüntetés várt. A fővádlott honvédtisztek szabadlábon voltak, mert tiszti becsületszavukat adták, hogy alávetik magukat az ítéletnek, bármilyen legyen is az. Míg

kimondták a becsületszóval biztosított ígéretet, lekapcsolták a kardjukat és maguk elé tették az asztalra. Így még nemesebb volt minden. A dolgok azonban nem a becsületszó nyomán alakultak. Tizenegy csendőrtiszt, aki ott maradt, tíz–tizenöt évi börtönbüntetést kapott, de a fővádlottak (akik becsületszavukat adták, hogy maradnak) az ítélet meghozatala előtt Németországba szöktek. Ott Himmler személyesen fogadta őket. A magyar kormány kérte az elszökött vádlottak kiadatását. A kiadatási kérelem indoklásában, 1944. február 12-én, dr. Babós ezredes hangsúlyozza, hogy nem politikai bűncselekményről van szó (tehát fennál a nemzetközi jog által szabott kiadatási kötelezettség). Hogy világossá tegye, hogy a becsület is kiadatást igényel, Babós leírja, hogy akik Németországba szöktek, „bűncselekmények elkövetésére és különösen emberölések végrehajtására buzdítottak", és ami történt, az „tervszerű vérengzés, kegyetlenkedés, fosztogatás". De Hitler nem így láthatta a dolgokat, mert mégsem adta ki őket. Aztán eltelt néhány hét, majd 1944. március 19-én a német hadsereg megszállta a szövetséges Magyarországot. Feketehalmy-Czeydner, Grassy, Deák és Zöldi most mégis visszatértek – de német SS-tisztként. Kiss János altábornagyot a nyilasok 1944. november 22-én kivégezték. Nem tudom, hogy amikor Feketehalmy-Czeydnerék a német katonaság színeiben tértek vissza, vajon ezzel becsületváltás következett-e be, és tárgytalanná válhatott-e a korábbi (magyar hadsereg tisztjeként adott) becsületszó be nem tartása. Az ellenük emelt vád egy darabig tárgytalanná vált – de nem sokáig. A háború után Pesten halálra ítélték őket, és utána kiadták a jugoszláv hatóságoknak. Ezután még egyszer halálra lettek ítélve, majd Újvidéken és Zsablyán ki is végezték őket. Lehet, hogy a bűneik mellett a tiszti becsületszó be nem tartása is átkosnak bizonyult.

Egy becsülettorlódás

Korábban a tiszti becsületszó gyakran nyert szerepet jogi perekben. Hétköznapi ügyekben is. A családi irattárban is találok eseteket, melyekben a lehetségest az formálta igazsággá, hogy valaki tiszti becsületszavával is alátámasztotta. Azt is látom, hogy egyes esetekben torlódtak az igazság mutatói. A tiszti becsület mellett más becsületek is a színre furakodtak. És most már rátérnék arra a jogesetre, amelyhez kapcsolódik az eddigi, kicsit hosszúra sikerült felvezetés.

A történet főszereplői Jelisaveta és Ljubica. Lánykori vezetéknevéből ítélve (mely ott áll az iratokban) lehet, hogy Jelisaveta tulajdonképpen Erzsébet lehetett. Az iratokból kiderül, hogy mindkettőjüknek katonatiszt (alhadnagy) a férje. Ugyanabban a házban laknak Becskereken, a

címük Tito marsall utca 41. Jelisaveta (vagy Erzsébet) bűnvádi feljelentést tesz Ljubica ellen rágalmazásért. Apám Jelisavetát képviseli. A kiindulópont egy szerb nyelvű tájékoztató, melyet 1950. június 13-án gépeltek az irodánkban, és Jelisaveta alá is írta. Ebben Jelisaveta kijelenti, hogy Ljubica „minden ok nélkül valótlan híreket terjeszt rólam, melyek nem csak sértenek, de a házasságomat is veszélyeztetik". Továbbá „június 5-én délelőtt 11 óra tájt, Ljubica felém köpött, mondta, hogy pfuj, maga szemtelen romlott asszony, én most el fogok menni a férjemtől, de maga is el fog menni a magáétól". A tájékoztató szerint ezt tanúsíthatják Dušica Janković háziasszony és Milko Panić hetedikes gimnazista diák, akik ugyanabban a házban laknak.

Az iratok között van egy „pótinformáció" is, melyben kirajzolódik néhány konkrétabb állítás és ellenérv is. A pótinformáció szerint Ljubica azt állítja, hogy a férje minden éjszakát – éjfélig – Jelisavetánál tölt. Ez pedig azért valószínű, mert Jelisaveta férje Becskereken kívül katonáskodik, tehát Jelisaveta egyedül van otthon, és könnyen fogadhat házasságtörő vendéget. Jelisaveta ezt azonban abszurd rágalomnak tartja, és tekintélyes tanúkra hivatkozva cáfolja. Amint ez ott áll a pótinformációban, 1950 februárja óta Jelisaveta húga rendszeresen Jelisavetánál tölti az éjszakát. Juliskának hívják, és hitelt érdemlő tanú, mert a sörgyárban dolgozik és „különböző tisztségei vannak a szakszervezetben, stb.". A feljegyzésből az is kiderül, hogy Juliska dolgozott is esténként Jelisavetánál (pénztári bélyegeket és számlákat rendezett), és ebben gyakran segített neki Aleksandar Nikić. Tehát Jelisaveta nem egyedül volt otthon, és így nem lehettek bizalmas találkozói Ljubica férjével.

További részleteket fed fel egy 1950. augusztus 2-ával keltezett beadvány, mely közli Petrović Zsuzsa tanúvallomását. Zsuzsa szerint, amikor ő is a Tito marsall 41.-be költözött, Ljubica ezt mondta neki: „óvakodj Jelisavetától, mert ő elszedi mások férjeit".

Feltételezéseit Ljubica korábban közölte Jelisaveta férjével is, aki Titogradban (azelőtt Podgorica, ma ismét az) volt katonatiszt. A férj (Miloš) azonban nem hitte el, hogy őt a felesége (Jelisaveta) megcsalja a szomszédasszony férjével. A felesége oldalára állt. Még 1950. június 6-án ír az apámnak (zöld tintával) levelet, kéri, hogy a perköltségeket igyekezzen Ljubicára hárítani – és egyúttal közli, hogy ezután Banja Lukában lesz, oda helyezték át.

Az iratokból egyértelműen kitűnik, hogy az ügy mozgatói a két feleség (Ljubica és Jelisaveta). A bírósági eljárásban a férjek nemigen vállalnak szerepet (bár az ügy végén, vonakodva, Ljubica férje mégis igen). Jó lenne tudni valamit Milošról és Stevanról, a két katonatiszt férjről is. Ők így – megérdemelten vagy sem – úri távolságban maradnak az eseményektől. Ha többet tudnék róluk, valószínűleg több egyensúly is lehetne a törté-

netben. Persze vannak mások is, akik kicsit egyoldalúan írtak ilyen helyzetekről. Például Karinthy is (igaz inkább a humor, mint a tényfeltárás ihletét követve). Karinthy feltette a kérdést: „Úriember volt Don Juan?" Aztán választ is adott a kérdésre: „Ő talán az volt – csak az a baj, hogy nem úrinőkkel volt dolga – különben nem derült volna ki róla, hogy Don Juan."

Ebben a történetben a végén kialakul valami válasz arra a kérdésre, hogy a két félrelépéssel gyanúsított személy (Stevan és Jelisaveta) tulajdonképpen úriember, illetve úriasszony volt-e. De a választ a történet végére hagyom.

A büntető feljelentés nyomán 1950. október 31-ére tűzött ki tárgyalást a becskereki járásbíróság, de azon nem jelent meg Ljubica, mint ahogyan a férje sem (akit tanúként idéztek, és azt kellett volna, hogy bizonyítsa – vagy cáfolja – hogy tényleg közösült-e Jelisavetával). Apám november 2-án levelet ír Jelisavetának, közli, hogy fennáll még az elvi lehetőség, hogy fegyveres őrök vezessék a tárgyalásra Ljubicát és a férjét, Stevant, de az adott helyzetben ez nem tűnik reális megoldásnak, mert Ljubica férje a Jugoszláv Néphadsereg tisztje, maga Ljubica pedig egy katonatiszt felesége. Tárgyalás nélkül pedig nemigen lehetett a Ljubica ellen folytatott rágalmazási büntetőügyben elmarasztaló ítéletig jutni.

Ebben a patthelyzetben a becsület jelentette a kiutat – és vezetett az igazság felé. Ljubica férje kijelentette, hogy nem feküdt le Jelisavetával. És ezt nemcsak kijelentette, hanem meg is erősítette. „Tiszti- és pártbecsületszavát" adta. Ami tovább nemesíti a dolgokat, Stevan ezt a nyilatkozatot Miloš (Jelisaveta férje) jelenlétében tette, aki neki tiszttársa és párttársa. A Tito marsall utcabeli tájékozott szomszédok lealacsonyítást vártak, Stevan viszont fölül akart emelkedni. És ezt tette. Valóban magasra emelkedett. Mintha valaki két széket helyezett volna egymásra, hogy elérjen egy magas polcot. Előbb a tiszti becsületszót vonta maga mellé, majd ráhelyezte a pártbecsületszót is. Aztán rájuk állt. Aki egy ilyen gúla tetején van, az nem áll biztonságosan, de magasan van. És ott fenn nem úgy néz ki, mint egy egyszerű szomszéd, aki megkúrta Jelisavetát.

Talán egy kicsit torlódtak a becsületek 1950-ben, de ezzel magasra emelkedtek. A bíróság elfogadta, hogy igaz lehet, amit egy tiszti plusz pártbecsületszó megerősít.

Tehát mégis van út az igazságig. (Csak a szajáni fiatalok előtt ez az út sajnos nem volt nyitva.)

„...AZ ANYÁDAT ÉS AZT IS, AKI FELHATALMASÍTOTT"

Káromkodások és emberek

Az első nadrág a háború után

Ha 1945-ben még nem is, de 1946-ban már nemcsak tudni, hanem érezni is lehetett, hogy befejeződött a háború. Nagyapám naplója szerint 1945. szeptember 8-án ismét megszólalt a harang. Rendes időben. A háború alatt csak ellenséges repülők közeledése esetén kondultak meg a harangok. (Azzal, hogy ahogy változtak a városi vezetőségek, változott annak a megítélése is, hogy melyik repülő számít ellenségesnek.) Becskereken a főtéren van a katolikus templom, itt szólalt meg a harang 1945. szeptember 8-án – ismét a hagyományt és nem a repülőt jelezve. Ez akkor nagy esemény volt, de 1946-ban már természetessé vált. A különlegességnek annyi nyoma maradt csak, hogy egy darabig több ember ment ki az utcára a déli harangszó idején, már izgalom nélkül. Nem csak katolikusok.

Irodákban még csapkodtak hitek (és ezt sok ember megérezte). Börtönökbe inkább az elmúlt évek sodrása irányította az embereket, mint a jog útmutatása. De az utcákon ismét békebeli idő volt. Lovas kocsik jártak, a tankokat kezdtük elfeledni. Megjelentek a fiákerek is – ha a tulajdonos lova és kocsija túlélték a háborút. Leginkább a vasútállomás volt az úti cél. Nem tudom, hogy ez magánvállalkozás maradt-e, vagy alakultak fiákeres szövetkezetek. Arra viszont emlékszem, hogy voltak kortársaim, akik potyautasként odaültek a lécre a kocsi hátulján, az utasülés alatt. Nem azért, mert a fiáker arra tartott, amerre ők is igyekeztek, hanem hogy élvezhessék a kocsikázást.

1946-ban történt az is, hogy az apám elvitt Hagara szabómesterhez. A Messinger-iskola közelében volt a műhelye, tőle pedig két háznyira következett a Tunner kőfaragó cég. Nadrágra volt szükségem. Üzletekben még nem lehetett venni. Vásznat vagy szövetet sem. Nem emlékszem már, hogy mi lett a megoldás. Lehet, hogy Hagara bácsi, nyaka körül mérőszalaggal forgolódva, előszedett valami megmaradt vásznat. Az is lehet, hogy egy ruhadarab át lett szabva. Mindenesetre kaptam nadrágot. Arra is emlékszem, hogy milyen sok válltömést láttam az asztalon. Szóba került, hogy szárított fű vagy szalma alkalmasabb. Én csak kis vászonzacskókat láttam. Sok volt, és ez valami induló lendületet jelzett.

Szóval az utcákon és műhelyekben, mintha már felszívódott volna a háború. De mi volt a családi házakban, lakásokban, udvarokban?

Az iratok ebbe is betekintést nyújtanak.

Egy esemény 1946. október 29-én Felső Muzslyán, a 215. számú házban

Tudom például, hogy mi történt Felső Muzslyán, a 215. számú házban 1946. október 29-én. De mielőtt erre rátérnék, közölni szeretnék az olvasóval néhány fontos adatot Muzslyáról. Ennek a helységnek külön identitása van, de szavazáskor leggyakrabban egy körzetet alkot Becskerekkel. Ez fontossággal bírt nagyapám életében. 1905-ben, amikor országgyűlési képviselővé választották (Magyarország Országgyűléséről volt szó), fontosak voltak a muzslyai szavazatok. Nagyapám ellenfele Makfalvay Géza földművelésügyi államtitkár volt. A jelöltek mellett ismert politikusok is felléptek. Nagyapám mellett Apponyi Albert, Makfalvay mellett Tallián Béla alispán. 1905. január 28-án volt a választás, de nem volt kampánycsend. Egy nappal korábban is zajlottak még az események. Tallián Bélát és Makfalvayt nem fogadták lelkesen Muzslyán. Ezt nagyapám naplójából tudom, de más források is megerősítik. Nagyapám naplója szerint

„a Makfalvay társaságot a muzslyai magyarok, különösen a hangos szavú asszonyok záptojásos kartáccsal és szakadatlanul kiabáló ordítozásokkal fogadták...".

Tallián Béla alispán igyekezett rendet teremteni,

„s felhívta az asszonyokat, menjenek haza, mert nem asszonynak való a politika...".

Ez nem tetszett a muzslyai hölgyeknek. Lehet, hogy volt közöttük, aki néhány héttel később (1905. március 3-án) elment Becskerekre, ahol Messinger Karolin a feminizmusról tartott előadást. Ebben nem vagyok biztos. Tudom azonban, hogy egy muzslyai hölgy (Biacsi Lajosné) markáns gesztussal mutatta, hogy nem ért egyet Tallián alispánnal. Odaállt ugyanis az alispán kocsija (egyben szószéke) elé, és – a nagyapám naplója szerint *„a körülállók óriási röheje között felmutatva..."* kiáltotta, hogy *„nézzen ide az úr"*. Gyerekkoromban még keringő magyarázatok szerint Biacsiné tulajdonképpen felhúzta a szoknyáját, és a fenekét mutatta fel ellenérvként Tallián bárónak. Ezt valószínűsíti nagyapám naplójában is a „felmutatva" kifejezés. Mindenesetre Muzslyán veszítettek Makfalvay és Tallián alispán. A muzslyai szavazatokat a II. számú szavazatszedő helyiségben kellett leadni. Hetvenöt muzslyai magyar szavazott Makfalvayra és kétszázöt a nagyapámra. Becskereken kisebb volt a különbség, de itt is jól alakult a helyzet, úgyhogy megválasztották a nagyapámat.

Egyébként Magyarországon – és a Balkánon is – a nők előbb-utóbb még-is szavazati jogot nyertek. Igaz, nem rögtön a muzslyai események után,

nem is hamarosan, de korábban, mint mondjuk Svájcban. Arról persze vitatkozni lehet, hogy ebben volt-e szerepe Biacsiné tetteinek.

Aztán 1992 őszén én is korteskedtem Muzslyán. Milošević kihívójaként Panić Becskerekre és Muzslyára is elment. Mindketten felszólaltunk. Neki egy rövid (ha jól emlékszem, egyoldalas) beszédvázlatot készítettem. Ő szerbül beszélt, én magyarul. Panić azzal kezdte, hogy élt már Németországban is, Kaliforniában is, de úgy érzi, hogy egy teljes életpálya megköveteli, hogy Muzslyára is eljöjjön. Eredmény is volt. Muzslyán nem Milošević nyert, hanem Panić. Csak ezúttal a muzslyai többség sajnos nem volt perdöntő a szerbiai választásokon.

De most visszatérek az iratokhoz. Hogy mi történt Muzslyán 1946. október 29-én, azt pontosan tudom, mert K. Erzsébet napszámosnő másnap (1946. október 30-án) bejött az irodánkba, és elmondta. Nyilatkozatot is adott, amit Göttel bácsi pontosan rögzített „Tényállás" címmel, K. Erzsébet pedig aláírta.

A nyilatkozat szerint:

„Férjem B. János elhagyott és összeállt C. Máriával. Válópert indított ellenem, amelyben beleegyeztem a válásba. A bíróság ennek alapján 1946. X. 19-én tartott tárgyaláson a házasság felbontását ítéletileg kimondotta.
A perben férjem kijelentette, hogy anyagi követelése nincs.
Azóta többször nálam járt a volt férjem, szidalmaz és követeli, hogy adjak ki neki különféle holmikat.
Tegnap este fél 7-kor megint nálam járt, szidalmazott, becsületemet sértette, és erőszakkal elvitte a következő holmikat:
7 drg kidolgozott báránybőrt,
4 pokrócot,
saját ruháját
A következőt mondotta: baszd meg az anyádat és azt is, aki felhatalmasított."

Ezen a ponton látom, hogy Göttel bácsi abbahagyta az egyszerű jegyzetelést, és magyarázatot kért. A „felhatalmasított" nem volt éppen szabályos, bár tükrözte az ügyfélnek azon igyekvését, hogy irodába illő szavakat használjon. Erzsébet környezetében nemigen léteztek hivatalos szavak. Inkább mintha kerítés mögül nézte volna őket, és a deszkaréseken keresztül észrevett képek gyakran nem teljesek, kiegészítésre szorulnak. Ebben a helyzetben a nyelvújítás is esélyt kap. Viszont nem a „felhatalmasítást" kellett magyarázni. Nyilvánvaló volt, hogy Erzsébet azt akarta mondani, hogy „meghatalmazott" vagy „felhatalmazott". Mást kellett tisztázni. A kontextusból az következik, hogy azzal is közösülnie kellene

Erzsébetnek, aki őt (Erzsébetet) meghatalmazta. Viszont maga Erzsébet volt, aki meghatalmazta az ügyvédet, és nem fordítva. Erzsébet magyarázatából kiderült, hogy B. János mégis az ügyvédre gondolt. A magyarázat is ott van a feljegyzésben:

„t. i. én kijelentettem, hogy az ügyvéd felhatalmasított, hogy ne adjak ki semmit."

Így valóban világosabbak a dolgok. Tehát az apám olyasmit mondhatott K. Erzsébetnek, hogy mivel a válóper folyamán a férj közölte, hogy nincsenek anyagi igényei, és ezt a bíróság is tudomásul vette, ezért nem kell semmit odaadni, míg nem rendeződnek az esetleges anyagi követelések. Erzsébet ezt úgy értelmezte, hogy őt az apám „felhatalmasította", hogy ne adjon oda semmit, és ezt közölte is a volt férjével. B. János ezek után a felhatalmasító ügyvédet is a szidalmak célszemélyei közé emelte.

Erzsébet még közölte Göttel bácsival, és bekerült a rögzített tényállásba, hogy B. János továbbá mit mondott:

„...még az Isten fasza ügyvédje sem veszi el tőlem a dolgokat."

Így most minden világos. Azon töprengek még csak, hogy a „7 drg kidolgozott báránybőr" tételben a „drg" csak elírás-e, és „drb" volna a helyes „darabot" jelezve. Viszont a báránybőrök világa nem az én világom, itt én leselkedek a kerítés mögül, és nem tudom kizárni, hogy a „drg"-nek is lehet valamilyen számomra ismeretlen jelentése.

Próbálom elképzelni K. Erzsébetet, amint Göttel bácsi előtt ül, és elmondja a történetét. Később magam is láttam ilyen közléseket, valamennyire emlékszem a gesztusokra és hangvételekre is. Valószínűnek tartom, hogy K. Erzsébet felhúzott nyakkal (egyszersmind a közölt megbotránkoztató viselkedés fölé húzott nyakkal) ült, és a térdén lehúzta a szoknyáját. Feltehető, hogy lila blúzban volt.

A büntetőfeljelentés meg lett alapozva. Látom azt is, hogy B. János – aki otthagyta a feleségét, „összeállt" C. Máriával és utána szidalmazott, erőszakoskodott – szintén napszámos, és a Berberski-telepen él C. Máriánál. Vélhetően házban laktak. A Berberski-telep a Bega túloldalán van, a vágóhíd után, Muzslya irányában. Kis falusi házak és nagy füves területek voltak arrafelé. Ma is ilyen a Berberski-telep.

Az egyik nagy (talán a legnagyobb) Berberski-telepi füves területhez egy érdekes családi emlékem fűződik. Nem sokkal a háború után (talán éppen 1946-ban) Bubus nagynéném eljött látogatóba holland férjével. Vonattal jöttek, az apám várta őket a belgrádi vasútállomáson. A jövetel emlékét egy nyelvbotlás tartósította a családban. Apám a peron elején várt.

Amikor Bubus néném és a férje leszálltak a koffereikkel, egy csomaghordó felajánlotta a szolgálatait, sőt azonnal meg is markolta az egyik koffert. Bubus néném közölni akarta szerbül, hogy nincsen szükség segítségre, mert jön a fivére. Ez így sikerült: „Moj brat dođoš." A „dođoš" tulajdonképpen egy gúnyolódva csiholt kifejezés. Körülbelül jövevénynek lehetne fordítani. Szóval „jön a fivérem" helyett az hangzott el, hogy „jövevény a fivérem". A már régóta Bánátban élő szerbek a „dođoš" szóval illették a frissen idetelepedett boszniai és horvátországi szerbeket. A lokális magyar nyelv is befogadta ezt a kifejezést, azzal, hogy a magyar környezetben kicsit fel is erősödött a „dođoš" (vagy „dógyos") gúnyaromája. Mindenesetre többször voltam tanúja, hogy a szüleim és ismerőseink mulattak azon, hogy nagynéném szerint az apám „dođoš". Holland nagybátyám (Onkel Jannak szólítottam) ezt nemigen tudta követni. Viszont ő vitt el engem (talán hétéves lehettem) a Berberski-telepre. Szenvedélyes golfozó volt Jan nagybátyám. Golflabdákat is hozott magával Hágából. Arra már nem emlékszem, hogy honnan került elő a golfütő. Ezt is magával hozta vonaton? Ez furcsa lett volna, de nem lehetetlen. Családi golfütő nem volt. Valamilyen gereblyéből formált golfütőt (esetleg a Hulina asztalos segítségével)? Nem találok logikus magyarázatot. Viszont pontosan emlékszem, hogy Jan nagybátyám golfozott a Berberski-telep egyik füves térségén. Arra is emlékszem, hogy ez nagy érdeklődést váltott ki. Talán amiatt is, mert a háború után ő lehetett az első külföldi vendég Becskereken. Rendőrök is figyeltek. Az is fokozhatta az izgalmat, hogy – ellentétben az ismert sportokkal – itt nem volt a nézők számára világos, hogy mi az ütések célja. Igaz ezúttal még maga Jan bácsi sem állt elég biztos talajon, mert nem voltak szabályos lyukak mellettük zászlókkal, és igy nem volt egyértelmű eredmény sem, mely magyarázná az erőfeszítéseket. Jan nagybátyám próbálta minél messzebbre ütni a golflabdát. Néha az váltott ki izgalmat, hogy bokrok közé esett a labda. Egyszer-kétszer én találtam meg. Arra is emlékszem, hogy miután Jan bácsi vagy én már elvittük a labdát, utána még a rendőrök is odamentek, és átvizsgálták a bokrot.

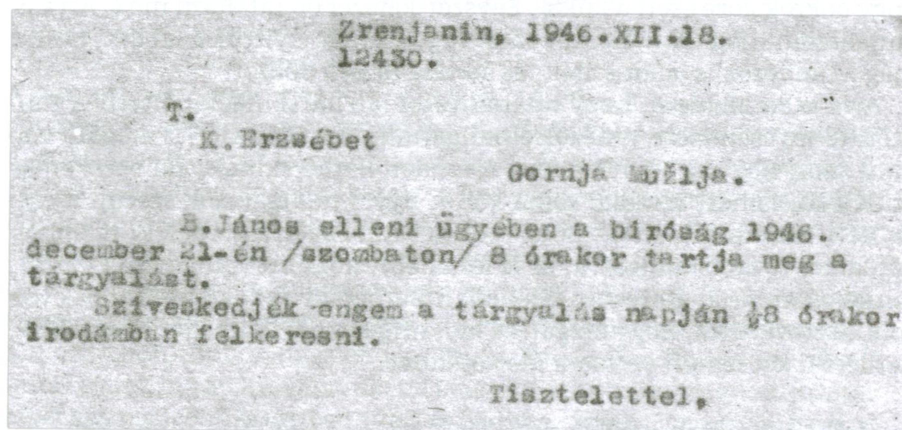
Arra is emlékszem, hogy valahányszor Jan bácsi meglendítette a golfütőt, teljes csend lett. A nézők elhallgattak. Mintha az idő is megállt volna. Lehet, hogy ez adott ihletést Slobodan Berberskinek, aki becskereki születésű, ismert szerbiai roma költő. Egyes találgatások szerint a családneve azt mutatja, hogy Becskereken belül éppen a Berberski-telephez kötődött. Tovább találgatva, az is feltehető, hogy ott volt a nézők között, amikor Jan bácsi golfozott. Slobodan Berberski akkor huszonhét éves volt. Észrevehette, hogy megáll az idő, míg Jan bácsi ütéshez készülődik. Berberski két ismert verssora ide kötődhet:

Az idő halott
nem nő se az árnyék se a nappal

Nem tudom, lehet, hogy B. János és C. Mária is ott voltak azok között, akik feszülten követték Jan bácsi mozdulatait. Ha ott voltak, feltehető, hogy János átkarolta Mária vállát, és magyarázta neki, hogy mi is történik. Nem volt nehéz. Az adott tökéletes tájékozatlanságban, minden magyarázatnak esélye volt. Remélem, János nem tudta, hogy az „Isten fasza ügyvéd" fia keresi a bokrokban a labdákat. Ez sajátos magyarázatokra adhatott volna indíttatást.

A büntetőfeljelentést 1946. november 11-én adta át az irodánk a zrenjanini járásbíróságnak. A cselekmények minősítése: személyi szabadság és biztonság elleni bűncselekmény, valamint becsületsértés. Az indoklásban valami visszafogottságot is érzek. A „felhatalmasító", az akkor harmincnégy éves apám nem akarta a dolgokat azzal bonyolítani, hogy önmagát is említi azon célszemélyek között, akiknek a megbaszására fel lett szólítva Erzsébet. Így a büntetőfeljelentésben (mely 1946. november 11-én lett beadva) az alapszidalmazás („baszd meg az anyádat") mellé csak az lett szerbül hozzátéve, hogy „i tome slično" – azaz, meg lett magyarázva, hogy B. János „és ehhez hasonló" trágár szavakat használt még.

A 12 430. számú iratcsomóban ott van még az idézés a bírósági tárgyalásra. 1946. december 21-én volt a tárgyalás, a 60. számú szobában reggel 8 órakor. Mivel valószínű, hogy Erzsébet korábban nem járt a bíróságon, az apám levélben azt javasolta neki, hogy jöjjön el már fél nyolckor az irodájába (ahonnan 10 percnyire volt a bíróság). A levél magyarul van írva, csak a Felső Muzslya lett Gornja Mužlja, az akkori hivatalos nyelvhasználathoz alkalmazkodva. A levélből azt is látom, hogy szombati napon volt a tárgyalás. Sok elintézendő torlódott össze 1946-ban.

Zrenjanin, 1946.XII.18.
12430.

T.
K.Erzsébet
Gornja Mužlja.

B.János elleni ügyében a biróság 1946. december 21-én /szombaton/ 8 órakor tartja meg a tárgyalást.
Sziveskedjék engem a tárgyalás napján ½8 órakor irodámban felkeresni.

Tisztelettel,

A tárgyalást megtartották. Az iratcsomó borítólapjára az is rá van írva vörös ceruzával, hogy „Bef. 1947. I. 8". Tehát akkor születhetett az ítélet. Hogy a bíróság milyen büntetést szabott ki, azt sajnos nem tudom, mert az ítélet nem maradt meg az iratok között. (Nyilván K. Erzsébet vitte el az egyetlen példányt.) Viszont következtetni tudok, mert néhány év múlva egy hasonló ügyben páros büntetést szabtak ki (büntetést kapott mindkét veszekedő fél), és az ítélet megmaradt az iratok között. Tehát van párhuzam.

A párhuzam

B. Mária és M. Milica becsületsértési perében a végeredmény is látható. Gligorov Milorad bíró 1000 dinár pénzbüntetésre ítélte M. Milicát, azzal, hogy ez az összeg öt nap szabadságvesztéssel helyettesíthető. B. Mária büntetése valamivel súlyosabb volt. Ő hét nap börtön vagy 1500 dinár kifizetése között választhatott. A kérdéses tettek nem azonosak B. János cselekményeivel, de összehasonlíthatók. Szóval feltehető, hogy B. János is ebben a nagyságrendben kapott büntetést.

De hogy az olvasó közelebbről is lássa a párhuzamot, elmondom, hogy mit tettek M. Milica és B. Mária 1950. szeptember 20-án, délután 3 órakor – és hogy ezt hol tették. A helyszínnel kezdem. Az esemény a November 29. utca 19. szám alatti ház udvarában történt. Ezt az utcát magam is ismerem, és ezen a néven ismertem meg. A titói Jugoszláviában november 29-e a köztársaság napja volt. Egyébként nálunk több átfedés – vagy majdnem átfedés – volt a szocialista Jugoszlávia ünnepnapjai és a családi ünnepnapok között. Kisebbik fiam november 28-án született, csupán egy nappal a köztársaság napja előtt. Feleségemmel december 21-én kötöttünk házasságot, egy nappal december 22-e, a Jugoszláv Néphadsereg napja előtt. Én pedig május 25-én születtem, csakúgy mint Tito. Ma már sehol sem ünneplik Tito születésnapját. A Jugoszláv Néphadsereg napja is eltűnt a köztudatból. Jugoszlávia sincsen már. A becskereki November 29. utca pedig lassan azok közé az utcák közé sodródott, melyeknek a nevét ismerjük, de nem tudjuk, honnan ered a név. Aztán néhány évvel ezelőtt a név is megváltozott. Most Emil Gavrila az utca neve. Ellenőriznem kellett. Látom, hogy cincár származású volt, de ő szerkesztette 1893-tól a *Zastava* (Zászló) nevű lapot, melyet szerb patrióta lapként ismernek. Szónokolt is több szerb népgyűlésen a Monarchia idején. És az utóbbi években, a századik évforduló légkörében, az Osztrák–Magyar Monarchia legyőzése fontosabbá vált, mint a Hitler feletti diadal.

Nemrég (2019 júniusában) elmentem, hogy személyesen is meggyőződjek a névváltozásról. Az internet szerint egyértelműek a dolgok, magán az utcán kevésbé. Emil Gavrila utcanévtábla nincsen sehol. (Igaz, a November 29.-et sem mutatja már egy tábla sem.) Az egyik ház előtt egy magánvállalkozó fehér színű autója állt, erre rá volt írva a vállalkozó neve, és lakcíme – mégpedig Emil Gavrila 11. Tehát van bizonyíték. De jogászösztönöm azt sugallta, hogy folytassam az igazságkeresést. Azt is láttam, hogy több házon (például a 7.-es és 25.-ös szám alatt) a vörös számtáblán még November 29. áll. Tehát ez is igazság még, és itt van a bizonyíték:

Nem egyértelmű, hogy mi is a múlt. Viszont a szócsata színhelye, a 19. szám alatti ház, kétségtelenül elvonult a jelenből. Nincsen már. Ma autóút vágja keresztbe a November 29. utcát, és ennek megépítésekor több házat le kellett bontani. A 19. szám alatti házat is. Nyoma sem maradt. De valami jelzés még ott van. A házszámok továbbra is egy azóta már lebontott logikát követnek. A 15.-ös szám után, az autóút másik oldalán nem a 17.-es és a 19.-es következik, ha jól emlékszem, még a 21.-es sem, hanem rögtön a 23.-as. Mintha ki lenne írva, hogy „valami volt itt".

Azok között a házak között, melyek megmaradtak, ott van az az épület is, melyben annak a Kálmán Franci bácsinak a fogorvosi rendelője volt, akinek az álválóperéről írtam korábban. (A német megszállás alatt felesége válókeresetet indított ellene, hogy megszabaduljon a zsidó férj megbélyegzéstől. A válóper döcögött, mert „a férj ismeretlen helyen tartózkodik", de ezalatt a felesége ellátogatott erre az ismeretlen helyre – Palicsra –, és közösen kedves levelezőlapokat írtak a nagyapámnak, a válóperes ügyvédnek. Kálmán Franci azon kevés becskereki zsidók közé tartozott, aki túlélte a világháborút, és megmaradt a rendelője is az utca bal oldalán.)

A helyszínnel kapcsolatban saját emlékeim is vannak. Azért is ismertem a November 29. utcát, mert a nyári napokban rendszeresen végigmentem rajta a Brankovan uszoda felé tartva. Ebben az utcában lakott Iduska néni is, akihez angolórákra jártam gimnazista koromban. A November 29. és a Svetosavska utca kereszteződésénél egy egészségügyi otthon volt (és van). A Svetosavska keresztutcát a Monarchia éveiben Szerb Templom utcának nevezték. Ebben az utcában volt Hagara bácsi szabóműhelye és Tunner kőfaragó műhelye is – ezeket a tényeket a bevezető mondatokból sem tudtam kihagyni. Most még hozzáteszem, hogy a Tunner-cégtáblán az állt, hogy TUNNER ALOIS. Az, hogy Aloisként lett írva a név, melyet Alojzként ejtettünk, csak erősítette annak a tudatát, hogy hagyományos cégről van szó. És az is volt. Igaz, az Alois más irányba is nyitott lehetőséget. Egy muzslyai osztálytársam, szülei körében nyert értesülések alapján, egyszer rámutatott a cégtáblára, és mondta, hogy ez úgy olvasható, hogy „Tunner a ló is". Városszerte keringett ez az élc. Ma már azt kérdezem, hogy alakulhatnak-e még magyar szóviccek Becskereken? Elegen vagyunk-e még ehhez?

Nem tudom. Inkább rátérek arra, hogy milyen vitára került sor a November 29. utca 19. szám alatti ház udvarában, 1950. szeptember 20-án. Két főszereplő volt. A bírósági adatok szerint, az egyik B. Mária munkásnő, magyar, írástudó, „autodidakta", harmincöt éves, konkubinátusban él, egy gyermek anyja, vagyontalan, büntetlen előéletű. A másik szereplő M. Milica háziasszony, szerb, írástudó, két gimnáziumi osztályt végzett, huszonnyolc éves, egy gyermek anyja, vagyontalan, büntetlen előéletű. Az nem derül ki az iratokból, hogy kivel élt vadházasságban (konkubinátusban) Mária, és kitől lett Milicának is egy gyereke. Bennem felmerül az a kérdés is, hogy milyen nyelven folyt a szóváltás. Az irodánk B. Máriát képviselte, és vele magyarul folyt a levelezés. A másik fél keresztneve és családneve szerb, de vannak magyar irányba mutató adatok. M. Milica Tóban született, ez majdnem tiszta magyar falu volt. Ezenfelül magyar család- és keresztneve volt Milica apjának és anyjának is. Nem tudom, hogyan lett a lányukból Milica. A szerb családnevet talán egy férj révén szerezte. Szóval az a valószínűbb, hogy magyarul folyt a szóváltás – de szerbül van megírva a feljelentés és az ítélet, úgyhogy vissza kell fordítanom magyarra a kulcsszavakat.

B. Mária azzal vádolta M. Milicát, hogy 1950. szeptember 20-án délután 3 órakor azt mondta róla az udvarban, hogy ő „kurva és gyilkos". Ezt tanúk is hallották. Büntetőfeljelentésében az apám javasolta Heinermann Anna és Zorović Julianna meghallgatását. Amikor elém került Heinermann Anna neve, kellemes izgalmat éreztem, mint mindig, amikor felbukkan

egy ismerős név. Ezzel közelebb kerül és valósabb lesz az ügy. Rögtön írtam is Heinermann Péter barátomnak, aki az újvidéki Matica Srpska könyvtár munkatársa. Péter még aznap válaszolt. Neki közvetlen kötődése is van a színhelyhez. Idézem a tőle kapott e-mailt, melyben leírja, hogy Heinermann Anna a nagyanyja, akit Annának neveztek, de tulajdonképpen Paula volt a hivatalos keresztneve. (Ezt nem tudhatták sem az apám, sem Gligorov bíró. Valószínű, hogy B. Mária sem tudta, aki tanúnak javasolta.) Péter ezt írta nekem:

„Köszönöm az érdeklődésedet. Valóban, Heinermann Anna (a hivatalos keresztneve Paula volt, lánykori vezetékneve pedig Fülöp) az ómamám, anyukám édesanyja. Drága jó asszony volt! A nevezett cím ulica 29. novembra 19, születésem helye (ha jól emlékszem anyukám szavaira). Ebben az udvarban, ha jól számolom, legalább tíz állami lakás volt, s az egyikben (egy egyszobásban) anyukámmal éltem 1966-ig. A mellettünk levő udvari lakásban (egy egyszoba-konyhásban) lakott ómamám és ótatám, Heinermann Ádám."

Szóval összekapcsolhatók a dolgok. Egyébként az események azzal indultak, hogy az udvaron az autodidakta B. Mária pont ott ment át a ruhaszárító kötél alatt, ahol M. Milica ruhái lógtak. Az ítélet ezt nem említi, de igen valószínű, hogy a fejével vagy vállával félresodorta őket. Az sincs kizárva, hogy egy bugyi le is akadt a csipeszről. Erre már M. Milica is lépett, és azt jelentette ki, hogy B. Mária kurva és gyilkos. Hogy ezt kimondta, azt bizonyították a tanúk. Egyértelműen tanúskodott Heinermann Anna és Julianna is (csak az utóbbiról kiderült, hogy nem Zorović, hanem Todorović a vezetékneve). Még két hölgy jelent meg tanúként (Dojkov Saveta és Turinski Smilja), és ők is megerősítették, hogy Milica kurvának és gyilkosnak minősítette Máriát. Maga Milica sem tagadta, hogy mit mondott. Számolva a peres feleket és tanúkat, most azt is látom, hogy 1950. szeptember 20-án délután legalább hat hölgy lehetett az udvarban, ruhateregetés vagy más tevékenység okán. Valamennyire ismerve az akkori helyzetet, feltételezem, hogy fejkendőt viseltek.

Az igazságszolgáltatás számára az igazi nagy kihívás annak a megállapítása volt, hogy mit is mondott (ha mondott) B. Mária. Milica szerint Mária azt mondta róla, hogy „kurva, és azért jött a faluból a városba, hogy férfiakat és faszokat cserélgessen". Ezen túlmenően, egy kannával meg is ütötte (Mária Milicát). Mária szavait (ha kimondta őket) közvetve alátámasztaná az a tény is, hogy Milica Tóbáról jött Becskerekre.

Mária tagadta Milica állításait. Azt nyilatkozta, hogy nem viszonozta a sértéseket. Heinermann Anna és Todorović Julianna sem erősítették meg, hogy konkrétan mi hangzott el, bár azt elmondták, hogy sor került

szóváltásra. Turinski Smilja egyenesen azt mondta, hogy Mária nem sértegetett. Egyedül Dojkov Saveta erősítette meg, hogy Mária valóban lekurvázta Milicát, hozzátéve pontosításként, hogy miért jött a faluból a városba. Nem tudom, mit tettem volna Gligorov bíró helyében. Lehet, hogy valamilyen hozadéka lehetett volna keresztkérdéseknek és a tanúk szembesítésének – de nem biztos. Úgy látom, hogy a bíró leginkább azt a fonalat követte, hogy a kialakult körülmények között mi a valószínű. Nem tartotta valószínűnek, hogy az adott helyzetben Mária ne reagált volna Milica szavaira. Itt volt ugyan Turinski Smilja vallomása, mely szerint Mária egyáltalán nem szidta Milicát, de itt volt az a tény is, hogy Milica és Turinski Smilja össze vannak veszve. Ez vagy a bírósági eljárás során derült ki, vagy amúgy is tudvalevő volt. Többsíkú és árnyalt volt az élet a November 29. utca 19. szám alatti udvarban. Nem csak jobb oldal-bal oldal típusú polarizáció és besorolás osztotta meg a lakókat. Gazdagabb volt a választék nézetek és kötődések között. Feltehető, hogy Turinski Smilja egyáltalán nem volt jóban Máriával (ezért nem is javasolta őt Mária tanúnak). De Smilja mégis Mária mellé állt, amikor Milicáról volt szó.

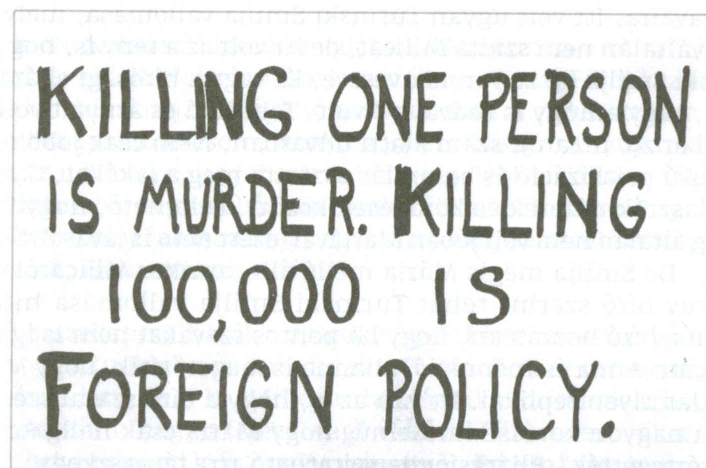
Gligorov bíró szerint tehát Turinski Smilja vallomása hiteltelen. Ítéletében a bíró hozzáteszi, hogy ha pontos szavakat nem is igazolnak, Heinermann Anna és Todorović Julianna is megerősítik, hogy Máriának voltak valamilyen replikái. Itt van az is, hogy a bíró szavai szerint „önmagában nagyon kevéssé valószínű, hogy Mária csak hallgatott volna miután sértegették". Eljárásjogilag vitatható arra támaszkodni, hogy mi valószínű (amikor arról van szó, hogy valaki elkövetett-e egy tettet vagy sem), de hozzá kell tennem, hogy magam is afelé hajlok, hogy Gligorov bírónak adjak igazat.

Miután arra a következtetésre jutott, hogy Máriának is kellettek, hogy legyenek replikái, maradt a kérdés, hogy mit is mondott konkrétan. Heinermann Anna és Todorović Julianna igazolták, hogy volt válasz, csak nem pontosították, hogy mi volt a válasz. Ebben a helyzetben a bíróság úgy döntött, hogy Dojkov Saveta tanúvallomását fogadja el, mely világos szavakat idézett – és ezeket Gligorov bíró életszerűnek tartotta. Ezek után a jog arra a következtetésre jutott, hogy Mária mégis kimondta, hogy Milica „kurva, és azért jött a faluból a városba, hogy férfiakat és faszokat cserélgessen".

Azzal nem foglalkozott részletesebben a bíróság, hogy megütötte-e Mária egy kannával Milicát. Az ítéletben nincsen említve testi sértés – de ki van mondva, hogy mindkét peres fél becsületsértést követett el.

És aztán itt volt az egyensúly kérdése is. Mi sértőbb? Ha a „kurvához" azt teszem hozzá, hogy „gyilkos", vagy ha azt mondom ráadásul, hogy a szóban forgó szomszédasszony csak azért jött Tóbáról Nagybecskerekre, hogy férfiakat és faszokat cserélgessen. Nem könnyű a kérdés.

Azt sem könnyű eldönteni, hogy mi nevezhető gyilkosságnak. Egyszer Atlantában a lakásom felé indultam az Emory Egyetemről, és útközben felvettem a földről egy kézzel írt háborúellenes plakátot. Fára volt ragasztva az egyetemi könyvtár előtt, de lesodorta a szél. Legszívesebben visszaragasztottam volna, de ehhez nem volt nálam eszköz. Így zsebre tettem. Nemrég a kezembe került. Most már nem tudom, melyik évből való. Több évben volt Amerikában ihletése ilyen plakátoknak:

Szóval: MEGÖLNI EGY SZEMÉLYT, AZ GYILKOSSÁG. MEGÖLNI 100 000-ET, AZ KÜLPOLITIKA.

A November 29. utcában nem a külpolitika vagy a külpolitika kritikája, hanem a belpolitika (udvaron belüli politika) irányította az értelmezést. A szereplők tudatában voltak annak, hogy itt nagy a mozgástér. Bevetve a „gyilkos" kifejezést, Milica egy előzés esélyét láthatta. Mert egy gyilkos kurva nem akármilyen kurva. Gligorov bíró azonban érezhette, hogy az adott kontextusban a „gyilkos" szó nem emberölés vádjával tetézi a dolgokat. Durvul az egész, de egyben háttérbe szorul egy olyan igyekvés, mely el is akarná hitetni a hallgatósággal a sértő állításokat. Konkrétumok is hiányoznak. Szóval tény, hogy a „gyilkos kurva" sokkal durvább, de feltehető, hogy kevesebb konkrét gyanút ébreszt a szidott személy erkölcsi magatartását illetően. B. Máriára hétnapi fogházat szabott ki a bíróság, M. Milicára csak öt napot. Tehát a bíró, miután mérlegelte a dolgokat, arra a következtetésre jutott, hogy 7 : 5 arányban több tényleges sérelmet okoz a „kurva, aki azért jött a faluból a városba, hogy férfiakat és faszokat cserélgessen", mint a „gyilkos kurva" megjelölés. Nem tudom. Talán lehetett volna valamivel szorosabb az eredmény. Mondjuk 7 : 6.

Az ítéletet a nép nevében hozták. Feltételezem, hogy utána nem alakult béke és barátság. Egyezség sem. De visszafogták magukat a résztvevők. Míg készítem ezt a szöveget, ma (2019. június 1-jén) olvasom, hogy Oroszország és Japán mégsem fogják aláírni a békeszerződést, mellyel hivatalosan is berekesztenék a második világháborút. Az egyezményt az Oszakában tartandó G–20-csúcsértekezleten kellett volna aláírni, a 2019. év júniusának végén. A patthelyzet folytatódott. Lehet, hogy a November 29. utca 19. alatt is ez a „nincs már háború, de nincs is vége a háborúnak" állapot szabott kereteket a további életnek az udvarban.

Vissza 1946-ba – ott ezúttal kacsák, férjek emlegetése, majd egyezség

A Fülemile című versében Arany János magyarázza, hogy hajdanában

„Így beszélt a magyar ember:
Ha per, úgymond, hadd legyen per!"

Így gondolkodhattak a becskereki és muzslyai napszámosnők, napszámosok, munkásnők és háziasszonyok is, akik az eddig említett perekben szerepeltek. (Milica háziasszony nem biztos, hogy magyar volt, de ő is így vélekedhetett.) Szóval hadd legyen per, és már csak azért is, mert így a releváns emberek közé lehet emelkedni. Figyelmet érdemel, hogy ezek anyagi érdekektől és igényektől független perek voltak. Mária és Erzsébet nem azért fordultak bírósághoz mert egy adós nem fizetett, vagy mert kikapcsolták az áramot, vagy csökkentették a nyugdíjat. Ők úgy látták, hogy becsületcsökkentés okán és becsületnövelés céljával is lehet (és kell) bírósághoz fordulni. A November 29. utcabeli udvarral és a felső muzslyai 215.-ös számú házzal ellentétben a bíróság egy olyan színpad, ahol fellépnek párttitkárok is, kormányközeli vagy kormánytól távoli értelmiségiek is, a sajtó kiemelkedő emberei és milliomosok is. És ez a színpadváltás azt mutatja, hogy mi is számítunk. Így egy Erzsike vagy Milica nemcsak a takarítónői minőségben lehet a színpadon, hanem valódi szereplőként is. És a színen az ügyvédje által vázolt koreográfiát követi, csakúgy mint a vállalati vezetők, vagy mint a tényleges gyilkosok. Változnak az érvek is. A lekurvázással szemben most nem az áll, hogy „te vén kurva" vagy „te gyilkos kurva!", hanem az, hogy: „Kérem! Ilyet mondanak rólam!"

Korábban a párbaj pástja volt a tekintélyt biztosító színpad, és a függöny legördülése után ráadásként néha még bírósági eljárás is következett. Az eredmények valamennyire összehasonlíthatók az 1946-os vagy 1950-es eredményekkel. Írtam már nagyapám egyik kardpárbajáról, melyet Papp Géza országgyűlési képviselővel vívott. A csörte azzal végződött, hogy egy kisebb seb alakult Papp Géza homlokán. („Két nap gyógyulási időt igénylő seb.") Ezúttal bírósági ráadás is volt. Az ítéletet 1903. december 22-én hozták. Nagyapám öt nap büntetést kapott, Papp Géza hármat. Tehát 5 : 3, míg Mária és Milica esetében 7 : 5.

Azért voltak más különbségek is. 1903-ban a bíróság harmadik szint volt, és nem ez jelentette a feljebb lépést. Maga a párbaj volt az emeltebb színpad, a bírósági eljárás pedig csak egy nem kívánt fárasztó új futókör, célba érés után. Nem a résztvevők kezdeményezték a bírósági eljárást. Így inkább a párbaj vethető össze a Máriák, Milicák, Erzsébetek és Jánosok között folytatott bírósági eljárásokkal. Azzal, hogy közöttük maga a párbaj nem jött számításba. Az 1946-ot követő években azért nem, mert akkor már nem voltak párbajok. A korábbi években azért nem történhetett volna meg, mert napszámosok és napszámosnők nem párbajozhattak. Háziasszonyok sem. Ennek akkoriban két oka volt. Az egyik az, hogy tiltották a párbajra vonatkozó nem hivatalos, de fenntartás nélkül tisztelt szabályok. A másik ok pedig az, hogy elképzelhetetlen volt.

A Clair-féle, általánosan tisztelt párbajkódex 4. paragrafusa kimondta, hogy csak az párbajozhat, aki „a sértések mérlegelésére és megítélésére megfelelő **férfias érettséggel** bír...". Szóval Mária, Erzsébet és Milica nem párbajozhattak. Sőt, grófnők sem! Aztán itt volt az a feltétel is, hogy csak az párbajozhat, akit erkölcsi élete „lovagias fegyverekkel való elégtételre minősít". B. János ezt a feltételt nem teljesítette. A fő problémát vele kapcsolatban nem az okozta, hogy elhagyta muzslyai feleségét és összeállt C. Máriával a Berberski-telepen, hanem inkább az, hogy a lovagias elégtétel egy olyan lehetőség volt, mely magasabb társadalmi osztályokra korlátozódott. B. János napszámos volt.

És aztán itt van a másik gát – az, hogy elképzelhetetlen volt, hogy Máriák, Milicák, Jánosok, vagy Erzsébetek párbajozzanak. A párbajhoz kapcsolódó gesztusok, párbajsegédek bevonása és az általuk írásban lefektetett feltételek, a párbajt irányító személyek választékos és szárnyaló felvezető szavai, a protokoll iránti szakavatott hűség – mindez egy elérhetetlen távolságban levő világhoz tartozott.

Aztán változott a világ, és Erzsébeteknek és Milicáknak is esélye lett egy társadalmilag megbecsült színpadon (bíróság előtt) taglalni és értékelni az egymáshoz intézett káromkodásokat. És ez nem a kommunizmus hozadéka volt, a két világháború között is voltak már ilyen perek.

És ma? Újabb tiltás nincsen, de az elképzelhetetlenség visszalopakodott. Persze ma is szidják egymás anyját, és le is kurvázzák egymást napszámosnők és napszámosok (mint ahogyan ezt teszik politikusok, sportolók, írók, ügyvédek és vállalati vezetők is). De a bíróság színhelyként nincsen többé a valós opciók között. Erről több bennfentes emberrel is beszéltem. Slobodan Beljanski, aki valamikor Rózsa Sándort védte a *Symposion*-perben, és aki hosszú évekig volt a Vajdasági Ügyvédi Kamara elnöke, azt mondta, hogy ma már elképzelhetetlen, hogy bíróság elé kerüljenek napszámosok közötti káromkodási perek. Józsa László ismert szabadkai ügyvéd is az „elképzelhetetlen" szót használta, hozzátéve, hogy nemcsak a társadalmi eltávolodás, hanem a költségek is hozzájárultak, hogy a lehetetlenség felé sodródjon a bírósági per mint opció. Ezt erősítette meg néhány belgrádi jogászismerősöm is. Fontolgatást érdemel Arany János meglátása is, aki szerint:

„De hol is akadna ügyvéd
Ki a *fülemile füttyét*
Mai napság felvállalja?"

Úgy látszik, ez van. Viszont így talán még érdekesebb a per, melynek iratait a 12 397. számú aktacsomóban találtam. L. Mária és J. Gyuláné peréről van szó, és ebben több részlet összevethető a *Fülemile* versben leírt tényállással. A *Fülemilé*ben egy közös faág (Péter és Pál közös faága) kapcsán indulnak a perlekedések. Arany János pontosan rögzítette a tényállást, és kiemelte, hogy „a fentírt fülemile ép' a közös galyra üle". L. Mária és J. Gyuláné pere idején már szocializmus volt, és még közösebb volt a helyszín. Itt egy baráról volt szó, és abban a kacsákról. (Már korábban is próbáltam, de a bara szót nem sikerült bánáti magyarról pesti magyarra fordítani. Egy vizes területről van szó, mely terjedelemben és hangulatilag is a tavacska és a pocsolya között mozog). A bara volt közös (a kacsák nem). 1946-ban ez már a nép barája lehetett. Korábban, a szocializmus előtt feltehetően a Henlein családé volt, mert a Henlein-malom előtt helyezkedett el.

Az iratcsomó elején egy kéziratban rögzített tényállás van, melyet Göttel bácsi jegyzett le L. Mária elmondása alapján 1946. május 17-én. Pontosan másolom, kivéve két szót, melyeket nem sikerült elolvasnom:

„E hó 12-én estefelé lementem a barára a kacsáimért. Itt volt J. Gyuláné Konstantin Danila ul. lakós, aki belémkötött, hogy kacsáimat nem gondozom, nem etetem. A bara Konst. Danila utcában van.
Másnap, 13-án reggel lementem a barára a kacsáimat etetni. Ott volt J. Gyuláné is. Köszöntem neki, és azt mondtam, látja etetem én is a kacsáimat. Velem volt Tót Istvánné Szabó Mária muzslyai lakós.

Erre ő rámtámadt: ondoláltasd meg a fejedet, szaladj a fiatal emberek után, hogy basszák a szeretős picsádat.
Erre felkeltem, azt kérdeztem: mit mondott? Erre ő elkezdett szaladni. Én azt mondtam: »ne mérje a [olvashatatlan szó] földet, elég hosszú már.« Ő visszafordult és egy követ dobott felém, és azt kiabálta: odaadom az uramat, bassza meg azt a retkes picsádat. Azt feleltem: nem kell az ura, öreg az hozzám.
Juhászné hazaszaladt a lányáért és vele együtt jött, aztán: Baszd meg azt a kurva anyádat, köpködött, piszkos [olvashatatlan szó] szemét, a két lányának a kezét és az ő kezét nem kerülöm el.
A lánya nem avatkozott a dologba. Kérdeztem, miért akarsz megverni Bözsi, bántottalak, – azt mondta nem.
A szomszédok hallották a veszekedést, de nem mernek tanúskodni, mert félnek, hogy nem lesz nyugtuk J-nétól."

A bara mentén volt néhány pad. Az egyik árnyékban, a fa alatt és egészen közel a vízhez. Május 13-án reggel ezen ülhettek Mária és muzslyai vendége, Tóth Istvánné. Itt beszélgetni is lehetett, és ülve dobálni a kacsáknak a kukoricamagokat, esetleg kölest – közben odaszólva J. Gyulánénak is, hogy figyelje, milyen gondosan történik a kacsaetetés. A szomszédok közül néhányan feltehetően kutyát sétáltattak a közelben. Lehettek, akik teknősbékákat nézegettek. A lejegyzett tényállásból nem derül ki, hogy J. Gyuláné is padon ült-e. Valószínűbb, hogy állt. Így természetesebben és hangzatosabban lehetett kimondani, hogy „ondoláltasd meg a fejedet, szaladj a fiatal emberek után..." stb. Mária is felállt, amikor erre válaszolt. A „mit mondott" inkább replika lehetett, mint érdeklődés. Gondolkodom, hogy pontosan fogalmazott-e Mária, és J. Gyuláné ezután valóban szaladni kezdett-e, vagy csak tüntető energikus gyors lépésekkel távozott. Az utóbbit tartom valószínűnek. Feltehető, hogy mielőtt lefordult volna a Konstantin Danil utcába, Gyuláné egy darabig a bara mentén szaporázta a lépéseket – és ez ihlette azt a megjegyzést, hogy ne mérje már azt a földet, elég hosszú már. (A „föld" előtt van egy szó, amit nem tudok elolvasni. Mintha „pann" lenne, de ennek nincs értelme. Nem hiszem, hogy változtatna a mondanivalón, ha ki tudnám betűzni.) Azt valószínűnek tartom, hogy J. Gyuláné nem beszélgetett Bözsi lányával míg jöttek visszafelé. Hanem csak forrt benne a méreg, és közben fogalmazott. Így alakult a „retkes picsádat" megfogalmazás is.

Sok minden történt és hangzott el 1946. május 13-án reggel. A büntetőfeljelentés megfogalmazásakor szemezgetésre volt szükség. Válogatni kellett a feljegyzett tények és nyilatkozatok között. Felmerültek fordítási problémák is – jelesül a „retkes picsádat" megjelöléssel kapcsolatban. Nem könnyű szerb nyelven tükrözni a retkes szót. A büntetőfeljelentésben a

„rotkvasta" szót olvasom, ami „retekszerű"-ként érthető. Így az utalás nem volt egyértelmű, viszont érdeklődést kelthetett. Míg szemezgetett, nem tudom, voltak-e kételyei az apámnak ezen a ponton (J. Gyuláné felajánlásával kapcsolatban). Gyuláné úgy láthatta, hogy amivel egy férj a feleségnek tartozik, az nemcsak hűség, hanem bevethetőség is. Lehet, hogy Gyuláné védője (Mijatov ügyvéd) valami asszonyi nagyvonalúsággal is próbált volna érvelni, ha nem lett volna ott a „retkes picsádat" jelzés, mely kizárt minden jóindulatot (akkor is, ha a „rotkvasta" szó áll a feljelentésben). Mindenesetre az „odaadom az uramat..." kezdetű mondat, melyben J. Gyuláné pótfeladatot rótt a férjére, bekerült a feljelentésbe. De kimaradt Mária replikája, mely szerint „nem kell az ura, öreg az hozzám". Mária ügyvédje (az apám) ebben inkább ingerlést, mint távoltartást érezhetett. (Egyébként Máriának is volt férje, János volt a neve, de ő nem nyert említést a viták során.)

A büntetőfeljelentést 1946. május 24-én adták be. Említést nyert benne minden Mária felé irányuló káromkodás, mely elhangzott a Konstantin Danil utca végén, a bara partján. Nem hagyták ki azt sem, hogy J. Gyuláné azzal heccelődött, hogy Mária nem eteti a kacsáit. Kimaradt viszont az az állítás, hogy Gyuláné Mária felé dobott egy követ. Szóval volt valami válogatás és lektorálás, de a beadvány arra támaszkodott, ami Mária szerint valóban elhangzott.

Jelenlevő szomszédok nem lettek tanúnak javasolva, mert, a beadvány szerint, „félnek, hogy nem lesz nyugtuk J-nétól". De hajlandó volt tanúskodni Tóth Istvánné Szabó Mária, aki felső muzslyai, tehát nem érintett szomszéd, és aki bátran vállalta a feladatot (talán egy Biacsiné típusú hölgy lehetett). A feljelentés azzal a javaslattal zárul, hogy a bíróság állapítsa meg, hogy J. Gyuláné becsületsértést követett el, mondjon ki szigorú ítéletet, és kötelezze J. Gyulánét a költségek viselésére.

A vádlott címeként a Konstantin Danil utca volt feltüntetve. Házszámra nem volt szükség. Az utca névadójához is sok vita fűződik. Vitatják például, hogy hol született. Egyesek szerint Écskán. (Az utca a becskereki pravoszláv temető közelében van, nem messze az Écskára vezető úttól. – De ez nem elég közvetlen bizonyíték.) Az sem biztos, hogy mikor született. Feltehetően a 18. század utolsó éveiben. Történészek szerint vándorfestő volt, élt Bécsben, Münchenben, Erdélyben. Aztán Becskerekre költözött, és néhány évig Karácsony báró családjának festett arcképeket. Több festménye ortodox egyházat ábrázol. Konstantin Danil sikeres festő volt, és házat is vett a Váraljai utcában. (Ebből később Cara Dušana lett, és én is ebben az utcában születtem). Ezek elfogadott dolgok, de továbbra is kemény viták tárgya, hogy milyen nemzetiségű volt. Eredetileg több opció is volt az asztalon, a nevét is több módon írták (Danil, Dániel, Danilo, Dănilă), de a végén az igazi vita arra szűkült, hogy szerb vagy román.

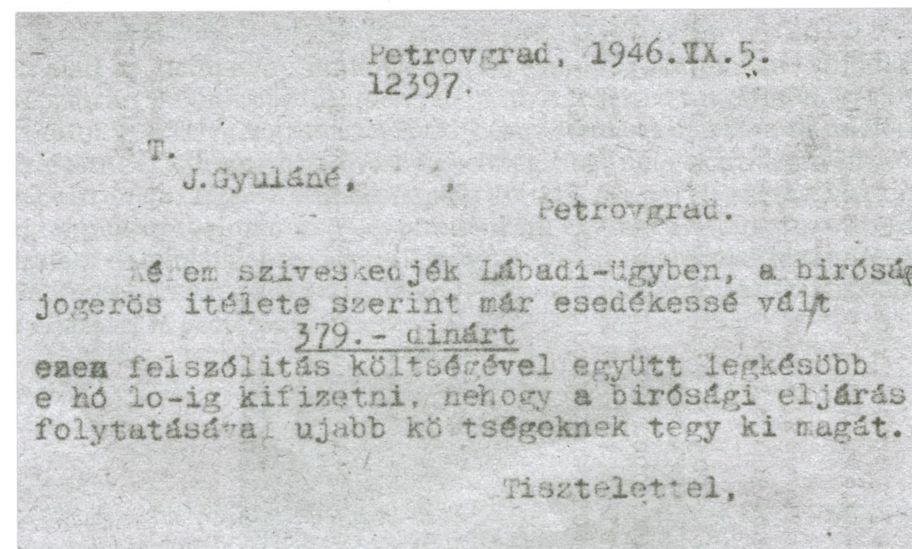
Veljko Petrović ismert szerb író szerint szerb. Moise Molkuc szerint román. (Molkuc ügyvéd apámmal egy irodában dolgozott a szocializmus első éveiben, amikor nem létezhettek magánirodák. Ehhez a szövetkezethez tartozott Sava Gruić is. Aztán, amikor már nem volt kötelező, szétvált az ügyvédi szövetkezet, de megmaradt a barátság mindkettőjükkel. Moise Molkuc regényeket is írt románul. Konstantin Danilról szóló esszéjét elolvastam szerb fordításban.) Én Molkuc érveihez állok közelebb, de továbbra is vitatott és nyílt kérdés, hogy milyen nemzetiségű volt az a festő, akiről azt az utcát nevezték el, melynek végén kemény szóváltások alakultak 1946. május 12-én. Nem tudom, eldől-e egyszer, hogy szerb vagy román volt Konstantin Danil. Talán csak az segíthetne, ha politikusokat is bevonnánk. Trump elnök valószínűleg nem habozna állást foglalni, de őt mégsem akarom megkérdezni.

Hogy közelebbről lássam a dolgokat, nemrég elmentem a Konstantin Danil utcába. Tudtam, hogy melyik ez az utca, térkép is bizonyította, de táblát nem láttam, mely megerősítette volna, hogy ez az. (Ez volt a helyzet a November 29., illetve Emil Gavrila utcával is.) Aztán a tapasztalatokból kiindulva, nézegetni kezdtem a házszámokat. Legtöbb esetben így sem kaptam útmutatást, viszont a 6. szám alatt igen. Ott áll, hogy Konstantin Danil.

Szóval mégis jó helyen járok. Az is lehet, hogy J. Gyuláné is éppen a 6. szám alatt lakott, de ez a kérdés eldöntetlen maradt. Viszont a per

kimenetele tekintetében minden világos. Egyezség született. J. Gyuláné bocsánatot kért, majd az igazságszolgáltatás nyilvánossága előtt visszavonta sértő szavait és javaslatait is. Tehát, többek között, visszavonta azt a javaslatot, hogy L. Mária ondoláltassa meg a haját, szaladjon fiatal emberek után, hogy basszák meg a szeretős picsáját. Visszavonta azt az indítványát is, mely szerint odaadja a férjét, hogy házastársi pótfeladatot végezve bassza meg a felperesnő retkes picsáját. Minden vissza lett vonva. A perköltségek 379 dinárt tettek ki – ezeket J. Gyulánénak kellett kifizetni. 1946. szeptember 5-én az apám felszólította Gyulánét, hogy fizessen.

Petrovgrad, 1946.IX.5.
12397.

T.
J.Gyuláné,
Petrovgrad.

Kérem sziveskedjék Lábadi-ügyben, a biróság jogerös itélete szerint már esedékessé vált
379.- dinárt
ezen felszólitás költségével együtt legkésöbb e hó 10-ig kifizetni, nehogy a birósági eljárás folytatásával ujabb költségeknek tegy ki magát.

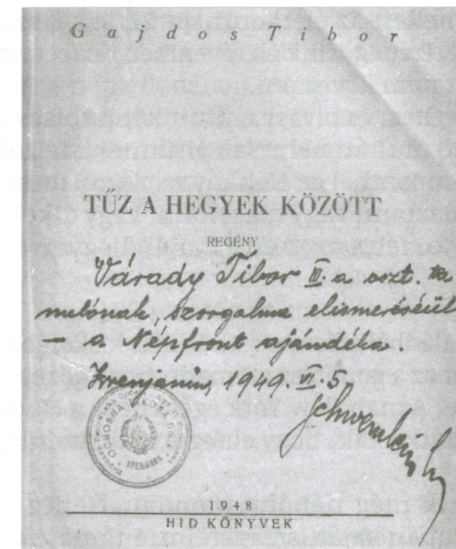
Tisztelettel,

Ez is meglett. Ezt egy másik, szerbül írt levélből látom, melyben az apám 1946. szeptember 13-án közli Mijatov ügyvéddel, hogy a költségek ki lettek fizetve. Így minden megoldódott. L. Mária erkölcsi elégtételt kapott, és J. Gyulának mégsem alakultak pótfeladatai L. Mária irányában (melyeknek végzését Mária is ellenezte). Azt hiszem, a végén a kacsák jártak a legjobban. Biztos vagyok, hogy ezután L. Mária tüntető módon, gáláns adagokkal etette kacsáit a barán, ezzel is bizonyítva, hogy J. Gyulánénak mennyire nem volt igaza.

INGATAG HÁZASSÁGOK, INGATAG TÖRTÉNELEM ÉS KITARTÓ ÖRÖKBEFOGADÓK A IV/A ÉS AZ V/B KORÁBAN

A IV/a és az V/b kora egy füzet szerint

Ez alatt az alcím alatt általános iskolai éveimről akarok írni, különösképpen arról, amit egy füzetben találtam. A füzet azt mutatja, hogy mit tanultunk és mit alkottunk a negyedik és az ötödik osztályban. De mielőtt erre térnék, felhívnám az olvasó figyelmét, hogy nem akármilyen alkotóval van dolga. Tizedik születésnapom után tíz nappal elismerést vívtam ki tanulói szorgalmammal – és jutalomként egy regényt kaptam. Mivel a szajáni fiataloknak nem sikerült megdönteni az új társadalmi rendet, a Népfront döntött a könyvajándékról. Schwemmlein tanító bácsi írta alá a díjazást, és pecsét is van rajta.

Gajdos Tibor

TŰZ A HEGYEK KÖZÖTT

REGÉNY

Várady Tibor III. a oszt. tanulónak, szorgalma elismeréséül – a Népfront ajándéka.
Zrenjanin, 1949. VI. 5.
Schwemmlein

1948
HID KÖNYVEK

Az elismerés után nyári szünet következett, majd a III/a osztályból felléptem a IV/a osztályba. Ekkor (1949 szeptemberében) indulnak a be-

jegyzések a füzetben, melyet a ki nem dobott dolgaim között találtam. A füzet összefog két évet. Egy pionírújságba van pakolva, és az van ráírva, hogy „V/b szerb füzet". Viszont, ha lehántom az újságot, magán a füzeten az áll, hogy „IV/a Magyar". Nem identitásrejtegetésről volt szó, hanem racionalitásról. Míg negyedikes voltam, ez magyar füzet volt, de nem telt meg. Ezek takarékos évek voltak. Így került a IV/a-s magyar füzet második felébe az V/b-s szerb füzet. És mivel a végén még maradt egynéhány üres oldal, ezeken ismét magyar szöveg következik. A *Pál utcai fiúk* színpadra alkalmazása. (Pontosabban ennek egy része.)

A „IV/a" negyedik, az „V/b" ötödik általános iskolai osztályt jelentett. Mi eleminek hívtuk. Szóval négy elemi után nem léptünk gimnáziumba, hanem folytattuk az elemit. Hogy ez történt – és hogy ez váratlanul alakult így –, a nagyapám naplója is megerősíti. 1950. szeptember 10-én ez is be van jegyezve:

„Mára lett hirdetve az új iskolaév megnyitása. [...] Tibi bevégezte júniusban a IV. elemit, s úgy hittük az I. gimnázium osztályában folytatja, de az új iskolarendelet ezen változtatott. Mától kezdve az elemi 8 osztályos [...]
A távoli Keleten hevesen dúl a koreai véres harcz."

Szóval nem léptem gimnáziumba, de mégis történt két nagy változás. A párhuzamos ötödik osztályok (közöttük a „b" is) már nem ott voltak, ahol kezdtük az iskolát (a kaszárnya közelében), hanem a Messinger-iskolaépületben. Emellett az életkorunkat kétjegyű számokkal kezdtük írni. A tizedik, majd tizenegyedik életévemben tartottam. Az éppen akkor folyó koreai háborút nem követtem.

Visszatérve a füzethez, és olvasva, amit két iskolaév alatt leírtam, azt is látom, hogy az idő múltán nemcsak eltűnnek, de keletkeznek is kételyek. Szerzői jogi szempontból is. Néhány szövegről most már nem tudom, hogy magam fogalmaztam, vagy másoltam, vagy diktálta egy tanár vagy tanárnő. Például 1950. február 11-én ez van feljegyezve:

„Az 1. gőzhajó
Fulton szegény családból származott, de már kiskorában nagyon szerette a gépeket. Egyszer az a gondolata támadt, hogy gőzhajót kellene készíteni. El is készítette. Aznap New York egész népe a Hudson folyó partjára tódult, és azon vitatkoztak, hogy el fog-e majd indulni a gőzhajó."

Ezután következik még néhány mondat. Nehéz elképzelni, hogy tíz és fél éves koromban saját ismereteimre támaszkodva írtam volna (Becskereken) Fultonról, New Yorkról és a Hudson folyóról. Lehet, hogy kötelező olvasmány nyomán magam fogalmaztam. Az is lehet, hogy

diktálta valaki, utána ellenőrizve a helyesírást. A füzet egyértelműen az enyém (rajta van a nevem is), a kézírásom is felismerhető, de egyáltalán nem biztos, hogy én mondom, amit írok. Régen volt.

A IV/a és V/b történelmi időszakában azonban nem csak Fultonnal foglalkoztunk. Látom, hogy 1950. május 22-én bekerültek a füzetembe – és feltehetően minden diáktársam füzetébe – a sorok, melyekkel iskolánk Tito Marsallt köszöntötte a születésnapján. Ez a szöveg így szól:

„Szeretett Tito marsallunk!
Születésnapodra ígérjük, hogy jól tanulunk és ezáltal hazánk hasznos polgáraivá leszünk. Mi zrenjanini pionírok, sz. napodra ígérjük, hogy odaadó tanulással, szorgalommal méltó követőid lehessünk, s majdan hazánk hasznos munkáspolgárai közt emlegessenek."

Ez fordítás lehetett, és talán egy kicsit jobban fordíthatta volna, aki fordította (ott például, ahol ígérjük, hogy „követőid lehessünk", valamivel jobb lett volna a „követőid leszünk" – és vannak más kisebb problémák is), de nem hiszem, hogy Tito ezt észrevette.

Elég sok a lelkes szöveg a füzetben. Vannak versek is, költők neve nélkül. Úgy rémlik, hogy akkoriban azt közölték velünk, hogy ez népköltészet. Ez hitelesebbé is tette. Általában a „nép"-hez lett kötve minden, ami határozott besorolást igényelt: népbizottság, néphatalom, néphadsereg, népbank, népvigalom, népellenség. Titót és a pionírmozgalmat dicsérő versek is népi versekként lettek azonosítva. Aztán utólag jött a kérdés, hogy valóban a nép költötte-e a kiemelt strófákat, vagy ez a kommunizmus hozadéka volt a nép ellenében. Nem tudom. Ha most körülnézek böngészve, hogy ki mindenkit választott meg a nép erre-arra a világon, elképzelhető, hogy néha furcsa rímeket is maga választott. Mindenesetre a füzet szerb részében ott áll ez a népvers is (ha népvers):

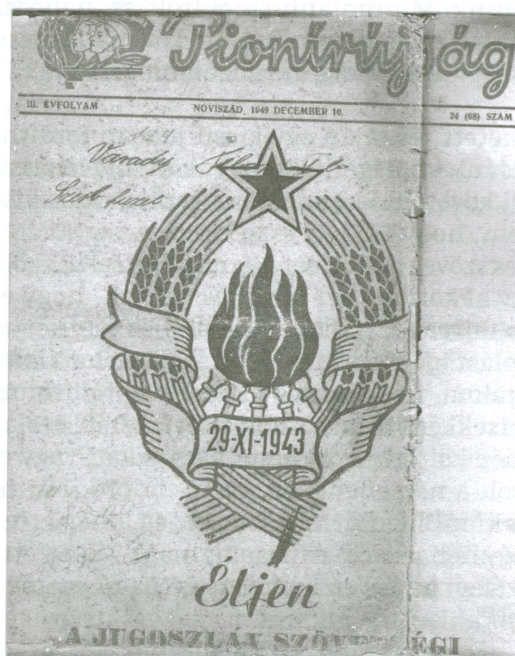
„Пионирска марама
Кад повежеш мараму
Ти треба да знаш
Шта си дужан домовини
Од сада да даш"

Körülbelül így lehetne fordítani:

Pionírkendő
Ha felkötöd a kendőt,
Máris tudod te jól,
Hogy mi az, amivel
Hazádnak tartozol

Tehát nem kell töprengeni azon, hogy mi is a feladatunk. Keresgélni sem kell, mint például a húsvéti ajándékokat (melyeket akkoriban nálunk több szobába is rejtettek, néha a folyosóra is). Csak fel kell kötni a pionírkendőt.

Egy pár régi becskereki szekrényt átkutattam, abban a reményben, hogy találok ki nem dobott pionírkendőt. Nem találtam. A füzet azonban (melyből e verssorokat is másoltam) egy pionírújságba van csomagolva, melynek címe is az, hogy *Pionírújság*, a dátuma pedig 1949. december 16. Kézzel ráírtam (akkor), hogy „Várady Tibor V/b" – alatta pedig „Szerb füzet". Ezt meg tudom mutatni.

(Az újság alatt van a füzet eredeti borítólapja, és rajta: „Várady Tibor IV/a oszt. tan. Magyar.")

A *Pionírújság*ot ingyen kaptuk. Az V/b osztály egy udvari tanteremben volt, nem messze az udvar végén levő könyvtártól. A bejárati ajtó előtt jobbra, az eresz alatt, egy zsámolyra tették a példányokat, amikor megjelentek. Rajtuk egy tégla, hogy el ne vigye a szél. Télen is így volt. Hogy a IV/a idején hol kaptuk a *Pionírújság*ot, arra nem emlékszem.

Nézegetve a füzetben felejtett világot, látom, hogy az első oldalon egy naplószerű szöveg van, melyet magam írhattam – vélhetően házi feladatként. Ebből is kimásolok egynéhány mondatot:

„A Búzatéren odacsatoltam a szánkómat egy szánkóhoz és az a szánkó vitt a házunkon túl két sarokkal. Ott kikapcsoltam a szánkót és egy barátommal, akivel ott találkoztam egy visszafelé menő szánkót fogtunk el. Ez húzott bennünket a házunkig. Több szánkót már nem láttunk és ezért húztuk egymást, és azon versenyeztünk, hogy ki tudja a másikat felfordítani. Először neki sikerült engem, később pedig nekem sikerült őt felfordítanom. Ezután delet harangoztak és mind a ketten hazamentünk ebédelni.
Így telt el egy kedves napom."

Most – hetven évvel később – látom, hogy finomítani lehetne egy-két mondatot, de meghagytam úgy, ahogy a füzetben áll. Viszont úgy érzem, magyaráznom kell egyes dolgokat. Akkoriban valódi telek voltak, és hótakarítás nem nagyon volt (legalábbis falvakban és kisvárosokban nem, kivéve néha a járdán). Lovas kocsik közlekedtek, és ezeket télen szánkóra váltotta, aki tehette. Legalább két hónapon át szánkóközlekedés volt a városban. Ez esélyeket is nyújtott. A gyerekszánkót hátul oda lehetett csatolni egy lovak által húzott szánkóhoz (rendszerint a kocsis tudta nélkül). A szánkónk zsinórját átfordítottuk a nagy szánkó hátsó végén egy keresztlécen, és ezután a két kézbe vett zsinór gyeplő lett. Hogy mindez része volt a valóságnak, arra pontosan emlékszem. Hogy tényleg sikerült-e a Búzatérről eljutni a házunkig (sőt, két sarokkal tovább is), ebben most már nem vagyok biztos. Ez komoly távolság volt, egy hídon is át kellett volna jutni. Most utólag nehéz megkülönböztetni a tényleges sikert a sikerközlés óhajtásától. Szóval nem biztos, de lehet, hogy tényleg sikerült elpotyaszánkóznom a Búzatértől egészen a Cara Dušana utcáig.

Egyébként akkoriban a létező fiákerek mellett fiákerlegendák is éltek még. Többször hallottam egy becskereki báró történetét, aki valamikor (valószínűleg még az első világháború előtt) rangosabb eseményekre úgy ment, hogy külön fiákeren vitette a kalapját. A fényűzés persze később is folytatódott. Manapság többször olvastam, hogy valamilyen vállalati vezér esküvőjére (vagy a lányának az esküvőjére) több magán- és vállalati repülőgéppel, esetleg helikopterrel is szállítottak lelkes vendégeket. Ez magasabb luxuskiadás (néhány milliószor magasabb), de úgy érzem, hogy mégis a becskereki báró húzása a nagyobb poén.

Visszatérve a füzet szerb felére, látok egy szöveget falusi őszről, sárguló kukoricákról, almaszedésről. Jó hangulatú szöveg, de nem hiszem, hogy magam írtam volna. Aztán vannak nyelvtannal (pontosabban segédigékkel) foglalkozó részek. A cirill betűs szerb szöveg fölé magyarul van írva, hogy „Nyelvtan".

Aztán ismét Tito. Egy strófa így hangzik:

„Друже Тито наше десно крило
Да те није не би ни нас било"

Fordításban:

Tito elvtárs a jobb szárnyunk nekünk
mi se lennénk, ha nem lennél velünk

Ezek szerb eredetiben sem igazán megnyerő sorok. A „jobb szárny" nyilván nem politikai jobboldalt próbál jelezni, de kérdés, hogy mit. Valószínűleg arról van szó, hogy lendület van, ezzel mi repülünk, és Tito segít, vállalva, hogy ő legyen az egyik szárnyunk (a jobbik). Most utólag okoskodom és keresek értelmet. Akkoriban, azt hiszem, csak a rímet vettük észre.

A szerb oldalakon ezután következik néhány sor egy falusi jósnőről, majd egy Branko Ćopić-vers autóút-építésről.

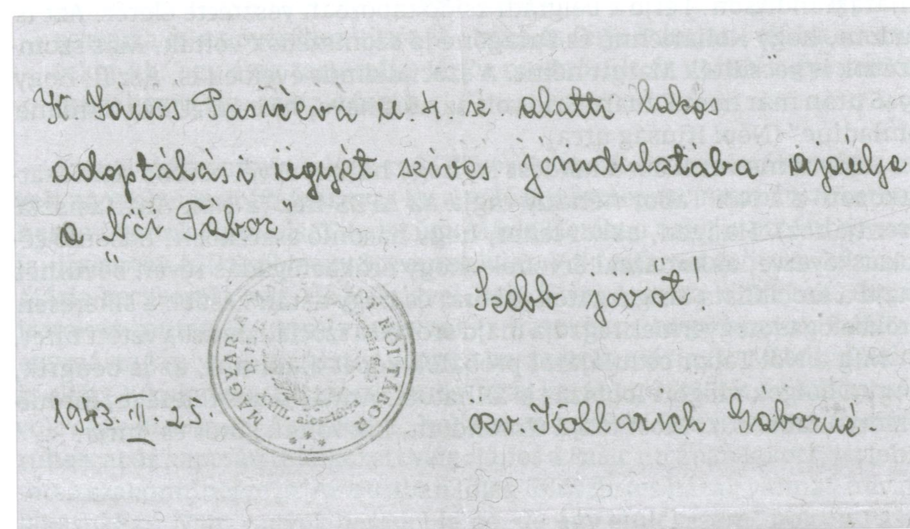
A füzetben fordítások is vannak. Az például, hogy „усвојићемо веру у социјализам", úgy van fordítva, hogy „örökbe fogadjuk a szocializmusba vetett hitet". Ezt diktálták, és mi fel is jegyeztük. Az adott kontextusban talán helyesebb lett volna úgy, hogy „befogadjuk" vagy „elfogadjuk", de az „usvojenje" szó alapjelentése valóban „örökbefogadás" (bár a szerb szónak kicsit nagyobb a mozgásterülete). Így mi akkoriban nem egészen tizenegy éves örökbefogadók lettünk – de hát ez is beleillett abba a korba, melyet a IV/a és V/b korának nevezek.

EGY BECSKEREKI ÖRÖKBEFOGADÁS KÖRÜLBELÜL A IV/A KORÁBAN

Kollarich Gáborné kezdeményezése

Az eszmék örökbefogadása nem példátlan, de sajátos. Jelesül, az adoptálók rendszerint nem vállalnak nevelői feladatot. Inkább maguk alkalmazkodnak, nevelődnek, akkor is, ha kamaszkölyök eszmét fogadtak örökbe. De a IV/a és V/b korában voltak hagyományosabb örökbefogadási esetek és perek is. Ezekben másképp osztódtak az örökbefogadó és az örökbefogadott szerepei. Itt rátérek a 12 151. számú ügyiratra, és ebben nem egy eszme, hanem egy Ernő örökbefogadására, aki 1936 júniusában született. Ott van a keresztlevél is, de ezt a német megszállás alatt adták ki 1942 februárjában. E szerint a levél szerint „Ernest"-nek hívják.

Maga az ügyirat 1943-ban indul, és 1949-ben zárul, amikor még IV/a-ba jártam. Nem egészen szokványos módon kezdődtek a dolgok. Érezni az idők akcentusát is. A „MAGYAR A MAGYARÉRT NŐI TÁBOR" kezdeményezte az örökbefogadást, és ajánlotta a nagyapám „szíves jóindulatába". Az ügy egy cédulával indult, melyben 1943. március 25-én özvegy Kollarich Gáborné ezt írja a nagyapámnak a Női Tábor nevében:

K. János Pasičeva u. 4. sz. alatti lakos
adoptálási ügyét szíves jóindulatába ajánlja
a „Női Tábor"

Szebb jövőt!

1943. III. 25.

özv. Kollarich Gáborné.

Kicsit megtorpanok a „Szebb jövőt!" záróköszöntésnél. Túl sok minden rakódott rá. Horthy is, a kirekesztés is. Igaz, helyenként valamennyi humor is. Egy Vladimir nevű újvidéki szerb ismerősöm (aki idősebb nálam, és Horthy alatt magyar gimnáziumba járt) mesélte régen, hogy ezzel játszani is próbáltak – és sikerült is. Horthy alatt az iskolában többször is kórusban kellett harsányan mondani, hogy SZEBB JÖVŐT! Vladimir és néhány társa azonban csúsztattak. A többieknél talán lelkesebben emelték fel fejüket, de kicsit hadartak, és tulajdonképpen SZERB JÖVŐT! mondtak. Megúszták.

De hogyan is állhatott a dolgokhoz özvegy Kollarich Gáborné? Kirekesztő nemzeti elfogultságokhoz csatlakozott, vagy csak folytatta egy bánáti nőegylet hagyományos tevékenységét, hozzátéve a kérelmekhez (nem először) egy újonnan regnáló hangsúlyt vagy akcentust? Sokkal könnyebb a jelszavakról mondani véleményt, mint a használat konkrét eseteiről vagy a Kollarich nénikről. Aztán itt van az is, hogy Bánátban a MAGYAR A MAGYARÉRT táborban elvárhatták, hogy ne a német megszállóknak legyen igazuk, és ne Ernest legyen, aki Ernő. Voltak olyanok is, akik nemcsak magyar keresztnevekben, hanem magyar fajban is gondolkodtak? És itt van az a kérdés is, hogy anyaországi rigmusok követése merre irányítja a kisebbségi lépegetést. Nehéz eligazodni.

Ezúttal nem csak az iratokban keresek eligazítást. Ismertem Kollarich Gábornét. Előttem ő Margit néni volt, Gergő barátom nagyanyja. Ők is az Eduard Erio utcában laktak, csakúgy, mint Faragó Györgyné Bartek Babuci, aki 1946 januárjában jött be az irodánkba, hogy holttá nyilvánítási eljárást indítson. Férje a belgrádi zsidó táborban vesztette életét. Azt is tudom, hogy Kollarichné és Faragóné jó szomszédok voltak. Más szomszédok is becsülték Margit nénit. A szocializmus éveiben is. Azzal, hogy 1946 után már nem Eduard Erio volt az utca neve, hanem „Ulica narodne omladine" (Népi Ifjúság utca).

Fel lehetne vetni azt a kérdést is, hogy három évvel később nem csatlakozott-e a Női Tábor néhány tagja az AFZS-hez (a Nők Antifasiszta Frontjához). Ha igen, akkor lehet, hogy hasonló esetekben, hasonló célokat követve, akkor azzal érveltek, hogy örökbefogadás révén bővülhet majd a szocialista önigazgatók tábora, és hogy aztán később a sikeresen örökbefogadott gyermek fogadja majd örökbe a szocializmusba vetett hitet.

Míg a Női Tábor cédulájáról próbálok képet alakítani, az is beugrik, hogy a dolgok mögött lobbizás is állhatott. Anna, János felesége, fordulhatott a táborhoz. Most majd elmondom, kik voltak János és Anna.

Mária, Mihály, Anna és János tevékenységei, egy kis jog és valamennyi történelem

Nagyapám „kezeit csókolom" zárójelszóval válaszolt Kollarichnénak, és utána megírt (szerbül) egy örökbefogadási szerződést. (Lehet az is, hogy az apám fogalmazta.) Ezt alá kellett volna, hogy írják K. János szabómester, az örökbefogadó (és egyben természetes apa), K. Jánosné, született Sch. Anna háziasszony, szintén mint örökbefogadó, másrészt pedig a törökbecsei (azon belül aracsi) P. Mihály napszámos, a névleges apa, valamint Mihály névleges felesége, Mária, aki viszont a tényleges anya. Nem volt egyszerű a helyzet.

Hogy mik voltak az előzmények, és hogyan is alakult ez a helyzet, az egy későbbi iratból derül ki. Három évvel később, 1946. július 9-én K. János bejött az irodába (most már a Női Tábor közvetítése nélkül), és előadta, hogy mi is a probléma. Ezúttal nem a nagyapámmal, hanem az apámmal beszélt. Egy írnoki feljegyzésre – mely azzal indul, hogy „K. János előadja" – ez került rá:

> „K. János és P. Mihályné 1936 októberéig éltek együtt. 1936. X.-ben megszakadt a vadházassági együttélés. János hagyta el az asszonyt. De abban az időben az asszony már hurcolkodni kezdett. A gyermeket János magával vitte és a szüleinél helyezte el. Az anya (Mária) másnap a gyermeket visszavette és magánál tartotta 1937 január-februárjáig. Aztán egy nap a gyereket beadta Jánoshoz. János a kicsit rongyokba csavarta és a nővéréhez vitte. K. Anna és férje Damjanović Ivan a gyereket kb. egy évig tartották. János megnősült és utána a gyermeket magához vette, azóta ő tartja el."

Szóval szárnyaltak dolgok már akkor is, amikor Tito elvtárs még nem volt az emberek jobb szárnya. És a valóság összetett. Amint a füzetben helyet nyertek Fulton is, Tito is, úgy Mária életében hely jutott Mihálynak is, Jánosnak is (később egy Stevannak is). Volt valamennyi szánkózás is. Mária becskereki volt, de a férjével, Mihállyal Aracsra költöztek. Ezt az iratok is mutatják. Arról nincs szó az iratokban, hogy hogyan találtak egymásra Jánossal. Az biztos, hogy a becskereki Mária, P. Mihálynéként is eljárt Becskerekre. Ismerte Jánost már korábbról is? Két év különbség volt csak közöttük. Az is lehet, hogy nem korábbi ismerősként, hanem ruhaszabás kapcsán találkozott vele. János a Pašić utcában lakott, itt lehetett a szabóműhelye is. Az utcában főleg földszintes házak vannak udvari lakásokkal. Nem vagyok benne biztos, de úgy emlékszem, hogy a Pašić utcában a háború után egy népmenza is nyílt. Nem ettem ott, csak tudtam

róla. Először egyetemista koromban lettem menzavendég. Belgrádban a jogi kartól két sarokkal lejjebb volt a menza. Négy évig rendszeresen ott ebédeltem. Közben közelebbi kapcsolatba kerültem az evőeszközökkel, mint bármikor korábban vagy később. Szokásokat lehántva láttam közelebbről szerepeket és alkalmazási lehetőségeket. Takarékos időkben kezdtem az egyetemi tanulmányaimat, nem volt pénz különböző evőeszközökre a Vera Blagojević diákmenzán. Szóval nem lehetett egyszerre kés is, villa is, kanál is – netán még kiskanál is. Csak egy evőeszköz lehetett. És én most kapásból tudom, amin fiatalabbaknak valószínűleg egy kicsit töprengeniük kellene, hogy melyiket kell választani, ha csak egy lehet. A kanalat. Sokkal többre képes, mint amire az illendőség és hagyományok korlátozzák. Levest csak ezzel lehet enni. De kanállal fel lehet szedni azt is, amit villával szokás. És ha nem is könnyedén, de rántott húst is lehet vele szeletelni, ahelyett, hogy kést használnánk. A Vera Blagojević menzán csak kanál volt. Feltehetően ez volt a helyzet a Pašić utcai népmenzában is.

Visszatérve Máriára és Jánosra, a szabóműhely az utca elején volt, tehát nem biztos, hogy Mária látta a menzát, amikor először ment el Jánoshoz. Miután Mária bement a kapun a 4-es számú ház udvarába, az utcáról már nem figyelhette senki, de az utcainál intenzívebb figyelem is irányulhatott felé a többi udvari lakásból. Persze lehet, hogy először alaptalan volt az érdeklődés. Mária csak egy szoknyát akart. De aztán próba közben közelebb kerülhettek egymáshoz, és a következő látogatáskor, az udvarba lépve, Mária már kerülte a tekinteteket és egészen lehúzta a homlokán a fejkendőt. Aztán néhány további látogatás után szétfoszlott a titok, Mária Jánoshoz költözött, és ugyanolyan természetesen járt az udvarban, mint először, amikor csak szabómesterhez jött. Közben a Mihállyal való házasságot nem gyakorolta, de nem is firtatta.

Ebben a helyzetben – mely egy-két évig tartott – született 1936 júniusában Ernő. Lehet, hogy pont a Pašić utcában született egy szülésznő segítségével. Én is otthon születtem három évvel később. Mindenesetre Ernő színre lépett, és családi élet alakult – de csak négy hónapig tartott. Ezután (vagy eközben) megjelenik Anna is, aki éppen nagykorú lett. A helyzetek és szereplők továbbra is sorakoztak, zsúfolódtak. Csak egy idő múlva ötlött fel, hogy valamilyen besorolásra is szükség van. Például, hogy hová tartozik Ernő. Ez a szembesülés 1943-ban következett, és itt lett bevonva a Női Tábor is.

Most az örökbefogadási szerződéssel folytatom. 1943. július 3-án készült. Látom, hogy K. János és felesége, Anna alá is írták, és ezt ugyanaznap hitelesítette is Ellmer Julius közjegyző (a magyarok között kötött szerb nyelvű szerződést német nyelven hitelesítette – mivel német megszállás volt még). Viszont Mihály és Mária nem írták alá, mert nem egyeztek azzal, hogy János és Anna örökbe fogadják Ernőt. Innen különböző pró-

bálkozások indulnak, és keverednek nemzeti és vagyoni érvek, érdekek és makacsságok. 1943-ban vagyunk. Pástra lép a BMKSZ (Bánáti Magyar Kultúrszövetség) is. Egyik levelét nagyapám a BMKSZ vranjevói (aracsi) fiókjának írja 1943. augusztus 9-én, és ebben ott állnak ezek a sorok is:

„Az örökbefogadás P. Mihálynak is nagy érdeke, mert ezáltal megszabadul azoktól a kötelezettségektől, melyek őt a törvény értelmében mint törvényes szülőt a gyermekkel szemben terhelhetnék. De emellett általános magyar érdek is, hogy a gyerek családi helyzete valamiképp rendeződjön. Épp ezért a helybeli B.M.K.SZ. az ügyet fel is karolta..."

Ezután „az előadottak alapján" a nagyapám kéri a helyi BMKSZ-t (mely egyébként is felkarolta az ügyet), hogy próbálja P. Mihálynak elmagyarázni a dolgokat, és felkérni, hogy írja alá a szerződést. Ez a levél „szívélyes üdvözlettel" köszöntéssel zárul.

Ezelőtt a nagyapám írt Mihálynak és Máriának is, de sikertelenül. Írt (szerbül) Stevan Janošević törökbecsei közjegyzőnek, aki azt válaszolta, hogy többször is elhívta P. Mihályt, hogy jöjjön el a közjegyzői irodájába, de Mihály nem jött el.

Valami magyarázatot a BMKSZ vranjevói (aracsi) helyi fiókjának levele sejtet. 1943. augusztus 21-én azt írják a nagyapámnak, hogy P. Mihály addig nem írja alá az örökbefogadási szerződést, amíg köztük (Mihály, Mária és János között) „bizonyos anyagi kérdések rendezve nem lesznek". Az nem derül ki az iratokból, hogy milyen anyagi kérdésekről van szó. Azt látom, hogy Mária, aki még P. Mihálynéként szült gyermeket (bár K. János révén), később Muzslyára költözött, és ott C-né lett. Szerződés nélkül is folytatódott az élet. Közben folyt egy háború is. Szóval csak bonyolódtak a dolgok, mindnyájan el voltak foglalva, lehet, hogy a világháborúra sem figyeltek eléggé oda – és közben függőben maradt a kérdés, hogy hivatalosan kinek a fia Ernő.

A világháborúval kölcsönösen hűvös kapcsolat alakulhatott. Nem igazán méltatták egymást figyelemre. Persze voltak borzalmak, melyeket nem lehetett nem észrevenni. De lehetséges volt félrehúzódni. Szabómesterekre, napszámosokra, szegény sorsú élettársakat váltogató háziasszonyokra nem figyelt fel igazán a történelem. Ha németek lettek volna, Jánost és Mihályt mozgósítják, és valószínűleg az orosz frontra kerülnek. Ez történt Bánátban néhány (nem sok) magyarral is, akik odafontoskodták magukat, ahol nem kellett volna lenniük. Volt valamennyi magyar, akik a német megszállók ellen mentek a frontra, és a háború után a hősök közé sorolódtak. Akik az örökbefogadási szerződést aláírták (vagy alá kellett volna, hogy írják), azok nem mentek se ide, se oda, Becskereken vagy Becskerek környékén maradtak. Csak tudták, hogy várni kell.

Aztán elmúlt a háború, és János úgy láthatta, hogy vissza lehet térni a lényegre. Elmondtam már, hogy 1946. július 9-én eljött az irodába, egy feljegyzés készült, és erre az apám még hozzáírta, hogy mi az ügyfél célja: „Feleségemmel, sz. Sch. Annával örökbe kívánjuk fogadni kiskorú P. Ernőt."

A kérdés az volt, hogy hogyan, miután a névleges apa és a tényleges anya nem adták meg beleegyezésüket. Maradt egy keményebb vonal: megvonni a szülői jogokat Mihálytól és Máriától, kinevezni egy gyámot, és ezután a gyámmal megkötni az örökbefogadási szerződést (melyet Mária és Mihály nem akartak aláírni). Az apám a Körzeti Népbizottsághoz fordul 1946. augusztus 12-én. (A népbizottság árvaszéki ügyekkel is foglalkozott.) A beadványban ott áll, hogy P. Mihály sohasem tekintette magáénak a gyermeket, semmivel sem járult hozzá az eltartásához. Mária hat vagy hét hónapos korában hagyta el a gyereket (úgy, hogy elvitte K. Jánoshoz, a természetes apához). Már több mint 9 éve van Jánoséknál a tízéves Ernő, ezalatt nem látogatták meg sem Mária (a tényleges anya), sem Mihály (a névleges apa). Ideiglenes gyámként Damjanović Ivant javasolja a beadvány (aki K. János nővérének a férje). Elkészült az újabb örökbefogadási szerződés tervezete is – de ezután több mint egy évig nem történt semmi.

1948-ban folytatódik az ügy, és egy beadványból látom, hogy miért volt szünet. Azért, „mert a Körzeti Népbizottsághoz beadott iratok valahogy elhányódtak". Ilyen is volt. Ma is van, csak manapság a hivatalok kevésbé közvetlenül fogalmazzák meg a dolgokat. A hivatalos iratokban egyébként most már nem Ernest áll, hanem Erne. A levelekben továbbra is Ernő. Az apám és János, tudomásul véve az elhányódást, 1948. június 25-én a zrenjanini (becskereki) Városi Népbizottsághoz fordulnak, mely részben átvette a Körzeti Népbizottság hatásköreit. Az érvelés nem változott. A címek igen. K. János és felesége, Anna most már nem a Pašić utca 4. alatt, hanem a Sztálin utca 2/a. alatt laknak. P. Mihály nem Aracson lakik, hanem Kanakon. Mária pedig Becskereken lakik, a Berberski-telepen, új férjével Stevannal.

Közben elkezdett valamennyire rendeződni a világ. Kevesebb az elhányódás, és az eljáró hatóságok valamivel pontosabban figyelnek oda jogi és más részletekre. Anyakönyvi kivonatokat is be kellett szerezni. K. János egy román anyakönyvi kivonatot talált 1924-ből. Látom, hogy 1909-ben született, de ahol született, az Románia lett 1924-ben, és a kivonat szerint a neve K. Joan. A többiek becskereki kivonatokat adtak be (németül és szerbül). Szükség volt orvosi bizonylatokra, sőt egy politikai bizonylatra is, mert nem lehetett örökbefogadó, akitől megvonták a nemzeti becsületét, és ennek folytán szavazati joga sem volt. Egy korábbi kötetemben írtam Nyihta Ferencről, egy kikindai kereskedőről, akihez német tiszteket lakoltattak be, és az egyik vádpont szerint vendégként

meghívta a náci tiszteket a felesége névnapján. Tőle négy évre vonták meg a nemzeti becsületét és szavazati jogát (emellett másfél év kényszermunkára is ítélték). Jánosnál nem volt hely, hogy valakit belakoltassanak, és így kísértés sem volt. Rendben volt a nemzeti becsülete.

Viszont maradt egy jogi probléma. Felmerült a kérdés, hogy lehet-e örökbefogadás a természetes anya beleegyezése nélkül. Mária vallomása fontos szerepet játszott. Olvasva Mária nyilatkozatát, azt érzem, hogy több mondatot úgy vezethetett fel, hogy „én nem akarok senkiről semmi rosszat mondani – de...". Közben feltehetően félrefésülte kezével a haját. Így vezette fel a gondolatait annak idején egy Irén néni is, aki közelünkben a kútnál lakott. Mások is. Mária igazolta, hogy tizennyolc hónapig vadházasságban élt K. Jánossal, és hogy Ernő ebből a kapcsolatból származik. Azt is megerősítette, hogy Ernő Jánoséknál van, ők gondozzák. Azt azonban világosan ellenezte, hogy János felesége örökbefogadó legyen. Mária szerint Anna nem lehetne jó anyja Ernőnek, nem fordítana rá elég gondot, már azért sem, mert időközben maga is szült három gyereket Jánosnak. Hozzáteszem, hogy nagyon kevés idő telt el aközött, hogy János elhagyta Máriát, és hogy János elvette Annát. Kevesebb mint egy év. Elég valószínű, hogy János már akkor kezdte jobban ismerni Annát, amikor még Máriával élt. Aztán itt van az is, hogy Anna hét évvel fiatalabb Máriánál. Szóval Mária „nem akart semmi rosszat mondani...", de úgy látta, hogy Anna nem lehetne jó anya, és nem viselné Ernő gondját úgy, mint egy igazi anya.

Hogy hogyan váljon egy örökbefogadó anya igazi anyává, az már 1948 előtt is probléma volt. A régi Rómában is. Azzal, hogy a rómaiak megoldást is találtak. Az kőbevésett igazság maradt, hogy csak az lehet anya, aki maga szüli a gyermeket. Ezt az elvet nem adták fel a rómaiak, de ők is tudták már, hogy pótvalósággal is sok mindent lehet bizonyítani. Az örökbefogadó anya tanúk jelenlétében szült. Ez úgy történt, hogy a szoknyája alá helyezték a gyermeket, és ő ezután láttatta és hallatta is a vajúdást. Amikor a szertartást levezénylő római polgárnő úgy látta, hogy megmutatkozott, ami ilyenkor mutatkozik, kihúzta az anyajelölt szoknyája alól a gyermeket – és anyává vált az örökbefogadó asszony.

1948-ban Becskereken erre nem volt esély. A Városi Népbizottság arról nem foglalt állást, hogy milyen anya lehetne Anna (esetleg Máriával összehasonlítva), de 1948. október 11-én elutasította az örökbefogadási kérelmet. Megállapította, hogy Anna nem lehet örökbefogadó a természetes anya jóváhagyása nélkül, János pedig azért nem lehet örökbefogadó, mert az eljárás folyamán bizonyítást nyert, hogy ő a természetes apa. A végzés megemlíti azonban azt a lehetőséget, hogy János kérje, hogy vezessék be az anyakönyvbe Ernő természetes apjaként.

Megint egy újabb koreográfiára volt szükség. Közben zajlanak a dolgok a nagypolitika színpadán is – és ennek az örökbefogadási perben is maradt némi nyoma. Nagy (egyesek szerint kíméletlen) lendülettel megy a szövetkezeti tagosítás. És az újabb beadványokban János neve alatt nem az áll már, hogy szabó, hanem, hogy egy szabászati munkaszövetkezet (krojačka radna zadruga) tagja. Közben Tito és Sztálin összevesztek, és János lakcíme most már nem Sztálin utca, hanem Jugoszláv Néphadsereg utca. Ernő közben ott lakott, ahol eddig is, de tisztázatlan maradt, hogy milyen alapon.

Valamerre lépni kellett, és 1949. február 15-én kereset lett beadva a becskereki Körzeti Bírósághoz. Az örökbefogadás le lett söpörve az asztalról, és most a kereset tárgya: „az apasági vélelem megdöntése és az apaság megállapítása". Pontosabban, annak a megdöntése, ami be van írva az anyakönyvbe (hogy P. Mihály az apa) – és annak a megállapítása, hogy valójában K. János az apa. Érdekes a szereposztás is. A felperes maga Ernő (a kereset szerint P. Ernő – mert akkor még ez volt a hivatalos neve). Őt (mivel kiskorú) egy ideiglenes gyám képviseli: Kökény Imre becskereki cipész, aki egyébként Ernő keresztapja. Kökény Imrét pedig az apám képviseli. Szóval bonyolult volt a koreográfia. A kereset három alperest nevezett meg: Mihályt, Jánost és Máriát. Tehát a perrendtartási szereposztás szerint a kiskorú Ernő beperelte a hivatalos apját, a tényleges apját és az anyját, hogy legyen már végre tisztázva, hogy ő kicsoda.

Tárgyalás is volt 1949. március 2-án reggel 10:30-kor – és rövidesen megszületett az ítélet. Ki lett mondva, hogy K. János az apa – és eszerint Ernő az apjánál lakik és lakhat tovább is. Mária tulajdonképpen nem ellenezte, hogy Ernő az apjánál maradjon. Csak azt kifogásolta, hogy Anna örökbefogadó anya legyen. Így Anna mostohaanya lett. Ez talán Máriának is jobban hangzott. Eszembe jut, hogy talán az apaság megállapításának vonalán lehetett volna a dolgokat kezdeni, és nem örökbefogadással. De János korábban örökbefogadásban gondolkodott, és ezt a változatot karolta fel a Női Tábor is. Akik több irányba indulva bonyolítják az életüket, gyakran a rendezést is több úton keresik. Azt is látom – vagy látni vélem –, hogy János, Mária, Anna és Mihály zömmel maguk irányították az életüket erre-arra. Akkor is, amikor a jog és a történelem igyekeztek betolakodni a gyeplő után kapkodva. Nem kívánt lekanyarodások azért voltak.

Ismertem Ernőt?

Ernő tizenhárom éves volt, amikor hivatalosan is János lett az apja. Nem tudom, hogy azt látta-e, hogy innen szebb jövő alakul. Az is lehet, hogy

nem vett észre semmilyen változást, és nem is igen tudott a hat éven át tartó világháborún is átívelő perekről. Igaz, egy ponton fel kellett, hogy figyeljen – amikor vezetéknevet váltott az iskolában. Nem tudom, hogy a Messingerbe járt-e. Felhívtam egy ismerősömet, aki három évvel előttem járt iskolába, és akinek K. Ernő osztálytársa lehetett volna. Nem emlékezett ilyen névre. Lehet, hogy Ernő már hatéves korában iskolába indult, és egy korábbi generációhoz csatlakozott. Az is lehet, hogy nem gimnáziumba járt, hanem valamilyen szakiskolába. Nekem úgy rémlik, hogy volt a Messinger-iskolában egy nálam idősebb K. Ernő. Magas volt, jól kosárlabdázott. Beszélgettünk is néha.

Lehet, hogy K. Ernő valami egyezséget kötött az információkkal, híresztelésekkel és titkokkal, és elfogadott egy képet arról, hogy mi is történt vele gyermekkorában. Ezt a környezete is elfogadhatta, és ez lett K. Ernő története. Azt továbbra is nehéz eldöntenem, hogy azt a K. Ernőt ismertem-e meg az iskolában, akiről ezt a szöveget írom. Lehet, hogy egyszer még beugrik az emlékezetembe valami részlet egy beszélgetésből, és ez segít. Talán. Korábban, ha elmentem egy utcába, azért mentem, mert ott valami találkozóm vagy elintéznivalóm volt, vagy mert ezen az utcán át rövidebb volt az út valamilyen célig. Mostanában – különösen Becskereken – néha önmagáért megyek egy utcába. Így valahogy próbálok emlékek között visszatérni régi beszélgetésekhez is. Hogy lássam, milyen is volt egy beszélgetés – és hogy kivel beszéltem.

Sok minden múlik véletlenen is. A napokban elhajtottam Újvidékről Becskerekre iratokat nézegetni. Egynéhány iratcsomót elvittem az irattárból, és amikor be akartam tenni az autóba Újvidék felé indulva, nem vigyáztam eléggé, megnyílt a felső iratboríték, és a szél kisodort egy papírlapot. Az iratcsomókat betettem a hátsó ülésre, és elindultam az elsodort papírlap felé. Elmentem húsz-harminc métert, de nem találtam. Feladtam. Aztán visszaindultam az autó felé, és most más szemszögből nézve, mégis látszott egy fűcsomó mögött. Felvettem, és rögtön el is olvastam. Egy vádlott ír a nagyapámnak egy bocsánatkérő levelet 1911-ben. Azt írja, hogy mégis elkövette azt a lopást, mellyel vádolták. Nagyapámnak ezt nem mondta el rögtön, és sikerült elérni a felmentést. Azt írja (őt is Ernőnek hívják), hogy sajnálja, hogy nem mondott igazat. Érdekel, de az iratokban nincsen nyoma, hogy a nagyapám mit válaszolt. Ha kicsit erősebb a szél – vagy kevesebb szerencsém van a keresésben – az 1911-ben szereplő Ernő utólagos leveléről nem tudtam volna. És más sem. Az igazság is egyszerűbb maradt volna.

Sok emlék elsodródott. Így most ellenőrzéstől sem kell tartanom, és úgy látszik, már szabadon választhatok választ arra a kérdésre, hogy ismertem-e K. Ernőt vagy sem.

HERMINA ÖRÖKBEFOGADÁSA A IV/A ÉS AZ V/B IDEJÉN – ÉS VALAMIVEL UTÁNA

Ki volt Hermina?

Itt a 12 703/4. számú ügyiratról van szó. Akik ebben szerepelnek, azt érezhették, hogy nemcsak a házasság, de a történelem is félresikerülhet. Okuk is volt, hogy ezt higgyék. Közben, hogy valami kis történelemmentes életteret is érezzenek, próbálkoztak. Leginkább örökbefogadással. Pontosabban Hermina örökbefogadásával.

Hermina 1939. november 3-án született. Szóval öt és fél hónappal fiatalabb, mint én. Ő is bánáti, pontosabban homokosi. A szülei Mramorakként ismerték a falut. Ezt az elnevezést használták a németek és a szerbek is. A falu a delibláti homokpuszta délnyugati csücskén van. Amikor Hermina született, körülbelül ötezer lakosa volt Homokosnak, többségben németek. Ma fele annyi ember él ott, zömmel szerbek, valamennyi román, néhány roma, egy-két magyar. Németek nincsenek már Homokoson.

Akkoriban, amikor Hermina és én születtünk, volt Bánátban néhány falu, amit „német falu"-ként ismertek. Azt hiszem, egyikben sem jártam, amíg még német falvak voltak. Talán Klekken (Bégafőn) egyszer, a szüleimmel, valamilyen ismerős lovas kocsijával átutazóban Begaszentgyörgy felé, ahol a dédnagyszüleim sírja volt. Csak arra emlékszem, hogy Klekken csizmanadrágos emberek voltak az utcán. Viszont Becskereken többet láttam, és tudtam, hogy a német nyelv is a városhoz tartozik. Volt egy-két német ismerősünk, akikkel a szüleim magyarul beszéltek, ha nálunk voltak vendégségben, de német volt a társalgás nyelve, ha mi voltunk náluk. A német nyelv segítségével lettem része egy történetnek is, mely becskereki anekdotává emelkedett. Egy Elsa néninél voltunk, akiről az keringett becskereki szájról becskereki szájra, hogy igen spórolós. Szüleim teát ittak, én három-négy éves lehettem, és a teát kihagytam. Viszont bekapcsolódtam a társaságba, amikor Elsa néni sütiket osztott. Nagyon finom apró sütik voltak. Vettem is egyet. Elsa néni tovább bátorított: „Aber kleiner Tibi, warum nimmst du nur eins, warum nimmst du nicht mehr – zum Beispiel zwei?" (De kis Tibi, miért veszel csak egyet, miért nem veszel többet – például kettőt?) Így született meg a városi érvényű bizonyíték, hogy Elsa néni nem igazán bőkezű. Aztán arra is emlékszem, hogy egyszer egy orvos ismerősünknél, akinél szerb volt a társalgás nyelve, szüleim és az orvos Greta nevű felesége németre váltottak, míg a szerb orvos lement a pincébe borért.

Azt is tudom, hogy szüleim néhány zsidó ismerősükkel is németül beszéltek – vagy legalábbis váltogatták a magyar és német nyelvet. Voltak becskereki zsidók, akiknek német volt az első nyelve. De ezt már nem személyes tapasztalatból tudom. Kétéves voltam, amikor Becskerekre bevonult a német hadsereg. Jött a zsidóüldözés, és rövidesen már csak néhány rejtőzködő zsidó maradt a városban. Egy hivatalra pedig ki volt írva németül: DIESES LAND WAR UND BLEIBT IMMER DEUTSCH (EZ A FÖLD MINDIG NÉMET VOLT ÉS MARAD). A helytörténészek nem egészen így látták a dolgokat. A helyi németek sem úgy emlékeztek, hogy Becskerek mindig csak német lett volna. A zsidók elhurcolása pedig zsugorította a német nyelv szerepkörét. Nélkülük kevesebben beszéltek a városban németül. Aztán később az Elsa nénik is elmentek. Hitler nélkül valószínűleg maradtak volna. „Ez a föld" valóban német is volt, de nem az maradt. A IV/a és V/b alatt még része volt mindennapjaimnak a német nyelv is. Azután, gimnazista koromtól már csak iskolai órákon beszéltünk németül.

Szüleim még ismertek bánáti német falvakat. Én már csak az iratokban látom őket. Az utcák olyanok lehettek, mint a magyar és a szerb falvakban. A kocsmák mások voltak? Nem biztos. És – az ügyre térve – abban sem vagyok biztos, hogy kezdettől fogva Herminának hívták a kortársnőmet. A 12 703/4. számú ügyiratcsomóban néha Hermina, néha Wilhelmina van említve. Az első iratokban Wilhelmina, aztán egy-két iratban keverve, majd következetessé válik a Hermina. Az világos, hogy ugyanarról a személyről van szó. Két keresztneve volt? Vagy nevet váltott? Vagy az örökbefogadó szülők nem tudták rögtön az eredeti nevét?

Az iratokból kirajzolódó történetben leginkább Hermináról van szó, de nem ő a főszereplő. A lépéseket Resatsch Eva teszi, az ő nevében íródtak a beadványok, ő igyekezett valamit elérni. A német nyelvű iratokban Resatsch a név. Így szólítja meg az osztrák belügyminiszter ügyintézője is. A szerb iratokban Resač áll, néha Rezač. Ez szerbül vágót jelent, de tudtommal, nincsen ilyen szerb név. Szlovák van. Bánátban nem ritka az ilyen keveredés. Eva németnek tudta magát, és németül levelezett az apámmal. Németként vitték a második világháború végén Rezsőházán táborba, azzal, hogy akkor ezt nem gyűjtőtábornak, hanem munkatelepülésnek hívták (szerbül „radno naselje"). Három évig volt ott. Hermina is vele volt. Őt Eva örökbe akarta fogadni, de abbamaradt az eljárás.

Miután elmúlt a háború és miután kiengedték a munkatelepülésről is, Eva körülnézhetett. Negyvennégy éves volt. A háború előtt Rezsőháza közelében, Homokoson élt háziasszonyként. A homokosi falusi házukat elkobozták. Most Rezsőházán lakott, és a Sloboda (Szabadság) állami gazdaság napszámosnője volt, a lakcíme Partizán utca 35. Egyes iratokban 58.-as a házszám. Lehet, hogy valahol téves szám került az iratokba, lehet, hogy más lakásba költöztették. Nem hiszem, hogy ez fontos lett volna számá-

ra. Homokoson egy férj is volt a lakásában, most már nem. Valószínűleg azzal is szembesült, hogy gyermeke már nem lehet. A táborban még igen, de utána nemigen beszéltek németül körülötte. Voltak még németek, de távozóban. Közösség nem volt már. Nem tudom, vallásos volt-e Eva. 1944 végén ledöntötték a katolikus templomot Rezsőházán. Homokoson inkább evangélikus közösség volt, lehet, hogy Eva is odatartozott, de ez sem volt már láthatáron belül. Rezsőházára leginkább Boszniából érkeztek telepesek, és ők lettek a helyi többség. Ők elszakadtak egy otthontól. Evaék helyben maradva veszítettek el egy otthont. Így talán egy hasonló sorsra is rá lehetett volna közösen ismerni. Viszont – nem tudom, hogy ezt Hitler sikereként lehet-e elkönyvelni – a háború utáni években még besorolások uralkodtak, és ezek alatt nemigen lehet egymásra ismerni. Sokkal alaposabban rejtették az embereket, mint mondjuk a burka, mely csak az orr közepéig fed egy arcot. A besorolások kendői (vagy mondjuk lepedői) mögül semmi sem látszott ki, és tussal rá volt írva, hogy NÉMET vagy ZSIDÓ, vagy MAGYAR, vagy SZERB, vagy más. Egy Evával talán tudott volna még rokonszenvezni egy bosznjai telepes, egy némettel nehezen. Szóval körülnézve Eva azt láthatta, hogy nincsen már a közelében férj, nincsen falusi ház, nincsenek rokonok és ismerős szomszédok a környéken, nincsen a faluban templom, melyhez tartozna, nem irányulnak felé német szavak – és részvét sem.

Viszont megmaradt a félbehagyott örökbefogadás. Csak kellett egy kis idő, hogy Eva azt érezze, hogy most már lépéseket tehet. 1950 májusában fordult az apámhoz. Ez volt a IV/a utolsó előtti hónapja. Elölről kellett kezdeni a dolgokat. Anyakönyvi kivonatokra volt szükség, orvosi igazolásra, és annak igazolására, hogy Eva olyan személy, aki szavatosságot biztosít arra, hogy Wilhelminát/Herminát „úgy neveli majd, hogy hasznos tagja legyen a társadalmi közösségnek". Ezek általános követelmények voltak. Mint ahogyan a sorban állás is egyes iratokért. Eva biztos felismerte, hogy azoknak, akik be akartak állni a sorba, előbb tájékozódniuk kellett. A váróteremből az utcára kígyóztak a sorok, onnan már nem látszott a cél, de el kellett valahogy dönteni, hogy melyik sorhoz kell csatlakozni. Voltak, akik az utcán próbáltak tájékozódni, megkérdezve azokat, akik a sorok végén álltak. Akik biztosak akartak lenni, bementek a tolóablakokig, elolvasták a feliratot, majd onnan követték a helyes sort vissza az utcáig. Evának talán egy kis önbizalmat adott, hogy nemcsak a németek, de a szerbek és a magyarok is „salter"-nek hívták a tolóablakot. A helyzetre magam is emlékszem. 1950 májusában már én is részt vettem sorban állásokban – esetleg egymást váltogatva más családtagokkal, azzal, hogy a végén egy felnőtt jutott el a salterig. Az utcán még enyhe tavaszt lehetett érezni, de a várótermekben nagyon meleg volt. Többen levették a pulóverüket. Akkor nem jutott eszembe, de most

tudom, hogy pulóverek tekintetében akkor sokkal hangsúlyosabb volt a sokféleség, mint manapság. Az asszonyok nem áruházban vásároltak, hanem maguk kötöttek pulóvert. Viszont a lehúzásnál egy probléma is alakult. A sorban állók zömmel nem táskában, hanem kézben tartották a papírjaikat. Szükség volt egy sortárs segítségére, hogy tartsa a papírokat, míg az ember kibújik a pulóverből.

A sorban sokáig kellett várni. Voltak, akik újságot olvastak, voltak, akik beszélgettek, voltak, akik csak hallgattak. Eva valószínűleg hallgatott, de ezzel nem vált ki az 1950-ben sorban állók közösségéből. Ugyanúgy hallgatott, mint a szerbek és a magyarok. Mindnyájan sortársak voltak. Lehet, hogy a tisztviselő kissé bizalmatlanul nézett fel, amikor felfigyelt Eva akcentusára, de a magával hozott papírok végén ott állt, hogy HALÁL A FASIZMUSRA, SZABADSÁG A NÉPNEK, ez állt a kiadott okmányokon is, és Evát úgy kezelték, mint aki odatartozik egy (éppen kialakult) környező világhoz. Azt nem tudom, hogy Eva is azt érezte-e, hogy odatartozik.

Az anyakönyvi kivonatokat az apám szerezte be Homokosról. A homokosi népbizottság egy rövid levélben közli, hogy mellékelten küldi „Resač Hermina elvtársnő" anyakönyvi kivonatát. (Igaz, ez csak a levélben volt így. Magában a kivonatban, nem Resač Hermina vezetékneve. Az még csak cél volt, hogy az örökbefogadás után Resač legyen.) Mindenesetre, jelenbeli vagy jövőbeli vezetéknévvel, Hermina elvtársnő lett tizenegy éves korában. Látom viszont, hogy a dolgok elakadtak az orvosi bizonylatnál. Itt többszöri sorban állásra is sor került. Egy ponton Eva egy félbevágott papírlapon ceruzával levelet ír az apámnak, közli, hogy még mindig nem kapta meg az orvosi bizonylatot, és kérdezi, hogy mit tegyen. Eva hat osztályt végzett. Utána a szülei földjén dolgozott, majd férjhez ment és háziasszony lett. Az íráson érezni, hogy korán és régen hagyta abba az iskolát. A levél ezzel zárul: „bitte mich Ferschtendigen was ich dun soll". Azt hiszem, helyesebb lenne a „bitte mich Verständigen was ich tun soll", de félreértésre nem volt ok. Mindenesetre, az apám válaszolt, és megírta, hogy Eva mit tehet. Nem tudom, hogy valami egészségi problémája volt-e Evának, vagy csak késett a bizonylat. Az utóbbi a valószínűbb. Aztán – nem tudom, mennyi sorban állás után – a perlaszi helyi népbizottság azt is igazolta, hogy Eva elég garanciát nyújt arra, hogy Herminát a társadalmi közösség hasznos tagjaként neveli majd.

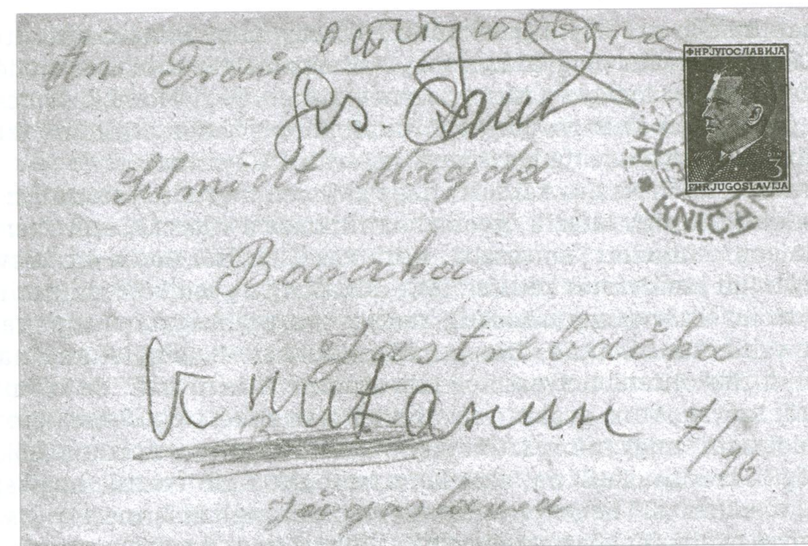
Megvoltak a papírok, el lehetett kezdeni az eljárást. 1951. július 2-án Resatsch Eva (Knićanin, Partizanska 58.) egy beadvánnyal fordul a Járási Népbizottsághoz Zrenjaninban (Becskereken). A kérelem legnagyobb részét itt lefordítom:

> A kiskorú Schmidt Hermina (Wilhelmina) 1939. november 3-án született Homokoson házasságon kívüli kapcsolatból. Az anyja Schmidt Magdalena most Borban dolgozik munkásnőként, a címe Baraka Jastrebačka 7/16.

A kiskorú Hermina mellett más gyermekei is vannak, akik szintén házasságon kívüli kapcsolatból születtek, de más természetes apától.
A kiskorú Hermina természetes apját Wentz Michaelnek hívták, de ő elhunyt mielőtt a gyermekük megszületett volna.
1945 óta én tartom el a kiskorú Herminát. Nekem nincs gyermekem, Herminát saját gyermekemnek tartom.
A kiskorú Hermina anyjával megegyeztem még 1944-ben, hogy férjemmel együtt örökbe fogadom a lányt. Erről írásbeli szerződést is kötöttünk 1944. május 3-án, de a háborús körülmények miatt ez nem lett hitelesítve.
Mivel a férjem most Ausztriában van, magam akarom a gyermeket örökbe fogadni. Csatolom a szerződést, melyre fent hivatkoztam, mert ez azt is mutatja, hogy a férjem beleegyezett az örökbefogadásba.
A kiskorú Hermina most tizenkét éves, ő is azt szeretné, hogy örökbe fogadjam.
A gyermek az örökbefogadó vezetéknevét viselné (Resatsch), és megilletnék őt a törvényes gyermekek jogai.

A cél az volt, hogy a Járási Népbizottság idézze be Resatsch Evát és Schmidt Magdalenát (a természetes anyát), hogy érvényes szerződést kössenek, és ezután az anyakönyvbe is be legyen jegyezve az örökbefogadás. Az anyakönyvi kivonatok és a bizonylatok is csatolva lettek. Ernő esetével ellentétben, itt nőkre korlátozódott a szereposztás. A természetes apa nem élt már, az örökbefogadó nő férje pedig (aki ezúttal nem volt természetes apa), nem volt a színtéren.

A beadványban leírt adatokat Resatsch Eva közölte, de nem ő fogalmazta. Szerbül biztos beszélt valamennyire, de írni nem tudott. Vélhetően magyarul se. Német levelek maradtak az iratokban. Egy hónappal a beadvány után Eva Magdalenának (a természetes anyának) ír levelet Borba. A beadványban is ott áll az adat, hogy Magdalena Borban dolgozik „mint munkásnő". A „kényszermunkásnő" kifejezés pontosabb lehetett volna. Egy darabig azon töprengtem, hogy a „Jastrebačka baraka" (Jastrebaci barakk) körülbelül ott lehetett-e, ahol Radnóti volt hat-hét évvel korábban. Nem tudom, hogy Radnóti kapott-e, vagy csak írt levelezőlapokat (razgledenicákat). Magdalenának ezúttal levelet küldtek. A borítékon látom, hogy három dinárba került a bélyeg, piros színű, és Tito képe van rajta.

Azon is tépelődtem, hogy hogyan kerülhetett ez a levél az ügyvédi iratok közé. Az logikus, hogy a kliensnő behoz leveleket, melyeket ő kapott. De ezúttal a kliensnő nem kapta, hanem küldte a levelet. A magyarázat a borítékon van. A tetején oda van írva ceruzával és valamivel vastagabb cirill betűkkel, hogy „отпутовала" (elutazott). A boríték alján oda lett írva az is, hogy „Книћанин", azaz Rezsőháza. Tehát Magdalena már nem volt Borban, hanem elutazott (vélhetően Németországba) és a levelet Knićaninba kellett visszaküldeni. Így ért vissza a levél Evához Rezsőházára, és ő hozhatta az irodába.

Eva ceruzával írta a levelet, 1951-ben. Lehet, hogy már kezdetben is fakók voltak a betűk, most mindenesetre nagyon azok. Nem könnyű olvasni. A nyelv és a helyesírás is sajátos. Megmutattam néhány ismerősömnek, akik nem gyermekkori sorsajándékként, hanem komoly tanulmányok eredményeként jutottak el a német nyelvig. Azt kérdeztem, hogy egy napszámosnő gyarlóságait, vagy valamilyen helyi dialektust éreznek a levélben. Azt mondták, hogy inkább az előbbi.

Mindenesetre a levél azzal indul, hogy „Liebe Freundin", azaz „Kedves barátnőm". Az első sorok hagyományosak: „Egy pár sort akarok neked írni, arról, hogy mi egészségesek vagyunk, és nektek is ezt kívánjuk." Ezután Eva már rátér az örökbefogadás kérdésére. „Atobtieren"-t ír – mintha magyarul „atobtálás"-t írnánk adoptálás helyett. De ez még érthető. A levél azzal folytatódik, hogy „Nincs sok újdonság, csak az, hogy Minát atobtáltatni kell, és ha kapsz valami hivatalosat, akkor tudjad, hogy egy

meghatalmazás az, amit kérnek tőled." Látom, hogy Minának szólítják a kislányt. Ez talán magyarázza is a Wilhelmina-Hermina keveredést. Mindkét esetben logikus a Mina becenév. Lehet, hogy Homokoson csak a becenevet használták, és amikor hivatalokhoz is kellett fordulni, akkor alakult az ingadozás, míg igazsággá nem vált a Hermina.

Ezután a levélben Eva kérdezi, hogy „Milyen messzire jutottál az útleveleddel?" Ez úgy látszik, gyorsabban haladt a vártnál, ezért került Magdalena „elutazott" státuszba, mire Rezsőházáról Borba ért a levél.

Aztán jön az udvarias kérdés: „Mit csinálnak a gyerekeid, mit csinál Susi?" Itt jut el a levél egy mondatig, melyet nem tudok igazán megfejteni: „Mina weint öften weil sie ihren [...] ferlohren hat." A „sie" lehetne nagy „S"-sel, a „ferlohren" helyesebb lenne „verloren"-ként írva, de ez mind érthető. Szóval „Mina gyakran sír, mert elvesztette a [...]..." Azt nem tudom elolvasni, hogy mit vesztett el Mina. Ismét bevontam ismerősöket, többségük szerint „Fuß"-ra, azaz lábra hasonlít a szó – azzal, hogy egyszerű „s"-el írta „ß" helyett. Az „ihren" is összhangban lenne a Fuß-szal (ha helyes nyelvtant követett a levélíró.) Tehát Hermina elvesztette volna a lábát? Ivan Ivanji becskereki származású írónak egy szövege jut eszembe. Ivan nagyszülei öngyilkosok lettek egy hónappal a németek bevonulása után. Szüleit zsidóként a belgrádi haláltáborba vonszolták, és ott vesztették életüket. Ivan tizenöt éves korában Auschwitzba került – és a túlélők egyike. Könyveket is írt arról, amit megélt. Egy német könyvének a címe: *Mein schönes Leben in der Hölle* (Szép életem a pokolban). Ivanji írt a németek szenvedéseiről is a rezsőházi munkatelepülésen. *Guvernanta* (Nevelőnő) című könyvében arról ír a 107. és a 110. oldalak között, hogy a táborban egyre több volt a holttest, és a szülők néhány napig nem jelentették be, ha a gyermekük elhunyt (vagy fiatalok nem jelentették be rögtön, ha az apjuk vagy anyjuk elhunyt), hogy egy-két napig több ételjáradékot kaphassanak. Sokan betegségben vesztették életüket megfelelő orvosi kezelés nélkül. Tífusz és malária dúlt a táborban. Voltak, akik megfagytak. A holttesteket pockok dézsmálták. Álmukban is megtámadtak embereket a patkányok. Barbara, a könyv egyik szereplője, azt kérdezi: „Miért teszik ezt velünk?" Ilsa ezt válaszolja: „Ilyenek az emberek. Korábban mi németek is ezt tettük zsidókkal és cigányokkal." Barbara erre azt mondja, hogy „De hát ezt nem én csináltam, az apám se." Ilsa tovább magyarázza: „De a zsidók és cigányok is ártatlanok voltak." Ivanji tudja, hogy a rezsőházi táborban sokkal több volt a túlélő, mint azokban a zsidó táborokban, ahová őt és szüleit hurcolták. De azt is tudja, hogy megbocsájthatatlan dolgok történtek Rezsőházán is.

A *Nevelőnőt* olvasva valószínűnek tűnik, hogy Herminánál tényleg „lábról" van szó. Talán lábujját harapták le a pockok, és ezért sír gyakran. De amikor még egyszer elolvasom a levelet, ismét elbizonytalanodom.

Ilyesmiről drámaibb hangvétellel írnak. Meg aztán Eva talán nem kezdte volna azzal a levelet, hogy „mi egészségesek vagyunk, és nektek is ezt kívánjuk". Bár az is lehet, hogy a nyelvi gyarlóságok nemcsak szavakat, de a hangvételt is módosítják. Korábban meg lehetett volna tudni, hogy tényleg elvesztette-e a lábát (vagy lábujját) Hermina. Most már csak ez a levél maradt támpontként – és különböző magyarázatok, lehetséges narratívák. Sokszor láttam (mint mindenki más) versenyt és tülekedést narratívák között, tagadást és túlzást, hamisítást, elfogultságot, valóságot megkerülő hitekre épülő történelemlátást, törekedést, ügyeskedést, hogy versenyképes legyen a bevetett történelemmutatás. Ilyenkor a józanság azt sugallja (rendszerint sikertelenül), hogy vissza kellene térni a valósághoz. Viszont ezúttal a józanság sem segít, mert Eva betűiben csak bizonytalanság maradt a valóságból.

Sokszor elolvastam a levelet, és egyre inkább úgy láttam, hogy az első betűben rejlik a titok. Ez egy bizonytalanul kanyargó nagybetű. F kellene, hogy legyen a „Fuß"-hoz, de több szó elején egészen másként van írva az F. Viszont azt sem tudom kizárni, hogy tévesen nem F-fel, hanem V-vel („fau"-nak ejtik) próbálta kifejezni a kezdőbetűt. V-re jobban hasonlítanak a kanyarok, és másutt is hasonlóképpen írt le V betűt. De S-re is hasonlít, különösen arra az S-re, mellyel az előző mondatban a „Susi"-t írta le. Tehát nem „Fus" vagy „Vus", hanem talán „Sus" áll ott, vagyis az előző mondatban említett „Susi" (egy kihagyott „i"-vel)? Vagyis nem azért sír gyakran Hermina, mert elvesztette a lábát, hanem talán, mert elvesztette Susit? De ki volt Susi? Magdolna lánya és Hermina féltestvére, aki Borba került? Ez logikus magyarázat lenne, de a levélben az áll, hogy „mit csinálnak a gyerekeid, mit csinál Susi?". Ha jogi szöveget elemeznék, úgy értelmezném, hogy Susi nem tartozik Magdolna gyerekei közé. De nem jogi szövegről, hanem Eva leveléről van szó. Vagy egy kutya lenne Susi? Esetleg cica? Ez beleillene a levél hangulatába, és elképzelhető egy „Susi" kutya- vagy macskanév is. De vihetett magával Magdalena a gyermekei mellett egy kutyát vagy macskát is Borba? Ezt ma már Borban sem tudják. Aztán beugrik még, hogy Susi talán egy gyerekbarátnő, aki szintén Borba került? – És közben az sem megy ki a fejemből, hogy milyen véleménnyel lenne Hermina a szövegemről, a „Susi" változatról (és rólam), ha mégis a lábát vesztette el.

Eva közli még, hogy ott voltak Fisler (Fischer?) és Harick Andrasch (András?), hogy beszélgettek, és hogy reméli, hogy a jövő héten fényképeket tud majd küldeni Hermináról. Közli azt is, hogy Hermina most (míg e levelet írja) nincsen otthon, hanem „[.]anz"-nál. Az első betűt nem tudom elolvasni. Talán „Lanz". A „Lang"-ot sem tudom kizárni. A zárósor „schöne Grüße für alle Landsleute", azaz „szép üdvözlet minden földinek" (minden Borba került homokosi vagy rezsőházi svábnak).

Útra készülve

Ernő örökbefogadása nem volt történelemmentes. Voltak kényszerszünetek is. Előbb a háború miatt, aztán azért is, mert a népi hatóságoknál elhányódtak az iratok. Viszont a legtöbb kanyar mégis a főszereplők magánélete nyomán alakult. Hermina esetében a legtöbb fordulatot a történelem alakította.

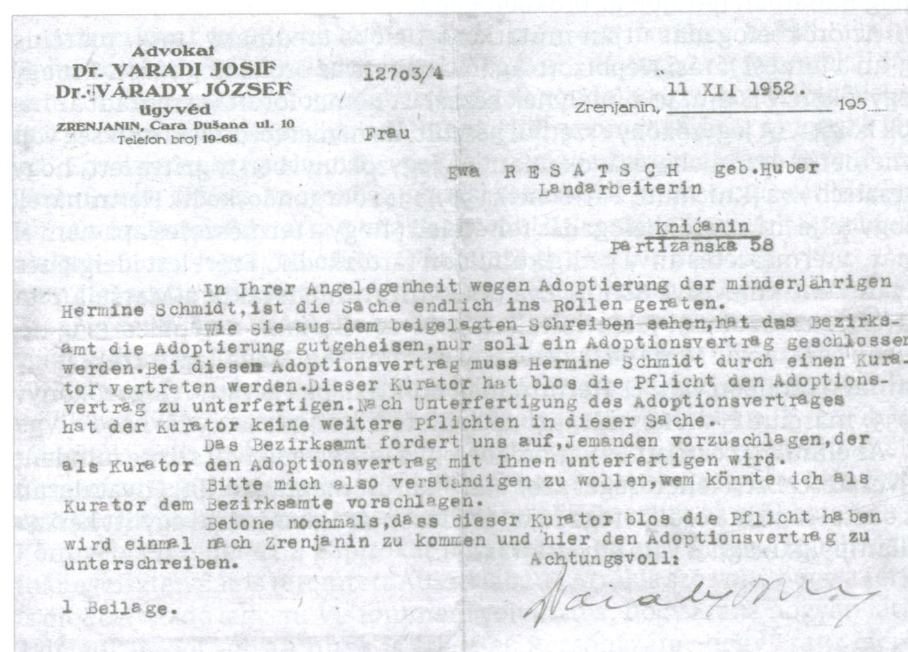
Miután beszerezte a bizonylatokat, Eva azt is látta, hogy ez a távozás ideje, és útra készülve kell tovább intézni a dolgokat. Mint majdnem minden helyszínen maradt bánáti német, ő is kérte a (jugoszláv) állampolgárságból való elbocsájtását, és bevándorlási engedélyt Ausztriába vagy Németországba. Az volt a kérdés, hogy ezt hogyan lehetne ötvözni az örökbefogadással. Ami a természetes anya engedélyét illeti, itt egyszerűbb volt az eset, mint Ernő esetében. Magdolna nem ellenezte az örökbefogadást. De mire Eva levele Borba érkezett, Magdolnának már sikerült Németországba költöznie. A címe (1952-ben) Heimkehrlager, azaz Hazatérő Tábor 14/b Tüttlingen. Valószínűleg aláírta volna, amit kell, de akkoriban nehéz volt egy külföldön hitelesített aláírásra támaszkodni. Az sem könnyítette a dolgokat, hogy az aláíró egy állampolgárságból elbocsájtott személy lett volna. Két úton lehetett elindulni, két szereposztásban: ideiglenes gyám kinevezése vagy a Vöröskereszt bevetése.

Az egyik úton folytatódott az örökbefogadási eljárás, de mivel a természetes anya távozott a jugoszláv színpadról, az ő beleegyezését egy ideiglenes gyám beleegyezésének kellett helyettesítenie – miután a hatóságok is elfogadják ezt a szereposztást. A párhuzamos úton a Vöröskeresztre is szükség volt, és itt nagyobb szerepet kapott Magdalena, a természetes anya.

1952. október 14-én indul az ügyvédi irodából egy német levél Magdalenának, Eva nevében. Az első mondatok közlik Magdalenával, hogy Eva is kért állampolgárságból való elbocsájtást. Ha megkapja, nemcsak elindulhat, hanem el is kell indulnia. Ha addig nem fejeződne be az örökbefogadási eljárás, Herminát nem viheti magával, és így a kislány egyedül maradna Rezsőházán. Ezt a lehetőséget valahogy el kellett kerülni. Eva ezért azt javasolja, hogy Magdalena hozassa be Herminát Németországba a saját gyermekeként a Vöröskereszt segítségével – azzal, hogy Eva ismét átveszi majd Herminát, ha kiér Németországba. Ezen a vonalon el is indultak a dolgok. Magdalena meghatalmazásával az apám írt egy szerb levelet a jugoszláv Vöröskeresztnek, kérve, hogy vigyék Herminát is Németországba a következő „gyermektranszporttal". Megálltam a *transportom dece* kifejezésnél. Ez volt akkor a Vöröskereszt által is elfogadott kifejezés. Egy darabig fontolgattam valami talán kevésbé ijesztő hangzású

fordítást. De nem találtam. Eszembe jutott a gyermekszállítmány vagy a gyermekfuvar – és mégis visszatértem a transzporthoz. A Magdalena nevében írt levélben az is áll, hogy van nála (Magdalenánál) lakhely. Az sem maradt ki a levélből, hogy Resatsch Evánál van a gyerek. Az a kérdés, hogy hová kerül majd Hermina, óvatosan lett kezelve. Magdalena nem írhatta a Vöröskeresztnek, hogy nem igazán kívánja magánál tartani a lányát. Azt írta, hogy miután Eva is kiköltözött, „Hermina vagy nálam marad, vagy Resatschéknál, erről majd szerződést kötünk". Eva és Magdolna, összejátszva, tulajdonképpen egy kicsit be akarták csapni Németországot és Jugoszláviát – és a Vöröskeresztet is –, hogy több nyitott lehetőség maradhasson. Valójában már régen egyetértettek abban, hogy Eva örökbe fogadja Herminát.

Aztán 1952 decemberében az örökbefogadási vonalon is célközelbe kerültek a dolgok, és ezt az apám megírta Evának 1952. december 11-én.

Advokat
Dr. VARADI JOSIF
Dr. VÁRADY JÓZSEF
ügyvéd
ZRENJANIN, Cara Dušana ul. 10
Telefon broj 19-66

12703/4

Zrenjanin, 11 XII 1952. 195...

Frau

Ewa R E S A T S C H geb. Huber
Landarbeiterin

Knićanin
partizanska 58

In Ihrer Angelegenheit wegen Adoptierung der minderjährigen Hermine Schmidt, ist die Sache endlich ins Rollen geraten.

Wie Sie aus dem beigelegten Schreiben sehen, hat das Bezirksamt die Adoptierung gutgeheisen, nur soll ein Adoptionsvertrag geschlossen werden. Bei diesem Adoptionsvertrag muss Hermine Schmidt durch einen Kurator vertreten werden. Dieser Kurator hat blos die Pflicht den Adoptionsvertrag zu unterfertigen. Nach Unterfertigung des Adoptionsvertrages hat der Kurator keine weitere Pflichten in dieser Sache.

Das Bezirksamt fordert uns auf, Jemanden vorzuschlagen, der als Kurator den Adoptionsvertrag mit Ihnen unterfertigen wird.

Bitte mich also verständigen zu wollen, wem könnte ich als Kurator dem Bezirksamte vorschlagen.

Betone nochmals, dass dieser Kurator blos die Pflicht haben wird einmal nach Zrenjanin zu kommen und hier den Adoptionsvertrag zu unterschreiben.

Achtungsvoll:

1 Beilage.

Amikor tíz évvel később (1962 nyarán) magam is az irodába kerültem, ugyanígy néztek ki a fejlécek. A hivatalosan igényelt „Josif" és „advokat" mellett ott állt a „József" és az „ügyvéd" is. A telefonszám sem változott. Német nyelvű leveleket is írtak még az irodában, de ezeket már leginkább külföldre küldték (és nem Becskerekre vagy Rezsőházára). A levélben az

apám közli, hogy a körzeti hatóságok jóváhagyták az eljárást, de a szerződést egy „Kurator" (ideiglenes gyám) kell, hogy aláírja. Apám kérdezi Evát, hogy kit javasolna a hatóságoknak ideiglenes gyámként. Olyan személy lett volna megfelelő, aki ismeri Evát is, Herminát is. Eva ezután a Rezsőházán még megmaradt németek között keresett ideiglenes gyámot, tájékozódni próbált – és azt is figyelembe vette, hogy olyan világban él, melyben Mina most „Hermina elvtársnő". Ezért írt egy levelezőlapot az apámnak december 29-én, és megkérdezte, hogy lehet-e *ein Nichtarbeiter* („egy nemmunkás") az ideiglenes gyám. Az apám 1952. december 31-én válaszolt, és közölte, hogy lehet. Az ideiglenes gyám Schuff Eva lett. Háziasszony volt. Szintén homokosi, együtt került a rezsőházi munkatelepülésre Resatch Evával és Herminával.

Szóval 1952 végén remélni lehetett, hogy távozás közben Hermina sorsa is rendeződik így vagy úgy. (Vagy úgy, hogy elmegy gyermektranszporttal Németországba a természetes anyjához, és ott vár Evára, vagy úgy, hogy még Bánátban létrejön az örökbefogadás.)

Az örökbefogadás útján mutatkozott előbb eredmény. 1953. március 13-án a temesi Járási Népbizottság jóváhagyta az örökbefogadást. Ezt egy jegyzőkönyv is mutatja, melynek kézzel írt német fordítása maradt az iratok között. (A jegyzőkönyv szerbül készült, de német fordításra szükség volt a német és osztrák hatóságok miatt.) A jegyzőkönyvben rögzítve lett, hogy Resatsch Eva (Knićanin, Partizanska 58.) 1944 óta gondoskodik Herminádról, hogy teljesíti az örökbefogadás feltételeit, hogy a természetes apa nem él már, a természetes anya pedig külföldön tartózkodik. Ezért lett ideiglenes gyámként kinevezve Schuff Eva (aki Knićaninban lakik a Maršala Tita utca 17. szám alatt). Jelen voltak még Petrov Borislav a népbizottság nevében és Mraović Mirjana jegyzőkönyvvezetőként. Megállapították, hogy minden rendben van, és Herminának öröklési joga is van. A jegyzőkönyv 1953. március 13-án készült, aznap született a végzés is.

Az elmúlt tíz év alatt Eva az örökbefogadás esélyén kívül szinte mindent elvesztett. Ezt a lehetőséget azonban sikerült megragadnia. Hivatalosan is ő lett Hermina örökbefogadója, és most már Herminával együtt kéri az állampolgárságból való elbocsájtást.

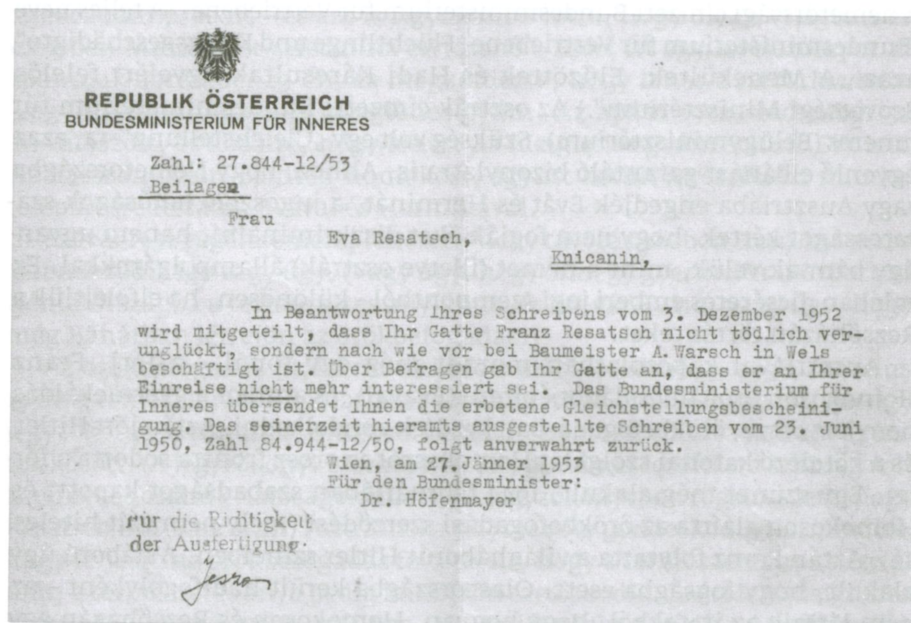
A férj

A távozásnál két lehetséges úticél alakult: Németország és Ausztria. Az apám 1953 márciusában fogalmaz meg egy-egy beadványt Eva nevében. A németországi címzett Bundesministerium für Vertriebene. (A teljes neve „Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte", azaz „A Menekültek, Elűzöttek és Hadi Károsultak ügyeiért felelős Szövetségi Minisztérium".) Az osztrák címzett: Bundesministerium für Inneres (Belügyminisztérium). Szükség volt egy „Gleichstellung"-ra, azaz egyenlő elbánást garantáló bizonylatra is. Ahhoz, hogy Németországba vagy Ausztriába engedjék Evát és Herminát, a jugoszláv hatóságok szavatosságot kértek, hogy nem fogják őket diszkriminálni, hanem ugyanúgy bánnak velük, mint a német (illetve osztrák) állampolgárokkal. Ez valóban dicséretes emberi jogi szempontból – különösen, ha elfelejtjük a Rezsőházán történteket.

Ausztriával kapcsolatban maradt még egy fonál – a férj. Franz Homokoson próbált családot építeni (Evával), és amikor a gyermekáldás nem jött össze, örökbefogadásban kezdtek gondolkodni. Aztán jött Hitler, és a kötelező katonai szolgálat Homokosról az orosz frontra sodorta a férjet. Egy szünet még alakult, 1944 februárjában szabadságot kapott, és Homokoson aláírta az örökbefogadási szerződést (mely nem vált hitelessé). Aztán Franz folytatta a világháborút Hitler színeiben. A háború úgy alakult, hogy fogságba esett. Olaszországba került hadifogolyként – az nem látszik az iratokból, hogy hogyan. Homokoson és Rezsőházán egy darabig senki sem tudta, hogy életben maradt-e. Aztán ismét sorsváltás következett, és Franz Ausztriába került ácsmesterként.

Eva 1944 februárja óta nem látta a férjét. Nem tudom, leveleztek-e. Az egyik beadvány szerint 1948 és 1950 között igen. (Korábban, a rezsőházi táborból, nem is lehetett külföldre írni leveleket.) Egy Ausztriában élő férj persze segíthetett volna a kiköltözéskor. Eva ezt a kártyát is bevetette 1952 decemberében, még mielőtt sikerrel zárult volna az örökbefogadás. Könnyebben lehetett a papírokat beszerezni, ha egy férjhez utazik, aki már egzisztenciát is teremtett Ausztriában. Arról is szó volt, hogy a férje is örökbefogadó legyen. Viszont nem volt biztos, hogy Franz hogyan látja a dolgokat. Sőt, olyan hírek is érkeztek Rezsőházára, hogy Franz életét vesztette egy balesetben. Az apám az Osztrák Belügyminisztériumhoz fordult, Eva feszülten várta a választ. 1953. január 27-én írt levelet a Belügyminisztérium. Dr Höfenmayer miniszter neve van odagépelve, és ott áll egy tisztviselő (olvashatatlan) aláírása is, aki a miniszter nevében küldi a levelet közvetlenül Resatsch Evának. Az első közlés jó hír. Resatsch Franz nem szenvedett halálos balesetet, Warsch építkezési vállalkozónál

dolgozik Wels városában, mint korábban is. Következik a rossz hír. A belügyminiszter közli Evával, hogy: „házastársa közölte, hogy többé nem érdekelt abban, hogy ön beutazzon". A „nem" (nicht) alá is van húzva a levélben.

REPUBLIK ÖSTERREICH
BUNDESMINISTERIUM FÜR INNERES

Zahl: 27.844-12/53
Beilagen

Frau
Eva Resatsch,
Knicanin,

In Beantwortung Ihres Schreibens vom 3. Dezember 1952 wird mitgeteilt, dass Ihr Gatte Franz Resatsch nicht tödlich verunglückt, sondern nach wie vor bei Baumeister A. Warsch in Wels beschäftigt ist. Über Befragen gab Ihr Gatte an, dass er an Ihrer Einreise nicht mehr interessiert sei. Das Bundesministerium für Inneres übersendet Ihnen die erbetene Gleichstellungsbescheinigung. Das seinerzeit hieramts ausgestellte Schreiben vom 23. Juni 1950, Zahl 84.944-12/50, folgt anverwahrt zurück.

Wien, am 27. Jänner 1953
Für den Bundesminister:
Dr. Höfenmayer

Für die Richtigkeit
der Ausfertigung:
Jesza

Ez kemény volt. Nem tudom, tudott-e Eva valakinek panaszkodni Rezsőházán. Talán Schuff Evának igen.

Látom, hogy ezután az apám ebből a szerencsétlenségből is próbál valamilyen érvet faragni. A német minisztériumhoz intézett levélben (mely 1953. március 13-án íródott Eva nevében) idézve van az osztrák minisztérium kulcsmondata, benne az aláhúzott „nicht"-tel, és hozzá van téve: „Tehát engem a férjem elhagyott." Rendszerint korábban derül ki, hogy valakit elhagyott a férje. Nem kell, hogy elmúljon majdnem tíz év. De a negyvenes években és az ötvenes évek elején nem rend szerint alakultak a dolgok. Eva magyarázza is még a történteket: „Ez azért következett be, mert a háborús események okán külön kellett élnünk." – Mindez viszont magyarázta azt is, hogy miért Németországba akar Eva bevándorolni.

Az egyenlő elbánást szavatoló bizonylat megérkezett Ausztriából is, Németországból is. Ezután izgalommal kerestem a papírokban választ arra a kérdésre, hogy Eva és Hermina melyik utat választották.

Egy meglepő levél bukkant elő, 1953. augusztus 1-jei keltezéssel. Ebben Eva a belgrádi Osztrák Nagykövetséghez fordul – és főleg Franzról ír. Leírja, hogy a férje Olaszországban volt hadifogoly, onnan Ausztriába költözött. Ácsként dolgozik egy építkezési vállalatban, kedvező munkafeltételek mellett, és most hajlandó és képes arra, hogy Eva eltartásáról gondoskodjon.

Mi történhetett március és augusztus között? Ez nem derül ki igazán az iratokból, kevernem kell a magyarázást és találgatást. Franz tovább gondolkodott, és rájött, hogy mégis vissza kívánja venni Evát? Ezt más fejlemények is indokolhatták. Lehet, hogy július elején, amikor évi szabadság következett, korábbi találkák után együtt nyaralt egy osztrák hölggyel, egész napi együttlétek alatt jobban látszódott, hogy ki kicsoda, és ezután el is távolodtak. Most már nem maradtak rejtve homokosi házi szokások, és ezeket a társnő nívótlannak látta. Az osztrák hölgy talán arra is jobban felfigyelt (és ezt hangsúlyozta is), hogy Franz nem beszél az osztrák kultúra szintjén, hogy balkáni szavakat kever a beszédbe (balkáninak értve esetleg egy-két magyar szót is). Aztán, hogy valahogy visszatromfoljon, Franz azzal válaszolt, hogy a hülye Hitler az echte osztrák – és mindezek után úgy látta, hogy inkább bánátiakban lehet megbízni. Talán. Vagy az is lehet, hogy valójában Franz nem akart ismét együtt élni Evával, csak azért nyilatkozta, hogy hajlandó eltartani, mert segíteni akart, hogy Eva megkapja a jugoszláv állampolgárságból való elbocsájtást, jöjjön ki Ausztriába – és utána csináljon, amit akar. Egészen biztos nem lehetek, de az a valószínűbb, hogy miután kiért Ausztriába, Eva és Franz mégis összeköltöztek, együtt is éltek – és ezt a szöveg végén próbálom majd magyarázni.

Evának még el kellett mennie személyesen is az osztrák követségre. Én is akkoriban (1953-ban) mentem először egy követségre vízumügyben. Az apám vitt el a bejáratig, de más dolga is volt Belgrádban, mondta, hogy majd visszajön értem. Előzőleg beszéltünk arról, hogy hogyan válaszoljak a kérdésekre. Hollandiába akartam utazni Bubus nagynénémhez három hétre. A holland követség portáján egy középkorú kopasz ember fogadott, és megkérdezte szerbül: „govoriš strani jezici?". Ezt úgy fordíthatnám, hogy „beszélsz idegen nyelvek?". Mondtam, hogy igen. „Auch deutsch?" – kérdezte. Mondtam, hogy igen, beszélek németül is. Beszéltünk is egy tágas, de homályos előszobában. Kiderült, hogy Rezsőházáról szabadult néhány éve. Folytattuk a beszélgetést, míg nem szóltak, hogy menjek be a holland tisztviselőhöz. Eva esetében már a kezdetben sem lehettek dilemmák a körül, hogy tud-e németül. Lehet viszont, hogy többet töprengett azon, hogy hogyan öltözzön. Akkoriban a bánáti falvakban az asszonyok leginkább több szoknyát hordtak. (Vagy mondhatnám úgy is, hogy többrétegű szoknyát.) Valószínűleg volt Rezsőházán valaki, aki már korábban elment az osztrák követségre. Volt kivel konzultálni. Lehet,

hogy gyökeret vert egy olyan információ, hogy diplomata körökben egy szoknya is megteszi.

Mindenesetre a dolgok rendeződtek, és Eva Ausztriába költözhetett Herminával együtt. 1953. október 14-én az apám Barta Ádám ügyvédnek ír Belgrádba, csatolva küldi az iratokat (köztük az állampolgárságból való elbocsájtásra vonatkozó dokumentumokat és az Osztrák Nagykövetség jóváhagyását), és kéri, hogy szerezzen osztrák valutát és két vonatjegyet Welsig. Akkoriban ez is ügyvédi feladat volt. Barta Ádám és az apám évekig dolgoztak együtt német kivándorlók ügyeiben. Barta ügyvéd 1953. október 17-én válaszol, nemcsak Eva, hanem három másik kivándorló ügyében is. Leírja, hogy ki mikor utazhat. Eva október 30-án indulhatott Herminával együtt. Vonatjegy is volt már, valamennyi valuta is.

Filmszám (?)

Két levél van még az iratcsomóban. Az egyiket 1954. május 1-jén Eva írta az apámnak. Azzal kezdi, hogy most jelentkezik először, amióta Ausztriában van. Aztán folytatja, hogy neki és a férjének szüksége van az érvényes örökbefogadást igazoló papírokra, melyeket az irodában hagyott. Kéri az apámat, hogy küldje el a papírokat, és ezért betesz a levélbe 50 dinárt postaköltségekre. (Nyilván nemcsak Barta ügyvédtől vásárolt valutát, hanem valamennyi dinárt is vitt magával Ausztriába.)

A levél utolsó soraiban Eva az anyámat szólítja meg. Kéri, hogy küldje el a fényképezőgépének filmszámát (Film Nummer), hogy fényképeket küldhessen.

Az apám a választ a férjnek küldi. A cím (Wels, Schmirendorfer str. 18.) azonos azzal a címmel, melyről Eva küldte a levelét. Az apám közli, hogy csatolva küldi az érvényes (új) örökbefogadási szerződést, melyet Eva az irodában hagyott.

Szóval együtt laktak. Valószínű, hogy az anyám elküldte a „filmszámot", de ennek a levélnek nem került másolata az iratok közé. Fényképek is érkezhettek. Talán nekem is megmutatták. Akkor egyébként már az általános iskola VIII/b osztályába jártam. Azt nem igazán tudom, hogy mi az, hogy „filmszám", de ez nem zavarja a jóérzést, mellyel ezeket az 1954-ben írt leveleket olvasom. Innen egy happy end felé is el lehetne indulni – de itt mégis lefékezek.

Utólag

Körülbelül tíz évvel Eva és Hermina távozása után újabb emberhullámok indultak Jugoszláviából Németország felé. Valamennyire Ausztria felé is. Ezek most már nem németek voltak, hanem leginkább szerbek és horvátok, de voltak magyarok is, és lehettek rezsőházi boszniaiak is. A távozók vendégmunkások lettek. Közben a német városok ismertebbé váltak Jugoszláviában, német kifejezések tévedtek közénk, és a szerb-horvát nyelv örökbe fogadta a „Gastarbeiter" szót (gastarbajter, illetve гастарбајтер). A távozáshoz nem volt szükség állampolgárságból való elbocsájtásra és egyenlő elbánást szavatoló bizonylatra sem. A hatvanas évek közepén Jugoszlávia lett az első kommunista ország, ahonnan szabadon lehetett utazni.

Eva és Hermina, azt hiszem, többé nem jöttek vissza. Nem is lett volna kihez. Viszont a Gastarbeiterek gyakran jártak haza. Ünnepekre is, máskor is. Erre a költészet is felfigyelt. A népköltészet is. Egy sietős hazatérés közben fogalmazott üzenetet nagyon gyakran hallottam Gasterbeiterektől is, másoktól is, mert népszerű lett. Magyarra körülbelül így lehetne fordítani az üzenetet megéneklő szerb strófát:

Kicsikém, a bugyit húzd le gyorsan,
Frankfurt óta tartom a markomban.

Így alakultak a dolgok.

Aztán ahogy múlt az idő, egyre kevesebb lett a Gastarbeiter, aki hazatérésben gondolkodik. (Ezzel a mondattal fejeztem be ezt a szöveget. Aztán amikor most, néhány hónappal később, még egyszer kézbe veszem, mielőtt átadnám a kiadónak, már koronavírus van körülöttünk, és nemcsak az életünk, hanem a gondolkodás is módosult. A bizonyosságok is. Az utóbbi hónapban, ha valami sportmeccset nézek a tévén, minden bizonyos. Szurkolni már nem lehet, mert csak régi meccseket vetítenek, előre ismert az eredmény. De sokkal kevésbé bizonyos, hogy hogyan gondolkodnak majd a Gastarbeiterek.)

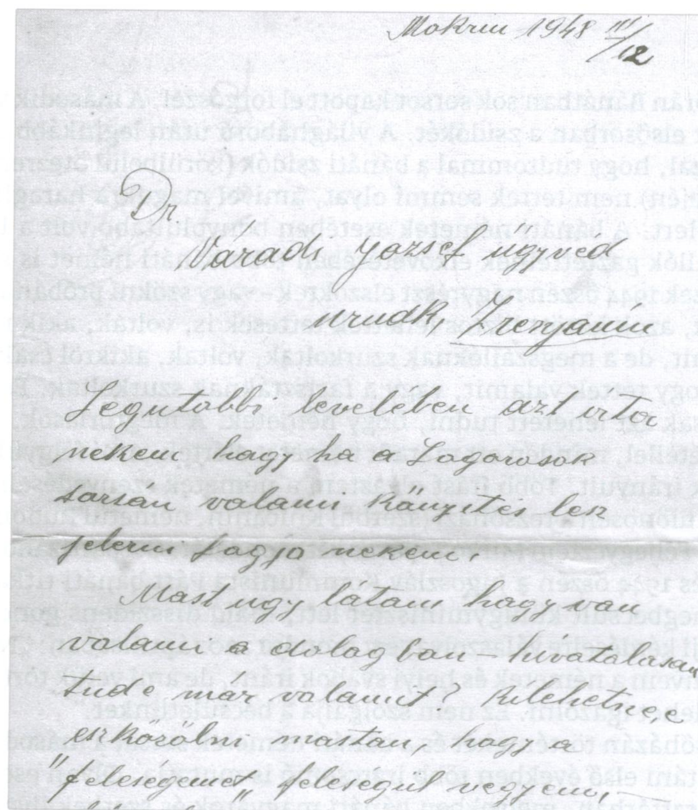
PÉLI ANTAL ÉS BRANKO ĐURIĆ KÍSÉRLETEI, HOGY VALAMENNYIRE TATAROZZÁK A TÖRTÉNELMET

Az idők során Bánátban sok sorsot kapott el forgószél. A második világháború alatt elsősorban a zsidókét. A világháború után leginkább a németekét. Azzal, hogy tudtommal a bánáti zsidók (körülbelül ötezren voltak annak idején) nem tettek semmi olyat, amivel magukra haragíthatták volna Hitlert. A bánáti németek esetében bonyolultabb volt a helyzet. A megszállók gaztetteinek elkövetésében több bánáti német is szerepet vállalt. Ezek 1944 őszén nagyrészt elszöktek – vagy szökni próbáltak. Akik maradtak, azok között biztos lehettek tettesek is, voltak, akik nem tettek semmit, de a megszállóknak szurkoltak, voltak, akikről csak mások hitték, hogy tettek valamit, vagy a fasisztáknak szurkoltak. És voltak, akikről csak azt lehetett tudni, hogy németek. A megtorlások, nagyon kevés kivétellel, minden ott maradt németet elértek. Ami felgyülemlett, az feléjük irányult. Több írást olvastam a németek szenvedéseiről lágerekben, különösen a rezsőházi (szerbül Knićanin, németül Rudolfsgnad) lágerben. Feljegyeztem Mirko Tepavac két mondatát. Ő a partizánok között harcolt, és 1944 őszén a Jugoszláv Kommunista Párt bánáti titkára volt, később megbecsült külügyminiszter lett, majd disszidens gondolkodó. Ivan Ivanji kérdéseire válaszolva, ezt mondta 2002 áprilisában: „Nem volt rokonszenvem a németek és helyi svábok iránt, de ami velük történt, azt ma nem lehet igazolni. Ez nem szolgálja a becsületünket."

A Rezsőházán történteket és a bánáti németek sorsát a második világháború utáni első években több iratcsomó is mutatja. Olyan eseteket is látok az irattárban, melyekben bánáti magyarok és szerbek ilyen-olyan fondorlatokkal tenni próbálnak valamit. Nem a németség érdekében, ez csak magasabb szinten lett volna lehetséges, hanem egyes németek ügyében, akikkel személyes kapcsolatuk volt. Ez sok bonyodalmat is hozott. A perek során a történelembe beleszólni igyekvők magánélete sem maradt háttérben. Péli Antal és Branko Đurić próbálkozásainak középpontjában egy-egy Katarina állt.

KI LEHETNE ESZKÖZÖLNI, HOGY PÉLI ANTAL FELESÉGÜL VEGYE A FELESÉGÉT?

Az egyik próbálkozás világosan van megfogalmazva kézzel írt (olvasható) levélben, melyet rögtön az iratboríték alatt találtam egy iratcsomóban. A levél első oldalán ez áll:

Mokrin 1948 III/12

Dr.
Váradi Jozsef ügyvéd
urnak, Zrenjanin

Legutobbi levelében azt irta
nekem hogy ha a Logorosok
sorsán valami könnyités lesz
jelenni fogja nekem.
Most ugy látom hogy van
valami a dologban – hivatalosan
tud e már valamit? Kilehetne e
eszközölni mostan, hogy a
"feleségemet" feleségül vegyem,

Tehát Antal arra kéri az ügyvédet, hogy eszközölje ki, hogy feleségül vehesse a feleségét.

Abban az időben (1948-ban), amikor Péli Antal megírta ezt a levelet, Ionesco is alkotott egy írást *A kopasz énekesnő* címmel. (Ámbár Ionesco műve csak egy-két évvel később került a nézők és olvasók elé.)

Egy Ionesco-drámában talán így valahogy fordult volna abszurditás felé a Péli-ügy:

KLIENS: Ügyvéd úr, próbálja kieszközölni, hogy feleségül vegyem a feleségem.
ÜGYVÉD: Aki jó ügyvédet választ, az sokszor is elveheti ugyanazt a feleséget.

(Ha Ionesco megírta volna ezeket a sorokat, valószínűleg a saját ügyvéd apjára gondolt volna.)

Ionesco, Beckett, Genet magát az egyre több teret elfoglaló abszurditást igyekeztek láttatni (és ezzel talán kiutat is sejtetni). Péli Antal is kiutat keresett, de ő inkább az „ilyen az élet", mint az abszurditás ellen fontolgatott lázadást, és közben igyekezett egy kicsit foltozgatni a történelmet.

A levélben említett „lógorosok" tulajdonképpen gyűjtőtáborban élők. A németek Lagernek nevezik a gyűjtőtábort, a szerbek logornak. A bánáti magyarok valamennyire befogadták ezt is, azt is. Azt hiszem, a láger volt inkább elfogadva, Bánáton kívül is teret nyert, magyar szótárakba is bekerült. Becskereken is inkább ezt hallottam. De lehet, hogy Mokrinban, azaz Homokréven, ahol Péli Antal élt, a logor volt inkább használatos. A gyűjtőtáborban élők megjelölésekor nem volt párhuzamos szókölcsönzés, a szerb „logoraši"-ból lett a lógorosok. Talán táborbeli lehetett volna a szó szerinti magyar fordítás, de ez nem jött létre. Tudtam a lógorosok szóról, és (több ismerősömmel együtt) némi illetlen gúnyolódást vagy becsmérlést is éreztem benne. De ezek a csiholás közben alakuló mellékaromák néha nem maradnak meg új szavakon, hanem többszöri használat közben elpárolognak. Ez történhetett Homokrévén is. Meg aztán valamivel könnyebb egyszerű mondatokba beilleszteni a lógorost vagy lógorosnőt, mint a „gyűjtőtáborban fogva tartott férfit" (vagy nőt). Akkoriban ez hétköznapi mondatok témája volt. Péli Antal azért említi a lógorosok sorsát, mert közéjük tartozik az a német nő is, akit el akar venni feleségül.

Egyébként, ha figyelmesen olvassuk, a levélben van egy abszurdumtól kissé elforduló árnyalat is: idézőjelbe van téve, hogy „feleségemet". Tehát nem egy igazi házastársat, hanem egy idézőjelbe tett „feleséget" akar elvenni feleségül. Az iratokból látom, hogy a német hölgy (Mok Katarina) tényleg nem volt hivatalosan feleség, bár Antal annak tartotta. 1939 óta éltek együtt, két gyermekük is született. 1941-ben már meg akartak esküdni, de nem sikerült beszerezni Antal születési anyakönyvi kivonatát, mert Antal Makón született, ez más országban volt, és mivel közben háború indult, minden bonyolultabbá vált, nem jöttek össze a dolgok.

Az iratokban azt látom, hogy Antal kitartóan próbálkozott. A háttérben ott volt az is, hogy megnőttek volna Katarina esélyei, hogy kikerüljön a lágerből, ha van egy hivatalos nem német férje.

EGY PÁRHUZAMOS ESET – BENNE FASISZTA KOCÁK ÉS A TEJCSARNOK KONYHÁJÁNAK (KONDÉR HELYETT VALÓ) BÜNTETENDŐ HASZNÁLATA

*A kopasz énekesnő*ben állnak ezek az elgondolkodtató sorok:

A TŰZOLTÓ: *(a kijárat felé indul, de megtorpan)* Apropó, és a kopasz énekesnő? *(Mindnyájan zavartan hallgatnak)*
MRS. SMITH: Ugyanolyan a frizurája, mint máskor.
A TŰZOLTÓ: Ó, nos, akkor a viszontlátásra, hölgyeim és uraim!
MR. MARTIN: Sok szerencsét és jó tüzet!
A TŰZOLTÓ: Reméljük. Hisz közérdek.

Ha a tűzoltás egy társadalmi/politikai cél, akkor természetesen szükség van tűzre. Ezért logikus „jó tüzet" vagy „sok tüzet" kívánni a tűzoltóknak, vagy jó terrorizmust a terrorizmus ellen fellépő hősjelölteknek, esetleg sok migránst azoknak, akik a bevándorlással való szembeszegülésből teremtenek politikai megélhetést. Mindez közérdekké válik. De vannak közérdekek, melyek nem valósulnak meg önmaguktól. Ezt mutatja *A kopasz énekesnő*ben egy további dialógus:

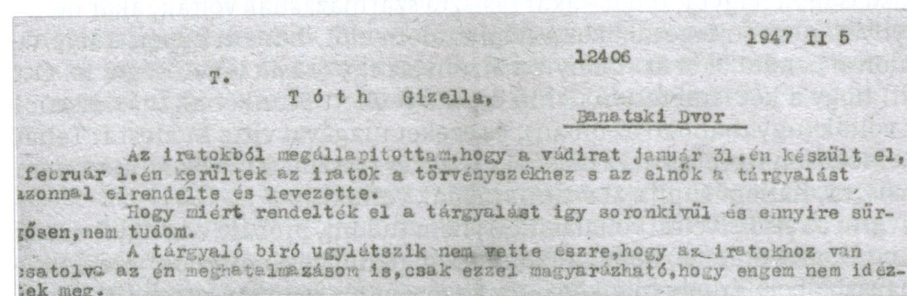
MRS. SMITH: ...Semmi égésszag.
A TŰZOLTÓ: *(sajnálkozva)* Nincs abszolút semmi? Még egy kis kéménytűz se? Valami kis égés a padláson vagy a pincében? Legalább egy irinyó-pirinyó, éppen csak lángra kapó tűzvészecske?
MRS. SMITH: Igazán nem szeretném kiábrándítani, de azt hiszem, ez idő szerint semmivel se szolgálhatok. Mihelyt azonban lesz valami, azonnal értesítem.
A TŰZOLTÓ: Ígérje meg, hogy nem feledkezik meg rólam, nagyon lekötelez vele.
MRS. SMITH: Számíthat rám.

Azok, akik a háború utáni években (egyúttal a kommunizmus első éveiben) a fasizmus maradványai felett akartak diadalmaskodni és a népvagyont igyekeztek lelkesen védeni, logikus módon azt kívánhatták, hogy minél több fasizmusmaradvány bukkanjon fel, és minél több támadás érje a népvagyont. Voltak különböző Mrs. Smithek is, akiknek az értesítéseire számítani lehetett. És közben egyre leleményesebbé vált a veszélylátás. 1947. február 1-jén hozott ítéletében, a zrenjanini (becskereki) Körzeti Bíróság kellő figyelmet szentelt egy vádpontnak, mely azzal terheli Branko Đurićot a módosi (Jaša Tomić-i) népi tejcsarnok korábbi

igazgatóját, „hogy a néphatalom elől elrejtett két fasiszta származású kocát és hét fasiszta származású kismalacot, egyben a fasiszta németek lágerbe vitele idején meg nem engedett módon jutott két férfiinghez, négy gatyához és egy ezüst tálcához".

Tehát van veszély, és szükség van derék, éber emberekre, mert a fasizmus, ha rejtőzve is, de itt van még közöttünk, és bajt okozhat. Fenyegeti a népvagyont is a nem eléggé hazafiak segítségével.

A fenti vádat összefoglaló mondat írója Sekulić bíró volt. Felötlött bennem, hogy talán drámaszöveget lehetne faragni az ügyész, a bíró és az ügyvéd mondataiból, de az iratokból az is kiderült, hogy az ügyvéd nem vett részt a tárgyaláson. Ezt az apám leveléből látom, melyet az ítélet meghozatala után egy nappal (1947. február 5-én) ír Tóth Gizellának (Branko Đurić menyasszonyának). A levél így indul:

1947 II 5
12406
T.
T ó t h Gizella,
Banatski Dvor

Az iratokból megállapitottam,hogy a vádirat január 31.én készült el, február 1.én kerültek az iratok a törvényszékhez s az elnök a tárgyalást azonnal elrendelte és levezette.
Hogy miért rendelték el a tárgyalást igy soronkivűl és ennyire sűrgősen,nem tudom.
A tárgyaló biró ugylátszik nem vette észre,hogy az iratokhoz van csatolva az én meghatalmazásom is,csak ezzel magyarázható,hogy engem nem idéztek meg.

Szóval január 31-én készült el a vádirat, már másnap (február 1-jén) megtartották a tárgyalást, és három nappal később (február 4-én) az ítéletet is meghozták és kézbesítették. Szusszantani sem kellett (nem is nagyon lehetett) rajt és cél között. Ahogy ezt ma mondanánk, a bíráskodás bizonyítottan versenyképes volt. Az, hogy az ügyvédet elfelejtették beidézni, akkor is eljárási hibának számított, ezt az apám valószínűleg meg is említette, de a vádlott nem próbált fellebbezni. Azt nem látom az iratokban, hogy miért nem.

Amikor Branko Đurić bíróság elé került, harminchat éves volt. A világháború alatt kereskedelemmel foglalkozott. Előbb édességgel, majd kovakővel kereskedett. Közben segítette a népfelszabadító mozgalmat. Ezt maga állítja egyik beadványában, de valószínű, hogy így is volt, és ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1945 márciusában kinevezzék Módoson az övezeti (reoni) tejcsarnok igazgatójává. Az ellene felhozott legtöbb vádnak az állt a központjában, hogy egy lógoros német nőnek igyekezett segíteni. Wekel Katarina volt a hölgy neve.

Branko Đurićot felmentették az alól a vád alól, mely szerint fasiszta származású kocákat és kismalacokat rejtegetett, és meg nem engedett mó-

don jutott a német fasisztákhoz kötődő két férfiinghez, négy gatyához meg egy ezüsttálcához. Ezen a ponton segített a Šupljajai Népi Mezőgazdasági Javak Igazgatóságának 1946. május 28-án kiállított bizonylata, melyben ott áll, igen óvatos megfogalmazással, hogy Branko Šupljaján rendelkezett két darab ismeretlen nemű disznóval, melyeket távozáskor átadott a népi javak igazgatóságának. Igazolva lett az is, hogy mielőtt Módósra költözött volna, ezen ismeretlen nemű disznók mellett Branko Đurićnak más disznói is voltak ugyanabban az ólban. A bizonylat hivatalos, pecsét is van rajta, és a végén ott áll, hogy S. F. S. N. (Halál a Fasizmusra, Szabadság a Népnek.)

Szóval ez segített. Találgattam, hogy milyen érvelést épített az apám. El lehetett volna abból indulni, hogy a bizonylat külön említ két disznót (igaz, hogy ismeretlen nemű disznókat), ezeket Branko a šupljajai népgazdaságon hagyta, tehát – akár fasiszta származásúak voltak, akár nem – nyilván nem rejtegette őket a néphatalom elől, hanem éppen a néphatalomnak adta őket át. De nyit a bizonylat egy másik lehetőséget is. Ott áll, hogy a két ismeretlen nemű disznó mellett Brankónak más disznói is voltak (ugyanabban az ólban), és ezeket magával vitte Módosra. Tehát ha Módoson figyeltek fel a disznókra, akkor rosszul látták őket, mert nem fasiszta, hanem šupljajai származásúak voltak.

Ami az első érvelési vonalat illeti, nem tudom, próbált-e az ügyész még valamit arra építeni, hogy az „ismeretlen nemű kövér disznók” megfogalmazásba belefér ugyan a koca, de a szövegezés nem korlátozódik kocákra. Az ítéletben ennek nincs nyoma. Felfigyelve a šupljajai igazgatóság határozatlanságára, bírálni készülök, de eszembe jut, hogy 1946-ban nálunk is voltak az udvarban disznók – és én sem tudtam, hogy milyen neműek (igaz, hétéves voltam). Ha Branko bejött az irodánkba (ami valószínű), és a folyosóról esetleg nem fordult rögtön balra a várószoba felé, hanem tovább ment az udvaron keresve az irodát, akkor baloldalt egy fészer és az irattár után láthatta a disznóólat is, két vagy három disznóval. Ő jobban tudhatta, hogy milyen neműek. Egyébként akkoriban egy ügyvédnek nem csak pénzt kellett keresnie, mert nem lehetett dolgokat csak úgy megvásárolni. A családfenntartáshoz más lépésekre is szükség volt. Nemigen volt disznó- vagy más hús a boltokban. Házi tevékenységgel lehetett csak hozzájutni. Emellett disznókat sem lehetett csak úgy vásárolni. Engedélyekre volt szükség. Ezt látom a nagyapám naplójában is egy feljegyzésből, mely disznóvágás idején és két hónappal a német megszállók távozása után készült. Azt is mutatja, hogy mi tartozott a harminckét éves ügyvéd apám tevékenységei közé:

> *„1944. XII. 3. Józsi ma a reggeli keskeny vonattal kiment Katalinfalvára s onnét az esti órákban kocsin hazaérkezett az engedélyezett három disznóval.”*

Az engedélyeket néhány évig a szocializmust építő népgazdasági hatóság adta ki. Így azt is mondhatnám, hogy szocialista származású kocák voltak nálunk az udvarban.

Visszatérve Brankóra, a fasiszta származású kocák ügyében, amint mondtam, sikeres volt a védekezés. Az ítélet indoklásából az is kiderül, hogy nem a két ismeretlen származású disznó döntötte le a vádat, hanem az a tény, hogy Branko Šupljajáról hozott magával disznókat, ezeket tartotta Módoson az udvarában – amit más tanúk is megerősítettek. Tehát mégsem voltak fasiszta származásúak Branko kocái. A bizonylat disznókra összpontosított, a tanúk többet is igazoltak. Azt is megerősítették, hogy Branko inget és gatyát is hozott magával Šupljajáról. Az indoklásban ez áll:

> „Grlić Stevan és Petrović Svetislav tanúvallomásai alapján a bíróság megalapozottnak tartja a vádlott védekezését arra vonatkozólag, hogy saját disznajai voltak melyeket magával vitt Módosra, és emellett voltak saját gatyái és saját ingjei is, tehát a vádlott ebben a részben fel lett mentve. Ugyanez vonatkozik az ezüst tálcára is.”

Szóval itt a vádlottnak adtak igazat. Viszont bizonyítottnak látott a bíróság más vádakat. Branko Đurić nem is tagadott mindent. Nem tagadta, hogy magához vette, majd a menyasszonyánál, Tóth Gizellánál hagyta megőrzésre Wekel Katarina és Putz Irén német asszonyok vagyontárgyait, többek között két takarót, asztalterítőket, női kabátot és „meg nem állapított mennyiségű szövetet”, valamint egy télikabátot, egy „teljes ágyat huzattal együtt” és még néhány vagyontárgyat. Ezzel megsértette az Össznépi vagyon és állami igazgatás alatt lévő vagyon védelméről szóló 1946-ban hozott törvény 5. szakaszát, mely megköveteli, hogy minden személy jelentsen be az illetékes szerveknek minden vagyont, mely ellenséges vagyonként elkobzás alá esik. A németek vagyona ellenséges vagyonnak számított, és így Branko és Gizella nem őrizték, hanem rejtegették Katarina és Irén vagyontárgyait.

A következő vád magánéleteket is érintett. Itt jutunk el addig a mozzanatig, melynél szintén úgy éreztem, hogy be kell vonni az alcímbe. Katarina a rezsőházi gyűjtőtáborban volt, de onnan több foglyot máshová, különböző helyekre rendeltek ki napi munkára. Így jutott el a Branko Đurić által irányított tejcsarnokba, és itt a népvagyont megkárosító privilégiumokban részesült. Branko megengedte ugyanis, hogy Katarina a tejcsarnok konyhájában étkezzen, ahelyett, hogy a többi lógoros számára is elérhető kondérból szedje a napi táplálékot. A módosi tejcsarnok konyhájának valószínűleg nem volt Michelin-csillaga, de jóval a lógoros kondér szintje felett lehetett. Emellett, az egyik állítás szerint, Katarina napi pihenéskor díványon aludhatott, míg a többi lógorosnő csak pad-

lón. A bíróság előtt (és bennem is) felmerült a kérdés, hogy miért bánt Branko ilyen szépen Katarinával. Az ügyész – és a bíró is – úgy látták, hogy Branko „nemi kapcsolatba lépett Katarinával". Branko ezt tagadta. Felmerült azonban egy bizonyíték is. 1946 februárjában Natalija Đoković azt vallotta a titkosrendőrség (OZNA, később UDBA) előtt, hogy látta Katarinát, amint levetkőzve fekszik Branko tejcsarnoki díványán. Ez idő tájt sok polgári házból és lakásból lett vállalati helyiség. A jelen levő bútorok több korra és célra utaltak. Így maradhattak családi díványok is az irodákban. Mindenesetre az, hogy Katarinát díványon látták levetkőzve, közelibb kapcsolatra utalhat – akkor is, ha egyedül látták. De itt van az a vádpont is, mely szerint Branko megengedte, hogy Katarina ne a padlón, hanem díványon pihenjen. Tehát lehet, hogy csak előzékenységről volt szó, és nem nemi kapcsolatról. Aztán itt van még egy mondat az ítéletben, mely több lehetséges irányba mutat. A bírósági indoklás szerint „Branko tagadta, hogy nemi kapcsolatba lépett Katarinával, és nem emlékszik, hogy volt-e viszonya Natalijával".

Ami a Natalijával kapcsolatos vallomást illeti, nem tudom, hogy tényleg ezt mondta-e Branko, vagy ferdített valamit az UDBA jegyzőkönyve. Vagy esetleg arról lenne szó, hogy ittas volt a Natalijával való kritikus találkozás alkalmával, és nem emlékszik már, hogy mi történt és mi nem? Mindenesetre ennél a nyilatkozatnál nem ártott volna egy ügyvédi tanács. Visszatérve Natalija vallomásához, az is felötlik, hogy ő vetélytársnőt látott Katarinában, és ez valamennyire élezte, amit róla mondott. De azt sem tudom kizárni, hogy Branko valóban több hölgy felé is közeledett. Az a kérdés nem merült fel, hogy konszenzuális kapcsolatról volt-e szó, vagy esetleg zsarolás következményéről. Női panaszról nincsen szó az iratokban. A nemi kapcsolatokat (vagy vélt nemi kapcsolatokat) a bíróság nem nők ellen elkövetett cselekményként, hanem „hivatali kötelezettségek megszegése"-ként minősítette, és ezért két hónap szabadságvesztéssel sújtotta Brankót. Ennél súlyosabb büntetést szabott ki azért, hogy Branko megengedte, hogy Katarina a tejcsarnok konyhájában egyen. Ezért hat hónap szabadságvesztés járt.

Volt még néhány vádpont – és büntetés. Például számlákat manipulált, amikor a piaci ár magasabb volt az engedélyezett árnál. A legsúlyosabb büntetést (két év szabadságvesztés) Branko azért kapta, mert hozzájárult (állítólag), hogy Katarina Wekel és Natalija Đoković tiltott határátlépés révén Romániába utazzanak. Az ügyész szerint közös konspiratív akcióról volt szó. Egyébként Natalijával sem volt minden rendben. Amint az ítéletben olvasom, ő korábban „népellenes munkát" végzett Montenegróban, és ezután szökött Bánátba. Többször is átnéztem az iratokat, de nem találtam semmi pontosítását Natalija népellenes munkájának. Az ítélet első oldalán van ugyan egy másik megfogalmazás, mely nem azt mondja,

hogy Natalija népellenes munkát végzett, hanem hogy „népellenség". De ezzel nem jutottam tovább. Akármit is csinált, 1945-ben került Bánátba, ahol rokonai voltak. Akkoriban még csak szerveződött az új állam, nem volt annyira nehéz kikerülni a hatóságok figyelmét. Meg aztán ma már ugyan világszerte ismert, de 1945-ben még Módoson sem keltett figyelmet a Đoković vezetéknév. Branko tagadta, hogy tudott volna Natalija népellenes múltjáról, de az ítélet szerint tudott. Ez sincs megmagyarázva. Nem volt vitatott, hogy Katarina és Natalija együtt próbáltak Romániába szökni. Nem tudom, mennyit tudhattak akkoriban (1946 februárjában) a romániai körülményekről. Az is lehet, hogy azért szöktek Romániába, mert valahova szökni akartak, és a módosi láthatáron belül nem volt más külföld. A bíróság előtt az volt a kérdés, hogy milyen szerepe volt mindebben Brankónak. A vádirat szerint mindent Branko szervezett, eligazítást adott Natalijának, hogy kérjen a helyi népbizottságban „átbocsátó levelet" (propusnica) magának és Marica Nikolić álnéven Katarinának is, hogy elutazhassanak Módosról Ninčićevo felé. Ez azért volt ravasz megoldás, mert Módos és Ninčićevo két bánáti község volt Szerbiában, de akkoriban román területen át lehetett innen oda jutni. Egyébként a Ninčićevo elnevezés rövid ideig volt csak használatban. Ma Međa a szerb név, ami mezsgyét vagy határvonalat jelent. Magyarul Párdány a falu neve. Ez a határmezsgyén levő község nemcsak segítette az ide-oda járást, hanem maga is ingázott. Trianon után Romániához került, majd 1924-ben Szerbiához. Azt is látom, hogy nem kellett turizmusnak álcázni az utazást. Egy dokumentum mutatja, hogy 1945. november 23-án a Vajdasági Népi Tejgazdaság levelet írt a módosi tejcsarnoknak, és ebben leírják, hogy ki hol fog dolgozni. Párdányra (Ninčićevóra) Natalija Đoković munkásnő és Wekel Katarina „lógoros munkaerő" lettek részleges munkára utasítva. Tehát ismerték a járást.

Mindenesetre, 1946 februárjában az volt a cél, hogy ne csak átutazzanak román területen Módos és Párdány között, hanem Romániában maradjanak. Ez nem járt igazán sikerrel. Nataliját még a szerbiai határon tartóztatták le, Katarinának sikerült ugyan átszökni, de Romániában elfogták.

A vádirat azzal is terheli Brankót, hogy mielőtt Katarina Párdány/Ninčićevo (valójában Románia) felé indult volna, Branko odaadta neki a kabátját, a szoknyáját és a többi vagyontárgyát, melyek addig Gizellánál voltak. Branko következetesen tagadta, hogy része lett volna a szökés szervezésében, azt is tagadta, hogy tudott volna róla. Nem tagadta, hogy odaadta Katarinának a vagyontárgyait. (Ezt olvasva arra hajlok, hogy mégis tudnia kellett a tervezett távozásról.)

Az ítéletben ki van emelve Branko egyik mondása, melyet egy meg nem nevezett tanú – talán Mrs. Smith – hallott, és mely bizonyítja, hogy együttműködött Katarinával és Natalijával. Az indoklás egyik mondata

szerint Branko „egy alkalommal még azt is mondta, hogy *mi mind összetartozunk*". Nem világos, hogy miként utal ez a tiltott határátlépésre vonatkozó konspirációra. Érdekes az is, hogy ez a mondás tulajdonképpen teljesen összhangban van a titói testvériség–egység jelszóval. Az, hogy testvériség–egység van (vagy kell, hogy legyen), már a per idején is ott állt a falfeliratokon. Hivatali tisztségek osztásakor is figyelmet fordítottak arra, hogy több nemzetiségből származó jelöltek nyerjenek pozíciót. De valahogy kimaradt a köztudatból, hogy a helyi németek (akik a második világháború kezdetén körülbelül 20%-át tették ki Bánát lakosságának) szintén közénk tartoznak. Van úgy, hogy meghökkenünk, miután kiderül, hogy egy elv olyanokra is vonatkozik, akikre nem gondoltunk a megfogalmazáskor. Igaz, nem kevés bánáti német csatlakozott a náci megszállókhoz. A hírhedt Prinz Eugen zászlóalj a bánáti németek csapata volt. De a háború utáni években (nem először, és nem is utoljára) sokan lelkesen néztek a magasba – a tágra nyitott szem gesztusával, de tulajdonképpen csukott szemmel –, zászlókat és zászlók emlékét látták, és azt nem igazán, ami ott volt mellettünk. Például azt, hogy nem minden bánáti német egyforma, mint ahogyan minden szerb sem egyforma, minden magyar sem, minden zsidó sem, minden montenegrói sem. Igaz, az is tény, hogy Tito idejében nem kellett rendszert dönteni ahhoz, hogy a helyi németeket ismét emberként kezeljék. A lágerek, melyekben németeket tartottak, három-négy éven belül megszűntek, a normalitás irányában alakultak a jogszabályok is. Viszont ekkor a legtöbb bánáti német már eltávozott vagy távozóban volt.

Az is lehet, hogy etnikai előítéletektől mentes valóságlátás könnyebben alakul ki tejcsarnokban, mint az eszmefőzdékben. A tejcsarnokban, látva a német Katarina és a montenegrói Natalija helyzetét, a szintén tejcsarnoki szerb Branko és a tejcsarnokközeli magyar Gizella úgy döntöttek, hogy segítenek.

Visszatérve Brankóra, leírom, hogy harmincöt éves volt, amikor igazgató lett. Büszke lehetett, büszkén is mozoghatott. Feltehetően elvtársként vagy elvtársnőként szólított mindenkit, talán a lógoros Katarinát is. Értekezleteken reformokról beszélt, és dicsérte az éppen készülő ötéves tervet. Azt is érezhette, hogy az ezért kijáró megbecsülés nem igazán több, mint egy udvarias köszönés menet közben az utcán. Ennél többet akarhatott. Itt-ott tatarozni is próbálta a történelmet – már amennyire saját eszközei megengedik. Lehet, hogy valamivel többre tartotta a nőket, mint az általános emberi jogokat. Talán fontoskodni is akart, de itt nem diszkriminált, lógorosok előtt is fontoskodott. Hogy lefeküdt-e Katarinával, az nem állapítható meg az iratokból. Így az olvasóra bízom a döntést. Választhat. Viszont nehéz lenne cáfolni, hogy segíteni akart, kockázatokat is vállalva, és valószínűleg nem csak kocák és malacok esetében hozott származástól független döntéseket. Katarinában sem csak azt látta, hogy „egy német". Nem felejthetjük el, hogy Putz Irén vagyontárgyait is rejtegette (Gizella segítségével). Irén németként a szécsányi lágerben volt, nem dolgozott a tejcsarnokban, és az ügyész sem állította, hogy Brankónak viszonya lett volna vele. Csak segítette. Azt mondanám, hogy Branko nem volt rossz ember.

A bíróság más következtetésekre jutott. Három év szabadságvesztésre ítélte. Az ítéletben van egy összefoglaló, mely szerint Branko romlott volt, és ezt követte el:

> „kárt okozott a népi tejtermelésnek annak megszervezése idején, több asszonnyal folytatott erkölcstelen életet, különböző bűncselekményeket követett el, és ily módon világosan mutatta romlottságát. Cselekedetei, melyeket éppen az építés és megújulás idején követett el, különös társadalmi veszélyt képeznek, és ezért hosszabb időre kell őt izolálni. Ő tudta, hogy Đoković Natalija nem kaphat karakterisztikát [erkölcsi bizonyítványt] és nem térhet vissza Montenegróba, és mégis mindent megtett, hogy Wekel Katarinával együtt átjussanak a határon, pont akkor, amikor a külső ellenség azoktól a személyektől, akik szöknek az országunkból, hamis adatokat gyűjt azzal a céllal, hogy megtámadják országunkat."

Megállnék az „éppen az építés és megújulás idején" és „pont akkor" vészjósló (vagy vészt láttató) intéseknél. Nem mindegy, hogy milyen keretbe helyezünk egy képet. Mert más, ha csak azt mondjuk, hogy „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát", mint ha azt mondjuk, hogy „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát, miközben tombol a tűz". És aztán megjelenik a kísértés, hogy minél gyakrabban büszkélkedjünk ezzel a látványos poénnal – viszont nem elég gyakori a tűz. Itt kialakul egy pótmegoldás: „a tűzoltólány rúzsozza az ajkát, pont akkor, amikor várjuk a tüzet". Ugyanígy, ha nem is épp akkor történt tiltott határátlépés, amikor megtámadták országunkat, mondhatjuk, hogy éppen akkor, amikor „a külső ellenség hamis adatokat gyűjt azzal a céllal, hogy megtámadja országunkat". Éppen, amikor várjuk a megtámadást. Közben egy kicsit megakadok azon, hogy az ellenség hamis adatokat gyűjt, hogy támadhasson. Az ember azt mondaná, hogy hamis adatokat maga az ellenség is ki tudna találni; és az, aki hamis adatokat közöl, inkább becsapja, mint tájékoztatja az ellenséget. De hogy ilyen kérdések is felmerüljenek, lassítani kellene. A lendületet követve minden negatív jelző ugyanabba az irányba mutat. Egy igazi gonosz ellenségnek csak hamis adatok kellhetnek. Igaz, abban sem lehet az ember biztos, hogy az veszélyezteti-e jobban az országot, ha Natalija és Katarina pontosan elmondják a külső ellenségnek, hogy mi a helyzet

a módosi tejcsarnokban, és hogy mi történt a díványon, vagy ha Natalija hamis adatokkal szolgál Katarina díványélményeiről (és esetleg Katarina is közöl valamennyi fake dívány-newst).

És itt van, persze, ami ennél talán még súlyosabb. Branko pont akkor engedi meg Katarinának (aki a tejcsarnokban dolgozik), hogy a tejcsarnok konyhájában ebédeljen, amikor éppen megújulás és építés folyik (tényleg folyik már, nem csak várható).

Nagyon sokszor hallottam a „pont most, amikor" szófordulatot. A kommunizmus alatt is, utána is. Ez rendszerint hazafias és szakavatott aggodalmat jelzett és bizonyított. Egyszer egyetemista koromban (1961-ben lehetett) meghívtak egy pártértekezletre a Belgrádi Jogi Karon. Több nem-párttagot is meghívtak, jelezve, hogy itt most olyan létfontosságú kérdésről van szó, melyet nem lehet csak a pártra korlátozni. Engem azért hívtak, mert valamilyen egyetemista szervezetet (polgári jog vitaklubot, ha jól emlékszem) vezettem. Az amfiteátrumban ültünk. Mellettem jobbra egy szintén nem-párttag, a kari céllövő egyesület elnöke. Balra tőlem egy barátom, aki párttag volt. Ő sem tudta, hogy miért jöttünk össze. Elöl egyetemi, városi és köztársasági pártvezetők voltak, és az értekezletet megelőző szokásos csevegés és mosolyok helyett valamilyen baljós kifejezés volt az arcukon. Aztán megnyílt az értekezlet, és jöttek a szónokok. Előbb a városi (belgrádi) pártbizottság nevében szólalt fel egy hölgy, és ecsetelte, hogy ami történt, az pont most történt, most, amikor burjánzik a sok külső ellenség, az imperialisták, a revansiszták és a szociálimperialisták (az utóbbi megjelölés a Szovjetunióra utalt). Hogy mi is történt „pont most", az csak egy későbbi szónok szavaiból derült ki. Arról volt szó, hogy egy ismeretlen tettes krétával kiírta az egyik férfi WC-ben, hogy ÉLJEN PÉTER KIRÁLY! És ez pont most történt! (1961 tavaszán.) A köztársasági pártbizottság szónoka különböző belső ellenségeket azonosított, és ismertette tevékenységeiket, veszélyes voltukat. Szóval valaki pont most élteti Péter királyt a jogi kar férfivécéjében, amikor ezek a belső ellenségek áskálódnak. Ez nem lehet véletlen. Sokan szólaltak fel. Tizenegy órakor indult az értekezlet, kettőkor kért szót egy kollégám, azt hiszem, Kastratovićnak hívták. Azzal kezdte, hogy soha életében nem hallott még ennyi valóságot feltáró észrevételt, és hogy büszke, hogy itt lehet. De aztán azzal folytatta, hogy már két óra van, fél háromig van csak nyitva a menza, és azt javasolja az elvtársaknak és elvtársnőknek, hogy menjünk ebédelni, és utána folytassuk ezt a ritka fontos beszélgetést. Ezután Slobodan Milošević kért szót. Ő akkor egy évvel alattam járt és párttitkárhelyettes volt. Később más szerepet kapott a történelemben. Azzal kezdte, hogy Kastratović elvtárs jó kommunista, tudjuk, hogy szülei partizánként harcoltak és életüket vesztették. Elmondta, hogy „ezt sohasem felejthetjük el, és tudjuk azt is, hogy Kastratović elvtárs jó munkát végez az ifjúsági szervezetekben, de..."

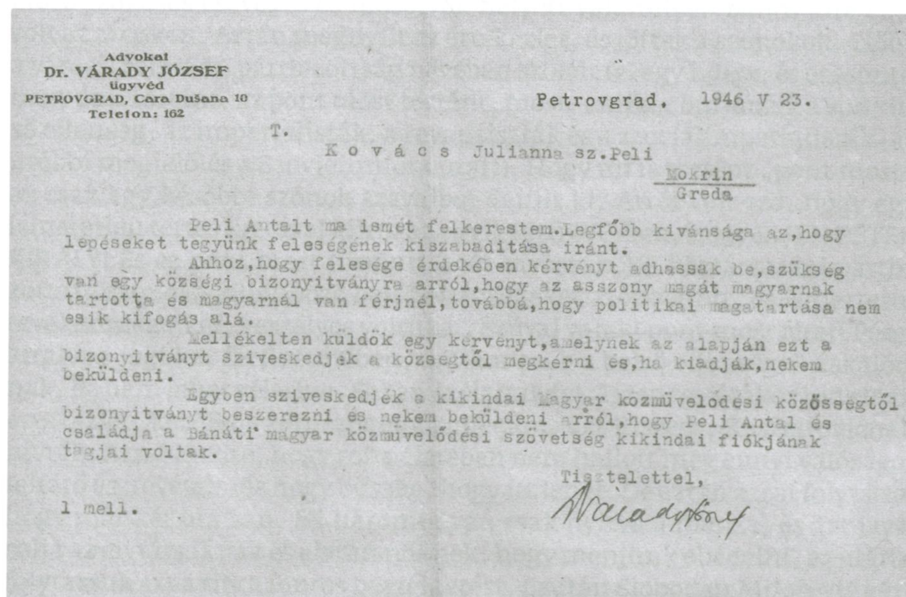
És itt most egy drámai szünet következett, Milošević felemelte a jobb kezét, fokozódott a figyelem, majd jöttek ezek a szavak: „Megfeledkezett az igmáni csatáról, melyben partizánjaink hóban, fagyban, farkasordító hidegben, betegen, többen kabát nélkül, meneteltek, meneteltek, és nem adták fel. És most, elvtársak és elvtársnők, mi egy ebédről sem mondunk le?" Milošević még azt is hozzátette, hogy demokratikus ország vagyunk, ő nem akar senkire sem véleményt erőszakolni, aki mégis ebédre akarna menni, szóljon szabadon. Nem szólt senki. Én sem. Folytatódott az értekezlet, talán délután 4-ig.

Utólag az jut még eszembe, hogy ha akkoriban Milošević helyett Branko lett volna a párttitkárhelyettes, talán mégis elmehettünk volna ebédelni a menzára. Így egy kicsit tatarozva lettek volna a dolgok.

GYILKOS VOLT PÉLI ANTAL?

Nem, nem volt gyilkos, ez ki is derült – de a nyomozás gyilkossági ügyben is folyt. Emellett, Antalt azzal vádolták, hogy „annak ellenére, hogy magyar, mint meggyőződéses fasiszta segédkezett 30 hazafi kivégzésénél". Paprikamalma pedig abban segített, hogy „növekedjen a német megszállók hadi teljesítőképessége".

Antal 1945. október 20-án került vizsgálati fogságba. Az apám többször felkeresi és a nővéreivel levelezik. 1946. április 23-án az apám Péli Etel trafikos nőnek ír levelet. A címe „Mokrin, Glavna ulica" (tehát Homokrév, Fő utca). Kéri, hogy jöjjön be az irodába, és hozza be Klenner Máriát is, aki magyarázni tudna dolgokat és esetleg tanúskodni is. Aztán 1946 májusában az apám ismét felkereste Antalt a fogházban, és ezután Kovács Juliannának, Antal másik nővérének írt levelet, szintén Homokrévre. Ebben a levélben elsősorban nem a vádakról és védelemről van szó, hanem arról, hogy Antal legfőbb kívánsága a felesége kiszabadítása.

Advokat
Dr. VÁRADY JÓZSEF
ügyvéd
PETROVGRAD, Cara Dušana 10
Telefon: 162

Petrovgrad, 1946 V 23.

T.
K o v á c s Julianna sz.Peli
Mokrin
Greda

Peli Antalt ma ismét felkerestem.Legfőbb kivánsága az,hogy lepéseket tegyünk feleségének kiszabaditása iránt.

Ahhoz,hogy felesége érdekében kérvényt adhassak be,szükség van egy községi bizonyitványra arról,hogy az asszony magát magyarnak tartotta és magyarnál van férjnél,továbbá,hogy politikai magatartása nem esik kifogás alá.

Mellékelten küldök egy kérvényt,amelynek az alapján ezt a bizonyitványt sziveskedjek a közsegtől megkérni és,ha kiadják,nekem beküldeni.

Egyben sziveskedjék a kikindai Magyar kozmüvelodési közösségtől bizonyitványt beszerezni és nekem beküldeni arról,hogy Peli Antal és családja a Bánáti magyar közmüvelődési szövetség kikindai fiókjának tagjai voltak.

Tisztelettel,
[signature]

1 mell.

Ismerve a vádakat, meglepő a levél hangvétele. Azt ugyan látom más levelekben, hogy az apámmal vádakról és esetleges tanúkról is beszélt. Itt máson van a hangsúly. Az is lehet, hogy Juliannát nem akarta mindenbe beavatni. De akkor is különös, hogy Antal azt üzeni a nővérének, hogy most élettársa kiszabadítása az, ami számára a legfontosabb. Pedig amikor az apám meglátogatta, Antal számára a halálbüntetés is látóhatáron belül volt. Úgy látta, hogy az ellene emelt vádak nem lehetnek komolyak, és nem ezekkel kell elsősorban foglalkozni? Péli Antal negyvenöt éves volt 1946-ban. Sok mindent látott már, tudhatta, hogy félni is sok mindentől lehet. Leveleit magabiztos betűkkel fogalmazza – ha nem is hibátlan helyesírással. Egy-egy közlést többször felvezetés előz meg, szóval tudta, hogy körülmények is vannak, nem csak célok. De mindenesetre nagyon fontos lehetett számára Katarina sorsa. – És persze itt volt az is, hogy Katarinával együtt két gyerekük is lágerben volt.

Egyébként kéri annak a bizonyítását is, hogy ő és családja a BMKSZ (Bánáti Magyar Művelődési Szövetség) tagjai voltak. A BMKSZ-szel kapcsolatban különböző megítélések és előítéletek keringtek a háború utáni években. Egy-két iratcsomóban azt is látom, hogy az ügyész a „hírhedt BMKSZ"-ről beszél. Ezúttal azonban egyértelmű előny volt a magyar BMKSZ-tagság, mert azt cáfolta, hogy Antal a német Kulturbund tagja lett volna.

Most megpróbálom közelebbről láttatni a vádakat. Péli Antalnak azt rótták fel, hogy megölte Aksentije Ubojić vendéglőst (egy helyen Ubaićként van írva, ami valamivel logikusabb, mert az Ubojić körülbelül Gyilkosfiként fordítható). Tanú is akadt – igaz, nem arra, hogy Péli Antal gyilkolt, hanem arra, hogy puskája van. A vallomáshoz hozzá lett téve, hogy „ezt mindenki tudja" (azt, hogy puskája van). Homokréven sokat tudtak egymásról az emberek. Jóval többet, mint mondjuk New Yorkban. (Igaz, a puskabirtoklás most már ott is szinte tudvalevő. Nem azért, mert tudják, hogy mije van egy Péli Antalnak vagy egy George Thomsonnak – hanem mert majdnem mindenkinek van már puskája vagy pisztolya.) Azt nem látom az iratokban, hogy minek alapján állították, hogy Antal gyilkolt is a puskával. Valami támpontja kellett, hogy legyen ennek a vádnak, de egy tanú sincsen megnevezve. Viszont akadtak tanúk, akiket Antal javasolt, és akik azt tudták, hogy valaki más ölte meg Ubojićot (vagy inkább Ubaićot). Ezen a ponton előnynek mutatkozott, hogy Antal homokrévi. New Yorkban mégsem tudnak mindent az emberek. Amint az apám kézzel írt feljegyzéséből látom, 1946. július 3-án (két héttel azután, hogy az apám felkereste Antalt a vizsgálati fogságban) Sava Janić, Toša Janić és Dušan Simić homokrévi földművesek azt vallották, hogy tulajdonképpen Martin Messling volt a gyilkos. Az utcán lőtte le a vendéglőst. Azt is tudták, hogy Martin Messlingnek viszonya volt Ubojić (vagy Ubaić) vendéglős Persa nevű nejével. Egy Kulanov nevű tanú hozzátette, hogy a gyilkosságba az áldozat felesége is „bele volt keverve". Ezt is tudták Homokréven. Egy másik tanú azt tudta, hogy a vendéglős öccse hamiskártyás volt, és felvetette, hogy talán ez is közrejátszott. Szóval

sok irányban alakultak információk, és közben Antalról csak az bizonyosodott be, hogy volt puskája. Ezt a végén az ügyész is figyelembe vette. Így Messling felé irányult a gyilkosság vádja, aki akkoriban „ismeretlen helyen tartózkodott".

Az ügyész 1946. október 16-án emelt vádat. Péli Antal ugyanaznap ismét vizsgálati fogságba került. Előtte egy hónapig szabadlábon volt. Két nappal Péli ismételt letartóztatása után Branko Đurićot is újra letartóztatták. Mindketten a becskereki börtönben voltak. Talán alkalmuk volt beszélgetni is a börtönudvarban. Ha igen, akkor szóba hozhatták a Katarinákat.

A gyilkosság a végén kimaradt a Péli Antal ellen beadott vádiratból. Nem maradt ki azonban az az állítás, hogy segédkezett harminc hazafi kivégzésénél. A vádirat szerint 1942. január 9-én, amikor a megszálló Homokrévbe hurcolt harminc hazafit, Péli Antal puskával a hátán őrizte az átjárót, melyen átvezették a hazafikat, hogy később kivégezzék őket. Mindezt Žarko Bajšanski tanúsította a titkosrendőrség előtt. Antal tagadta a vádat. Látom, hogy ezúttal a bíróság megpróbálta megállapítani a tényeket. Sokszor olvastam – és láttam is –, hogy ilyen-olyan időszakokban a bírák nem az igazságot, hanem a patriotizmus bizonyítékát igyekeztek szolgáltatni (vagy annak a bizonyítékát, amit éppen patriotizmusnak láttak). Ilyenkor egyes retorikai felvezetések és következtetések magas szintű párhuzamokat érdemelnek ki – de inkább Ionescóval vagy Beckettel, mint Iustinianusszal vagy Werbőczyvel. Viszont, ha azt mondom, hogy egy periódusban csak ez volt, akkor nem biztos, hogy ezzel a képlet és előítélet elleni harchoz, vagy épp egy másik képlethez csatlakozom. Nem csak egyfajta emberek voltak bírák, és a kísértések sem egészen ugyanúgy alakultak mindennap, minden helyzetben. A jogot mégsem helyettesítette mindig a lendület. Néha egy ügyön belül is keveredtek különböző felfogások, előítéletek, hitek és árnyalatok. Néhány aktában lakótársként tartózkodnak a jog és az abszurdum.

A bíróság figyelembe vette, hogy Bajšanski mellett volt még egy tanú, aki azt állította, hogy látta Antalt az utcán, puskával a vállán – ha nem is aznap, amikor a kivégzés történt, és nem is az esemény színhelyén. Žunac bíró szerint ez egy közvetett bizonyíték. Ebben van valami logika. Arra ugyan közvetetten sem bizonyíték, hogy segédkezett a hazafiak kivégzésénél, de abba az irányba mutat, hogy Antal a megszállók bizalmát igyekezett elnyerni. Az antifasiszták nem tetszelegnek az utcán puskával a vállukon a német megszállás alatt. Antal tagadta, hogy az utcán puskával járt volna. Más valakit látott a tanú? Mindenesetre az ügyész szerint bizonyítéknak számít, hogy egy tanú azt vallotta, hogy Antal egyszer puskával ment az utcán. A bíróság is arra az álláspontra jutott, hogy ezt figyelembe kell venni – de itt nem állt meg.

Közvetett bizonyítékokra a védelem is hivatkozott. Bajšanski ugyanis 1946. szeptember 10-én (még a szóbeli tárgyalás előtt) azt is nyilatkozta, hogy Péli Antal részt vett Čeda Tolmačev letartóztatásában. Két nappal később, szeptember 12-én, vallomást tett azonban maga Čeda Tolmačev is. Szerinte Antalnak nem volt szerepe az ő letartóztatásában, és cáfolta azt is, hogy ilyesmit mondott volna Bajšanskinak. A védelem szerint ez azt bizonyítja, hogy Bajšanski nem megbízható tanú – és Žunac bíró is arra a következtetésre jutott, hogy itt helye van kételyeknek. Aztán itt volt az is, hogy a végén Bajšanski nem jelent meg a szóbeli tárgyaláson, mert – az ítélet szerint – nem lehetett megtalálni.

Az iratokban nincsen nyoma, hogy ki lehetett Bajšanski, akit két-három héttel a tanúvallomása után nem lehetett megtalálni Homokréven. Egy kószáló ember volt? Vagy egy rendes polgár, akin nyomot hagytak a háború traumái? Vagy csak pletykáló, aki pletykált a háború előtt is, alatt is, utána is; és aztán, mivel a bíróság előtt nem akart szembesülni azzal, amit erre-arra mondogatott, elutazott, mondjuk, Csókára? Nem tudom. Mindenesetre az események hangereje kihat a szóbeszédek hangerejére is. Amikor riasztó embertelenségek részévé válnak a mindennapoknak, módosulnak a napi pletykák is. Ha valakiről valami rosszat akarunk terjeszteni (vagy rossz képet akarunk formálni), már nem elég azt mondani, hogy felpofozta a feleségét, vagy hogy ellopott a boltból egy zacskó kekszet, vagy hogy kihasználva a piaci tolongást, előre nyúlt és megtapogatta Krisztina seggét. Egy durvább világban keményebb állításokra van szükség, ha azt akarjuk, hogy figyelembe vegyék. Most már az is a lehetséges szóbeszédek közé sodródik, hogy valaki – akit a hírterjesztő nem tart rokonszenvesnek – ott volt és valamilyen módon segédkezett harminc hazafi kivégzésénél.

De aztán itt van az is, hogy ami 1942. január 9-én megtörtént, az valóban vérlázító embertelenség volt. A megszállók harminc embert kegyetlenül kivégeztek, és még itt sem álltak meg. A kivégzett áldozatokat felakasztották. Egy ilyen esemény olyanokat is megbélyegez, akik közelben voltak. Akkor is, ha nem volt puska a vállukon. Aki helyszínen van egy szélvész idején, ahhoz sok minden csapódik. Besorolások is. Végzetközelben nehéz végzetmentesnek maradni. Itt van az is, hogy miután valóban embertelen kegyetlenségek történtek (agyonlőni, utána felakasztani), a döntéshozókban gyakran az lüktet, hogy „nekem is tennem kellene valamit" – és ez fontosabbá válik az igazság megállapításánál.

Szóval kulcsfontosságú volt, hogy Péli Antal jelen volt-e. Ha ott volt, akkor ez markánsan befolyásolhatja a hozzá fűződő valóságot és igazságot (vagy álvalóságot és áligazságot). A jelenlét valóság- és igazságkötődéseire mások is felfigyeltek. *Edgar Allan Poe olvasása közben* című versében Koncz István költő (és ügyvéd) ezt írja:

„a végzetes óra: nem az igazságot, s nem is
a valót, csak a jelenlétet igazolja vissza”.

Péli Antal esetében a védelem megpróbálta megfordítani a dolgokat. A végzetes óra a bekövetkezés lendületével félresodorhatja ugyan a valóságot és az igazságkeresést, de ha Antal jelenléte nincsen igazolva, a lendület zsákutcában köt ki. Ha jelen lett volna a kivégzés színhelyén, akkor a suttogásokra alapozott „segédkező szerep” nem csak lehetségessé, hanem hihetővé válhatott volna. Különösen azután, hogy őt (vagy valakit, aki Antalra hasonlított) egy tanú egyszer puskával a vállán látta az utcán. De más a helyzet, ha nem a jelenlétet, hanem a távollétet sikerül igazolni. És ezt próbálta a védelem. Antal azt mondta az apámnak, hogy a kivégzések alatt nem a helyszínen volt, hanem otthon tartózkodott a malmában. Az apám kérte, hogy javasoljon minél több tanút, aki ezt igazolni tudná. Antal javasolt is, és több tanú ki is lett hallgatva. Az egyik szomszéd tanúvallomása szerint a kivégzések napján (1942. január 9-én) a malom egész nap működött, ami azt mutatja, hogy Pélinek is ott kellett lennie, mert csak ő ért a géphez. Voltak azonban ennél közvetlenebb közlések is. Hofgesang tanú azt vallotta, hogy a kritikus napon meglátogatta a vádlottat délután kettő vagy három óra tájt, és otthon találta. Ez is segített, de nem eléggé, mert a kivégzések délelőtt 9 és 10 között történtek. Milan Lisul tanú már teljes alibit adott. Azt vallotta, hogy január 9-én egész nap ott volt Péli Antallal a malomban, mert együtt dolgoztak. Aztán kérdés nélkül hozzátette még, hogy „a vádlott jó ember és nem szeretném, ha elítélnék”. Utána feltehetően odanézett Antalra, aki a vádlottak padján ült, valószínűleg sötétbarna zakóban. Kacsintásváltásra azonban nem került sor. Antal tudhatta, hogy a vádlottnak maga elé illik nézni. (Mégis, szerintem, az apám azt érezhette, hogy ezt a megjegyzést Lisul kihagyhatta volna, mert nem elfogulatlan tanúra utal.) Viktoria Mitru tanú elmondta, hogy ő a kritikus napon reggel 6-kor ment el a malomba, 9-10 óráig maradt, és ott látta Antalt is. Aztán délután is visszament, Antal akkor is ott volt, beszéltek a kivégzésekről is, és Antal azt mondta, hogy annak a helynek a közelébe sem akar menni. Klenner Mária azt vallotta, hogy ő délelőtt 11-kor ment el a malomba, és Antal ott volt. Rácz-Szabó Ferenc szerint ő aznap arra sétált, és az utcán látta Antalt a malom előtt.

Ezek a vallomások álltak a bíró előtt. Az elemzés azzal a megállapítással indul, hogy azok, akik azt vallották, hogy Péli otthon volt, nem egészen szavahihető tanúk, mert vagy alkalmazottak vagy rokonok vagy barátok. Viszont a bíró úgy látta, hogy kételyek mutatkoznak a vádlott ellen tett tanúvallomások kapcsán is. Néhány állítás túl közvetett volt, és voltak ellentmondások is, melyek megkérdőjelezték a hitelességet. Hozzátenném, hogy – ha Antal-közeliek is voltak a védelem tanúi – nem

látok ellentmondásokat azokban a vallomásokban, melyek közvetve vagy közvetlenül azt mutatják, hogy Péli Antal mégis a paprikamalomban volt, és nem a kivégzések színhelyén. Žunac bíró végül arra a következtetésre jutott, hogy „nem lett meggyőzve arról, hogy 1942. január 9-én Péli Antal fegyverrel őrizte volna azokat az átjárókat, melyeken keresztül kivégezni vittek 30 hazafit”. Szóval felmentették ez alól a vád alól, mert álhír, hogy jelen volt és segédkezett hazafiak kivégzésénél.

Ismét oda térek vissza, hogy sokféle hír keringett Homokréven. Célzatos hírek is. Ebből az is kitűnik, hogy a fake news jelensége nem mai találmány, és nem csak az orosz vagy amerikai hírszerzéshez köthető. Voltak ennek példái Homokréven és Becskereken is. Másutt is. A hírek mindig részét képezték az emberi vetélkedéseknek. És mindez valószínűleg folytatódik is, mert fenntartható problémáról van szó. Jogászként az jut még eszembe, hogy ha regisztráltatják erre-arra az illetékes ügynökségeket, vajon nem kellene-e a „hírszerző” mellett a „hírnemző” tevékenységet is bejegyezni.

Az igazság kedvéért leírom még azt is, hogy Homokréven mégis kevésbé durván alakultak a dolgok, mint a mai fake news világában. Több volt a véletlen, mint a szándék, és így árnyaltabb volt a felelősség is. Menet közben spontán alakultak társszerzői alkotások. Feltehető például, hogy Antal vélt cselekedetéről egy sörtársaságban nyilatkozott először valaki – mondjuk egy Stevan. Egy ilyen konverzáció alakulhatott:

STEVAN: Én nem láttam jól, de mondd, Pista, nem Antal volt az, aki ott állt puskával a vállán az átjáró bal oldalán?
PISTA: Nem tudom, nem voltam ott.
Aztán valaki azok közül, akik sörtársként ott ültek az asztalnál, és felfigyeltek a beszélgetésre, másnap egy másik asztalnál ezt közölte:
SÖRTÁRS: Képzeljétek el, Antal is ott volt tegnap puskával a hazafiak kivégzésénél.
ÚJ SÖRTÁRS: Igen, én is hallottam.

Na de mindezek ellenére kiderült, hogy Antal nem volt gyilkos, és nem is segédkezett hazafiak kivégzésénél. Maradt még az a vád, hogy Antal paprikamalma segített abban, hogy növekedjen a német megszállók hadi teljesítőképessége. A vádirat szerint a malom a megszállás alatt olyanoknak juttatott paprikát, akik gazdaságilag együttműködtek a megszállókkal (például Bata Karlónak). Emellett Antal egy új malmot is nyitott, és a vasútállomásra is szállított paprikát (ahonnan egyenesen Németországba vitték). Az ügyész megmagyarázta azt is, hogy hogyan hatott a paprikaeladás a megszállók hadi teljesítőképességére. A vádirat szerint, az őrölt paprikát fel lehetett használni orvosság készítésére, me-

lyet a fasiszta hadsereg használt, és ez „minden kételyt kizáróan növelte az ellenség hadi teljesítőképességét".

E vádpontnál még bővült is a tét. Nemcsak egy újabb népellenség leleplezése volt az asztalon, hanem egy paprikamalom is. Mert elkobzásra kerülhetett a malom, ha Antal valóban együttműködött a megszállókkal.

Antal azzal védekezett, hogy nem új malmot nyitott, mint ahogyan a vádirat állítja, csak áthelyezte a malmát a főutcára. Egy nagyon kis malomról volt szó, egy szobába is belefért. Ő mindig a lakosságnak termelt, de 1943-tól csak a megszállók által vezetett központ engedélyével lehetett szállítani. A központ valóban arra utasította, hogy a megszállókhoz közeli megrendelőknek szállítsa a paprikát. Ezt alátámasztotta Đura Domba tanúvallomása, aki elmondta, hogy Antal az ő húgának a lakásába (Đura Domba húgának a lakásába) költöztette a malmot, és egész nap ott dolgozott. Hozzátette, hogy akkoriban csak a megszálló hatóságok engedélyével lehetett szállítani. Tehát Antal nem maga válogatta, hogy kinek ad paprikát.

Az ügyész úgy látta, hogy Antal a Nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény 10. szakaszába ütköző cselekményt követett el. E szakaszban leírt cselekménynek eleme az is, hogy a tettes „növelte az ellenség vagy a megszálló gazdasági erejét és hadi teljesítőképességét". Izmosítani kellett a történteket (hogy ne lötyögjön rajtuk túlságosan a 10. szakasz zubbonya). Ezért nemcsak arra támaszkodott a vádirat, hogy Antal megszállóközeli személyeknek árult őrölt paprikát, hanem azt is állította (és magyarázta is) az ügyész, hogy Péli Antal paprikája növelte a náci hadsereg teljesítőképességét.

Az ügyész feladata volt az is, hogy szándékot mutasson, tudatos igyekvést, hogy a malom (mely Đura Domba húgának a lakásában működött) a megszállók kapacitásait növelje. Ehhez azt kellett volna valahogyan mutatni, hogy Antal egyébként is fasisztapárti. Az ügyész szerint ezt láttatja egy „karakteristika" (talán „erkölcsi bizonyítvány"-ként vagy „jellemrajz"-ként lehetne fordítani, de inkább maradnék apró magyarosítással a „karakterisztika" mellett). 1946. április 2-án állította ki a helyi Népfelszabadító Bizottság. Živa Janić és Stanko Malenčić írták alá (Živa Janić mint titkár).

A karakterisztikában elég kemény állítások vannak. Ezek szerint Antal tagja volt a Kulturbundnak, és mint a Kulturbund tagja, a megszállókkal együttműködve „egyike volt a népfelszabadító mozgalom legnagyobb ellenségeinek". Emellett, fegyvere is volt, és részt vett az elvtársaink elleni akciókban.

Mint más ügyekben is, azt látom, hogy a védelem a minősítésektől a részletek felé menekül. A karakterisztika aláírói tanúnak lettek beidézve, és az ügyvédi kérdések arra irányultak, hogy mit is tudnak pontosan Antalról.

A tanúkihallgatás a becskereki bíróság épületében volt. Belépéskor egy korábbi tekintélyt lehetett érezni. (Ez így van ma is.) Széles lépcsőzet vezet a magasföldszintig, aztán tágas boltívek alatt halad az ember, helyenként márványoszlopok mellett. A tárgyalóteremben fa pódium klasszikus faragással. Viszont, ha a bejárat előtt újságot vásárolt az ember, egy másféle világ sejlett. A „Péli Antal büntetőügy" 12 395. számú iratban van egy félretett *Magyar Szó* is, 1946. május 16-i dátummal. Azért kerülhetett az iratok közé, mert a 4. oldalon van egy cikk a paprikamalmokról. Viszont a 7. oldalon látok egy írást, melynek címe: „Kialakulóban az új, népi értelmiség". Ebből kimásolok két mondatot:

> „Ez a népi értelmiség azt hirdeti, hogy a népi kultúrát nem lehet fenntartani népkörökben vagy kaszinókban rendezett irodalmi felolvasásokkal. Tudja, hogy a kultúra ügye ott van a dolgozó, az izzadó munkások százezreinél, nem pedig cifra divatbemutatóktól pompázó és bridzsjelszavaktól hangos elitegyesületekben."

Ezt olvasva jobban értem, amit többször hallottam a háború utáni első években: hogy jogi felvezetésekből ajánlatos volt kihagyni latin szavakat vagy maximákat. Korábban ez azt mutatta – vagy igyekezett mutatni –, hogy hagyományos mélyenszántó gondolatok világában mozgunk, és idetartozik mondjuk az az állítás is, hogy Károly mégsem sikkasztott. Most (1946-ban) a latin szavak előkelősége azt a gyanút kelthette, hogy az ügyvéd kaszinókban és bridzspartikon lebzselők modoros gondolatait és igazságait igyekszik a népbíróság elé terjeszteni. Szóval a hangvétel sem volt mellékes. (Azóta sem.)

Egyébként részleteknél valamivel könnyebb visszafogottnak lenni, és a kérdezettek is kevésbé éreznek elvi eligazítást. Itt valamivel szabadabban mozognak a hívek is, a hitetlenek is. Mert nem mindegy, hogy egy Tito-beszéd után azt kérdezem valakitől, hogy tetszett-e, amit a marsall mondott, vagy azt tudakolom, hogy a városelnök, aki ott állt a pódiumon, levette-e a tavaszi kabátját, míg Tito beszélt. Meg aztán, ha a részleteket egymás mellé tesszük, egy árnyaltabb kép alakulhat. (Abból, hogy hol volt a városelnök tavaszi kabátja a Tito-beszéd alatt, talán kevésbé, de abból, hogy hol látták Antalt, és mit is tett pontosan, talán igen.)

Először Živa Janić titkárt kérdezte a védő, hogy mit is csinált pontosan Antal a megszállás éveiben. A válasz nagyon egyszerű volt. Janić azt vallotta, hogy személyesen semmit sem tud Antal viselkedéséről, mivel a megszállás alatt nem volt a helyszínen, Homokréven. Másutt volt, fogságban.

A másik aláíró (Malenčić) Homokréven volt a megszállás alatt, láthatta a dolgokat. Ő azt vallotta, hogy tudja, hogy Antalnak volt puskája, de

nem tudja, hogy tagja volt-e a Kulturbundnak, és azt sem tudja, hogy részt vett-e hazafiak elleni akciókban. (Ezeket a mondatokat az apám aláhúzta a tanúkihallgatás alatt készített, ceruzával írt feljegyzésében.) Malenčić kihangsúlyozta azonban, hogy Antal: „németek társaságában volt és német asszony a felesége". Tovább fokozva a német (értsd: fasiszta) kötődést, esetleg azt is mondhatta volna, hogy a német feleségét még el is akarja venni feleségül.

Malenčić hozzátette még, hogy tulajdonképpen nem ő, hanem Gavra Stepančev kellett volna, hogy aláírja a karakterisztikát. Ezután Stepančev is tanúskodott. Ő sem tudta, hogy Antal tagja volt-e a Kulturbundnak, és részt vett-e akciókban a megszállók oldalán. Nem tudta, hogy Antal tagja volt-e a Manschaftnak, de kijelentette, hogy „szoros kapcsolatokat tartott". (Azt már nem tudta, hogy pontosan milyen kapcsolatokat.) A végén, arra a kérdésre felelve, hogy ki is írta a karakterisztikát, Stepančev azzal válaszolt, hogy nem tudja. Egyébként valóban neki kellett volna aláírnia, de nem tette. Ezt a következőképpen magyarázta: „minden valószínűség szerint más dolgokkal voltam elfoglalva".

Azt mondanám, hogy a részletek felé fordulás kérdésessé tette a karakterisztikát, és sikeres volt a vádlott szempontjából – de nem siker lett a végeredmény. Az ítélet nem támaszkodik tanúvallomásokra, részletekre, de támaszkodik a karakterisztikára – azzal, hogy ezúttal bizonylatnak nevezi, és inkább magyarázza, mint idézi. A „bizonylatból" azt lett leszűrve, hogy Antal „a megszállás alatt szerepet játszott a svábok között, és élvezte bizalmukat". Tehát nyilvánvalóan az volt a szándéka, hogy erősítse a német hadsereg hadi képességét.

Azt, hogy számít, ha valaki „németek társaságában volt", vagy „németekkel barátkozott", vagy „élvezte a németek bizalmát", több ügyben látom. Az egyik iratban arról volt szó, hogy egy asszony cseh vagy német. Ezen múlott az is, hogy elkobozzák-e a vagyonát. A bíróság relevánsnak tartotta, hogy „németekkel barátkozott", és ebből arra a következtetésre jutott, hogy mégis német. Az a kérdés nem merült fel, hogy milyen emberek voltak azok a németek, akikkel barátkozott. Antal német feleségének (akit még nem vett el feleségül) német rokonai is lehettek, feltehető, hogy volt úgy, hogy együtt vacsoráztak. Lehet, hogy odáig is elmentek, hogy német stílusú szilvás gombócot ettek desszertként – és ezt Zwetschgendatschinak nevezték. Ez lett volna a „németek társasága"? Persze jó lenne tudni, hogy milyen emberek voltak Katarina rokonai. Valószínűleg más németekkel is találkozgatott Antal, de ezekről sem tudtam meg semmit az iratokból. Az a lényeg, hogy németekkel is tartott kapcsolatot. Persze az, hogy csak egyfajta német van, nem a felszabadulás után vált hivatalos hitté. Ezt a náci ideológia szülte. Utána az előjel változott, de a konkrét embereket tagadó általánosítás egy ideig nem. Emlékszem egy esetre, melyben az

apámnak egy kollégája volt ügyvéd, és ahol egy rossz karakterisztikát nem alátámasztani, hanem cáfolni igyekezett a németekkel való kapcsolat. Itt azért került előnyösebb helyzetbe egy szerb ember, mert veszekedett egy német szomszéddal. Ügyvédjelölt voltam, és a bíróságon mesélte nekem az esetet egy szünetben az apám kollégája. Nem a fasizmus kapcsán alakult ki a viszály a német szomszéddal. Arról volt szó, hogy a világháború idején heves vita bontakozott ki a szerb és német szomszéd között, mert az egyik szomszéd kutyáját megharapta a másik szomszéd kutyája. A harapás tettét elkövetett kutya gazdája pedig ahelyett, hogy bocsánatot kért volna, valamilyen korábbi sérelmeket emlegetve azt mondta, hogy „megérdemelte ez a szuka". Most utólag nem jut eszembe, hogy a szerb vagy a német szomszéd volt-e az, akinek a kutyája harapott, és ő ezt semmibe vette. De ez akkor nem játszott igazán szerepet. Az volt a lényeg, hogy valaki, aki nem német, hanem szerb vagy, mondjuk, magyar, a háború alatt egy némettel veszekedett, és ezzel hazafiságközelbe emelkedett.

Látom az iratokban azt is, hogy ha csak egyfajta embereket látunk egy népen belül, akkor akadály nélkül nyernek teret szinonimák is. A vádirat és az ítélet néha németeket, néha svábokat említ. Svábokat nem azért, mert figyelembe vette a svábok és szászok közötti különbséget, hanem azért, mert a sváb szót a német csúfolódó szinonimájaként használja. Aztán több mondatban nem a sváb, hanem a fasiszta a német szinonimája. Ha Kundera kezébe kerültek volna ezek az iratok, valószínűleg a szinonimagyártás elviselhetetlen könnyűségéről támadtak volna gondolatai.

A paprikamalomhoz kötődő vádak kapcsán azt mondanám, hogy itt ismét a lendületkövetés döntött. A vád elfogadása előtt ott volt még akadályként, hogy nem Antal, hanem a megszálló hatóságok határozták el, hogy kinek lehet őrölt paprikát szállítani. De ez nem állította meg a lendületet. Azt hozta fel az indoklás, hogy Antal nem kényszerből dolgozott, megtagadhatta volna, hogy egyáltalán őröl paprikát. Itt az a kérdés jut eszembe, hogy hagyott-e a háborúközeli történelemlátás valami színteret a hősi és árulói pálya között. Antal valóban abbahagyhatta volna a paprikaőrlést, de így nemigen tudott volna megélni. Közben volt egy élettársnője, akit próbált feleségül venni, és két kisgyereke is volt, akiket el kellett tartania. Igaz, vannak szakmák, melyekből valóban ki kell lépni embertelen hatalmak alatt. Fegyvergyárat nem szabad vezetni, ha fasisztáknak jut a termék. De pékséget vagy ruhamosodát vagy paprikamalmot? Vagy mondjuk, maradhat valaki telekkönyvi alkalmazott egy olyan időszakban, amikor zömmel a megszálló által elkobzott ingatlanok kerülnek bejegyzésre? Nem egyszerű kérdés, hogy aki egy hétköznapi szakmában továbbra is mindennapokat folytat, az tagad vagy igazol egy embertelen hatalmat. Vagy se ezt, se azt nem teszi? És ha valaki esetleg helytelenül döntött, az feltétlenül bűncselekményt követett el?

A döntés és az indoklás nem foglalkozott dilemmákkal, sokkal egyszerűbben látták a dolgokat. Az ítélet kulcsmondata így hangzott:

„Igaz, hogy az őrölt paprika forgalma 1943-ban ellenőrzés alá került, és csak engedély alapján lehetett őrölni és szállítani, de ez a körülmény nem hat ki a vádlott vétkességére, mert senki sem kényszerítette, hogy a német hadsereg javára és különböző fasiszta cégek utasításai szerint dolgozzon, tehát önszántából cselekedett azzal a céllal, hogy segítse a német megszállót és növelje hadi teljesítőképességét."

Ez a megfogalmazás a vádiratnál is egyszerűbb. A vádat fogalmazó ügyész nem „fasiszta cégeket" említ, hanem azt hozza fel, hogy Antal „üzleti kapcsolatban állt Karlo Bata malmával, melyet Mihajlo Kanjižar igazgatott, aki gazdaságilag együttműködött a megszállókkal". De hát sokkal egyszerűbb ellenséges kötődést bizonyítani, ha egyszerűen azt mondjuk, hogy „fasiszta cég" a megrendelő, mintha egy többrétegű üzleti kapcsolatot magyarázunk.

Vártam még egy-két részletező mondatot azzal az állítással kapcsolatban, hogy Antalnak tulajdonképpen az volt a szándéka, hogy a német hadsereget erősítse. Több eligazítást vártam abban a kérdésben is, hogy mik lettek a paprikaőrlésnek és az őrölt paprika továbbadásának a következményei. Hiába vártam. Egy drámaszövegbe talán a következő dialógust is be lehetett volna illeszteni a hadi teljesítőképesség növelése kapcsán:

ÜGYÉSZ: És még csak annyit kérdezek, hogy mi lett volna, ha nincsen bevetve a homokrévi paprika, melyet Đura Domba húgának lakásában Péli Antal azért őrölt, hogy erőt-egészséget biztosítson a náci hadseregnek?
BÍRÓ: Nos?
ÜGYÉSZ: Mivel kisebb lett volna a hadi teljesítőképességük, feltehető, hogy a nácik előbb veszítik el a világháborút, és a végén kevesebb lett volna az áldozat.
BÍRÓ: Bizony, bizony...

Visszatérve az iratokhoz, látom, hogy Péli Antalt három év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték – azzal, hogy ebbe be lett számítva a vizsgálati fogságban töltött idő (körülbelül egy év).

FELLEBBEZÉS, KEGYELMI KÉRVÉNY, KATARINÁK ÉS GIZELLA

Antalt 1946. október 31-én ítélték el, Brankót 1947. február 1-jén. Mindkét Katarina-párti vádlott három évet kapott. Ezután indultak további próbálkozások, jogorvoslatok.

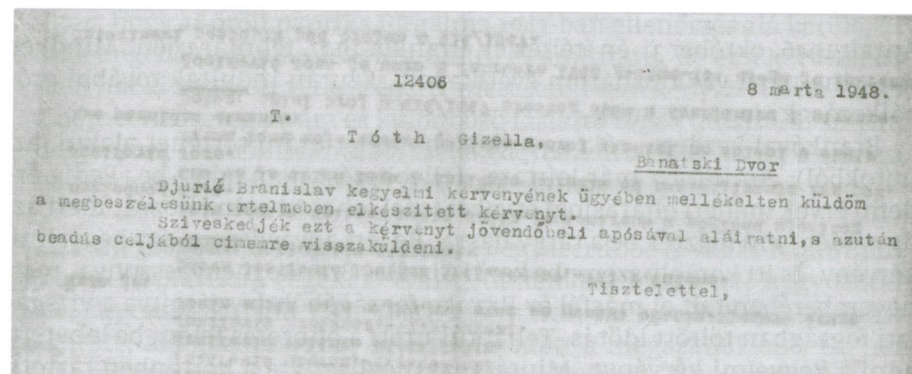
Brankóval kezdem, róla egy rövidebb ítélet utáni történet alakul (az iratokból). Amint azt már leírtam, fellebbezést nem adott be. Pedig érdemi érvek mellett eljárásjogi érveket is fel lehetett volna hozni, mert az ügyvédet nem idézték be a tárgyalásra. Be lett adva viszont egy kegyelmi kérvény, és itt komoly szerepbe kerül Gizella, Branko menyasszonya. 1947 novemberében telt el másfél év Branko fogságából, beszámítva a vizsgálati fogságban töltött időt is. Tehát túljutott a büntetés felén, be lehetett adni a kegyelmi kérvényt. Miután ezt megbeszélte a börtönben tartott vőlegényével, Gizella készült beadni a kérvényt, és az apámhoz fordult. Előttem áll a kérvény másolata, a keltezés 1947. november 28.

Fellebbezésben igen, de kegyelmi kérvényben nem lehetett már vitatni az ítéletet. Ezért Gizella beadványában az áll, hogy ha Branko el is követett tiltott cselekményeket, ezt nem azért tette, mert rossz ember, hanem csak mert nem tudott ellenállni minden kísértésnek. (Nem tudom, hogy Gizella itt Katarinára és Natalijára vagy más kísértésekre gondolhatott.) Le van írva még, hogy rendes fiatalemberről van szó, és az eddig letöltött büntetés már elegendő arra, hogy javítson rajta. Ott áll a kegyelmi kérvényben az is, hogy Gizella bízik benne, hogy házasságuk „minden szempontból derék házasság lesz".

Ez a beadvány nem járt sikerrel. Formai okokból utasították el. A körzeti bíróság szerint csak közeli hozzátartozó adhat be kegyelmi kérvényt. Gizella eljegyzett menyasszony volt, és a végzés szerint ezzel nem sorolódik a „közeli hozzátartozók" közé. Ezen lehet vitatkozni, de ezen a ponton nem vonhatok Beckett- vagy Ionesco-párhuzamokat. Találtam olyan háború utáni ügyeket is, melyekben a bíróság nem utasított el olyan kegyelmi kérvényeket, melyeket menyasszonyok vagy vőlegények nyújtottak be. De ez nem egyértelmű. Branko esetében a bíróság értelmezése egyike a racionális értelmezéseknek. Kevésbé logikus, hogy a féloldalas, érdembe nem bocsátkozó elutasító végzés 1948. február 2-án született, több mint két hónappal a kegyelmi kérvény beadása után, míg magát az ítéletet három nappal a szóbeli tárgyalás után hozták.

Ezután ismét Gizella lép, beszél az apámmal, és abban egyeznek meg, hogy a kérvényt Trifun Đurić kovini földműves, Branko apja adja be. Róla nem lehetett azt mondani, hogy nem közeli hozzátartozó. Ezután

az apám levelet ír Gizellának, kéri, hogy írassa alá leendő apósával az új kegyelmi kérvényt.

12406 8 marta 1948.

T.

T ó t h Gizella,

Banatski Dvor

Djurić Branislav kegyelmi kervenyének ügyében mellékelten küldöm a megbeszélésünk értelmeben elkészitett kérvenyt.

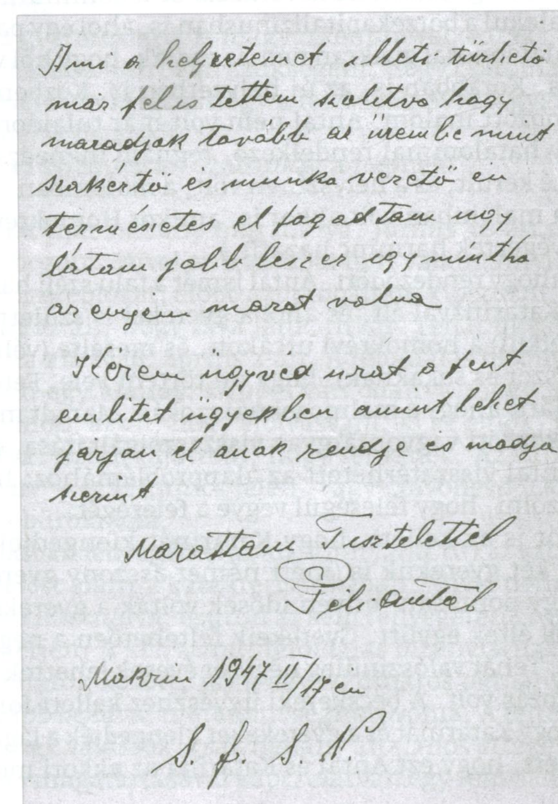
Sziveskedjék ezt a kérvenyt jövendőbeli apósával aláiratni,s azután beadás céljából cimemre visszaküldeni.

Tisztelettel,

Ez meg is történt, március 10-én be lett adva az új kérvény hasonló szövegezéssel. Itt is az a lényeg, hogy Branko nem rossz ember, és hogy az eddig letöltött büntetés elegendő arra, hogy eltérítse bármilyen bűncselekmények elkövetésétől. Ezúttal a kegyelmi kérvényhez csatolva van egy bizonylat is, mely igazolja, hogy Branko „a megszállás alatt aktívan támogatta a népfelszabadító mozgalmat". Ez a beadvány az utolsó papír az iratcsomóban. Azt tartom valószínűnek (bár biztos nem lehetek), hogy Brankónak nem kellett letöltenie a teljes három évet. Regényben mindenképpen azt írnám, hogy utána házasságot is kötött Gizellával. Még egyszer elolvasva az iratokban azokat a részeket, melyek Branko és Gizella kapcsolatát mutatják, úgy érzem, hogy egy dokumentumpróza-szövegbe is beírhatom, hogy összeházasodtak.

Visszatérve Péli Antal ügyére, azzal kezdem, hogy ő fellebbezett az ítélet ellen. A kegyelmi kérvénnyel ellentétben a fellebbezést rögtön az ítélet meghozatala után be lehet adni. Erre 1946. november 8-án került sor, nyolc nappal az ítélet meghozatala után. A beadványon ott áll az apám pecsétje. Ő akkor harmincnégy éves volt, körülbelül tíz évvel fiatalabb, mint Antal. Fellebbezésben vitatni is lehetett az ítéletet. Az érvek azzal indulnak, hogy Antal nem azért szállított őrölt paprikát, hogy így növelje a német hadsereg hadi teljesítőképességét, hanem hogy eltartsa a családját. A megszállás 1941 áprilisában indult, ő azonban egész 1943 őszéig nem a megszállóknak szállított, hanem a község és a környék lakosságának. Ugyanúgy, mint korábban, tizenhat éven át. Tehát amíg maga dönthetett, a polgároknak őrölt paprikát. 1943 őszétől már nem ő, hanem a megszállók által létrehozott központ döntött arról, hogy hová menjen az őrölt paprika. A beadvány szerint a minősítés (hogy a megszállók hadi teljesítőképességét fejlesztette) azért sem állhat meg, mert egy egészen kis üzemről volt szó. Legfeljebb hárman dolgoztak a malomban (Antalt is beszámítva), de nem ritkán csak ő maga dolgozott. Egy szobában volt a malom, két malomkővel dolgozott, vagy legfeljebb néggyel. Fel lett hozva az is, hogy a felszabadulás után – egészen addig, míg hamis vádak alapján le nem tartóztatták – Antal megbecsült személyként a Poljoprometben dolgozott.

A másodfokú ítélet nem maradt meg az iratok között, de egy levélből látom, hogy a fellebbezés sikerrel járt. A levelet Péli Antal írta, most már szabadlábon, 1947. február 17-én. (A három év büntetés csak 1948 őszén telt volna le.) Ebben először arra kéri az apámat, hogy próbálja visszaszerezni az elkobzott vagyontárgyaknak legalább egy részét. Mert nemcsak a malmot kobozták el (mely Đura Domba húgának a lakásába lett költöztetve), hanem azokat a szerszámokat és más vagyontárgyakat is, melyek nem a malomhoz tartoztak, hanem a saját lakásában maradtak. A levél harmadik oldalán Antal beszámol arról, hogy hogyan is alakult a helyzete, miután szabadlábra került:

Ami a helyzetemet illeti türhető
már fel is tettem szolitva hogy
maradjak tovább az üzembe mint
szakértő és munka vezető én
természetes el fogadtam ugy
látam jobb lesz ez egy mintha
az enyém marat volna

Kérem ügyvéd urat a fent
emlitet ügyekben amint lehet
járjan el anak rendje és modja
szerint

Maradtam Tisztelettel
Péli Antal

Makrin 1947 II/17 én

S. f. S. N.

Szóval, miután kijöhetett a börtönből, Péli Antal kapott egy felszólítást, hogy maradjon az üzemben (a paprikamalomban) mint szakértő és munkavezető. Azt hiszem, egy kicsit visszafogottan fogalmazott, amikor azt írta, hogy így „tűrhető" lett a helyzete. Ennél nagyobb megelégedést is érezhetett. Egy kialakult nyugodtságot érzek is abban a mondatban, melyben felszólítja az ügyvédet, hogy „járjon el annak rendje és módja szerint". De azért óvatos volt még, és valószínűleg ezért kanyarította a levél végére azt is, hogy „S. F. S. N." (vagyis Halál a fasizmusra, szabadság a népnek). Magánleveleket és ügyvédnek írt leveleket nem kellett ezzel a jelszóval zárni, korábbi leveleiben Antal ezt nem is tette, de most a kiszabadulás utáni első napokban biztosra akart menni. Odatette a záró jelszót szerbül (a magyarul írt szövegbe), mert ki tudja, talán másnak is kezébe kerül a levél. Szóval Antal nem maradt tulajdonos, de mégis kapott valamilyen menedzserféle szerepet a saját malmában. Azt írja, hogy „jobb lesz ez így, mintha az enyém marat volna". Nem tudom, hogy sejtette-e azt is, hogy olyan korszakok következnek, melyekben nem a tulajdonosok, hanem a menedzserek lesznek az igazi döntéshozók, és ők élvezhetik az igazgatás kellemes izgalmait. Ez következik be a kommunizmusban, és később ilyesmi alakul a börzekapitalizmusban is, ahol egy paprikamalom részvényesei/tulajdonosai gyakran nem is tudják, hogy hol van a malom. Péli Antal tudta. Korábban is, az új helyzetben is. Közben lehet, hogy bővült is az elkobzott malom. Antal nem volt már tulajdonos, nem lett valóban komoly hatalommal rendelkező, regnáló menedzser, de ismét az irányítók közé került, és a helyszínen volt, a malomban. (Mint ahogy, szerencséjére, a malomban volt akkor is, amikor Homokréven, de távol a malomtól, kivégeztek harminc hazafit.)

Szóval ez valahogy rendeződött. Antal ismét a falu széli házában lakott, ahol korábban Katarinával élt, és ahol a gyerekei is születtek. Gyakran sétált (puska nélkül) a homokrévi utcákon, és mesélte (vélhetően kissé rostálva, de sokszor és sokaknak), hogy mi történt vele. Feltehető, hogy feltűrt ingujjal járt, ahogy a malmosoknál szokás. Maradt még elintézendőként egyes elkobzott vagyontárgyak visszaszolgáltatása, és ami ennél is fontosabb, Antal visszatérhetett az alapproblémához: hogy hogyan lehetne kieszközölni, hogy feleségül vegye a feleségét.

Ehhez először is az kellett, hogy Katarinát kiengedjék a lágerből. A lágerben volt két gyerekük is (mert német asszony gyerekei voltak). Nem látom, hogy pontosan milyen idősek voltak a gyerekek. Antal és Katarina 1939-től éltek együtt. Gyerekeik feltehetően a negyvenes évek elején születtek. Tehát valószínűleg négy-öt évesek lehettek 1946-47-ben.

Több próbálkozás volt. A becskereki ügyészhez kellett fordulni, hogy engedélyezze, hogy Katarinát és a gyerekeket kiengedjék a lágerből. Ehhez bizonyítani kellett, hogy ezt Antal és Katarina az akkori mércék szerint

megérdemlik, mert megfelelő az erkölcsi-politikai rátermettségük. Az apám 1947. június 24-én ír Antalnak, a címzés békebeli: „T. Péli Antal, molnár". A levél közli a lehetséges lépéseket. Először a homokrévi népbizottsághoz kell fordulni, és kérni egy rátermettségi bizonylatot. Vázolva volt egy pótmegoldás is. Ha a népbizottság megtagadná a bizonylat kiadását vagy előnytelen bizonylatot adna ki, akkor a kérvényt helybeli tanúkkal kellene aláíratni, akik igazolnák Antal és Katarina megfelelő magatartását. A levélben hozzá van téve, hogy „ez persze kisebb értékű, mint a községi igazolás". A népbizottságtól Antal a következőket kérte:

„Kérem szíveskedjenek igazolni:

1) hogy magyar nemzetiségű vagyok
2) hogy 1939 óta élettársi kapcsolatban élek Mok Katarinával
3) hogy házasságon kívüli kapcsolatunkból két gyermek született
4) hogy Katarina született Mok, a feleségem, akivel nem esküdtem még meg, magyarnak tartotta magát amióta velem él, így a megszállás alatt is, és nem vétett semmit a népfelszabadító mozgalom ellen
5) hogy a gyermekeink is magyarként nevelkedtek.

A bizonylatra azért van szükségem, hogy csatolhassam a kérvényhez, melyben kérem, hogy a feleségemet és a gyermekeimet kiengedjék a lágerből.

Halál a fasizmusra – Szabadság a népnek!"

A bizonylat már néhány nap múlva, június 30-án megszületett, de nem sok jót hozott. Mivel az iratokból már valamennyire megismertem a homokrévi szereplőket, előbb azt próbáltam kibetűzni, hogy ki írta őket alá. Baloldalt az áll, hogy Živa Janić titkár. Tehát ugyanaz, aki a karakterisztikát írta alá 1946. április 2-án. A féloldalas bizonylat végén a jobb oldalon is van egy aláírás. Géppel van odaírva, hogy „elnök", de sokat kellett bajlódnom azzal, hogy elolvassam, ki az elnök, kinek a neve van kézzel odaírva. Aztán rájöttem, hogy senkinek. Az van odabiggyesztve, hogy „otsutan" – azaz „nincs jelen" vagy „távollevő". Kamaszkorban lehetett még a bürokrácia.

A bizonylatban lényegében az áll, amit Janić titkár valamivel több mint egy évvel ezelőtt aláírt a karakterisztikában. Mivel nem bírósági eljárásban lett volna használva, ezúttal az sem fenyegetett, hogy a védőügyvéd részleteket kérjen. A kék színű, féloldalas bizonylatnak az eredetije maradt meg az iratok között, rajta egy 20 dináros okmánybélyeg. Nyilván nem lett tovább beadva, mert nem segített volna. A feltett konkrét kérdésekre nincsenek válaszok, csak néhány általános értékelést tartalmaz az irat. Katarina magatartásával kapcsolatban egy retorikai kérdés a válasz:

„milyen magatartása lehet, ha nemzetisége szerint német és ha lágerben van?”. Antalról se jót mond a szöveg. Fel van hozva, hogy ellenséges magatartása volt a népfelszabadító mozgalommal szemben, ezért letartóztatták, németekkel barátkozott, rokonszenvezett velük, „egy szóval, Antalt állandóan németek társaságában látták”.

Maradt a B terv, sikerült is tanúkat toborozni, akik igazolták Antal állításait. Eszembe jut, hogy a tanúvallomások értékét talán azzal is alá lehetett volna támasztani, hogy ezúttal a jelen levő homokrévi nép, és nem a távollevő népbizottsági elnök megállapításai lettek lejegyezve.

1947. július 8-án fordult Antal a becskereki járási ügyészhez. A kérvényben ismét el lett mondva, hogy 1939 óta élt együtt Katarinával, hogy hivatalosan is el akarta venni, de a háború alatt nem sikerült beszerezni a szükséges iratokat. Igaz, hogy Katarina német, de magyarként viselkedett, amióta együtt élnek, a gyerekeket is magyarként nevelték. Katarina 1945. augusztus 20-a óta volt lágerben Rezsőházán. A kérvény ezzel zárul: „Mivel magyar vagyok, és mivel a vegyes házasságban élő németekre nem vonatkoznak a németek ellen hozott szabályok, kérem intézkedjenek, hogy a feleségemet kiengedjék a munkatelepülésről, hogy családi közösséget teremthessünk, mely elsősorban kiskorú gyermekeink számára fontos.”

Talán úgy lehetne a beadványt röviden összefoglalni, hogy Antal kéri, hogy engedjék ki Katarinát, mert ő nem tett semmi rosszat, és egy rendes ember akarja feleségül venni – aki nem német.

Ez a kérvény sem járt sikerrel. Látom, hogy kétszer is át lett utalva más hatósághoz, előbb a Temesi járáshoz, majd a kikindai Járási Népbizottsághoz. Az eredményről közvetlenül értesítették Antalt, ő pedig ezt egy levelezőlapon közölte 1947. november 6-án:

Dr. Váradi József. ügyvéd urnak
Zrenjanin
Ma adták tudtamra itten mokrinba
hogy a feleségem ügyében be adot
kérvényt elutasitották, „ne uvažavase”
ha esetleg tud valamit el.ben az ügyben
ugy kérem értesitsen vagy hagy mast
mihez kezdjek, – kérem mivel tartoz
am, kerdet be Édes apjánál ere a célra
hagytam 500,dn üdvözli Péli Antal
Mokrin 6. XI 947

Szóval elutasították a kérvényt, Antal kéri az apámat, hogy mondja meg, hogy most mihez kezdjen, és kérdezi, hogy tartozik-e még valamivel azon az 500 dináron felül, amit a nagyapámnál hagyott. Ezúttal a sorok végén már nem S. F. S. N. áll, hanem az, hogy „üdvözli”.

Az apám azt válaszolja, hogy „sajnos kevés kilátás van arra, hogy ez ellen a végzés ellen jogorvoslattal éljünk”. Hozzáteszi, hogy majd értesíti Antalt, ha „valamilyen enyhítő rendelkezések születnek”. Olyan hírek keringtek akkoriban, hogy könnyíteni fognak a németek sorsán. A végén ott áll még, hogy „Költségeimet a lefizetett összeggel kiegyenlítettnek tekintem”.

Szóval várni kellett. Katarina ekkor huszonnyolc éves volt, és huszonhat éves kora óta volt gyerekeivel együtt lágerben. Antal már a negyvenhatodik évében volt. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy sietni akart. És nem hagyta abba. Az apámnak többször írt, kérdezte, hogy el lehetne-e indulni erre vagy arra. Feltételezem, hogy a hatóságokat is többször felkereste.

Most visszatérek Antal levelére, melyet az iratcsomó elején találtam, és ezzel kezdtem az írást, mert jó kezdésnek tűnt. Amikor időrendi sorrendbe raktam a papírokat, az utolsó előtti helyre került. Ebben a levélben Antal kérdezi (sokadszor, és én is leírtam már egy párszor), hogy ki lehetne-e eszközölni, hogy feleségül vegye a feleségét. Írja, hogy az apám korábban jelezte, hogy talán könnyebb lesz a lógorosok sorsa, kérdezi, hogy alakult-e valami. Aztán közli, hogy valami már történt, nem Rezsőházán van már a felesége a lágerben, hanem Beodrán, és „többször pár napra haza is jöhet”.

1948 márciusában vagyunk. Ebben az időben felszámolták a lágereket. Katarina munkaszerződéssel került Beodrára, ez átmenet volt a teljes szabadság felé. Az apám 1948. március 17-én válaszol Antalnak, és nagyon fontos hírt közöl. Azt írja, hogy a becskereki anyakönyvi hivatal utasítást kapott, mely szerint most már „minden további nélkül házasságot lehet kötni a német lágerekből elbocsájtott személyek és más, akár német, akár más nemzetiségű személyek között”. Ez a hivatali utasítás el kellett, hogy érkezzen Homokrévre is. Tehát Péli Antal most már feleségül veheti a feleségét.

Még azt találgatom, hogy mi ihlette a változást. Biztos szerepet játszott, hogy távolodott a háború, és valamennyire kopni kezdtek a háború alatt csiszolt szemléletek. Aztán ebben az évben Tito szakít Sztálinnal, alakul az egyensúlyt kereső, el nem kötelezett politika, Nyugat-Európa is relevánssá válik, és ott már valamivel korábban inkább a nácizmus ellen, és nem egyszerűen a németek felé fordult a leszámolás.

Azt sem zárom ki, hogy a végén a történelemnek is elege lehetett már abból, hogy Antal (csakúgy, mint Branko) unos-untalan csökönyösen kopog, csönget, követelőzik, ravaszkodik – és ezért futni hagyta a Katarinákat.

HOGYAN TÁVOZZAK ANTAL ÉS BRANKO TÖRTÉNETEIBŐL?

Az iratcsomóban az apám 1948. március 17-én írt levele az utolsó papírdarab. Ezzel nagyon valószínűvé vált, hogy Antal feleségül veszi Katarinát, de többet vártam, mint valószínűséget. Ahogy olvastam (többször is) az iratokat, és miközben próbáltam megfogalmazni a dolgokat, egyre izgalmasabbá vált számomra a kérdés. Meg arra is nagyon vártam, hogy kiderüljön, hogy mi lett Branko Katarinájával, és elveszi-e Branko Gizellát. Nehéz abbahagyni a várakozást, még nehezebb lemondani a várakozásról. Szóval nem tudom, hogy hogyan léphetek ki ebből a két történetből – vagyis, hogy menjek, vagy maradjak.

Szerencsére vannak, akik ezt a problémát már megoldották. Miután két teljes felvonáson át hiába várakoztak Godot-ra (pedig már többször biztosnak tűnt, hogy eljön), Beckett drámájának főszereplői döntésig jutottak:

VLADIMIR: Megyünk?
ESTRAGON: Menjünk.
Nem mozdulnak
Függöny

KISLOPÁSOK ÚJ HÉTKÖZNAPOKBAN

A második világháború utáni első években

Emlékszem egy gimnáziumi társamra, aki többször mondta, hogy ő szociológus szeretne lenni. Ez feltűnt, mert ez a foglalkozás nem tartozott sem a kívánt, sem a valószerű szakmák közé. Valaki meg is kérdezte, hogy mit csinál egy szociológus? „Majd meglátjátok" – mondta az ismerősünk, azt sejtetve, hogy egy széles kisugárzású szakmát fog gyakorolni. Aztán biztosítási ügynök lett belőle. Voltak azonban szociológiát megcélzó észrevételei. Emlékszem például arra a meglátására, mely szerint a világháborúnak volt egy pozitív hozadéka is, mert idillé változtatta a háború előtti hétköznapokat. Ebben van valami igazság – akkor is, ha a háború előtti napok nem voltak mindig idillikusak, és nem is voltak mindig hétköznapok. Valamennyi hétköznap tulajdonképpen megmaradt a háború alatt is. Ezek inkább hétköznapforgácsok voltak, melyeket nem sodort el a háború fergetege, mert olyan környezetben lappangtak, ahol egy ideig valamilyen fedelek is maradtak még. Ilyen fennmaradó hétköznapforgácsok voltak az egymást lekurvázó zsigmondfalvi német szomszédasszonyok szóváltásai 1943-ban. De legtöbbször hiányzott a fedél, mely védhette volna e forgácsokat. A háború alatt leginkább csak a vágyaknak sikerült fedél alá húzódni, és ezek között ott volt egy mindennapok utáni vágy is.

Az iratokban látom, hogy a háború után különböző utakon tértek vissza a hétköznapok. Például úgy is, hogy már nemcsak a fosztogatás, de a gatyalopás is fel tudta hergelni az embereket. Itt van az is, hogy gatyaügyekben a jog is könnyebben tért vissza a mindennapok mezsgyéire, mint amikor mondjuk népellenes mosoly vagy népellenes plakátok ragasztása volt a vád. Ha népvagyon is érintett volt, kislopások pástján is fegyvert rántottak hétköznaptagadó meggyőződések, de nem mindig kerekedtek felül. Mindenesetre több ügyirat is mutatja, hogy a háború utáni első években, a kislopások világában ismét esélyt kaptak a mindennapok – és a jog is.

SENKI GATYÁJÁTÓL SENKI IGAZSÁGÁIG

Ezt a prózaszöveget egy kollégámmal kezdem, akit Robert Cicale-nek hívnak. Mindketten tagjai vagyunk az Amerikai Jogászegyletnek (American Bar Association) azzal, hogy ő teljes jogú tagja, én pedig csak társult tagja vagyok (associate member). Vannak más különbségek is. Cicale New Yorkban bíró, én pedig Pest és Újvidék között ingázva vagyok nyugdíjas. Ami még sajátos Cicale vonatkozásában, őt felfüggesztették (én maradtam aktív nyugdíjas).

Cicale-t lopáskísérlet miatt függesztették fel. Női alsóneműt igyekezett lopni. Erről az *American Bar Association Journal* 2019. szeptember 30-i számából értesültem (melyet e-mailen küldenek Cicale-nek is, nekem is). Az alsónemű tulajdonosnője a szomszédságban lakott, huszonhárom éves volt az esemény idején (ma, amikor erről írok, már huszonnégy), és gyakornoknő. Ő is jogot végzett. Amikor tetten érte a bírót, nemcsak sikoltozott, hanem mozgósított is. Felhívta a 911-es segélyszolgálatot. A bíró kiszökött a lakásból a szennyesben talált bugyikkal együtt, de nem jutott messzire. Már az utcán elkapták a rendőrök. Mindez 2018 márciusában történt. Több újság is figyelmet szentelt az eseménynek. Így most tudom azt is, hogy Cicale bevallotta a tettét. Az adott körülmények között ez jó stratégia lehetett, mert tagadásra nem volt esély. Egy bíró tudhatta, hogy sikertelen tagadás után súlyosabb büntetés következik, mint bűnbánó bevallás esetében. A körülményekből az is világossá vált, hogy nem vagyoni, hanem inkább érzelmi/érzéki mozgatói lehettek az idegen bugyi kézbevételének.

Míg írom ezt a szöveget, ítélet még nem született. Azt sem sikerült megállapítanom, hogy mi történt az alsóneművel. Erről nem írt sem az American Bar Association hírlapja, sem más újságok. Cicale nyilván nem tarthatta meg. A kérdés az, hogy a gyakornoknő az adott események után vissza kívánta-e szerezni a bugyikat. Lehet, hogy saját sorsukra maradtak.

Egy 1946-ban folytatott becskereki perben is önsorsú alsónemű került az igazságszolgáltatás figyelmének központjába. K. Erzsébet napszámosnő peréről van szó, az iratokat a 12 354. számú aktában találtam. Az amerikai üggyel vont párhuzam nem teljes, mert ezúttal férfigatyáról volt szó. Vannak más különbségek is.

Erzsébetet első fokon három hónap szabadságvesztésre ítélték. A döntést 1946. február 4-én hozta a becskereki járásbíróság. Ezután lép ügyvédként a perbe az apám is, és 1946. április 3-án fellebbezést fogalmaz meg. Ebben az a kulcsfontosságú állítás, hogy a gatya, melyet Erzsébet magához vett, tulajdonképpen *res nullius*, tehát „uratlan dolog" volt, amikor Erzsébet kezébe került. Kicsit leegyszerűsítve, úgy

is fogalmazhatnánk, hogy „senki gatyája" volt. (Cicale esetében más volt a helyzet.)

Az iratokat lapozva azt is látom, hogy akkoriban egy gatyaperben sokkal több esélye volt a klasszikus jogi érveléseknek, mint például vagyonelkobzási perekben, vagy olyan ügyekben, melyekben népellenes (vagy annak nevezett) cselekmény került a figyelem központjába. Csepcsányi István evangélikus lelkész esetében például, akit fél évvel korábban népellenes mosoly elkövetésével vádoltak, semmi esélye nem volt a római jognak. Viszont K. Erzsébet ügyében a római jog igazságai is az asztalra kerültek, az érvek és ellenérvek megfogalmazói láttatni igyekeztek, hogy nem felejtették el az első egyetemi évben tanult római jogot – és a fonetikus írásmódot követő szerb beadványban is két l-lel írták a *nulliust*. A gatyaügyek hagyományos logikáját nem tudta megingatni sem a fasizmus, sem a kommunizmus. Talán Trump sem tudja.

Csepcsányi lelkész egyébként a szomszédságunkban lakott, és mindössze két saroknyira a központtól. K. Erzsébet címe viszont Tvornička utca. Házszámot a bírósági idézések sem közölnek. Lehet, hogy nem is volt házszáma. Egyik levelében – melyben arra kéri Erzsébetet, hogy sürgősen keresse fel – apám a biztonság kedvéért odaírta zárójelben a címhez, hogy „kuća Mecger Andrije" (Mezger Andreas háza). Mivel akkoriban a németek vagyona elkobzásra került, valószínű, hogy ez már nem Andreas Mezger háza volt 1946-ban. De a neve továbbra is eligazításként szolgált a postásoknak. Feltehetően nemcsak Erzsébet, hanem mások is laktak a Mezger-házban.

A Tvornička utca nem a központ közelében van. Ha oda akarunk jutni, előbb a Baglyason kell áthaladnunk. Az elnevezés mögött szétkopott a logika, ma itt zömmel a szocializmus alatt épült többemeletes panelházak vannak. A városrésznek egyébként szerbül is ugyanaz a neve, csak Bagljašnak írják. Azt hiszem, ma már nemigen van szerb Becskereken, aki tudná, hogy ez mit jelent. Így most senki szavaként (*verbum nullius*) használatos a szerb nyelvben. Ha a Baglyastól a kórház felé, majd tovább a kórházon túl haladunk, tulajdonképpen megkerültük az U betűt formáló Begát. (Az U betűt nem úgy képzelem el, ahogy az olvasó most látja. Megszokott városlakói perspektívából nézve a kanyar oldalt van és nem lenn. Csak nem tudok lefektetett U betűt gépelni.) Mindenesetre a kerüléssel eljuthatunk a Berberski-telepig, és Muzslyáig is, anélkül, hogy hidat vagy csónakot használnánk. A Tvornička utca átvezet a Berberski-telepre.

Amíg K. Erzsébet a fellebbezés eredményét várta, a Berberski-telepre költözött B. János is, akit akkoriban dobott ki a felesége. A káromkodásokról szóló fejezetben írtam róluk. B. János visszajárt a feleségéhez, akitől elvált, mert ott maradt több ruhadarabja és valamennyi báránybőr is, amit sajátjának tartott. De a feleség nem adta oda, míg nem rendeződnek

közöttük más vagyoni kérdések. Őt is K. Erzsébetnek hívták, azzal, hogy nála a K. egy két szótagú vezetéknevet rejt, míg a gatyaperbe keveredett Erzsébetnél három szótagú a K-val induló családi név. B. János ruhadarabjait és báránybőrét nem lehetett gazdátlannak, azaz *res nullius*nak tekinteni. Igényeit János igen hangsúlyosan fenntartotta. Megnyilatkozása szerint: „még az Isten fasza ügyvédje sem veszi el tőlem a dolgokat". Viszont ő maga gazdátlan férjjé vált (*vir nullius*), és így került a Berberski-telepre C. Máriához.

Biztos vagyok benne, hogy K. János, C. Mária és a gatyaperben érintett K. Erzsébet többször is találkoztak az utcán. Mivel János zakója és bőrkabátja a volt feleségénél maradt, lehet, hogy takarót terített a vállára hidegebb napokon, és így mindenki észrevette. Emellett, olyan közel laktak egymáshoz, hogy szinte lehetetlen volt nem találkozni és szót váltani. Közösségbe is tartoztak, tudták, hogy kinek a biciklije van odatámasztva az utcán az egyik akácfához. Valószínűleg bogozgatták a háború utáni körülményeket a Berberski-telepen. Beszélgetés közben K. Erzsébet feltehetően értesült, hogy a másik K. Erzsébet miért dobta ki Jánost – és erre valószínűleg inkább János szemszögéből nyert rálátást. Az is feltehető, hogy szóba került még közöttük, hogy ki is lehetett és mit csinált Andreas Mezger, akinek a házában Erzsébet lakott. Az ismeretség talán úgy indulhatott, hogy Erzsébet felfigyelt, hogy János és Mária magyarul beszélnek az utcán – bár 1946-ban ez ott még nem volt igazi esemény. Ma más a helyzet.

Nemrég elmentem a Berberski-telepre egy ismerősömmel, és utána áthajtottunk két közeli falun is. Több osztálytársam jött ezekből a falvakból, az utcáik tulajdonképpen az én szélesebb becskereki környezetemhez tartoznak. Azt hiszem, ha valaki rám kérdezett volna, nem mertem volna bevallani, hogy sohasem jártam még ott. Szóval lelkiismereti kérdés is volt, hogy elmenjek még ebben az életben ezekbe a falvakba. Az első faluban a főutcán hajtottunk, de az ismerősöm – aki tájékozottabb volt – javasolta, hogy térjünk le néhány mellékutcába. Elhagyott házakat mutatott. Mondta, hogy nemigen akad már vevő, aki ide szeretne költözni, és több távozó egyszerűen elhagyja a családi házat. Az egyik magára hagyott földszintes ház előtt, az eresz alatt ott állt egy seprű. A távozó tulajdonos nem hagyta az udvaron feküdni, hogy nehogy elázzon. A drótkerítésen ott maradt a postaláda és rajta egy név. Az ablak mögött be volt húzva a függöny. Nem lehetett jól belátni, de mintha bútorok is lettek volna a szobában. Nem látszott még igazán a távozás, pedig – az ismerősöm szerint – a tulajdonos már néhány éve Németországban él. Senki sem jár a házba, de az sem jutott senkinek eszébe, hogy kaviccsal beverje az ablakot. A tetőn három verebet láttunk, és ezek sem viselkedtek másképp, mint azokon a tetőkön, melyek alatt még jelen vannak az emberek. Szóval lakók nélkül is otthont láttam. *Domus nullius*nak nevezhetném.

De most visszatérek K. Erzsébet napszámosnő perére. Az ítéletből tudom, hogy Karánsebesen született 1902-ben. Hozzátették, hogy az akkor éppen Románia. Onnan költözött Becskerekre. Katolikus vallású, jugoszláv állampolgársága van, büntetlen előéletű, vagyontalan, férjezetlen. Lopással vádolták. A bíróság szerint két férfiinget lopott, egy darab bőrt, egy darab szövetet, egy férfinadrágot és egy férfigatyát.

A gatya döntő fontosságú volt, e körül forgott minden. Ezt találta meg Erzsébetnél a rendőrség házkutatás alkalmával. Mivel más lopás nem lett igazán bizonyítva, a gatyára támaszkodott az ügyész és a bíróság is, azzal is érvelve, hogy ha ellopta a gatyát, akkor mégiscsak tolvaj, tehát lophatott mást is. Az apám ügyvédi érvelésének is a gatya volt a központjában. Szerinte Erzsébet nem lopott gatyát, és ha ez bebizonyosodik, akkor világos, hogy másért sem lehet elítélni, mert más irányban nincsenek bizonyítékok, a gatyalopás hamis vádja billentette téves irányba a mérleg nyelvét.

A vádirat és az ítélet szerint Erzsébet a szomszéd házból lopott különböző tárgyakat. Ő korábban dolgozott is a szomszédságban, és ezt a bíróság közvetett bizonyítéknak találta, mert „így pontosan tudhatta, hogy mi hol van". Erzsébet ellen szólt az is, hogy azt vallotta, hogy nem járt a szomszédságban, amikor nem volt senki otthon, viszont ezt cáfolta egy másik szomszéd, akit hiteles tanúnak tartott a bíróság, aki azt vallotta, hogy látta Erzsébetet, amint „a szomszéd udvarban sündörög a konyha és az istálló körül". A vádlott nem láthatta, hogy figyelik, mert Popov tanú a cséplőgép emelődarujából szemlélte a történéseket. Azt nem látta, hogy Erzsébet el is vett volna valamit – de mindez így is gyanús volt. Egy másik tanú azt látta, hogy Erzsébet ott volt a piacon „használt tárgyakkal". (Az ítéletből nem derül ki, hogy milyen tárgyakkal, de mindez egy olyan következtetés irányába mutatott, hogy Erzsébetet – Cicale-lel ellentétben – gazdasági érdekek vezérelték.)

Szóval voltak gyanús körülmények, de ezek nem vezettek egyértelmű következtetésig. Maradt kulcskérdésként a gatya. Az nem volt vitás, hogy a rendőrség talált Erzsébetnél egy férfigatyát, mely a szomszéd udvarból származott. A fellebbezés azonban megmagyarázta, hogy ez miért nem lopás. Azért, mert – ellentétben Cicale-lel, aki belopódzkodott a gyakornoknő lakásába – Erzsébet az udvar végén találta a gatyát a szalmakazal tövében. Itt volt közvetlen közelben egy bara is, melyben időről időre katonák fürödtek. (Korábban magyaráztam már, hogy a bara egy olyan szó, mely otthonosan érzi magát valamennyi bánáti nyelvben, és vizes területet jelez, mely terjedelmesebb és elegánsabb a pocsolyánál, de nem éri el egészen a tavacska követelményeit.) Szóval ebben a barában fürödtek katonák (egy évvel korábban német katonák, újabban népfelszabadító harcosok). Az újabb katonák kevésbé lehettek pedánsak, valaki ottfe-

lejtett egy gatyát. Ez ott maradt egy darabig, senki sem jött érte vissza. Az ítéletből – melyet 1946 februárjában hoztak – nem derül ki egyértelműen, hogy mikor vette birtokába Erzsébet a baraparti gatyát. A bíróság szerint a lopást „meg-nem-állapított napon" követték el. Mivel az esemény a fürdéshez is kötődik, valószínű, hogy valamivel korábban, feltehetően 1945 őszén történhetett.

Ha akkoriban arra jártam volna, és megláttam a gatyát, nem hiszem, hogy magamhoz vettem volna, de talán meg tudtam volna állapítani, hogy katonagatya-e. Tájékozott voltam. Igaz, még csak hatéves voltam 1945 őszén, de az utcánkban, az evangélikustól a pravoszláv templom felé menet néhány sarkot haladva, a túloldalon volt egy kaszárnya, és ennek az udvarában többször láttam kiakasztott katonagatyákat. Arra nem emlékszem, hogy lengette-e őket a szél. A színük zömmel világossárga volt, a gatyamadzag pedig fehér vagy barna. Egyes esetekben egyszerű spárga helyettesítette a gatyamadzagot. Elég hosszúnak láttam a kitett alsókat, feltehetően térdközelig nyúltak. Ha ilyen volt a Tvornička utcában talált alsónadrág is, akkor ez tovább erősíthetné, hogy nem a szomszéd gatyája, hanem katonagatya volt. De erről nem tudok nyilatkozni.

Jogi szempontból fontos volt az is, hogy csak nemrég ottfelejtett vagy már hosszabb ideje elhagyott gatyát talált Erzsébet. A fellebbezés szerint hosszabb ideig állt ott, és ezt az is mutatja, hogy koszos volt, giliszták meg kukacok voltak benne. Az ügyvédi érvelés külön hangsúlyozza még, hogy Erzsébet tiszta lelkiismerettel tette, amit tett. A szénakazal mellett talált gatyát kiporolta. Lehet, hogy a történtek ihletésében dúdolt is közben valamit. (Húsz évvel később Tandori Dezső egy egész verseskötetet írt *Egy talált tárgy megtisztítása* címen.) Erzsébet, miután megtisztította a gatyát, felakasztotta egy drótra a saját udvarában, hogy friss levegőben lengjen. Márpedig, a fellebbezés szavai szerint, egy tolvaj ilyet nem tesz. Azért sem, mert ezt a másik udvarból az is láthatta, akitől állítólag ellopták a gatyát, és láthatták más szomszédok is. De Erzsébet nem érezte, hogy valamit rejtegetnie kellene. (Igaz, lehet, hogy voltak olyan szomszédasszonyok is, akik a kiakasztott férfigatyában nem Erzsébet tiszta lelkiismeretének bizonyítékát látták, hanem inkább azt, hogy kérkedik a férjezetlen szomszédasszony. Viszont ez a gyanú sem a lopás irányába mutatott.)

A tiszta lelkiismeret kérdésében nemrég olvastam egy nyomatékos nyilatkozatot. 2019. november 1-jén a *Politika* napilap közli, hogy akadékoskodó újságírói kérdésekre válaszolva Vučić szerb köztársasági elnök ezt mondta: „Fogalmuk sincs, hogy nekem mennyire tiszta a lelkiismeretem!" K. Erzsébetet nem faggatták újságírók. Akkor sem, amikor az elsőfokú ítélet kihirdetése után elhagyta a becskereki bíróságot, és vélhetően később sem. Így szavak helyett ő inkább gesztusokkal (gatyakiakasztással) szemléltette tiszta lelkiismeretét.

A fellebbezés tanúkat is javasolt. Ezek közül az egyik Tóth István, Erzsébet unokaöccse, aki szintén a Tvornička utcában lakik, és akinek Erzsébet odaajándékozta a *res nullius* gatyát. Egy további tanú Szabó Terézia (ő is a Tvornička utcából), „aki a kritikus napon látogatóba jött hozzám, és látta a dolgot". A fellebbezés itt arra utal, hogy Szabó Terézia aznap jött látogatóba, amikor Erzsébet elhozta a gatyát a szalmakazal mellől, és láthatta, hogy koszos, hogy giliszták és kukacok vannak benne, tehát látta, hogy elhagyott gatyáról van szó.

Erzsébet azt kéri, hogy másodfokon a bíróság mentse fel minden vád alól. Az ügyvédi érvek szerint az ingek, bőrdarab, szövetdarab és férfinadrág esetében az ítélet nemcsak, hogy nem bizonyítja, hanem még valószínűvé sem teszi, hogy Erzsébet lopott. (Pedig a bizonyítás terhe az ügyészen volt.) Senki sem látta, hogy Erzsébet elvitte volna ezeket, és senki sem talált Erzsébetnél ilyen ruhatárgyakat. Miután világossá vált, hogy a valóban elhozott gatya tulajdonképpen *res nullius* volt, eltűnt a gyanú árnyéka is.

Hozzáteszem, hogy Gaius, a római jog egyik legismertebb tudora, a *Digestá*ban leszögezi, hogy *Res nullius primo occupanti*. (Vagyis, az uratlan dolog azé, aki elsőként elfoglalja.) Tehát Gaius véleménye szerint is Erzsébeté a gatya. Ő vette elsőként magához az elhagyott uratlan dolgot. Ennek tudatában, én is hajlandó vagyok neki igazat adni. És azért is, mert életszerűnek tűnik a részletek leírása.

Erzsébet többször is elolvashatta a fellebbezést. Utána valószínűleg gondosabban öltözött, mielőtt kilépett volna a Tvornička utcába, lassabban és biztosabban tette a csatot a hajába, és valamivel rövidebb lépésekkel járt a ház előtt. Gondolom (remélem), hogy a másodfokú ítélet után még több önbizalommal mozgott – de ebben nem lehetek biztos, mert az iratok között nem maradt meg a másodfokú ítélet. Azt sem tudom, hogy meghallgatták-e Tóth Istvánt és Szabó Teréziát.

Erzsébet 1902-ben született, nincsen már közöttünk. Nem tudom, megőrizte-e az ítéletet, vagy kidobta, amikor már kezdett feledésbe merülni az eset. Az is lehet, hogy az utódai dobták ki (vagy azok, akik a helyére költöztek a lakásba). Talán egy hulladéktartályba került a bara partján, nem messze a szénakazaltól. Kukába került az ítélet közlendője is, miután nincs már senki, akit meg tudnék kérdezni, hogy mi lett közölve. A köztudatból eltűnt az igazság. Megmaradhatott még egy darabig, minden érdeklődéstől izolálva, a törvényszéki levéltárban. Ha valamilyen érintett utánanéz, használhatta volna. Vagy úgy, hogy dicsekszik vele, vagy úgy, hogy elhallgatja mások előtt. De nem hiszem, hogy valamilyen rokon vagy szomszéd megkereste volna a levéltárban. Az sem valószínű, hogy az érintetteken kívül lett volna valaki, aki utánanézett. A jogtörténészeket nem ilyen ügyek érdekelték, és a felhasználható precedenseket

kutató jogászok figyelme sem gatyaügyek felé fordul. Én még próbálkoztam, de úgy látszik, most már a levéltárban sincsen meg az ítélet. Szóval nem tudni, hogy mi lett Erzsébettel.

Egy ideje már csak az Úristen tudja, hogy hogyan szól a másodfokú ítélet, és ő ezt figyelembe is vehette Erzsébet másvilági besorolásakor. (Bár szerintem akkor sem kellett volna pokolba küldeni, ha az állna az ítéletben, hogy mégsem *res nullius* volt a gatya.)

Itt a Földön még összetettebb a helyzet. Gaius pontosan és szakszerűen fogalmazta meg a dolgokat, de a valóságnak csak egyik szakaszát foglalta szabályrendszerbe. A szalmakazal tövében hagyott gatya egy idő múlva megszűnik valaki gatyája lenni (és senki gatyája lesz). Ekkor – amint ezt Gaius is megerősíti – a megtaláló (azaz az első birtokbavevő) gatyájává válik. De következhet az életben egy másik, radikálisabb valóságszakasz is – ha nem akad senki, aki idejében megtalálná. Ilyenkor nemcsak az alsónadrág kötődése szűnik meg (mely alapján valakinek a gatyája volt), és nem senki gatyája lesz, hanem egyszerűen megszűnik gatya lenni. Ide vezethet az idő múlása, valamint a kukacok és giliszták térnyerése. Egy darabig gatyát helyettesítve fennmarad még ugyan a környezetben a gatyaemlék, de egy idő után már ez is eltűnik. Ilyesmi történhet az ítélettel is. Robert Cicale esetében némi várakozással még hozzá tudnék jutni a bírósági döntéshez, de K. Erzsébet esetében a várakozás csak tovább erősítené a nemlétet.

De mi lesz az igazsággal? És hogyan fejezzem be ezt a történetet? Erzsébet a gatya birtokbavétele után rövidesen, a másodfokú ítélettel együtt, az igazságot is átvehette. De most már nincsen sem gatya, sem igazság. Megközelíthetetlen már az ítélet, nem lehetünk biztosak, hogy kinek volt igaza. Utólag uratlan igazság, azaz *iustitia nullius* alakult – ebből pedig egy befejezés nélküli történet. De hát ilyesmi is része a valóságnak.

HÁBORÚS NYERÉSZKEDÉS – KŐMŰVESMUNKÁVAL

Matyi gimnáziumi osztálytársam volt. Barátok voltunk. Sokat találkoztunk Belgrádban is az egyetemi években. Ő állatorvosira járt, de péntekenként magyar diáktalálkozó volt egy vendéglőben, és rendszeresen ott voltunk. Aztán ő Törökbecsére került, és állatorvosként dolgozott, azt hiszem, egy szövetkezetben, én pedig Újvidéken lettem tanársegéd. Egyszer felhívott otthon. A munkahelyéről telefonált. A beszélgetés így indult:

MATYI: Jel' to stan druga Varadija? *(Ez Várady néptárs lakása?)*
ÉN *(miután felismertem a hangját)*: Lófaszt.
MATYI: Ja, te vagy?!

Ez a hatvanas évek végén lehetett. Ekkor már természetessé kezdtek válni a magántelefonok. Húsz-huszonöt évvel korábban (amikor megindult a per, melyről írni akarok) még nem léteztek. Nekünk a családban valamelyest már akkor is volt hozzáférésünk, mert az ügyvédi irodánk vehetett egy telefont (és ezt használhattuk, bár állami tulajdonban maradt). Magánbeszélgetések is lehetségessé váltak telefonon, de a negyvenes évek második felében még nemigen volt kit felhívni, mert az ismerőseinknek nem volt telefonja. Az apám néha felhívta Bubus nagynénémet Hollandiában, de ez is csak az ötvenes évek elején lett lehetséges. Nehezen alakult kommunikáció a határon túli családtagokkal. Igaz, egy áttörésre már 1946. február 1-jén sor került. Nagyapám aznap bejegyzi a naplójába, hogy *„ma Tildy Zoltán lett a köztársasági elnök"*, hogy több nap dermesztő hideg után *„ma hirtelenében egészen tavaszi napsütés"* alakult, és hogy Bubus lányától levelezőlap érkezett – *„mégpedig ezúttal magyar nyelven"*. (Korábban nem lehetett Hollandiából magyar nyelvű levelezőlapot küldeni, mert nem álltak rendelkezésre megfelelő nyelvtudással rendelkező cenzorok.) Amikor később már telefonálni is lehetett Bubus nagynénémnek, erre este került sor, munkaidő után, és a család összegyűlt az irodában a hívás alatt. Egy házban volt a lakásunk és az iroda. A telefon abban az irodahelyiségben volt, amelybe a nappali szobánkból nyílt ajtó. Arra nem emlékszem, hogy valamikor csörgött volna a telefon, míg a lakásban velünk volt az apám is. Esemény volt a telefonálás.

A Matyi hívása magán hordozta az újonnan alakult hivatalos környezet bélyegét. Egy irodában, több irodatárs jelenlétében, illő volt azzal a kérdéssel felvezetni egy hívást, hogy „Ez X néptárs lakása?" (A drug szót elvtársnak is fordították, de a néptárs hangzott akkoriban valamivel kevésbé idegennek. Matyi is így gondolhatta.) Viszont szerbül szólalt meg,

mert ez így irodaibb volt. A telefon feltételezhetően nem Matyi íróasztalán volt. Más asztalán lehetett, vagy talán egy külön közös irodai kisasztalon. Ez is befolyásolhatta a felvezető szavakat. Meg aztán, ha nem is volt már valóban nagy esemény, nem tartozott még igazán a mindennapokhoz a telefonálás. (Ma más a helyzet. Most azt is mondhatnánk, hogy nemcsak a mindennapokhoz, de minden órához vagy minden perchez tartozik.)

Szóval két osztálytárs közötti telefonbeszélgetésben jelen volt az új társadalom. Legalábbis addig, míg kissé gorombán nem jeleztem, hogy ez a mi kettőnk beszélgetése – és ezek mi vagyunk. Nekem könnyebb volt jelzést adni, mert egyedül voltam a saját lakásomban. (Utána Matyi barátom is kilépett már az irodai nyelvből, és néhány percig figyelmen kívül hagyta az új társadalmat is.)

Most egy 1946-os iratcsomóval folytatom (12 359. számú akta), melyben nagyon is jelen van az akkor még nagyon új társadalom. De nem csak ez van a kartonborítóban. Ott áll egy zöld borítólap is, mely négyoldalas, és az egyik külső oldalra rá van írva, hogy „Polinger Ferenc ratna dobit" (azaz „Polinger Ferenc hadi nyereség"). A másik külső oldalon az áll, hogy az ügyvédi költségek 1946. február 22-én lettek kifizetve. Ez a 12 359-es akta világa. De a borítólap belső oldalai egy sokkal korábbi peres világhoz tartoznak. Egy ideig valós fegyverként használták őket egy valamikori jogi csatában, majd évtizedek után szerepet váltottak, és iratborítóvá lettek. Egy új világban alakuló, új lendületeket követő történetnek az iratborítója. Úgy érzem, hogy most már nem lehet sem kirakni, sem kihagyni ezt a négyoldalas zöld papírt, mert majdnem egy háromnegyed évszázadot töltött az 1946-os kartonborítóban a többi papírokkal együtt, más szállása nincsen. Jogászként úgy érzem, hogy lakójogot szerzett.

Hogy a később iratborítóvá vált ügy maga mikor indult, azt nem látom. A bal oldali belső oldalon ott áll, hogy Dér Zsuzsanna és fia, Dér Adám követeléseiről van szó. A jobb oldalon különböző tételek vannak felsorolva, melyeket Zsuzsanna vagy a fia jegyezhetett le. Azt hiszem, hogy ez egy első világháború előtti irat, fogadni is mernék, de magyarázni kevésbé tudom. Sok nagyon régi iratot láttam már, talán az írásmódban és nyelvi tökéletlenségekben van valami sajátos, amit észre tudok venni, de nem tudok elemezni. (Egy nyelvész talán tudná.) Valamennyire segít, hogy magyar helyesírással vannak leírva a szerb nevek, ami szintén egy trianoni békeszerződés előtti világra utal. De nem csak emiatt érzem, hogy nagyon régi betűket olvasok.

A felsorolt követelések Tosits Milánra és az apjára vonatkoznak (akinek a keresztnevét nem tudom elolvasni). Vannak más szavak is, melyek számomra olvashatatlanok. De látom, hogy a vita tárgyát képezte „egy Kukoricza Katárka", „Két fehér festet ajtó", „Mék egy új festet kocsi". Aradáciak voltak a peres felek. A szóban forgó pénzösszegek, azaz „kölcsé-

kek" olvashatóak. Ha az összegeket mutató kockasor felett egy k betű van (márpedig arra hasonlít), akkor ez korona lehet, és ezzel bizonyítékom is lenne, hogy nagyon régi iratról van szó.

Szóval egy első világháború előtti valóságot érzékelek az iratban, mely lakótárs lett, és úgy érzem, udvariatlan lenne, ha úgy tennék, hogy nem vettem észre, és csak elmennék mellette, míg belépek a 12 359-es akta lakószobájába. Ezért most megkérem az olvasót is, hogy nézze meg a szöveget, mely a belső jobb oldalon áll:

[illegible] Tosits [illegible] és fiától Tosits Milántól [illegible]	K	f
Aradáczi lakosok		
Tosits Milánnak első házasságakor [illegible] költsége [illegible]	280	
Második házasságakor [illegible] költsége [illegible]	184	
egy új festet kocsi [illegible]	144	
egy [illegible] Tosits [illegible] fia Milánnak	170	60
egy Kukoricza Katárka	124	70
egy [illegible]	80	
Két fehér festet ajtó	12	
Mék egy új festet kocsi	140	
Mint [illegible] fia [illegible] Aradáczi lakos [illegible] Tosits [illegible] és fiai Milán ért	440	
egy fehér szűrt Tosits Milán [illegible] fizetem	9	
egy új [illegible]	32	
Két új pár ökör járom	9	
Négy száz első [illegible]	8	50
egy nagy [illegible]	28	

A borítólappá vált papír Polinger Ferenc periratait takarja, és ezekben – amint ezt már leírtam – hangsúlyosan jelen van egy induló új világ. Azért is, mert nem gatyaperről van szó (mely még teret biztosított volna hagyományos érveknek és a római jognak). Polinger Ferencet 1946 januárjában háborús nyerészkedéssel vádolták – és rögtön büntetést is szabtak.

A minősítés súlyos és baljóslatú, de tekintettel a vitatott összegekre, némi mérlegelés után ezt az ügyet is a kislopások közé soroltam.

Mai perspektívából nézve nem könnyű bíróság elé állítani és elítélni háborús nyerészkedőket. Az iraki háború kapcsán voltak próbálkozások. Az egyik legnagyobb nyerészkedő, a Haliburton vállalat, 2003 és 2006 között 17,2 milliárd dollárt keresett a háborún. Aztán 2007-ben már nemcsak disszidens értelmiségiek, hanem az amerikai jogalkotók is próbálkoztak. 2007-ben született egy törvénytervezet a háborús nyerészkedés megakadályozásáról (War Profiteering Prevention Act). De máig sem lett belőle törvény. Fel is adták a próbálkozást. A szíriai háború is hozott nyerészkedést is, jogi próbálkozásokat is. Néhány éve követem már a sajtóban a Lafarge nagyvállalat ügyét. Ők Észak-Szíriában tevékenykedtek, és ezt folytatják is. Mivel ott néhány havonta váltakoznak egymást terroristának bélyegző szíriai és nem szíriai erők, a Lafarge úgy igyekezett háború alatt is nyereséges cementgyárat fenntartani, hogy fizetett ilyen-olyan erőknek. Azoknak is, akiket Franciaország segít, mert a jó oldalon látja őket, bár Törökország szerint ezek Franciaország által pártfogolt terroristák. Azoknak is, akiket nem Törökországban, hanem Franciaországban tartanak terroristának. 2018 júniusában több újságban olvastam (június 28-án a *New York Times*ban is), hogy vádat emeltek a Lafarge ellen. Aztán 2019. november elején egy francia fellebbviteli bíróság elutasította azt a vádat, mely szerint a Lafarge emberiség elleni bűntettekben lett volna bűntárs. Még az asztalon van az a vád, hogy terrorista szervezeteket pénzelt, hogy továbbra is ott maradhasson és ott gazdálkodhasson. (Ott, ahová a francia katonák hívatlanul jöttek, majd elvonultak – és ahonnan az amerikaiak időnként el-elvonulnak, majd visszajönnek.) Tart még az ügy. Nem könnyű szembesülni és szembeszállni a háborús nyerészkedéssel. Ezek bonyolult dolgok. Szélesebb értelemben mondhatnánk ugyan, hogy ez is a lopás műfajaihoz tartozik. Nem csak úgy lehet jogellenesen meggazdagodni, hogy valaki átmegy a szomszéd udvarba és elvesz valamit. De amint távolodunk a klasszikus műfajtól, távolodunk az egyértelmű képlettől is. A modern és posztmodern lopásműfajokat csak szűkebb közönség érti. Vannak ügyészek is, akik inkább csak a klasszikus alkotásokat szemlélik, és nem foglalkoznak azzal, hogy például mikor minősíthető egy börzespekuláns börzetolvajnak. A jogot is néha meglepik az új kifejezésformák, és nem mindig képes eligazítást nyújtani. Hogy javítson a helyzeten, 2017-ben az Egyesült Királyság hozott egy külön törvényt, mely foglalkozik a terrorizmus pénzelésével, és láttatni (valamint büntetni) igyekszik az adófizetés elkerülésének nagyvállalatok által alakított módozatait (2017 UK Criminal Finances Act). Meglátjuk.

Szóval bonyolult kérdésről van szó, ezért is érdekelt, hogy hogyan kezelték ezt a problémát Becskereken 1946-ban. Annyit azonnal mondhatok, hogy egyszerűbben, mint manapság.

Sajnos – csakúgy, mint a gatyaperben –, itt sincsen már végső igazság (sem az iratokban, sem emlékezetben, sem másutt). Ezt rögtön közlöm is. Viszont egy világ jelen van a megmaradt iratokban. Elég határozott világ. Háború alatt nem árnyalatokra van kiélezve a gondolkodás. És ez a beállítottság folytatódik egy darabig a háború után is. Minden döntés sarkán ott kísért az a gondolat is, hogy lehet-e rendes ember, aki nem hős. Igaz, arra is emlékszem, hogy néhány évtizeddel a háború után egy Pista bácsi azt mondta Becskereken, hogy a hatalomnak most már nem partizánhősökre, hanem balfaszokra van szüksége. De erre valamennyit várni kellett. És – hogy ne csak ironizáljak – itt van az is, hogy tényleges borzalmak irányították a háború utáni gondolkodást. Ezeknek a friss emlékeknek a sodrásában, egy háborút érintő ügyben nehéz volt megállni, körülnézni, és besorolást halasztó érdeklődéssel megszólítani egy gyanúsítottat. Ha valaki egy minősítés udvarába került, nem lehetett már egyszerűen szomszédnak szólítani.

Egyébként Polinger Ferenc kőműves volt és műhelytulajdonos. Az iratok között ott van a becskereki (akkor éppen petrovgradi) iparos egyesület 1946. február 22-én kiállított bizonylata, melyben az áll, hogy Polinger 1935-ben nyitott kőművesműhelyt, a háború előtt tíz-tizenkét alkalmazottja volt, a német megszállás alatt pedig két-három. A bizonylatban ott áll még, hogy amikor a német mesterek kiváltak az egyesületből, Polinger Ferenc maradt, és 2000 dinár hozzájárulást adott. Zömmel az építkezési időszak alatt dolgozott. Le van még írva, hogy évente hét hónap az építkezési időszak.

Ezt a bizonylatot a fellebbezésben használták Polinger és az apám. Előzőleg az ügy a városi Háborús Nyereséget Megállapító Bizottság elé került. A háborús nyerészkedésről szóló törvényt alkalmazták, melyet két héttel a teljes győzelem után, 1945. május 24-én hozott az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa). A törvény pontos címe: Az ellenséges megszállás alatt szerzett hadi nyereség elvételéről szóló törvény. Az 1. szakasz szerint háborús nyereségnek számít minden olyan többlet, mely a háború alatti különleges háborús körülményeket és a nép nyomorát kihasználó gazdasági tevékenységből származik. A bizottság 1946. január 25-én megállapította, hogy Polinger Ferenc 90 000 dinár háborús nyereséghez jutott, és ezért 13 500 dinár büntetést kell fizetnie, mert jogtalan vagyonszerzésről van szó – ami hasonlít a lopáshoz. (Az 1946-os 13 500 dinár ma körülbelül 350 000 dinárnak vagy 3 500 dollárnak felel meg.)

Olvasva az iratokat persze az érdekelt leginkább, hogy milyen módon használta ki Polinger a háborús gazdasági körülményeket és a nép nyomorát. Látom, hogy azt tette, hogy házat épített. Még a megszállás előtt hozzáfogott, és folytatta a megszállás alatt. A Háborús Nyereséget Magállapító Bizottság, igaz, megállapította, hogy Polinger már a háború előtt összegyűjtött 120 000 dinár értékű építőanyagot. Emellett eladott két telket, 140 000 dinárért. Tehát összesen 260 000 dinárral korábban is rendelkezett, viszont a házat (melyet maga épített) 1946-ban felbecsülték, és 350 000 dinár értéket állapítottak meg. Így 90 000 dinárral magasabb érték alakult. A bizottság szerint ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Polinger kihasználta a különleges háborús körülményeket és a nép nyomorát.

Amint forgatom az iratokat, többször is beugrik, hogy korábban is ismerős volt számomra a Polinger név. Volt egy ilyen nevű osztálytársam? Erre talán pontosabban emlékeznék. Felötlik még, hogy amikor özvegy lett és hozzánk költözött egy udvari szobába az anyám nagybácsija, előbb rendbe kellett hozni a szobát, tatarozni kellett az egyik falat, és meszelésre is szükség volt. Létrák voltak a szoba előtt és meszesvödrök. Taki nevű kutyánk szinte egész nap ott lóbálta a farkát, és csatlakozott hozzá egy szomszéd kutya is. Most kezdek úgy emlékezni, hogy Polingernek hívták, aki a munkákat irányította. Nem tudom. Előfordul, hogy az iratok tényeket hoznak vissza az emlékezetbe. Van néha úgy is, hogy a valóságon kívülre terjesztik az emlékezetet.

Az is eszembe jut, hogy még mielőtt iskolába indultam volna, talán 1946 elején, az irodában kicseréltek egy ajtót. Ebben sem lehetnék biztos, de ezt megerősíti a nagyapám naplója. Ott áll, hogy 1946. április 5-e és április 13-a között

„Józsi a folyósón kőműveseket foglalkoztatott. Az irodába vezető ajtót, s a volt első irodai gangablakot átcserélte. Az ablak helyébe került a bejáró ajtó, a volt ajtó helyét befalaztatta, s e helyre belül iratpolcz jött."

De az nem áll a naplóban, hogy ezt a munkát Polinger vagy valaki más végezte. Más se tudja már. Az sem része már az emlékezetnek, hogy miért volt szükség az átalakításra. Viszont ennek kapcsán most látni kezdem – amit akkor nem láttam –, hogy akkoriban új mindennapok kezdtek alakulni. Időnként, helyenként léteztek is már.

A mindennapok nem csak egyszerűséget jeleznek. Több irat azt is mutatja, hogy hétköznaplátással (akár új, akár korábbi mindennapokról van szó) több irányban lehetett érvelni. A vádlott mellett szóló érvek közé csak óvatosan és sok körültekintéssel lehetett bevonni olyan magyarázatot, hogy mindennapokról és nem másról van szó. Többször a másik oldalon

is érvként szolgált a mindennapi viselkedés, mert nem tűnt eléggé hazafiasnak. Egy ügyben azt látom, hogy az ügyész felrója a vádlottnak, hogy minden reggel a kertjében ült és a csirkéknek dobált kenyérdarabokat (ezt egy szomszéd tanúvallomása meg is erősítette), és ezt tette azokban a napokban is, amikor a szomszédos utcákból kivégzésre hurcoltak hazafiakat. Ez nem volt ugyan külön vádpont, de ezzel is szemléltetni akarta az ügyész a vádlott gyenge jellemét. Sajnos, nem sokat mutatnak az iratok az udvarba húzódó ügyfélről. Đorđe volt a keresztneve. Egyszerűen érzéketlen volt? Biztos, hogy tudott a hazafiak elhurcolásáról? Dacból fordult el a háborús eseményektől? És mondhatjuk, hogy tisztességtelen volt nem csak a háború borzalmaira figyelni? Vagy egyszerűen emberi volt a történelemből az udvarba vonulni? Nem mindig könnyű besorolni a mindennapokhoz való igazodást. Az is eszembe jut, hogy nagyon sok barátom (magyar is, szerb is, más is) 1941 és 1945 között, tehát a háború alatt született. Szóval a háború mégsem vont el minden figyelmet a normalitástól. Vannak társbérlők, akik külön életet élnek. Ez vonatkozhat a történelem társbérlőire is.

Káromkodásokról írva, láttam, hogy a német megszállás alatt a németeknek is voltak mindennapjaik. 1943-ban, míg több helyi német csatlakozott Bánátban a megszállók lelketlen tevékenységeihez, voltak olyanok is, akik az udvarban maradtak. Itt egy német hölgy lekurvázott egy másik német hölgyet (Susannát), felhozva, hogy bizonyítékai is vannak. A férje maga mondta, hogy Susanna őt a kukoricásba csalta, hogy ott kösse fel a szoknyáját. Ilyet csak kurvák tesznek. Susanna ezt igazságtalan vádnak és sértésnek tartotta, ügyvédhez (a nagyapámhoz) fordult, közölve, hogy ezek a rágalmak a férjhezmenési esélyeit is csökkentik, és ezt orvosolni kellene. Aztán másfél év múlva mindketten (és a férj is) gyűjtőtáborba kerültek németekként. A mindennapokban alakuló lekurvázás pedig idillé vált.

Egy újságból, mely véletlen kerülhetett az iratok közé, azt is látom, hogy egy háborúval korábban is felmerült már a kérdés, hogy üdvös-e (és szabályszerű-e) a mindennapokat folytatni. Az *Újvidéki Napló* karácsonyi számában (1916. december 24.) olvasom, hogy színre kerül Molnár Ferenc *Farsang* című darabja. A szerző ezt magyarázza is. Elmondja, hogy „[e]z a darab halk visszamenekülés a régi boldog világba, amikor az is dráma volt, hogy valakinek magánúton dúlták fel egy kicsit az életét [...], a régies kalandok most mintha az emberiség boldog gyermekkorát jelentenék a színpadról". Molnár Ferenc azt is érezhette, hogy magyaráznia kell, hogy miért fogalmaz a háború közepén (1916-ban) ilyen történeteket. Azt írja, hogy egy „nyolc-kilenc év előtt megjelent elbeszélésem adta az alapgondolatot". És hogy a dolgok még világosabbak legyenek, hozzáteszi, hogy a múlt századbeli szenvedélyes asszony története „nem a verduni harcok idején jutott eszembe". Egy háborúval később Đorđe is azzal védekezett,

hogy a régi idők szokásait folytatva dobált az udvarában kenyérdarabokat a csirkéknek, és ennek semmi köze a néhány utcával odébb folyó borzalmakhoz. Molnár Ferenc hozzáteszi még, hogy súlyos időkben arra van szükség, „hogy nagyon régi játékainkért nyúljunk vissza, ha játszani akarunk". A bánáti német parasztasszonyok, akik 1943-ban hagyományos játékszerekért nyúltak vissza, és békebeli káromkodásokat hajigáltak az udvaron, nem is magyarázkodtak, de talán egy kicsit ők is érezhették, hogy ezek a szitokváltások még egy fedél alatt laknak ugyan a valósággal, de válófélben vannak.

Szóval a háború alatt is láthatóak voltak hétköznapok, csak felmerült a kérdés, hogy ha valaki ül az udvarban és kenyérdarabkákat dobál a csirkéknek, akkor ez továbbra is mindennapi valóság-e vagy megjátszott valóság. Aztán kérdésessé vált ezeknek a mindennapoknak a létjogosultsága is.

Míg zajlott a Polinger-ügy, az apám feltehetőleg meglátogatta Péli Antalt, aki vizsgálati fogságban volt Becskereken. Ő a német megszállás alatt is üzemeltette a paprikamalmát, és így a megszállókhoz is jutott paprika. Ez volt a vád alapja. A védelem azt igyekezett valahogy mutatni, hogy ez csak a mindennapok folytatása. Azt folytatta, amit korábban békebeli időkben is csinált, paprikát őrölt és árult. De közben, míg ott lüktetett még a háborús megosztottság, nemigen lehetett az erre vagy arra az oldalra való besorolást elkerülni – bármilyen magatartásról volt szó. A háttérben pedig ott zakatolt az a kérdés is, hogy melyik politikai oldalon állnak a mindennapok.

Szóval az volt a cél a Polinger-ügyben, hogy az érvelés a vagyongyarapodást ne a háború hozadékaként és a nép nyomorának a kihasználásaként láttassa, hanem egy kőművesmester mindennapi munkájának az eredményeként – és ezt hitelessé tegye (1946-ban).

A fellebbezés számadatokkal indul. Egy ilyen felvezetést viszonylag biztonságosan lehetett a bírák szeme elé tárni, mert nem lóbálták túlságosan hitek és sodrások, és így követni is pontosabban lehetett. A Háborús Nyereséget Megállapító Bizottság szerint Polinger Ferencnek már a megszállás előtt volt ugyan 120 000 dinár értékű építőanyaga, és plusz volt 140 000 dinárja, melyet eladott telkekért kapott, de ez összesen csak 260 000 – márpedig a háború után egy 350 000 dinár értékű háza lett. Tehát 90 000 dinár a hadi nyereség.

A fellebbezés szerint rosszul számolt a bizottság. Polinger a házat a saját telkén építette, ezzel is rendelkezett már a megszállás előtt – és ennek is van értéke. Pontosan 75 000 dinár. Tehát ezt hozzá kell adni a megállapított 260 000-hez. Így 335 000 a kiindulópont. Ennyivel rendelkezett már a megszállás előtt. A 335 000 és 350 000 között csak 15 000 (és nem 90 000) a különbség. Márpedig a törvény szerint csak akkor lehet valakit elítélni háborús nyerészkedésért, ha minimum 25 000 a vagyongyarapodás. Szóval Polinger esetében nem lett elérve a minimum. Ezt mutatják a számadatok.

Aztán vannak további érvek is. Polinger kőműves. Maga építette a házát. A munkának is van értéke. (Kommunizmus alatt ez olyan érv volt, melyre az ügyész is csak bólogatni tudott.) Polinger már a megszállás előtt kezdte építeni a házát, a megszállás alatt több ideje volt, mert ő csak polgárok rendelésére dolgozott – és a háború alatt nemigen volt ilyen rendelés. Így mástól kevésbé kapott pénzt a háború alatt. Nem a javát szolgálták a háborús körülmények.

Összefoglalva: a vagyongyarapodás kevesebb a törvényes minimumnál, a gyarapodás oka pedig a saját munkája, és nem a háborús körülményeknek meg a nép nyomorának kihasználása. Ő nem háborús nyerészkedő, hanem csak egy rendes Polinger Ferenc nevű kőműves.

Remélem, sikerrel járt a fellebbezés – de biztos nem lehetek benne. Ha mégis, akkor a következő színpadi dialógussal lehetne összefoglalni a történteket:

BÍRÓ (*arcát az iratokba merítve*): Egy háborús nyerészkedő?
POLINGER FERENC: Lófaszt.
BÍRÓ (*felemelve fejét*): Ja, te vagy az, Ferenc! A kőműves Polinger?!

De nem így mentek a dolgok. Az ismét új valóság frissen barkácsolt színpadán még szállingózott (és ködösített) a gyalupor, nehezebb volt felismerni, hogy ki is áll előttünk.

Elég sok lopásügyet találtam a második világháború utáni első évekből maradt periratokban. Megjelentek változatok, melyeket az új rend vonzott közénk, de több eset a klasszikus lopásműfajhoz sorolható. P. Mária például egy érmet (láncon), három briliáns gyűrűt és egy jegygyűrűt lopott, és a vád szerint ezzel a népvagyont csökkentette (míg meg nem találták nála a lopott tárgyakat, és vissza nem kerültek a nép tulajdonába). Nem igazán népvagyontárgyaknak hangzanak a gyűrűk, az érem és a lánc. Az iratokból nem látszik pontosan, hogy honnan tulajdonította el Mária ezeket a tárgyakat. Abban az időben nagyon sok volt az átjáró vagyonmozgás. Lehet, hogy valamilyen német polgár gyűrűiből lett népvagyon, a láncon függő érmet pedig egy olyan becskerekitől kobozták el, akit (okkal vagy ok nélkül) azzal vádoltak, hogy együttműködött a megszállókkal. P. Máriának pedig bejárása volt a történelmi megosztások mindkét oldalára; oda is, ahol a nép ellenségei tartották vagyontárgyaikat, és oda is, ahol a néphatalom gyűjtötte a gyűrűket és sok mást. Mária takarítónő volt. Ez a szakma később kihatott a büntetés módozatára is. 1946. május 27-én a becskereki Városi Könyvtár levelet írt a Városi Népbizottságnak, és kérte, hogy P. Mária a Városi Könyvtárban töltse le takarítónőként a hat hónap kényszermunkát. (Hat hónap szabadságvesztés nélküli kényszermunkára volt elítélve.)

A könyvtár akkoriban a Bega-parton volt a Kishídtól balra (akkor balra, ha a katolikustól a református templom felé tartunk). 1946-ban még nem, de néhány év múlva már én is jártam könyvtárba. Sok olvasó volt. Sorba kellett állni. 1949-ben vagy talán 1950-ben híre ment, hogy nagyon érdekes az egyik könyv. Ez Elin Pelin *Jan Bibijan a Holdon* című műve volt. Elmentem a könyvtárba, de mondták, hogy nincsen meg magyarul. A könyvtárosnő hadart, nem értettem pontosan, hogy azért nincsen, mert nem is volt meg magyar fordításban, vagy azért, mert valaki kikölcsönözte. A mögöttem állók türelmetlenkedtek, döntenem kellett. Nem akartam még egyszer eljönni és sorba állni bizonytalan kimenetellel, ezért kivettem szerbül. Valóban érdekes volt. Tizenegy éves lehettem. Arra is emlékszem, hogy próbáltam a mindennapi földi pozíciómtól eltérő helyzetben olvasni. Szóba jöhetett volna a padlás, de ott nem volt lámpa. Így – amíg egyedül voltam az ebédlőben – az asztal alá vonultam. A lakásban semmi sem volt ennél holdszerűbb. Alulról nézve, az ebédlőasztal gyalulatlan alsó lapját láttam, és ez egy ismeretlen világot jelzett. Ismeretlenebb volt, mint a padlás. Amíg a könyvtárban dolgozott, vélhetően P. Mária is többször bebújt valamelyik irodaasztal alá, hogy törölgessen. De ő sokkal kevesebb időt tölthetett az asztal alatt, mint én. Akkor nem tudtam, de most

már az internet révén tudom, hogy Elin Pelin is könyvtárban dolgozott. Szófiában. 1949 decemberéig élt, Sztojanov volt a polgári vezetékneve. Körülbelül akkor távozhatott az élők sorából, amikor én az ebédlőasztal alá vonultam a könyvével.

Elin Pelin révén egy megközelíthető színtérnek tűnt számomra a Hold. Aztán húsz évvel az olvasóélményeim után, egyesek tényleg eljutottak a Holdra. Ez 1969. július 20-án történt. Akkoriban Amerikában voltam, a doktori disszertációmat igyekeztem összehozni, és zömmel asztalnál (asztal fölött) tartózkodtam. Az esemény napján egy barátomnál és a feleségénél voltam Cambridge-ben (a Boston melletti Cambridge-ben). Rádión követtük az eseményeket. A landolás előtt indult a közvetítés, és hallgattuk, hogyan közelednek a Hold felé. Felmerült bennem a kérdés, hogy milyen szerepet vállaljunk most mi, akik itt maradtunk a Földön. Az amerikai család a szurkoló szerepét választotta. „Hajrá emberiség!" – skandálták lelkesen újra meg újra.

Az „emberiség" szót a negyvenes évek második felében is többször hallottam lelkes kontextusban (főleg rádión). Leginkább az „emberiség javát" (szerbül „dobrobit čovečanstva") emlegették. E mellett szálltak síkra különböző tervek, de konkrét elvtársak is. A háttérben ideológiai (és emberi) ellenszurkolókat is lehetett érezni. Aztán 1969-ben más lett a helyzet. Nem emberi vetélytárs, hanem a Hold állt a másik oldalon. És azt hiszem, először éreztem, hogy szurkolás közben is alakulhat egy olyan oldal, melybe beletartozik minden földlakó. De aztán ez a távlat elfelejtődött. Ötven év telt már el 1969 óta, és nem mentünk el többé a Holdra. Nem emberiség-nacionalizmus alakult, és a szurkolótáborok egyre távolabb sodródtak egymástól. Az éppen csak rügyezni kezdő emberiséglátás lefagyott. Nem tudom, lesz-e még esélye. Talán, ha marslakók jönnek ide? (Vagy esetleg, ha a klímaváltozás válik még nyilvánvalóbbá? Vagy egy új betegség?)

Amíg – részben az ebédlőasztal alatt – Jan Bibijant olvastam, több lendületes pert vezettek két szobával odébb az irodában. Az egyikben – mely nem a klasszikus esetek közé tartozott – K. Svetozar volt a vádlott, aki a vádirat szerint Milan néven volt ismert. Ezt követve K. Milannak fogom nevezni. Vele kapcsolatban is szóba kerültek az emberiség javai. Igaz, ezt a kifejezést csak egy mondatban látom. Lehet, hogy csak véletlen stíluskisiklás volt. Leginkább a nép javai kerülnek említésre. Ez logikus is, mert jóval eredményesebben mozgósít a „nép" hívószó, mint az „emberiség". (Hacsak nem holdutazásról van éppen szó.) Az ügyész szerint Milan két ló révén károsította meg a nép javait. Felmerült a kérdés, hogy ezek Milan saját lovai vagy a nép lovai voltak. Az egyik beadványban azt is olvasom, hogy az Ivo Lola Ribar Földműves Munkaszövetkezet tagjai egy „viharos ülést" tartottak 1949 májusában, ezen „ideges volt a hangulat", és az is

elhangzott, hogy a lóhasználat tulajdonképpen „egy ellenséges aktus a Toza Marković Földműves Munkaszervezet irányában”. Milan nem az Ivo Lola Ribar, hanem a Toza Marković szövetkezetnek volt tagja. Bonyolultak voltak a dolgok. A két környékbeli szövetkezet tagjai ismerték egymást – vélhetően egymás lovait is. Versenytársak is voltak. Sok volt akkoriban a munkaverseny. Szövetkezetek között is. Sok volt az értekezlet is. Lehet, hogy az Ivo Lola Ribar elkötelezett tagjai egy értekezleten arra igyekeztek rámutatni (és figyelmeztetni a szomszédokat), hogy Milan veszélybe sodorja a társszövetkezetet (és a nép javait is). Persze, az is elképzelhető, hogy más volt a kemény megbélyegzés célja. Az, hogy mutassák, hogy ellenségnek nyújt fedelet a vetélytárs Toza Marković szövetkezet – tehát kevesebb megbecsülést és tapsot érdemel, mint az Ivo Lola Ribar.

Egyébként az események színhelye egy bánáti falu volt. Az iratok szerint Taraš. Ez Becskerek és Törökbecse között van. Iskoláskoromban néha hallottam említeni. Volt egy osztálytársam, aki egy Tarašhoz közeli faluból jött. Vele sokszor beszélgettünk, nagyon valószínű, hogy meséltem neki Jan Bibijanról. Az osztálytárs Tarast mondott. Magyar a-val. Amikor a Magyar Nemzeti Tanácsnak esélye lett, hogy magyar helységneveket állapítson meg, nem a Taras, hanem a „Tiszatarrós” nevet választottuk, mint hagyományos magyar elnevezést. Egyébként Taraš vagy Taras nem jelent semmit sem szerbül, sem magyarul. A történészek szerint valamikor Tornus volt a neve, de ez a honfoglaláskor volt, és akkor nem falut, hanem egy mezőt jelzett a név. Árpád fejedelem Bojtának ajándékozta Tornust, a bolgárok ellen kivívott győzelem jutalmaként. Most, egy-két ezer évet gyorsan átugorva, elmondom még a színhellyel kapcsolatban, hogy a 2011-es népszámlálás szerint ezerkilenc ember élt ebben a faluban, és ebből nyolc magyar. Nem tudom, hogy ők nyolcan (ha ott vannak még) Tarast vagy Tiszatarróst mondanak. Néha elbizonytalanodik az ember. A per idején körülbelül kétszer annyi ember élt még a faluban, mint 2011-ben. Azóta a lovak száma is csökkenhetett.

Az ügyész szerint a néplovak elvitelével és használatával Milan megsértette az 1948 októberében meghozott Általános népvagyon, szövetkezeti vagyon és más társadalmi szervezetek vagyona ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény 3. szakaszát. Ennek a szakasznak külön címe is van: „A társadalmi használatra rendelt magánvagyon ellopása, sikkasztása, jogtalan elsajátítása, megsemmisítése, megkárosítása és rejtegetése.” A kijáró büntetés hat évig terjedő szabadságvesztés, esetleg hat évig terjedő kényszermunkával párosítva. Ide sorolták Milan cselekedetét is.

A vádirat pontosítja, hogy 1949. május 14-én Milan hazavitt a szövetkezetből két lovat, azzal a céllal, hogy megtartsa őket, és többé ne adja vissza a szövetkezetnek. (Egy helyen csak egy lovat említ az ügyész, de ez elírás lehet. Végigolvasva az iratokat egyértelmű, hogy mégis többről,

két lóról van szó.) Az ügyész nem cáfolja, hogy ezek eredetileg Milan lovai voltak, de kifejti, hogy belépéskor ő átadta a lovakat a szövetkezetnek, tehát szövetkezeti lovak, azaz néplovak lettek.

Van még egy vádpont, mert 1949. május 14-én Milan mást is tett, nem csak lovakat vitt el. Ugyanaznap (valószínűleg már délután vagy este) Markov Milinko házában mondott el bűncselekménynek minősülő mondatokat. A vádirat szerint azt mondta, hogy a Toza Marković szövetkezet szétomlóban van, és hozzátette: „ha már mindenki kilép, lépjünk ki mi is”. Ezzel – az ügyész szerint – megsértett egy másik törvényt is, mégpedig a Tiltott kereskedelem visszaszorításáról, tiltott spekulációról és gazdasági szabotázsról szóló törvény 5. szakasza 1. bekezdésének 15. pontját. Az 5. szakasz azzal indul, hogy szabotázsnak minősül minden cselekmény, melynek célja a népgazdaság érdekeinek megsértése vagy az állami gazdaságpolitika veszélyeztetése. Az első bekezdés (több bekezdés nincs is) példákat mutat tizenöt pontban.

Érdekelt, hogy mit nevesít a Milant érintő 15. pont, hogy a népgazdaság érdekei megsértésének, illetve az állami gazdaságpolitika veszélyeztetésének melyik válfaja van itt megfogalmazva; más szóval, hogy melyik fiókba helyezte az ügyész azokat az észrevételeket, melyeket Milan kifejtett Markov Milinko házában – vélhetően pálinka mellett. Miután elolvastam a 15. pontot, jogászként egy kicsit kiábrándultam, de aztán eszembe jutott, hogy most prózát írok, és itt jól is jöhet, mert talán poénközelbe visz a megfogalmazás. A 15. pontban ugyanis ez áll: „és más, az előző pontokhoz hasonló esetek”. Ezzel a törvényhozó hasonló szép börtönnapokat kívánt minden szabotőrjelöltnek.

Miután Milan lovakat vett birtokba, és még aznap pesszimista meglátásokat is közölt, pörögtek az események. Négy nappal a történtek után (május 18-án) már letartóztatták, június 3-án pedig vádat is emeltek. Milan ekkor harminchét éves volt. A vádirat szerint földműves és írástudó, de autodidakta. Katonai szolgálatot is teljesített, de még a régi (háború előtti) Jugoszlávia katonaságában. A vádirat szerint K. Milan nős, K. Bojana férje. Most, hogy elolvastam minden ügyiratot (körülbelül tizenöt gépelt oldal), biztosabban mozgok, és ha már mozgok, a családi ügyvédi ösztönt követve, cáfolni igyekszem az ügyészt. Itt sem volt igaza. Milan nem volt nős. Igaz, a társnőjének nagyon hasonló – és szintén K-val kezdődő – vezetékneve volt, de mégis különbözött a két vezetéknév (egy betű volt a különbség). Nyomot követve az is kiderült az iratokból, hogy Bojanának a lányneve indult K-val, utána felszedett még egy vezetéknevet, és ezt válás után is megtartotta. Milannal együtt élt, de nem kötöttek házasságot, nem vette fel a vezetéknevét. Egy bizonylatban, melyet a Toza Marković Földműves Munkaszövetkezet állított ki 1949. július 31-én – és melyet az apám a fellebbezési eljárásban használt –, az áll, hogy Bojana

Milan „elvtársnője". Az ítélet szerint pedig – melyet 1949. június 18-án hozott a becskereki Körzeti Bíróság – Milan és Bojana vadházasságban élnek, gyermekük nincsen.

Az ítéletet a szóbeli tárgyalás napján hozták meg.

Azt is látom, hogy korábban Bojana elvtársnő néhányszor bejött hozzánk az irodába. Ez május végén vagy júniusban lehetett. Ilyenkor a nagyobbik irodaszobában többször nyitva volt egy utca felé nyíló ablak, kívülről hétköznapi beszélgetések szűrődtek be, és így Bojana azt érezhette, hogy a jog világa, ahol most ül (vélhetően frissen mosott szoknyában), nem vált el teljesen a valós világtól. Annál is inkább, mert a nyitott ablakon beszűrődő szavak közül a káromkodások voltak a legfelismerhetőbbek – mert ezeket mondták ki a leghangosabban (zömmel szerb nyelven, de néha magyarul is), és ezeket pontosan lehetett érteni az ablakon innen, akkor is, ha a kontextus az utcán maradt. Viszont amíg szemben ült az apámmal, ott volt Bojana előtt a falon egy más horizontot alkotó festmény, melyen azt látni, hogy hogyan adja át II. András az Aranybullát. Így nézett ki:

Ez talán tetszett is Bojanának – de úgy valahogy, mint Jan Bibijannak a Hold. Azon el lehetne töprengeni, hogy a Tiltott kereskedelem visszaszorításáról, tiltott spekulációról és gazdasági szabotázsról szóló törvény 5. szakasza 1. bekezdésének 15. pontja és az Általános népvagyon, szövetkezeti vagyon és más társadalmi szervezetek vagyona ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvény 3. szakasza vajon szintén afféle más bolygóra tartozó valamik voltak-e Bojana szemében. Talán mégsem. Ilyen szavak ott pattogtak körülötte szövetkezeti értekezleteken is, és ha nem is értette, de felismerte őket. Ezek mégis idevalósi dolgok voltak akkoriban. De lehet, hogy az Aranybulla jobban tetszett neki.

Egyébként abban sem volt igaza az ügyésznek, hogy Milan lovat lopott volna. Elég sok ellenérv gyűlt össze. Ebben Bojana is segített. Őt az elején elbizonytalanította II. András jelenléte, de aztán, amint Milan és a szövetkezet felé fordult a beszélgetés, egyre inkább felszabadult. Kevesebbet nézett a falra, most már nemcsak egy nézelődő vendég, hanem résztvevő volt. Közös porondon mozgott az apámmal, és azt érezhette, hogy itt neki is vannak már releváns tapasztalatai. Ő egy olyan asszony, aki élettársát távlatba is tudja helyezni, és érveket is képes javasolni. Bojana szerint Milan jó ember és jó élettárs. Emellett ő is tagja a szövetkezetnek és a népnek is, tehát őt is megilletik a lovak. És ehhez még hozzá lehet tenni, hogy eredetileg az ő lovai voltak. Ezeket a jogi érveket az apám egy kicsit átfogalmazta. Segített továbbá az is, hogy Bojana elmondta, hogy belépéskor milyen egyezséget kötött Milan a szövetkezettel, hozzátéve, hogy ezt ki tudná tanúsítani. Milan azt kérte, hogy használhassa még saját céljaira a lovait – és ebbe a szövetkezet bele is egyezett. Arról volt szó, hogy Milan házat kezdett építeni a szövetkezetbe való belépés előtt, ezt folytatni akarta, és ehhez lovakra is volt szüksége, mert át kellett hordani az építődeszkákat Vološinovóról Tarašra. Közben sántított az az ügyészi feltételezés is, mely szerint Milan tartósan magánál szándékozott tartani/rejteni a lovakat. Ez azért sem volt valószerű, mert Milan itt egészen más helyzetbe került volna, mint P. Mária. Egy aranygyűrűt még el lehet valahogy dugni, de két lovat nem. Arra sem volt esély, hogy frissen vásárolt lovakként tüntesse fel őket, mert a tarasiak ismerték a lovakat.

Az első ügyvédi beadvány dátuma 1949. június 14. Ebben az apám csatolja Milan meghatalmazását, és javasolja, hogy a tárgyaláson hallgassák ki tanúként Mijatov Živa és Krstin Ivan tarasi szövetkezeti tagokat. Ők azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy Milan belépéskor megegyezett a szövetkezettel, hogy egy alkalommal maga fogja használni a lovakat. Így május 14-én egyezség alapján vitte el a lovakat, hogy azok deszkát szállítsanak – és ami még fontosabb, május 16-án vissza is hozta a szövetkezetbe mindkét lovat. (Míg az ügyész szerint azért vitte el a lovakat, hogy örökre megtartsa magának.) Mivel az apám ezen a ponton biztonságban érezte magát, a beadványban ott áll az is, hogy ha a bíróság akarja, elhívhatják a tárgyalásra tanúként még a szövetkezet elnökét is, mert minderről ő is tud.

Ezek után a bíróság megállapította, hogy Milan mégsem lótolvaj. Az ítélet szerint: „el lett vetve az a vád, mely szerint a »Milan« néven ismert K. Svetozar 1949. május 14-én a Svetozar Marković Toza Szövetkezettől a saját házába vitt két lovat, azzal a céllal, hogy magának tartsa meg őket."

Amikor ezt felolvasta a bíró, Milan mosolyoghatott a vádlottak padján, csakúgy, mint Bojana a közönségben, és csatlakozhatott a mosolyhoz az apám is. De keserynyések lehettek a mosolyok, mert néhány perccel korábban a bíró azt is felolvasta, hogy Milan a szabotázs bűncselekményét követte el, amikor Marinkov Milenko házában azt mondta, hogy szétesőben van a szövetkezet, és hangsúlyosan hozzátette, hogy „ha már mindenki kilép, lépjünk ki mi is". Az ítélet szerint Milan ezt azzal a céllal mondta, hogy Milenko kilépjen. Ebben szövetkezetellenes aknamunkát láttak. Majdnem merényletet. Milant egy év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték.

Nem tudom, mi járhatott Milan fejében, míg hallgatta a bírót. Lehet, hogy maga is megpróbálta a megfogalmazások kereteiben látni a történteket, de így is kérdés maradt, hogy amit tett, az „elkövetés" volt-e. Megfordulhatott benne az a kérdés is, hogy egyáltalán történt-e igazából valamilyen ítéletközeli esemény. Ha Milan az apám mellett Pilinszky Jánost is felhatalmazza, eljuthatott volna a magyarázatig. Pilinszky ugyanis (igaz kicsit később) világosan rámutatott Milan helyzetének a lényegére a *Merénylet* című versében. (Ő nem pálinka közbeni szövetkezetellenes merényletre gondolhatott, de ez nem változtat a lényegen.)

Pilinszky János szavai szerint:

„Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem."

Milan esete azt mutatja, hogy a hagyományos vétkekhez kapcsolódó vélekedést nem könnyű új vétkekhez fűzni. Van ugyan bűnaromája a „háborús nyerészkedés", a „jogtalan vagyongyarapodás", az „általános népvagyon ellen elkövetett bűncselekmény" és hasonló vétekkifejezéseknek, de nem egyszerű az eligazodás, az emberekben gyakran elmarad a felismerés, hogy tényleg vétek lenne, amit valaki a vád szerint elkövetett. Ha valaki a villamoson leszálláskor kirántaná egy néni táskájából a pénztárcát, és elszaladna vele, és ha ezután véleménykutatást folytatnának a nézőknél, feltehetően száz százalékot közelítené meg az a válasz, hogy ez vétek volt. Esetleg ott lenne csak egy kis megoszlás, hogy ez lopás vagy rablás. De vétek (pontosabban „háborús nyerészkedés") volt-e Polinger házépítése a német megszállás alatt? És szabotázs volt-e Milan véleménynyilvánítása arról, hogy mindenki el fogja hagyni a Toza Marković szövetkezetet? Itt más eredményeket hozhatott volna egy közvélemény-kutatás. De ilyen kutatások nem voltak, és talán ezért lépegettek olyan magabiztosan az ügyészek.

Sok új vétek fogalmazódott meg a második világháború utáni első években, nem volt könnyű dolga a törvényhozóknak. Azért sem, mert zömmel tollal kellett fogalmazni. Írógépe csak a munkacsoportnak volt, egyes bizottsági tagoknak nem. A gépek gyakran a német megszállók által hátrahagyott írógépek voltak, több szerb betű hiányzott róluk. Más tárgyak is hiányoztak az alkotóasztalról. Nem volt még golyóstoll. Nemigen volt ásványvíz sem. Jogászok akadtak az asztal körül, de nem voltak többségben. Török kávé volt. Az ásványvizet is könnyebb volt helyettesíteni. Léteztek artézi kutak az utcán (Becskereken is, Belgrádban is), és akkoriban több volt a bizalom abban a vízben, amit a kútról hoztak vödörrel, mint ma abban, amit a vízcsapból kapunk. A jövőben is nagy volt a bizalom. Győzelem után ez nem logikátlan. Viszont a győzelem sodrásában sok törvényalkotó inkább azon dolgozott, hogy tovább diadalmaskodjon, mint hogy fogalmazzon. Az első törvények a legyőzöttek felé irányultak. Megszületett az ellenséges vagyon elkobzásáról szóló törvény. Egy másik törvény szerint büntetést vont maga után a háborús nyerészkedéssel szerzett vagyon. A részleteket gyakran nem töprengés, hanem lendület taszította a törvényszövegbe. Így ellenséges vagyonnak minősült minden helyi német vagyona is (kivéve azokét, akik a partizánok soraiban harcoltak). Úgy tudom, voltak többen a törvényhozók között, akik azt hitték, hogy ha egyszer verve van a fasizmus, verve van a kapitalizmus, akkor most már a rossz tulajdonságok is verve vannak. Csak a régivel kell leszámolni, utána már csak jó tulajdonságok lesznek. Ha Musil néhány

évvel tovább él, és netán ott lett volna a törvényhozók között török kávét kortyolva és nézegetve egy-két asztalra tett radikális jövőképet, jó és rossz tulajdonságok új megfogalmazásait, valószínűleg más jutott volna eszébe, mint a harmincas évek elején. Most arra figyelt volna fel, hogy nemcsak tulajdonságok nélküli embert, hanem ember nélküli tulajdonságokat is lehet a jövőben látni. De közben az éppen legyőzött múlt mellett egyre inkább érzékelhetővé kezdett válni az alakuló jelen is, és mind többen észrevették, hogy van még teendő. Szaporodtak a példák, melyek mutatták, hogy továbbra is vannak emberhez és nem elvekhez kapcsolódó tulajdonságok, és léteznek kísértések a győzelem utáni helyzetekben is. Lehetett ezt azzal magyarázni, hogy ez még a régi világ hozadéka, de valamit így is tenni kellett, mert – akármilyen ihletés is volt mögöttük – megjelentek új lopásképletek.

Közben, ahogy színre léptek új törvények és új ítéletek, voltak, akik azt vélték felfedezni, hogy most háttérbe szorul a szakértelem. Igaz, volt olyan gyanakvás is, hogy csak az osztályharc vesztesei kötik az ebet a karóhoz a szakértelem leple alatt. Annak idején (1947-ben) Bibó is igyekezett megfogalmazni ezt a helyzetet. Az *Értelmiség és szakszerűség* című írásában mondja, hogy „egy olyan társadalom vitázik, melyben emberek, pártok és osztályok között heves pozícióharc folyik, és ebben a pozícióharcban lényeges és döntő *fegyver* egyrészt a szakszerűségre való *hivatkozás*, másrészt az a *gyanakvás*, mely ezt a hivatkozást fogadja". Ez így valahogy lehetett Magyarországon is, Jugoszláviában is, de nem tudom, hogy Bibón kívül hányan tépelődtek ezen. Sietni kellett, és a sietséget azzal lehetett magyarázni, hogy közérdekből sietünk, és eközben nem illik nézelődni.

A feladatok nem voltak egyszerűek. Már csak azért sem, mert, ahogy halad a történelem, egyre árnyaltabb és bonyolultabb változatai alakulnak a vétkes vagyonszerzésnek.

Valami távlatot keresve, ismét megemlítem az *Újvidéki Napló* 1916-os karácsonyi számát. Most ide is teszem a címoldalt.

VIII. évfolyam. Ujvidék, 1916. december 24. 59. szám.

UJVIDÉKI NAPLÓ

TÁRSADALMI ÉS A VÁROSI KÖZÜGYEKET SZOLGÁLÓ LAP

Szerkesztőség és kiadóhivatal: II. Rákóczi Ferenc-út 35. szám I-ső emelet és Szövetkezeti Könyvnyomda. Telefonsz. 371.

Felelős szerkesztő: CSERNYEI MÓR

Megjelenik minden vasárnap. A lap előfizetési ára: egész évre 10 korona, fél évre 5 korona. Egyes szám ára 12 fillér.

A szent Karácsonyra

mégis a békehangok harangozzák be a világ templomát.

Közgyűlés.

Ujvidék város törvényhatósági bizottsága csütörtökön tartotta meg december havi rendes köz-

A sovány sertéseket nem szabad hizlalni és igy a zsírmennyiségek lényegesen kevesebbek lesznek, minek folytán a zsirkontingenst fejenkint és havonta 1

Négyezer ebédet ad a Vöröskereszt és a város a koronázás napján.

A 4. oldalon van egy cikk a tisztességtelen vagyonszerzésről *Hamis mérleg* címmel.

Hamis mérleg. Ez év május havában 73 szenttmási lakos a haditermény részvénytársaság részére tengerit szállitott. A tengeri átvételével *Bálint* Mihály, a *Braun* testvérek budapesti cég tulajdonát képező „Frigyes" nevű hajójának kormányosa volt megbizva. Bálint Mihály a mérlegelést ugy eszközölte, hogy a mérleg mozgó nyelvét ujjaival igazgatta és azt hirtelen elzárta és ily módon a feleket 23 mm. 97 kg. tengerivel megkárositotta. Az ujvidéki kir. tszék ezért 2 havi fogházra itélte. Vádlott felebbezett az elitélés miatt, de sulyosbitás iránt a kir. ügyész is felebbezett.

Szóval az történt, hogy Bálint Mihály hajókormányos, aki átvette a kukoricát, ujjával igazgatta a mérleg nyelvét, így kihatott az eredményre, és tisztességtelen úton jutott 97 kg tengerihez. Elég egyértelmű volt a helyzet. Az újvidéki bíróság el is ítélte Bálint Mihályt (kéthavi fogházra).

De aztán, ahogy lendületesen fejlődött az emberiség, sokkal nehezebb lett megállapítani, hogy mi is a tisztességtelen. Itt most egy nagyobb ugrást teszek. 2012-ben Ivey úr (a keresztnevét azért hagyom ki, mert az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága is kihagyta) egy kaszinóban játszott – sok sikerrel. Az ujjával nem ért oda semmihez, de előnybe került a többi szerencsejátékossal (és a kaszinóval) szemben. Ivey azzal érvelt, hogy amit tett, az nem csalás (mérleg nyelvének az odébb lökése vagy hasonló beavatkozás), hanem „egy teljesen legitim előny bevetése". A szerencsejátékban, melynek *Punto Banco Baccarat* volt a neve, részt vett egy hölgy is, csak őt nem Bojanának hívták, hanem Cheung Yin Sunnak. Hivatásos szerencsejátékos-nő volt, és játékostársa Ivey úrnak. Együtt próbálkoztak.

Ivey úr egyébként 7,7 millió fontot nyert a kaszinóban. Így nem csoda, hogy az ügye a Legfelsőbb Bíróságig is eljutott. Lord Hughes fogalmazta

meg az egyébként egyhangú ítéletet. Arról volt szó, hogy Ivey úr többet volt képes látni, mint bárki más a kaszinóban. Biztosan jóval többet, mint e sorok írója, és azt is megkockáztatom, hogy többet, mint bármelyik olvasó. A kártyák hátlapján a legkisebb, milliméternél is kisebb eltéréseket is képes volt észrevenni. Vannak mintázott kártyák („patterned cards"). A kaszinó ilyeneket használt. Ezek a minták a hátlapon nem mindig teljesen szimmetrikusak, és nem ugyanolyan távolságra vannak minden kártyán a lap szélétől. Szóval akinek sólyomszeme van, és nagyon érti a szakmát, a hátlapjáról is fel tud ismerni egy kártyát. Emellett Ivey úr és Sun kisasszony rávették a krupiét, hogy úgy tegye le egymásra vagy egymás mellé a kártyákat, hogy látszódjon a hátlapnak az a része, mely eligazításként szolgált. Tehát nem fordította meg senki sem titokban a kártyákat, nem szabálytalan kártyákat tettek az asztalra, nem csempésztek hamis kártyát a többi közé, csak alkalmat kapott Ivey úr egészen kivételes felismerőképessége. Az volt a kérdés, hogy ez tisztességtelen (dishonest) hozzáállás-e – mert ha igen, akkor csalásnak minősíthető. Izgalmas pillanatok lehettek a kaszinóban. Megpróbálom elképzelni, de nehezen megy. Genting Casinos volt a helyszín neve, de ezzel a színtérrel csak a bírósági ítéletben találkoztam. Tulajdonképpen csak egyszer voltam életemben kaszinóban. Ez Las Vegasban volt. Egy ismerősömet látogattam meg, mert egy konferencián voltam Las Vegastól nem messze (amerikai mércével mérve nem messze). Úgy éreztem, hogy nem elmenni kaszinóba – ha már Las Vegasban vagyok – valami olyasmi, mintha Pisában lennék, és nem mennék el megnézni a ferde tornyot. Szóval elmentem, de nem sokra emlékszem. Félhomály volt a termekben, feszültséget lehetett érezni. Néha morajlás hallatszott, de csak találgatni tudtam, hogy minek okán. Feltehetően feszült csend és morajlás váltakozhatott Ivey úr lépései nyomán is.

Az ítélet egyébként 27 oldalas. A bírósági forgatókönyv más, mint Bálint Mihály esetében. Ivey úr nem vádlott volt, hanem felperes. A kaszinót perelte, mert nem fizették ki neki a megnyert 7,7 millió fontot. A kaszinó szerint azért nem, mert csalt. Az volt a kérdés, hogy valóban csalt-e. A bíróság azt elemezte (igen részletesen), hogy tisztességtelenül járt-e el, mert ez feltétele annak, hogy csalást lehessen megállapítani. Az ítélet 48. passzusa mutatja, hogy igen bonyolult dologról van szó. A bíróság szerint a tisztességtelenség (dishonesty) nem egy definiált fogalom. Lord Hughes szavai szerint: „Ellenkezőleg, olyan, mint az elefánt, melyet találkozáskor inkább a felismerés jellemez, mint egy definíció." Tehát látom, hogy elefánt, akkor is, ha nem tudom definiálni, hogy milyen állatfajta. A végén a bírák mégis tisztességtelen magatartást ismertek fel. Az ítéletet 2017. október 25-én hozták. Ivey nem kapta meg a 7,7 millió fontot.

Ezután azt mondhatnánk, hogy Ivey úr is azt tette, amit Bálint Mihály, csak másként. És a jogászoknak is másként kellett bogozniuk a szálakat.

De most visszatérnék egy olyan korszakba, mely nem körülbelül száz, hanem körülbelül harminc évvel a mérlegmanipulálás után alakult. A fejlődő új szocialista Jugoszláviában is sok dilemma jelentkezett azzal kapcsolatban, hogy most az új helyzetben mi a tisztességtelen, és mi a csalás. Többször sikerült jelszavakkal feloldani a töprengést, de nem mindig egészen. Aztán megjelent az a kérdés is, hogy hogyan lehet megőrizni a korábban jogtalanul szerzett, majd elkobzott vagyont, vagy olyan vagyont, melyből valakinél az új mércék szerint feleslegesen sok volt, és ezért be kellett szolgáltatni.

Ezzel kapcsolatban most egy becskereki ügyre térek, mely 1949-ben folyt. A háborús nyerészkedők haszna (vagy vélt nyerészkedés haszna) ekkor már javarészt az államkasszát gazdagította. Ez nem kevés pénz volt (akkor sem, ha Polingernek a végén mégsem kellett fizetnie). Állami kezekbe kerültek az ellenséges vagy felesleges vagyonnak minősített birtokok és vagyontárgyak is. Ezt őrizni kellett. Aztán megalakult a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság, ennél is gyűlt vagyon, és ezt külön bizottsági raktárakban őrizték. Akik őrizték, azok jórészt büszkén viselték az antifasiszta jelzőt – de ezek is emberek voltak. Felvetődött a kérdés, hogy lehet-e új, zömmel kommunista eszmékkel vagyoni ingereket hatástalanítani. Ezt a próbát kellett, hogy kiállja egy másik Milan is – I. Milannak hívták. (Most, hogy ezt a nevet leírom, kerülve, hogy teljes vezetéknevet írjak, felötlik, hogy lesz olvasó, aki első Milant fog olvasni. Ez téves lenne. I...vić Milanról van szó, aki azért nem első, mert nem király, hanem becskereki tisztviselő volt – és azért sem, mert ebben a prózafejezetben ő nem az első, hanem a második Milan nevű szereplő.)

Mozgalmi háttérrel Milan már huszonnégy éves korában főnöke lett a becskereki Városi Népbizottság mellett működő Gazdasági Felügyeletnek. Ez a felügyelet őrizte a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság összegyűlt vagyonát is. Tehát elvben Milan mindenképpen tisztességes volt. De 1949. május 14-én mégis letartóztatták. Fontos nap volt május 14-e a becskereki vagy Becskerek-közeli Milanok számára. K. Milan ezen a napon vitt el lovakat a szövetkezetből, és ezen a napon fejtette ki nézeteit a Toza Marković szövetkezet sorsáról. I. Milant pedig ezen a napon tartóztatták le néhány héttel korábban elkövetett cselekményekért. K. Milan ellen június 3-án, I. Milan ellen pedig június 6-án emeltek vádat. Az utóbbi egy közös vádirat volt hat vádlott ellen, ezek között I. Milan volt a harmadrendű vádlott, és az apám volt a kirendelt védője.

Amint olvasom az iratokat, látom, hogy a negyedrendű és hatodrendű vádlottak esetében a vagyoni egyensúly gyorsan helyreállt. A negyedrendű vádlott (S. Miroslav) a Városi Népbizottságban volt tisztviselő, ellátással és beszerzéssel foglalkozott, és Ž. Svetolikot (a hatodrendű vádlottat) érdemén felül látta el egy malaccal, némi ellenajándék fejében. Ez a malac tulajdonképpen a Jugoszláv Állami Vasutakat illette volna meg. Meg lett azonban állapítva már az első szóbeli tárgyaláson, hogy a vádlottak utólag átadtak a Jugoszláv Állami Vasutaknak „egy hasonló súlyú malacot".

Azt mondhatná az ember, hogy mégsem lett egészen új világ. Ezt más színtereken is tapasztalni lehetett – például táncparketten. Tény, hogy 1949-ben a tánctermekben új vezér képe függött a falakon, de a lányok dereka a kommunizmus első éveiben is körülbelül ugyanolyan volt, mint néhány évvel korábban a fasiszta megszállás alatt, vagy körülbelül tíz évvel korábban a Jugoszláv Királyságban. Voltak zenészek is, akik több rendszerváltás után is a pódiumon maradtak. És már majdnem öt év telt el háború nélkül. Ott lobogott körülöttünk sok új jelzés, de a jelentések néhol módosulni kezdtek. A becskereki városháza mellett egy drótkerítésen tábla függött, és rajta egy odafestett felirat, mely néhány éve nyugalomteremtés céljából került oda: „Проверено мин нет".

Ezt még az orosz katonák írták ki, jelezve, hogy „Ellenőrizve, akna nincs". Magam is emlékszem erre a feliratra. Több helyen láttam. Néhol – figyelembe véve Becskerek összetettségét – latin betűkkel: „Provereno min njet". 1944 végén ez azt jelezte, hogy fellélegezhetünk. 1949-ben már voltak, akiket zavart, mert ezt olvasva önkéntelenül is vissza kellett fordulniuk a háború felé.

Aztán itt volt maga a becskereki városháza is. Ez egy monarchiabeli épület, boltíves bejárattal, tágas és díszes tanácsteremmel, hagyományos tekintélyt jelző irodaszobákkal és előszobákkal. Itt rendezkedett be az új városi hatalom. Szemben a katolikus templom állt. Az újságokban pedig, melyek több előszobában ott hevertek egy kisasztalon, lendületes mondatok voltak olvashatók. Olyanok, mint amilyeneket most egy *Magyar Szó*ban olvasok, mely abból a korból maradt meg. Az egyik cím szerint: „Nem engedhetjük meg, hogy vallásos szertartások végzésének öve alatt politikailag mérgezzék az ifjúságot". Ennek az írásnak az egyik alcíme szerint: „Legyenek a kommunisták a legjobb diákok". Ebben a helyzetben több szemszögből is nézhették a templommal szemben álló városháza helyiségeit és tárgyait az új tisztviselők, akik egyszersmind az új meggyőződések oktatói is voltak. Apám egyik kollégája mesélte egyszer, hogy valamelyik népbiztos elrendelte, hogy az ő felügyelete alatt álló irodákból dobják ki a túl díszes bőrfonatos székeket. Véleménye szerint ezek osztályellenes székek voltak. Radikális kidobás mégsem következett, mert az is felötlött, hogy ezek most már a népvagyonhoz tartoznak, melyet

nem szabad elherdálni. Így csak a folyosóra rakták ki a díszes székeket. Aztán valamennyi idő után mégis visszakerültek. Vagy egy előszobába, vagy egyenesen valamelyik népbiztos íróasztala mögé.

Azt nem tudom, hogy milyen szék állt I. Milan íróasztala mögött. A vádirat erre nem tért ki. Az ügyész azt hozza fel, hogy a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság raktárát Milan inkább dézsmálta, mint felügyelte. Ebben a raktárban beszolgáltatott vagy elkobzott élelmiszer is volt. Egy más ügyiratban a „fasiszta élelmiszer" megjelölést látom. Ugyanez a fasiszta liszt, vagy kolbász, vagy cukor később népi élelmiszer lett, amikor más raktárba került.

Az újonnan elraktározott élelmiszert I. Milan több esetben nem a rászorulóknak, hanem a Kereskedelmi Felügyelet alkalmazottainak vagy azokhoz közel állóknak osztotta (igaz, nem ingyen, de áron alul). Maga is részesedett politikailag alkalmatlan eredetű (és ezért elkobzott vagy beszolgáltatott) élelmiszerben. Az ügyész szerint pontosan „3 liter pálinkát, körülbelül 160 tojást, 6 kiló lisztet, 3 kiló zsírt, 11 kiló cukrot, 11 kiló szárított húst, és satöbbit" vásárolt magának, visszaélve hivatali pozíciójával. Ezzel egy friss törvényt sértett meg: az 1948 októberében életbe lépett Hivatali kötelesség megsértése elleni törvényt, pontosan ennek a 3. szakaszát.

Ezután következik a legsúlyosabb vád – és most jutok el a címben jelzett búcsúvacsoráig. Az ügyész szerint I. Milan nemcsak kedvezményes áron vett birtokába élelmiszereket, hanem ingyen is. Amikor 1949 tavaszán elhagyta az egyik hivatali posztját, hogy egy lépcsővel feljebb lépjen, búcsúvacsorát szervezett. Ebben részt vett számos hivatali munkatársa, akik ezzel tettestársakká váltak. A vacsora a városházán volt, egész közel a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság raktárához. Vélhetően a folyosón ünnepeltek az irodákból kihozott asztalkák körül állva és mozogva. Az is valószínű, hogy közben hazafias dalokat is énekeltek. Ahogy fokozódott a hangulat (és csökkent a rendelkezésre álló étel-ital), a raktár felé fordultak I. Milan irányításával, és elhoztak 15 liter pálinkát, 15 liter bort, 100 tojást, 2 kiló vajat és 7 kiló lisztet. Ezúttal ingyen. A részletek azt mutatják, hogy egy konyha is folytatólagosan működhetett a búcsúesemény alatt. A borosüvegeket feltehetően ládában hozták a raktárból, és rátették egy osztályellenes székre (talán a folyosón, ha ott állt még a szék, de lehet, hogy egy előszobában).

Sok minden jött lendületbe a háború után. A fasizmus tagadása és az ehhez kapcsolódó jóérzés, az osztályöntudat, új irányban fejlődő bizalmak. De az alakuló friss magabiztosság néhol törvényes kereteken túllépő mozgást is ihletett. (Búcsúvacsorákon különösen.) Korrupció is jelentkezett, bár mondhatnánk, hogy ez még gyakornoki státuszban ténykedő korrupció volt. Megmaradtak régi ösztönök is az új színtereken, mert vannak

ideológiákat és reformokat túlélő ingerek. Akadályozni sem mindent lehet. Ahol előrelátható, hogy hogyan támadják más bőségét – mondjuk háremeknél –, ott jóval könnyebb célirányos megelőzést eszközölni az őrökkel szemben, mint a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság raktárának őrei esetében.

A vádirat szerint „I. Milan, mint hivatalos személy olyan cselekedeteket hajtott végre, melyeket nem a hivatal igényei ösztönöztek, hanem a hivatal iránt tanúsított kártevő magatartása és haszonleső indítékai". Ezáltal bekövetkezett „az állami hivatal szabályos működésének súlyosabb megzavarása". – És ez szóról szóra az, ami ott áll a Hivatalos kötelesség megsértése elleni törvény 3. szakasza második bekezdésének első mondatában. Ezért a cselekedetért tizenkét év szabadságvesztés és kényszermunka volt kiszabható. Ezen a ponton mintha még nem húzódott volna vissza a háború alatt közénk tolakodó aránylátás (vagy aránytévesztés).

Hogy tovább fűszerezze a vádakat, az ügyész még hozzátette, hogy I. Milan társaival egy alkalommal éjszaka dorbézolt az irodában, éspedig raktárból elsajátított pálinkával.

Az iratok nem teljesek, de ott van egy jegyzőkönyv az első szóbeli tárgyalásról, melyen meghallgatták I. Milant és a többi vádlottat. A dátum lemaradt. Az van csak feljegyezve, hogy I. Milan meghallgatása után 5 perc szünet következett, hogy 14 órakor fejeződött be a tárgyalás, és hogy a következő szóbeli tárgyalás június 20-án lesz. Tehát ez a tárgyalás, melynek a jegyzőkönyve a kezemben van, június második hetében lehetett.

Minden valószínűség szerint 1949-ben már volt dorbézolás a városházán. Volt korábban is. A néptisztviselők feltehetően egymás vállát átkarolva daloltak, pálinkáspoharat tartva szabadon maradt kezükben. A pezsgősüvegből kipattintott dugó nem ütközött a plafonba, mert magas boltívek voltak. Ha több elvtárs és pálinkáspohár került egymás mellé, lehet, hogy közös esküt is tettek (dalban): DRUŽE TITO MI TI SE KUNEMO DA SA TVOGA PUTA NE SKREĆEMO (TITO ELVTÁRS, ESKÜSZÜNK NEKED, HOGY AZ UTADRÓL NEM TÉRÜNK LE). Aztán valami letérés talán mégis alakult, ha az esküt tevők mellett egy csinos elvtársnő haladt el és valamelyik dalnok megpaskolta a fenekét. Ezt tette Milan is? Szerinte nem. Határozottan tagadta, hogy éjjel dorbézoltak volna a Tiltott Kereskedelmet és Tiltott Spekulációt Visszaszorító Bizottság raktárából elorzott pálinkával. Milan szerint nem éjszakai lumpolásról volt szó, hanem csak egy koccintásról a munkaidő lejárta után. A pálinka valóban a bizottság raktárából származott, de fizettek érte. (Érdekelne, hogy mikor és hogyan, de erre nem tér ki a vallomás.)

A lényeggel (a búcsúvacsorával) kapcsolatban csak egyes tételek lettek vitatva. Milan szerint nem 15, hanem csak 5 liter pálinkát vettek el a raktárból, nem 15, hanem csak 10 liter bort, nem 100 tojást, hanem „bizonyos mennyiségű tojást", nem 7, hanem 5-6 kiló lisztet.

Nem tudom, hogy a következő, június 20-i tárgyaláson szóba került-e (és vitatott volt-e) az a vádpont, mely szerint Milan más vádlottakkal együttműködve hivatalnokoknak és azokhoz közel álló személyeknek kedvezményes áron adott ki élelmiszert a raktárból. Lehet, hogy Milan és az apám esélyt láttak a „közel álló személyek" megjelölésben. Itt én is érzek egy kis mozgásterületet. Fel lehetett vetni a kérdést, hogy tényleg korrupció volt-e pálinkát, lisztet és zsírt árulni ezeknek az embereknek. Hivatalnokok rokonai voltak? Vagy más módon közeli személyek? Vagy mégsem volt igazán közeli kapcsolat? Milyen közeli az igazán közeli? Hogy ki volt hivatalnok, az ott állt a bíróság elé terített listán. De a „közel álló személyek" azonossága nem volt egy mindenki számára egyértelmű felfedett kártyalap. Az iratokban csak az állt, hogy vevő. Közelséget mutató magyarázat nincsen. Lehet, hogy az ügyész korábban együtt látta Milant a korzón valamelyik kedvezményezett vevővel. Az is lehet, hogy az ügyész itt úgy valahogy igazodott/találgatott, mint ahogyan Ivey úr fürkészte és érezgette a kártyák hátlapját. De lehet, hogy egy kicsit manipulált is (amint Bálint Mihály tette a mérleg nyelvével).

Milan esetében az ügyész egy év és hat hónap kényszermunkával járó szabadságvesztést ért el. 1949. július 21-én mondta ki az ítéletet a becskereki Körzeti Bíróság. Ivey 7,7 millió font sikert ért el, de ebből semmit sem kapott. Az ügyész sikeréből nem tudom, hogy pontosan mennyi valósult meg. Hat hónap biztos igen. 1949. november 23-án kegyelmi kérvényt nyújt be az apám a feleség, Natalija nevében. Milan május 14-e óta volt fogházban, így novemberben már lejárt a másfél éves büntetés egyharmada. Kegyelmi kérvényben már nem lehet vitatni, hogy el lett-e követve a bűncselekmény. De egy kegyelmi kérvényt olvasva többet lehet megtudni arról, hogy ki is volt az elkövető.

Látom azt is, hogy Natalija, Milan felesége, a NAMA-ban volt elárusítónő. A NAMA a Narodni Magazin (azaz Népraktár) rövidítése. Tulajdonképpen egy áruház volt a főutcán, melyet akkoriban Tito Marsall utcának neveztek. Korábban a Daun családé volt az épület, aztán változások jöttek, következett a NAMA. Ez volt az az áruház, ahol az embernek esélye volt olyasmit is venni, ami máshol nem volt kapható Becskereken. Ma egy elhagyott épület. Amikor létrejött a NAMA, a becskerekiek zömmel még Daun-épületnek vagy Daun-palotának nevezték. Ma, amikor már nincsen benne NAMA (ablakok sincsenek, tető sem), a tájékozott és emlékekkel rendelkező becskerekiek NAMA-nak hívják. Változnak az emlékezetek. Kiírva most az van, ami a NAMA után következett, de szintén nincsen már, és az emlékezetben sem igazán ragadt meg: Робна

кућа Београд (Belgrád áruház). Nem tudom mi lesz, ha majd új emlékezetek jönnek.

Szóval itt dolgozott Natalija. Novemberben, a kegyelmi kérvény beadásakor szüneteltetett munkaviszonya volt, mert két hónappal korábban egy lánya született – Svetlana. Volt még egy másik lányuk (Mira), ő kétéves volt 1949 novemberében. A kegyelmi kérvény szerint nagy szükség lenne ebben a helyzetben egy férjre és apára. Aztán le van még írva, hogy Milan munkáscsaládból származik, és a sajnálatos hibák kivételével lelkes tudattal végezte a feladatait. A bírósági eljárás során az is világossá lett téve, hogy őszintén bánja, amit tett. Számára már az erkölcsi elítélés is nagyon kemény büntetés volt, mert ő mindig azon igyekezett, hogy példaképe legyen másoknak. A jövőben igyekezni fog, hogy elkerüljön minden hibát.

Ezt a kislopásokról szóló fejezetet Robert Cicale-lel, az Amerikai Jogászegylet tagjával kezdtem, aki érzelmi okokból lopott bugyit, és a védelme lényegében bűnbánásra szorítkozott. I. Milan esetében valamivel bonyolultabb volt a helyzet, voltak vitatott részletek és minősítések, de néhány vádpont esetében itt is csak a bevallás és a bűnbánás maradt az egyetlen enyhítést megcélzó stratégia.

Nem tudom, mit tettem volna, ha bíró vagyok Cicale ügyében. I. Milant közelebbről látom – azért is, mert mindketten becskerekiek vagyunk. Az is lehet, sőt nagyon valószínű, hogy a feleségével, Natalijával többször

találkoztam, amikor az ötvenes években a NAMA-ban vásároltam, csak akkor nem tudtam a nevét. A másfél év kemény büntetés volt ahhoz képest, amit Milan tett. Igaz, az alkalmazott 3. szakasz második bekezdése szerint tizenkét évet is ki lehetett volna szabni. Olvasva az ügyirat végén az ügyész nevét, úgy rémlik, hogy később magam is megismertem. Ha ő volt az, akire gondolok, akkor valamivel idősebb volt, mint az apám, kopasz, korábban is ügyész, és a bíróság épületében a folyosón sem mosolygott. Határozott ember volt. Sokan mások is. A fasizmus legyőzése után alakult egy olyan érzés is, hogy az új lendülettel most már mindent meg lehet oldani. Azt is, hogy teljesen és véglegesen elijedjen a korrupció. Ez mégsem jött be. Léteznek ideológiabiztos emberi gyarlóságok.

Egy másik oldalról nézve a dolgokat, eszembe jut az is, hogy 1949-ben még ott voltak a kötelező beszolgáltatás kíméletlen szabályai. Voltak, akik egy-egy évben nem is termeltek annyit, amennyi az előírt „kötelező felesleg" volt. Vásárolniuk kellett, mondjuk, lisztet, hogy eleget tegyenek a kötelező beszolgáltatásnak. Sok ilyen ügyet találtam az iratok között. Arra is emlékszem, hogy egyszer hívatlanul benyitottam az irodába, mert előző este ott felejtettem egy kirakókockát. Tízéves lehettem. Az íróasztal előtt a széken zokogott egy asszony. Az apám rögtön felállt, megfogta a kezemet, elhúzott az ajtóig, és kitessékelt az irodából. Nem próbáltam visszamenni. Ebédnél aztán szóba került a zokogó asszony. Apám mesélte az anyámnak és a nagyapámnak, hogy a parasztasszony azt panaszolta, hogy a kötelező beszolgáltatás után nincs mit ennie a családnak. Gondolkodom, hogy a beszolgáltatók hogyan érezhették magukat, ha értesültek róla, hogy az elvett lisztet most a huszonnégy éves Milan búcsúvacsoráján fogyasztják. Érthető módon, ők is lendületesen gondolkodtak, és nem a tettel arányos, hanem minél magasabb büntetést vártak és kívántak. Az arányok a győzelem (vagy rendszerváltás) után sem kerülnek főszerepbe. Arányhívőknek eddig még nem sikerült mozgalmat szervezni – és kérdés, hogy sikerülni fog-e. Addig is, hátszél nélkül okoskodva azt mondanám, hogy a letöltött hat hónap szerintem inkább sok volt, mint kevés. Én szabadon engedtem volna Milant.

LEDERER-ÜGYEK

Füstbe ment célok, megmaradt levelek

EGY ÍTÉLET

Ledereréket üldözték, majd elítélték. Csak nem azok ítélték el, akik üldözték.

1946. szeptember 14-én a Szabadkai Kerületi Bíróság ítéletet hirdetett Lederer György és felesége, Rainprecht Magda büntetőügyében. A bevezető sorokban ott áll, hogy Lederer György apját Lederer Arthurnak hívják, az anyja leányneve Lévy Alice. Aztán folytatódnak az adatok: György 1897-ben született Budapesten, zsidó, római katolikus vallású, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság állampolgára, gyáriparos, írástudó, nős, két gyermek apja, katonai szolgálatát elvégezte, büntetlen előéletű. Rainprecht Magda 1906-ban született Veszprémben, dr. Rainprecht Antal és Rainprechtné, született Fenyvesi Aranka lánya, magyar nemzetiségű, római katolikus, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság állampolgára, írástudó, vagyontalan, büntetlen előéletű, két gyermek anyja. A vád szerint mindketten A nép és állam ellen elkövetett bűncselekményről szóló törvényt sértették meg, azzal, hogy a megszállás alatt téglagyárat működtettek Ókanizsán.

A zsidó és római katolikus vallású Lederer Györgyöt hét hónap és tizenöt nap börtönbüntetésre és kényszermunkára ítélték. Feleségének, a magyar és római katolikus vallású Lederer Magdának hat hónap és tíz nap börtön és kényszermunka jutott. Az ítéletet dr. Gyetvai Károly, a Szabadkai Kerületi Bíróság elnöke mondta ki.

Gyetvai Károlyt később megismertem. Amikor 1963-ban tanársegédként az Újvidéki Jogi Karra kerültem, ő tanár volt. Polgári jogot tanított. A Lederer-ügyről nem tudtam. Sok más ügyről sem, melyekben Gyetvainak szerepe volt. Az előadásai népszerűek voltak. Emellett, azt hiszem, valamennyi kolléga között ő tudott a legjobban vacsorázni. Talán azért is, mert több gyakorlata volt, nem ritkán naponta kétszer is vacsorázott más-más társaságban. Minden gesztusában, a rendeléstől a fogyasztásig, majd a

borravaló összegének eldöntéséig, egy szakértőt láttam. A részletekre is nagyon odafigyelt. Egyszer visszavitetett a pincérrel egy fehér szódásüveget, azzal az indoklással, hogy ez így egyszerű sima vízre hasonlít. A kék vagy zöld üveg viszont nem zavarná a szódaelvárásokat. A pincér hozott egy zöld üveget. Arra is emlékszem, hogy egyszer valamilyen politikai esemény kapcsán tartományi politikusok is eljöttek egy tantestületi ülésre. Ez a hatvanas években lehetett. Gyetvai kifejtett egy véleményt, de őt keményen letorkolta Szabó Ida, aki partizán hősnőnek számított. Szabó Ida szerint ne nagyon beszéljen a Gyetvai, mert tudjuk, hogy mit csinált Horthy alatt. Én nem tudtam. Ma sem tudom igazán. Nem is nagyon figyeltem oda, mert ilyesmit akkoriban gyakran mondtak olyanokról is, akik tényleg elkövettek valamit, és olyanokról is, akiknek valójában nem lehetett semmilyen vétséget felróni. Nem tudom. Gyetvai nem szólt semmit. A vacsorákon kedélyes és szellemes volt. Mivel a társaságban a legfiatalabbak közé tartoztam, rendszerint én vittem autóval a vasútállomásra vacsora után (ha ez volt a nap utolsó vacsorája). Gyetvainak volt egy újvidéki lakása (állami lakása, mint minden más tanárnak), de Topolyára járt vissza a házukba. Az édesanyja is ott élt még. Felesége, gyermekei nem voltak. Voltak kollégáim, akik azt mondták, hogy sohasem alszik az újvidéki lakásában. Ezt nem igazán hittem, de aztán egy vacsora után elkezdtem valószínűnek tartani. Elég sokáig tartott a vacsora. A vendéglő az autóút mellett volt, Pétervárad után, Belgrád felé menet. Többször jártunk oda. Ezúttal késve indultunk az állomás felé, és Gyetvai nem érte el a topolyai vonatot. Kimentünk a peronra, mert volt még remény (gyakran késett a vonat), de majdnem egyedül voltunk, nem várakozott senki. Hogy biztos legyen, Gyetvai még odament egy vasutashoz, és megkérdezte, hogy elment-e már a vonat. „Pontosan érkezett a vonat" – mondta a vasutas. Szóval elment már. Ezután elhajtottunk, és elvittem Gyetvait a lakásába a Liman városrészben. Magam is arrafelé laktam. Megálltunk a lakása előtt, egy kis ideig töprengett, majd mondta, hogy vigyem el az egyetemre. Az irodájába ment aludni. Sok mindent nem tudok Gyetvairól.

Valamennyire Lederer Györgyöt is megismertem. Még akkor, amikor releváns volt a büntetőügye. Hétéves lehettem, amikor találkoztunk. Nem igazán logikus, hogy emlékszem erre a találkozóra, de hát nem csak a logikán múlik, hogy mi marad meg az emlékezetben. Az én perspektívámból ő Lederer Gyuri bácsi volt. Az apám Gyuri bátyámnak szólította, ő pedig Imre bácsinak hívta a nagyapámat. Így álltunk. Egy reggelire emlékszem, és ezzel kapcsolatban leginkább arra, hogy anyám nagyon izgatott volt. Amiatt is, mert dönteni kellett valamiben, és amiatt is, hogy apám nem csatlakozott a feszültséghez, nem lehetett vele igazán megosztani a gondot, mert csak azt mondta: „csináld, ahogy akarod". Az volt a helyzet, hogy Lederer Gyuri bácsit reggelire vártuk, és ő jelezte,

hogy fél tízkor tud jönni. Ez megbontotta a házi szabályokat. Anyám azon tépelődött, hogy maradjon-e valamilyen családi reggeli fél nyolckor, vagy tegyünk át mindent fél tízre. Arra nem emlékszem, hogy mi volt a döntés. Mindenesetre együtt reggeliztünk Lederer Gyuri bácsival. Lehet, hogy ez a családom számára már csak pótreggeli volt, de az is lehet, hogy mi is ezzel kezdtük a napot, és feltehetően éhesebb voltam, mint rendesen.

Nagyapám naplójában ezzel a mondattal indul egy 1946. VII. 20-i bejegyzés:

„Szombat. Tegnap Becskerekre érkezett Kanizsáról Léderer Gyurka."

Szóval lehet, hogy ezekben a napokban volt a reggeli, melyre emlékszem. Ez két hónappal az ítélethirdetés előtt volt. De az is lehet, hogy valamilyen más napon reggeliztünk együtt, valószínűleg 1946-ban. Számításba jöhetne még 1945. július 7-e is, amikor a napló szerint:

„Tegnap átjött Törökkanizsáról Lederer Gyuri. Ügyeit elvégezve a délutáni vonattal visszautazott."

Látom, hogy 1946. október 1-jén is nálunk volt – de ebéden. Ekkor már ki lett mondva az ítélet, de még nem került börtönbe.

Hogy a reggeli alatt hol ült a Gyuri bácsi, arra nem emlékszem, de ennek ellenére biztosan tudom. Mert mindig ugyanúgy ültünk. Az asztalfőn a nagyapám, vele szemben az asztal másik végén az anyám. Nagyapámtól jobbra ült az apám, mellette én. (Húgom akkoriban még kisasztalnál ült. Az öcsém még nem született meg.) Az apámmal és velem szemben ültek a vendégek (ha voltak). Szóval Lederer Gyuri bácsi egész biztosan az apámmal szemben ült, nagyapámtól balra. Feltételezem, hogy minden a szokásos módon folyt – kivéve, hogy csak fél tízkor kaptunk reggelit. Mellesleg, amikor megjött a Gyuri bácsi, anyám beküldött az irodába, hogy szóljak az apámnak. A kassza felett a falióra pontosan fél tízet mutatott. Később talán azért vésődött emlékezetembe ez a részlet, mert ezt az időpontot ismételten látom mindennap. A faliórát elhoztam Pestre, de egyszer megállt, és az ingát azóta nem tudom elmozdítani (ennek több évtizede van már). Fél tíznél állt meg az óra. Ez most már végeredmény. Egy órás talán segíthetne, de most már csak dísz a falióra, és így mindegy, hogy hány órát mutat. A karórák is egyre inkább dísszé válnak. (Én még hordok karórát, a fiaim már csak a mobiltelefonhoz igazodnak.) Az is valószínű, hogy idővel a faliórák maradnak meg tovább a tudatunkban, mert előttünk állnak, míg a karórák fiókokba kerülnek. (A zsebórák már régóta ott vannak, ha vannak még.)

Nagyapám egyébként néha Lederert, néha Léderert jegyzett a naplójában. Egészen biztos, hogy Lédererként ejtették a nevet. De valószínűleg Lederernek írták. Gyuri bácsi levelei nem segítenek, mert csak Gyuriként írta alá, a borítékokon pedig szerb változatban írta a nevét („Djordje Lederer") – és a szerbben amúgy sincsen é betű. Lederer Arthur nagyapámnak írt leveleit Arthurként írja alá. Viszont az apámnak írt leveleit kicsit formálisabban zárja, odatéve legtöbbször a vezetéknevet is. Így zárul egy 1947. január 22-én írt levele is. Ebben kérdezi, hogy elintéződik-e valahára az ügye, melyben az elkobzott földekből 5 hektár visszaszolgáltatását kéri. A levél második oldala így végződik:

„üdvözlettel
igaz híved és bátyád
Lederer Arthur"

Magda és Gyuri ügyeinek
pillanatnyi állását Magda
mai levelében közölte édes
apáddal.
Remélem, hogy az én 5 hek-
táros ügyem valahára mégis csak
elintéződik, és maradtam, meleg
üdvözlettel
igaz híved és bátyád
Lederer Arthur

Szóval mégis Lederer.

Nem én próbálok először Ledererékről írni. Néhány évvel ezelőtt többször mondta Fehér Kálmán symposionista társam, hogy egy nagy projektuma van: összeszedni és megírni a csókai Lederer-emlékeket. Úgy volt, hogy találkozunk ezzel kapcsolatban. Erre most már sajnos nem kerülhet sor. Kálmán sok mindent közelebbről láthatott, mert csókai volt. A Lederer családnak a csókai kötődése volt a legerősebb. A legendák is zömmel Csókáról induló legendák. Az nem csak legenda, hogy Csókán több mint egy évszázadig létezett egy mintabirtok. Ez előbb Marczibányi-birtok volt, majd a 19. század vége felé Lederer-birtok lett. Arthur volt az első Lederer, aki birtokos lett (az az Arthur, akinek a leveleiből meggyőződtem, hogy Lederer, és nem Léderer a pontos név). Újságcikkekben és könyvekben továbbra is versenyben áll a két névváltozat.

Míg fogalmazom ezeket a sorokat, azt is érzem, hogy más helyzetben vagyok, mint a többi háború utáni történetnél, melyekben gatyalopásról, káromkodásokról vagy arról írtam, hogy hogyan igyekezett néhány parasztfiú megdönteni a jugoszláv társadalmi rendet szajáni plakátragasztással. Ezekre a szereplőkre most már valószínűleg az utcájuk emlékezete sem terjed ki. A Lederer nevet ma is sokan ismerik. És nem csak Csókán. Ha az ember olvassa Csóka monográfiáját, Cs. Simon István írását Csóka időrétegeiről, vagy Farkas Zsuzsa írását a *Hét Nap*ban Ledererék (valamikori) mennyországáról, vagy Léderer György lányának visszaemlékezéseit a *Családi Kör*ben, összeáll egy kép. Ez a kép már kisimult és megnyugodott. Lederer Györgynek fekete nadrágja és zöld zakója van a képen.

Amit az iratok itt hozzátesznek, az ismét mozgás. Ezt mutatják a beadványok, feljegyzések, de leginkább huszonnyolc kézzel írt levél, melyet Lederer György és az apja, Arthur küldtek. Mozog a sors ecsete, de mozognak a vásznon maguk Ledererék is, többször is kilépve a bekeretezésből, valamilyen pótremények felé indulva. Viszont előttük újabb és újabb reménygátló akadályok alakulnak.

A megmaradt iratokban leginkább a háború utáni első évek valóságváltozatai festődnek. Ekkor szűnt meg a Lederer-birtok – és ekkor távoztak Ledererék. Nyoma van a háború alatti éveknek is. És közelebbről látszik, hogy kik voltak Ledererék.

EGY-KÉT VILÁGVÁLTÁS A HÁTTÉRBEN

A Szabadkai Kerületi Bíróság is megpróbálja az ítélet bevezető soraiban megfogalmazni, hogy ki volt Lederer György. Azzal kezdi, hogy zsidó és római katolikus.

György szülei zsidó származásúak voltak, de a család áttért a katolikus hitre már az első világháború végén. A csókai katolikus templomot több adománnyal (domborművekkel, miseruhákkal, mással) segítették. Aztán jött a német megszállás, és nem segített a katolikus hovatartozás. Lederer György lányának, özvegy Kockottnénak a visszaemlékezéseit olvasom a *Családi Kör* 2005. évi négy egymást követő márciusi számaiban. Látom, hogy György és apja, Arthur adtak egy esélyt a német megszállóknak. György fiát és lányát (akiből később Kockottné lett) biztonság okából Pestre küldték már 1941 márciusában, anyjukkal együtt. De György és Arthur Csókán maradtak. Talán az adott valami bizalmat, hogy katolikusok voltak, és köztudott volt, hogy népszerűek – a bánáti németek köreiben is. Szóval amikor 1941 áprilisában a németek megszállták Csókát, Lederer Arthur és György az uradalmon próbáltak maradni. Egy rövid ideig maradhattak is. Aztán egy SS-tiszt (talán bánáti német), aki a kastélyban lakott, és valami rokonszenvet érezhetett, megsúgta nekik, hogy a megszállók szemében mégis egyszerűen zsidók, és le lesznek tartóztatva. Ezután már nem az volt a cél, hogy folytassák életüket az uradalmon, hanem az, hogy életben maradjanak. Néhány óra maradt szökésre, ezt ki is használták. Zentára szöktek a Tiszán át, csónakkal. Ott magyar uralom alatt, egyelőre több esélyük volt, de Zenta túl közel volt ahhoz, ahonnan és amiért szöktek. Így inkább továbbmentek Pestre. Nagyapám naplójából látom, hogy ott egy darabig a születésnapot is meg lehetett ünnepelni. Egy pesti látogatásról ez is fel van jegyezve 1943 novemberében:

> *„Délben Tibivel. Délután Ernőnél ültük születése napját. Este Lederer Gyuriéknál – aki szintén születésnapos – vacsora Del Medico panzióban."*

Egy darabig ez is lehetséges volt, bár a zsidó származás Magyarországon is megbélyegzés lett. Ez vonatkozott a Magyarországhoz csatolt Ókanizsára (Magyarkanizsára) is. Számított ugyan, és hozott valamilyen kivételezést, hogy Lederer György bátyja, István, hősi halált halt az első világháborúban. De György nem lehetett többé a téglagyár tulajdonosa. Igaz, voltak még mellékutak. Egy ilyen irányba indulva átíratta a gyárat keresztény feleségére. Közben Csókán a német megszállók zsidó vagyonként elkobozták a Lederer-nagybirtokot, és elkobozták a Korhecz családdal közösen működtetett csókai szalámigyárat is.

Aztán 1944. március 19-étől már Pesten is bujkálniuk kellett Ledereréknek. Túlélték. Át kellett még vészelniük az orosz ostromot és bombázást, mely már nem Ledererék ellen irányult, de az túléléshez nem volt elég, hogy valaki ne legyen hivatalos célpont. Szerencse is kellett.

1945 tavaszán jött a visszatérés. Ez nem volt nehéz döntés. Csókán és Kanizsán volt a vagyonuk, ott volt a korábbi életük is. Azt is érezhették – nem ok nélkül –, hogy most azon az oldalon vannak, melyet a hatalom is jó oldalnak kellene, hogy lásson. De ahogy gyűltek a tapasztalatok, egyre sűrűbben vetődött fel a kérdés, hogy most mi is van itt, ahova visszajöttek – és megmaradhat-e célként, hogy a német megszállás előtti életet folytassák.

Bánátban új világ indult, még mielőtt Ledererék visszatértek volna. Becskerekről 1944. október elején távoztak a német megszállók. Ennek a családom is, és amennyire tudom, minden szomszédunk örült. Talán csak Annau néni nem. Róla leírtam már, hogy a fiát helyi németként besorozták, és az orosz frontra vitték német katonaként. Annau néni korai német győzelemben reménykedett, hogy a fia mielőbb hazatérhessen. Mert ha nem győznek, ki tudja, mi lesz a német katonákkal (pontosabban a fiával – aki a cseh származású házvezetőnőnk férje volt). De ez Annau néni perspektívája volt.

Egyébként az oroszok bevonulását kevesebb lelkesedéssel fogadták a környékünkön, mint a németek távozását. (Pedig ezek összefüggő dolgok voltak.) A szovjet hadsereg bevonulásakor nagyapám ezt jegyzi fel a naplójában (1944. október 4.):

> *„Egész nap lázban feküdtem. Reggel jelenti a cseléd, hogy hozzánk jött egy idegen család. Megtudtam, hogy Keksz Jani a feleségével és két lányával, az éjjel hozzájuk betört orosz tiszt fenyegetődzéseire a kerteken át lakásukból megszöktek, Hagara nevű kertszomszédos szabónál éjszakáztak, s most hozzánk menekültek. A nap folyamán egymást érték a panaszkodók. Orosz katonák lerészegedve, egész éjjel garázdálkodtak. A panaszlókkal Józsi tárgyalt."*

Szintén szerdára, október 4-ére, a nagyapám egy megbeszélést igyekezett szervezni. A napló szerint:

> *„Du. 5 órára mégis felkeltem s az irodában összegyűltekkel megtartottuk az értekezletet. Közben az iroda ablakából néztük a bevonuló oroszokat."*

Az értekezletre olyan barátok/ismerősök lettek meghívva, akiknek valamilyen szerepük volt a becskereki magyarság érdekképviseletében. Néhány nappal korábban nagyapámat kinevezték a helyi Népfelszabadító Bizottság tagjának. Az ezzel kapcsolatos dilemmáit akarta megoszta-

ni, és feltenni a kérdést, hogy most, az új helyzetben, hogyan tovább. A naplóban ott áll az is, hogy kik lettek meghívva:

„Józsi meghívására eljöttek: Kovács István prelátus, Szabó Zoltán ref. lelkész, Ambrózy Károly, Pfeiffer Károly, Babinszki, Juhász Ferencz, Jakobsz Károly, Nagy László, Nagy Géza, Zeller János, Hartner Ignác, Botka Béla, Stagelschmidt Jenő, Ambrózy Zoltán, Grolshammer Béla, Wégling Dr. Heklai Pál, Kecskeméthy Ferenc, Kappel Mihály, Józsi, én. – Nem jött Dr. Báthory Endre, Dr. Schwerer Rezső, Nyárai Rezső, Láng Imre, Oláh Lajos; ez utóbbiakhoz úgy látszik nem is ért el a meghívó."

Lőporfüst keringett a levegőben, de a cél (egy kisebbségi közösség fenntartása Becskereken) még látható volt. Viszont mindenfelé omlottak és emelkedtek hitfalak, a célhoz vezető utakat, kitérőket fel kellett fedezni, és megjelölni egy újonnan rajzolódó térképen. És – nem először – friss talánnyá alakult, hogy hogyan is kellene most gondolkodni és érvelni. Az értekezlet nem igazán sikerült. Nagyapám naplója így folytatódik:

„Ezután előadtam a tegnap történteket, a bizottság megalakulását, a proklamáció szövegét, elhatározásom indokait. Befejezés után felkértem, hogy beszélnők meg az adott helyzetben a szükségesnek vélt teendőket. De erre felállott Kovács prelátus mintha akadémiai székfoglaló beszédet tartana el-elmélkedett a magyar nyelv gazdag szépségeiről, Mezzofanti nyelvzseni magyar nyelvről mondott magasztalásairól, római útjáról, Mezzofanti sírjánál való elmélkedéseiről, s közben az irodánk ablakai alatt eldübörögtek az orosz katonák ágyúi, poggyász kocsijai, az értekezleti magyarok pedig egymás után elhagyogattak úgy, hogy mire jó egy óra múlva végre elhangzott a szintén nagyon alkalomszerű: »szebb jövőt«, már alig voltunk a szobában öten-hatan. Így elmaradt a teendők komoly megbeszélése. No de legalább a prelátus megkönnyebbült. Körülnézve, csodálkozva látta a hatást, s ő is távozott."

Amíg golyók és jelszavak zúgtak, süvítettek mindenfelé, az eszmefuttatások nagyrészt vagy elsodródtak a levegőben, vagy pincefedezékekbe húzódtak. Leginkább figyelmen kívül maradt, hogy most ismét, földön mozogva, valamilyen címekre kellene a gondolatokat elvinni – közben arra is figyelve, hogy ott mit értenek jobban. Igaz, néhány embernek eszébe juthatott – talán az irodánkban is, 1944. október 4-én –, hogy most ismét körül kellene nézni. Így kiderülhetne néhány dolog. Az is, hogy azok előtt, akik most majd eldöntik, hogy legyenek-e továbbra is magyar iskolák, nem igazán perdöntő érv, hogy Mezzofanti szerint a magyar egy nagyon szép nyelv.

Közben mindenki tudta, és egyesek gyakran hangoztatták is, hogy most egy új világ alakul (ott, ahová a Ledererék visszajöttek). Értékváltás is alakult, és ez többször zavart okozott. Emlékszem egy jelenetre a korzón.

Egy-két évvel a sikertelen értekezlet után lehetett. Akkor még nem, most valamivel pontosabban értem a történteket. Az már akkor is megragadt bennem, hogy ez valamilyen jelentős szóváltás, mert a nagynéném többször el akart rángatni a helyszínről. Akkoriban még nem voltam korzózásra jogosult. Kamaszkor előtt, csak valamilyen cél irányában mehettem a főutcán. Ezúttal a nagynénémmel mentem, az anyám szüleihez igyekeztünk. Sokan voltak az utcán. Sietni sem lehetett. Az esemény akkor történt, amikor odáig jutottunk, ahol túloldalt már a NAMA állt. (Az az áruház, ahol Natalija dolgozott, akinek a férje, Milan, népi pálinkát sajátított el egy búcsúvacsora alkalmával.) Mellettem két fiatalember haladt, akik egy előttünk haladó lányra tettek megjegyzéseket. Pontosabban a fenekére. Én még túl fiatal voltam, de így is feltűnt, hogy valóban kihívó a lány feneke. A két fiatalember többet tudott és többet érzett.

„Ez egy fasiszta segg!" – mondta az egyik. Akkor ezt nem igazán értettem (csak tudtam, hogy fontos, mert a nagynéném próbált odébb rántani). Ma azt hiszem, meg tudom magyarázni. Nem fasisztabarát volt a megnyilatkozás. Vélhetően azt akarta kifejezni, hogy ami másfél méterrel előtte mozog, az szemérmetlenül vonzó – és mivel bűnös izgalmak sugárzását érezte, ezekre keresett valami erős, találó kifejezést.

A másik fiatalember nem értett egyet a megállapítással. Neki is nagyon tetszhetett, amit látott, ő is az éppen távozó és éppen alakuló értékek között böngészve keresett párhuzamot, de úgy látta, hogy dicsérni most csak egyféleképpen lehet. Ezt mondta: „Ellenkezőleg, ez egy antifasiszta segg!"

Nem volt könnyű igazságok között választani. Ha az akkoriban Becskereken is sorjázó „saradnja sa okupatorom" („együttműködés a megszállókkal") perek egyik bírája is ott lett volna a korzón, feltehető, hogy az antifasiszta jelzést tartotta volna helyesebbnek. De mi lett volna egy partizán hősnő véleménye? Ő valószínűleg azt látta volna, hogy ami előtte mozog, nem felszabadulást jelez, hanem szégyenteljes alkalmazkodást letűnt burzsoá értékekhez. Tehát inkább fasiszta segg. És mit mondott volna az ügyész, aki szerint Branko Đurić törvénysértő módon, fasiszta származású kocákat tartott az udvarában? És mit mondott (vagy gondolt) volna maga Branko Đurić? Nehéz megmondani.

Mindenesetre, történt valami áttörés. Ha lennének korzótörténészek, lehet, hogy azt állapítanák meg, hogy körülbelül ekkor (talán 1947 őszén) került olyan távolságra a háború a becskereki korzótól, hogy – bár bíróság előtt még nem – itt a „fasizmus" és „antifasizmus" szavakat már esendő, hétköznapi retorikai célokra is alkalmazhatták a sétálók.

Szeretném tudni, hogy mi lett a korzói dialógus két résztvevőjével, de többé nem találkoztam velük. (Vagy találkoztam, csak nem ismertem fel őket.) Mindenesetre látszott, hogy nem könnyű a múltat feldolgozni, és értékeket vagy aromákat elrendezni az új jelenben.

Emlékszem arra is, hogy voltak, akik egyszerűen méltatlannak tartottak minden részvételt ebben az új jelenben. Egy Lederer mértékű gyáriparos és birtokos családból származó osztálytársam azt mesélte, hogy egyszer a következő dialógus alakult a szülei között:

AZ OSZTÁLYTÁRSAM ANYJA: Csináltasd már meg a fogaidat, így nem lehet emberek közé menni!
AZ OSZTÁLYTÁRSAM APJA: Ezeknek csináltassam?!

Azt is tudom, hogy voltak, akik egy ellenkező stratégiát választottak. E szerint csak jövő van, most már másnapok következnek, az új világ nem a régi maradványaira épül, a múlt nem is létezik már – és így azt is feltételezni lehetett, hogy a stratégia alkotója sem létezett korábban (tehát nem is lehet neki semmit felróni). Ezek a gondolkodók vélhetően nem olvasták Faludy György *Haladás* című versét. Ebben az van megmagyarázva, hogy másnapok mindig alakulnak, csak a tegnaptagadás tudja ezt megakasztani. Faludy szerint: „...csak tegnap nélkül nincsen másnap."

Ledereréknek nem kellett tegnaptagadó (vagy múltrejtegető) stratégiát választani. Akiktől szöktek, azok vereséget szenvedtek. Mielőtt szöktek volna, megbecsült emberek voltak. Így a tegnapot és tegnapelőttöt nem kellett eltörölni. Inkább visszaállítani. Az első cél a birtokok visszaszerzése volt. Már csak azért is, hogy legyen hol lakniuk. Ez nem sikerült. Közben érezhették, hogy radikálisan átrendeződtek a megélhetési lehetőségek és stratégiák. És mivel Lederer György most már gyakorlatot szerzett sorsváltásban, azt is a lehetőségek – és célok – közé sorolta, hogy alkalmazottként, munkából éljen meg.

A naplóban azt látom, hogy ez is nehezen ment:

„1945. V. 16. Szerda. Reggel 6 óra tájt váratlanul ideérkezett Csókáról Léderer Gyuri. Csókai gazdag uradalmából kiszekírozták az oda kirendelt komiszárius és emberei. A nagy kastélyából nem kaphatott egy szobát sem ott lakhatásra. Belátta, hogy amíg ez a helyzet tart, neki Csókán nincsen megélhetése. Családja Szabadkán bútorozott lakásban. Bpesten – ahol családjával az ostrom alatt éheztek, fáztak – mindenükből kifosztották. Bejött Becskerekre, hogy elhelyezést, foglalkozást, kenyeret keressen. A valamikor oly dúsgazdag föld- és szőlőtulajdonos."

Aztán másnap ez a bejegyzés következik:

„1945. V. 17. Csütörtök. Léderer Gyuri ma reggel búcsút vett. A keresett elhelyezkedési kilátások, úgy látszik, túl gyengék. Újvidékre indult."

Majd néhány hónap múlva:

„1945. IX. 10. Hétfő. Belgrádból telefonálta Lederer Gyuri Demkó Pistának, hogy ott nyert értesülései szerint az agrárreform törvény rendelkezéseit a legrövidebb időn belül, szigorúan végrehajtják. Elveszik a nem földműves tulajdonosoktól nemcsak a földeket, de a tanyán található minden ingóságot is. Ismerőseim közül közelről érinti mindez: Lederer Gyuri, Schulhóff Lajos, Draxler Lipót, Brunó, Jenovay Imre, Bencze Zoltán családokat."

Arról is tudok, hogy felmerültek olyan remények, melyek szerint, ha belülről nem lehet megingatni az új hatalmat (logikával sem), majd odaszólnak a győztes nagyhatalmak, figyelmeztetve, hogy az állam nem írhat mindent felül, egy jogosan szerzett birtok a tulajdonosánál kell, hogy maradjon – akkor is, ha nagybirtok. Keringtek olyan hírek is (nem először, és nem utoljára), hogy a nagyhatalmak ezt majd megbeszélik és elintézik. Közben, Ledererék mellett, Tito is abban reménykedett, hogy területhez jut a nagyhatalmak segítségével. Ő Triesztet akarta megszerezni.

A nagyhatalmak tanácskoztak, de Ledereréken ez nem segített. Ami Triesztet illeti, Titón sem.

Viszont voltak dolgok, melyek a nagyhatalmak segítsége nélkül is helyreálltak. Például a névnapi jókívánságok. 1945. november 5-én (Imre-napon) Lederer Gyuri és a felesége sürgönyt küldenek Csókáról a nagyapámnak.

МИНИСТАРСТВО ПОШТА, ТЕЛЕГРАФА И ТЕЛЕФОНА
ТЕЛЕГРАМ

333

Várady Imre Petrovgrad

Из	Број телеграма	Врста	Број речи	Време предаје: дана	часа	мин.	Службени подаци	Време пријема: дана	часа	мин.	Потпис телеграф. чиновника
Csóka											

Mai névnapodon szeretettel gratulal szívből üdvözöl Lederer György és felesége

Образац 306

1946 – ÉS LEDERER GYÖRGY LEVELEI

1931-ben jelent meg Becskereken Vékony Náci (polgári nevén László B. Jenő) kultikus bökverskötete, az *Ákom-bákom irka-firka, mindezt Vékony Náci írta*. Ebben Ledererékkel is foglalkozik. Az *Esetem az Ured-dal* című versben Vékony Náci felteszi a következő retorikai kérdést:

„Kellett Lederernek házról-házra járni
Míg a zöldkapura rátudott találni?"

A költő által sejtetett válasz az, hogy nem kellett. Ellentétben Vékony Nácival, aki többször nem tudott zöld ágra vergődni különböző „uredokkal" (hivatalokkal), Ledererék arról voltak ismertek (1931-ben), hogy mindent el tudnak intézni.

Nagyapám naplójában azt látom, hogy ez a tudat és magatartás folytatódott a visszatérés után – és mondhatnám, hogy a valóság után is. 1946. június elején ez történt:

> *„1946. VI. 4. Kedd. Karórámat elvitte az orosz megszállás. Kárpótlásul Lederer Gyuritól kaptam másikat."*

Szóval, ha valakit igazságtalan kár ért, és ő Lederer barátja, minden pótolva lesz.

Ez négy hónappal azután történt, hogy a törökkanizsai Járási Népbíróság úgy döntött, hogy Lederer György és felesége, Magdolna nem kaphatják vissza a Korhecz családdal közösen birtokolt szalámigyárat. Ebben az ügyben nem az apám, hanem egy törökkanizsai ügyvéd képviselte a gyártulajdonosokat. A döntés mégis megvan az iratok között. Lederer György 1946. október 14-én írt levelének soraiból tudom, hogy miért:

> Ilijć Radovan ügyvédet levélben kértem hogy küldje meg Neked a čokai régi készletekre és a Korhec gyárra vonatkozó novikneževaci bírósági határozatokat. Megkaptad-e azokat?

A čokai (csókai) régi készletekre vonatkozó határozatot nem találom, de a Korhecz–Lederer-szalámigyárra vonatkozó noviknеževaci (törökkanizsai) határozat megvan. 1946. február 12-én hozták a nép nevében. Ebben le van írva, hogy Lederer György és apja, Arthur zsidóként lettek üldözve, megszöktek Bánátból, majd a vagyonukat elkobozták a német megszállók, és aztán eladták – mint sok más zsidó vagyont – a Mines de Bor (Bori Bányák) francia vállalatnak. Annak a vállalatnak, melynek bányaterületén Radnóti is rabmunkás lett. Veselinović bíró azzal zárja az áttekintést, hogy „a felszabadulás után a Népi Javak Igazgatósága vette át a vagyont". A kérdés az volt, hogy most visszajár-e Ledereréknek és Korhecz Gyulának. A bíróság szerint igaz ugyan, hogy visszajár a tulajdonosoknak az a vagyon, melyet a német megszállók elkoboztak, de erre ezúttal mégsem kerülhet sor. Magyarázat is született. Míg a megszállók, illetve a Mines de Bor működtette a gyárat, ott szérumot is gyártottak (főleg sertéspestis ellen). Ezt egy laboratóriumban állították elő, melyet a megszállók toldottak a gyárhoz. Szóval, amint mondanák, fasiszta laboratórium volt, mely eredetileg nem volt része az elkobzott gyárnak, és ezért nem járhat vissza. És itt kezdődik a lejtő. A szérumgyártó szoba és berendezés nem Ledereréké és Korheczéké volt, hanem a megszállóké, tehát nyilván elkobzásra kerül. Ezt a tulajdonosok sem vitatták. De a bíróság szerint ebből más is következik. Mivel a laboratórium „szervileg összekapcsolódott" a szalámigyárral, a különválasztás most már sértené a népgazdaság érdekeit. Ezért mégis népvagyon kell hogy maradjon az egész gyár.

A törökkanizsai bíróság döntése másfél oldalas. A végén ott áll a bíró neve, és nagyon hasonlít egy diáktársam nevére, aki szerb osztályba járt. Most az ugrik be, hogy talán ő is törökkanizsai volt, de ebben nem vagyok biztos. Az új adatok néha megkeverik az emlékeket. Gondoltam, hogy rákérdezek, de nem tudom, hogy hol keressem. Leginkább kocsmai szerepléseire emlékszem. Magam is a résztvevők között voltam. Megmaradt az emlékezetemben egy szerb nóta, melynek ezek voltak a leglelkesebben énekelt sorai:

„Kako naša snaša
ljubi kočijaša"

Így fordíthatnám:

Ahogyan a menyünk is
puszilgatja a kocsist

Dalolótársaimat (és engem is) a melódia és ritmus vezérelt. A mondanivaló abba sűrűsödött, hogy sna-ša! és utána a kočijašából rímként (és csattanóként) levált ja-ša. Többen felfigyeltünk azonban arra, hogy a

(talán törökkanizsai) diáktársunk valahogy másként énekel. Különösen olyankor, amikor nem kórusban, hanem szólózva dalolt a menyünkről és a kocsisról. Úgy éreztem, hogy nem a melódia és ritmus irányította (mint másokat), hanem valamilyen magyarázó ösztön. Ő pontosan tudja, hogy hogyan csókolta a menyünk a kocsist. És ezt most közli is. Érti a dolgokat, betekintése van, lényeget lát. A felvilágosodást hozza közénk (mint azok is, akik új hiteket és ideológiákat hirdetnek). Nem tudom, hogy mi lett az iskolatársamból. Emlékszem, hogy valamilyen pártszerepet kapott, de ez még azelőtt volt, mielőtt Becskerekről Belgrádba mentem volna egyetemre. Lehet, hogy később politikus lett. Azt sem tudom kizárni, hogy jogász – vagy talán kocsis. A törökkanizsai ítéletet nem ő hozta. Néhány évvel idősebb volt nálam, de 1946-ban így is csak körülbelül tízéves lehetett.

A törökkanizsai bírónak is ismernie kellett, a „Kako naša snaša / ljubi kočijaša" dalsorokat. Szeretném tudni, hogy hogyan énekelte. Azon is töprengek, hogy amikor felolvasta a döntést – mely szerint a szérumgyártás miatt minden összefonódott, és az egységes képződmény csak az állammé lehet –, vajon úgy artikulálta-e a kulcsszót, hogy szé-rum.

Egyébként vigasztalásként ott áll azért a törökkanizsai bíróság döntésében, hogy Ledererék és Korheczék kérhetnek kártérítést. Az iratokban nem látom, hogy erre sor került volna. Korhecz Tamástól, Korhecz Gyula unokájától megtudtam, hogy nem is volt ilyen próbálkozás. Azért nem, mert ilyen esetekben roppant alacsonyak voltak a kártérítések – és mert a tulajdonosok abban reménykedtek, hogy a végén mégis visszaszerzik a gyárat.

1946-ban gyakorlatilag minden vagyonuktól megfosztották Ledereréket. A csókai szalámigyárat már a német megszállók kobozták el, mert zsidó is volt a tulajdonosok között (Lederer György), de a felszabadulás után nem kapták vissza, hogy egységes népvagyon maradhasson a szérumlaboratórium és maga a szalámigyár. A kanizsai téglagyár nem Bánátban, hanem Bácskában volt, és ott 1941-től magyar uralom alakult. A gyárat nem kobozta el a magyar hatalom (miután legnagyobbrészt átírták György feleségére, aki keresztényként született). Aztán ennek az enyhébb megoldásnak lettek gorombább következményei. Jött a „saradnja sa okupatorom" („együttműködés a megszállókkal") vád, magyarázva, hogy míg Ledererék tulajdonosok voltak, a téglákat és cserepeket a magyar megszállók céljaira használták (például úgy, hogy konzervgyárak falait belőlük emeltek Kecskeméten, Kiskunhalason és Szegeden). A következmény pedig nemcsak vagyonelkobzás volt, hanem börtönbüntetés is. És aztán itt volt maga a csókai nagybirtok, és ebben a híres szőlő. Ez kötődött a leginkább Ledererékhez. Arthur és György voltak a tulajdonosok. Ezt is elvették a német megszállók, így konstruálni sem lehetett „saradnja sa okupatorom" vádat. Viszont, amint látom az iratokban, a felszabadulás

után jött a ZARIUK. Ezt a szót korábban sokszor hallottam, de ez a „korábban" már nagyon régen volt. Amikor most felbukkant előttem az iratokban, pontosan emlékeztem, hogy hogyan ejtették a becskereki bíróság folyosóján, de arra nem emlékeztem, hogy mit jelent. Utána kellett néznem. Annak a rövidítése, hogy „Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji" (azaz: Törvény az agárreformról és belső telepítésről). Ez egy szerb törvény volt, és 1945-ben hozták. Létezett egy jugoszláv törvény is, mely nem „belső" telepítésre vonatkozott, tehát más Jugoszlávián belüli köztársaságból is jöhettek telepesek (nem csak Szerbiából). E törvények szerint, „hogy megvalósulhasson az agárreform", el lesz kobozva minden 25 hektárnál nagyobb termőföld, ha nem a földműves volt a tulajdonos. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy minden nagybirtok elkobzásra került (mert nemigen volt olyan nagybirtok, melynek földműves paraszt lett volna a tulajdonosa). Amint ezt több írás és levéltári adat mutatja, a telepesítés Jugoszlávián belül csak a Vajdaságban volt igazán eredményes. Szóval elvették a csókai nagybirtokot is. Arra maradt még valami esély, hogy visszakapjanak valamennyi, „a megélhetéshez szükséges" ingatlant, szerszámokat, esetleg jószágot. A többi elment. Pontosabban, egyelőre minden elment, egy eséllyel, hogy egyszer valami kevés visszakerüljön.

Nem volt könnyű Csókán azt érezni, hogy nincsen már Lederer-birtok. Pesten zömmel azt se lehetett igazán tudni, hogy hova lettek sodorva a vagyontárgyaik, de visszajövet Csókára minden ott volt, ahol volt. És mégsem. Most nemcsak azzal kellett szembesülni, hogy nem mehetnek haza aludni (a kastélyba), hanem azzal is, hogy logikátlanná vált, hogy haza menjenek aludni (mert az egy kastély). Ez a kastély így néz ki:

Szóval nem volt könnyű kilépni egy világból, melyben ők tulajdonosok és tehetős emberek. Egy darabig nem is léptek ki. A Lederer-féle nagybirtokos magatartás túlélte a nagybirtokot. Ebből következett az is, hogy ha egy barátot megfosztottak a karórájától, akkor a Ledererék adtak neki. Egy ilyen folytatást (vagy folytatásábrándot) látok egy szeptemberi Lederer-levélben is.

Ezt a levelet Lederer György Belgrádból írja, 1946. szeptember 4-én, „Kedves Jóskám" megszólítással. A levél második oldalán ott áll, hogy:

Szóval leírja (ennek alapja is volt), hogy tiszta a lelkiismerete, és közli, hogy megoldást talált arra, hogy hogyan lehetne segíteni azokon, akik börtönbe kerültek a „megszállókkal való együttműködés" okán. (Valójában azért, mert ezzel az indoklással ítélték el őket, hogy ezután elvehessék a vagyonukat.) Ez történt egy közös baráttal. Györgynek itt támadt egy ötlete, miután értesült arról, hogy a fegyenceket ki lehet kérni üzemek részére, havi 1500 dinár ellenében. A levél magyarázza, hogy mit kell tenni a barát érdekében: „Most erre kell koncentrálni minden erőfeszítést, hogy őt kao bajagi kikérjük, fizetjük a havi 1500 dinárokat és ezzel megmentjük az életnek."

A „kao bajagi" hagyományos bánáti hozzáállást tükröz. Ha valamire van egy igazán jópofa szerb vagy német szó, akkor betesszük egy magyar levélbe is. Ezúttal török eredetű szerb kifejezésről van szó. A tartalmat a kvázi szó tudná megközelíteni. Szóval kvázi kikérjük, és alkalmazzuk az üzemünkben a börtönbe vitt barátunkat, fizetünk az államnak havi 1500 dinárt, de tulajdonképpen nem dolgoztatjuk, csak hagyjuk, hogy elkerülje a tényleges börtön- és kényszermunka büntetést. Ez jó és emberséges ötlet volt, volt némi alapja is, csak ez az alap közben egy elmúlt valóságba sodródott. Ledereréknek ekkor már csak „kao bajagi" volt üzeme, melyben egy barátot „kao bajagi" alkalmazhattak volna.

Lederer György azon törte a fejét, hogy birtokosként talán segíthetne valakin, aki „saradnja sa okupatorom" (együttműködés a megszállókkal) okán börtönbe került. Viszont ugyanebben a levélben, ugyanezen az oldalon, az utolsó sorban ez áll: „Feleségem ellen és ellenem már...". A mondat a harmadik oldalon folytatódik:

Tehát Lederer György és felesége ellen is „saradnja sa okupatorom" minősítésű vádat emeltek. Az eljárás Szabadkán folyt, nem az apám, hanem valamilyen szabadkai ügyvéd kellett, hogy képviselje a vádlottakat, de az ítélet megvan – ezzel kezdtem a Lederer-történetet.

A levelet, melyből két részletet idemásoltam, Lederer György 1946. szeptember 4-én írta, a vádirat tudatában, tíz nappal a szabadkai ítélet

kimondása előtt. Amint mondja, „golyóval a hasában" járt, és eszébe jutott a „pokloni da ne propadne" (ajándékozd el, hogy el ne vesszen) megoldás. Ez sem jött össze.

Ott áll a levélben az is, hogy továbbra is cél valamit visszakapni a csókai mezőgazdasági birtokból. Erre a ZARIUK adott valami alapot, de képlékeny maradt, hogy mi is jár vissza. György több vonalon próbálkozik, és nem egyszerű a helyzet. Čubrilović miniszter jóindulatot mutat, de erre őt a csókai új hatalmi szervek feljelentik, azzal vádolva, hogy „Ledererékkel paktál".

A következő levél már a Gyetvai-ítélet után íródott, szeptember 18-án. Az első sorokban Lederer György egy új, szerényebb célról, öt hektár szőlőről ír, melyet visszaígértek, de most különböző hatóságok labdáznak a kérdéssel. Pedig amint ott áll a levélben: „Ez most számunkra egzisztenciális kérdés, amióta a téglagyár elveszett". Olvasom azt is, hogy úgy döntött, hogy nem fog fellebbezni a szabadkai ítélet ellen. E helyett amnesztiát kér.

A levélben szó esik egy miniszterről is, Jaramazović Lajčóról, aki Szabadkán megállította Lederer Gyurit az utcán.

Tegnap benn voltam Suboticán. Az ügyész
nem fellebbez, és mi sem. – A törvény-
szék elnöke megígérte, (az ügyész hozzá-
járul) hogy 3 havi halasztást engedélyez.
Ezt az időt majd ki fogjuk használni
amnestia szerzés céljaira. Suboticán a
főtéren megállított Jaramazović Lajčo
miniszter, hogy hallotta a dologról, és
hogy ez disznóság! Én azt feleltem, hogy
sokkal udvariasabb vagyok, sem
hogy ellen mondanék. Ő: „Nyug-
tassa meg a nagyságos asszonyt. Magam
fogok eljárni a skupština prezi-

Szóval a miniszter szerint disznóság a Ledererék ellen hozott ítélet, Gyuri pedig lovagiasan megjegyzi, hogy sokkal udvariasabb, semhogy ellentmondana egy miniszternek. (Tehát nem cáfolja a szavait – azt sem, hogy amit a bíróság tett, „az disznóság!"). Az idemásolt oldal végén félbemaradt mondat a következő oldalon a hatóság megnevezésével folytatódik (parlamenti elnökség). Ettől várnak amnesztiát – és Jaramazović meg is ígérte ennek kieszközlését.

A levél második oldalán ott áll még egy bátorító mondat. E szerint: „Legalább 200 munkásember alá fogja írni amnestia kérvényünket."

És ebben a levélben kezdődik egy szembesülés az új valósággal. A zárómondat így indul: „Minthogy most már én is koldus lettem..." Lederer György nem lett koldus, de 1946. szeptember közepétől nagybirtokos és gyáriparos sem volt már.

Ezután további levélváltások és próbálkozások következnek. Két cél (vagy két kérdés) áll a középpontban: az egyik az amnesztia, a másik pedig a csókai birtokból visszavárt 5 hektár szőlő és lakóház. Ami az amnesztiát illeti, annyit el lehetett érni, hogy 1946. december 30-ig elhalasztották a bebörtönzést – és ez véglegesen is elmaradt volna, ha közkegyelem révén Ledererék is mentesültek volna a büntetéstől. A halasztás alatt azonban Ledererék is mentesültek volna a büntetéstől. A halasztás alatt azonban külföldre nem utazhattak. Magyarországra sem. 1946. október 7-én küldött levelében György azt írja, hogy „[s]zegény apósom tegnap hajnalban meghalt. Imre bácsi megismerte. Kitűnő ember volt. Sokat szenvedett rákbetegsége miatt. Magdára nézve persze különösen fájdalmas, hogy nem kísérheti el utolsó útjára."

Közben keringtek hírek, híresztelések a várható amnesztiatörvényről. Több levélben látom, hogy október végére vártak egy olyan döntést, mely szerint közkegyelemben részesülnének, akik „saradnja sa okupatorom" alapján kevesebb mint egy év börtönt kaptak. Egy levélben György írja, hogy értesülése szerint október 20-án hozzák majd meg a rendeletet. Apám azt írja október 7-én, hogy „[s]ajnos a hír vaklármának bizonyult". Nem tudom, honnan indultak ezek a hírek. Emlékszem, hogy iskoláskoromban, amikor még jobban észrevettem a fákat az utcában, néha kérdés merült fel bennem, amikor láttam, hogy megrezdülnek a levelek. Találgattam, hogy egy elhaladó fiáker rázta meg egy kicsit a levegőt, vagy szél indul. Nem tudtam. Lehet, hogy a szél sem tudta.

Aztán következik még egy rezdülés. Október 14-én György azt közli apámmal, hogy ismét van egy biztató híre. Egy törökkanizsai bíróval beszélt, aki részt vett Újvidéken egy bírói értekezleten. Ezen ott volt Carević szerb igazságügy-miniszter is, és állítólag azt mondta, hogy mégis készen áll az amnesztiarendelet, nemsokára ki fogják hirdetni. György kérdezi apámat, hogy meg tudja-e ezt erősíteni. Egy sorral lejjebb feltesz még egy

kérdést: „Igaz-e, hogy Becskerek Zrenjaninra lesz átkeresztelve?” Sajnos, csak az utóbbi híresztelés bizonyult valósnak.

Aztán múltak a napok, lassan eljött december 30-a, és nem született amnesztiarendelet, mely Ledereréken segített volna. Maradt még egy lehetőség. Be volt adva egy kérvény, mellyel György és Magda rendkívüli büntetésenyhítést kértek.

És közben nem börtönbe készültek. 1946. december 12-én (amikor már nagyon közel volt december 30-a, a büntetés felfüggesztésének vége) György ezt írja:

> „Kedves Jóskám,
> [...]
> Beavatottak rábeszélésére beadtam egy kérvényt a földm. ministerhez és kértem alkalmaztatásomat. A minister azonnal átírt a ministerelnökségre kérve annak beleegyezését alkalmaztatásomhoz és egyúttal írásban értesítette erről a vajdasági főügyészséget. Fenn említett beavatottak szerint ez elegendő lesz. Feleségem ügye állítólag jól áll – engem egyelőre Torzsára fognak kinevezni. A Kosančić nevű báni birtok 5000 holdra kerekíttetett ki. Öntözés van, rizstelep, magtermelés stb. Ezt kellene rekonstruálnom. Később talán beszippantanak a ministeriumba.
> szeretettel ölel,
> Gyuri”

Nem volt könnyű látni, hogy most mi is van. A szabadkai ítélet szerint György a megszállók kollaboránsa. Közben legyőzték a megszállókat, de Györgyöt nem náci kollaboránsként kezelik az emberek. Csókán és Kanizsán is udvariasan előre köszönnek, örülnek, ha György leáll velük beszélgetni. Régi ismerősök között vannak, akik ma is befolyásos emberek. Néhány héttel a börtönbe vonulás előtt mutatkozik egy párhuzamos jövő is, melyben ő egy gazdaságot vezet, és az alakul céllá, hogy megújítson és fejlesszen egy nagybirtokot. Az a lehetőség is az asztalon van, hogy „beszippantják a minisztériumba”. Sok minden volt képlékeny, nem lehetett igazán tudni, hol a választóvonal a tényleges és a „kao bajagi” között. György tudta (és nem csak ő tudta), hogy ő csak „kao bajagi” kollaboráns. Azt is érezhette, remélhette, hogy csak „kao bajagi” megy majd börtönbe.

Közben folynak a próbálkozások, hogy Lederer ék visszakapjanak 5 hektár szőlőt (a körülbelül 3 000 hektáros birtokból). Itt is jelentkeznek „beavatottak”, de azt csak találgatni tudom, hogy ezek tényleg segíteni próbáltak, vagy csak fontoskodtak egy Lederer előtt. Magdolna is valamennyire megnyugszik, és feltehetően jobban megismerkedik a kanizsai zöldségespiaccal. Most rá maradt a háztartás, György mellett ott van vele

apósa, Arthur és két gyermekük, akik a neveiket is folytatják. 1946-ban a kis Gyuri tizennyolc éves, és a zágrábi egyetemre készül, a kis Magdi pedig tizenhét.

Az, hogy ki akar valójában segíteni, hagyományos probléma volt és maradt. De egy alakuló világban az is kérdés, hogy ki tud segíteni. 1946. november 26-i levelében György említi, hogy megismerkedett Podgradski ügyvéddel, és felveti a kérdést, nem kellene-e őt is bekapcsolni. A levél szerint:

> „Ezek a kommunisták néha kiszámíthatatlanok. Lehet, hogy akad közöttük »bratstvo i jedinstvo« [testvériség–egység] ellenére nacionalista is. Az ilyen Veled és velem szemben nem őszinte, míglen esetleg Podgradskinak hajlandó szívességet tenni. Esetleg arról is lehet szó, hogy nem P. hanem más! Ezt bölcs belátásodra bízom.”

Apám november 28-án válaszol. Látom, hogy nemcsak etnikai (rendszerváltásokat túlélő) előítéletek maradtak a színpadon. Az apám levele szerint:

> „Úgy gondoltam, hogy Podgradskit csak akkor kapcsolom be, ha a jövő hét elejére sem hozzák meg a határozatot. Podgradskival nagyon szívesen dolgozom együtt. Bekapcsolása ellen csak az szól, hogy az általános ügyvéd-iszony mellett kelletlenül vehetik, ha két ügyvéd is közbenjár.”

Itt persze hozzá kell tennem, hogy nem 1946-ban (és a kommunizmusban) alakult először bizalmatlanság ügyvédekkel szemben. Ha egy kicsit hátrébb megyek, látom, hogy Shakespeare szerint VI. Henrik angol király elég határozott álláspontot foglalt el. Azaz: „Az első dolog, amit teszünk, hogy megölünk minden ügyvédet.” Dickens egy árnyaltabb nézetet fejtett ki a *The Old Curiosity Shop* című művében. Szerinte csak akkor nem lesz többé szükség ügyvédekre, ha nem lesznek már többé rossz emberek. Ez elég hosszú perspektívát biztosítana. A kommunizmus első éveiben többen nem ilyen jövőt jósoltak. Inkább úgy látták, hogy az ügyvédség a jelen lendülettel felszámolandó magánfoglalkozásoknak és magánszerepeknek gyanús menedéke.

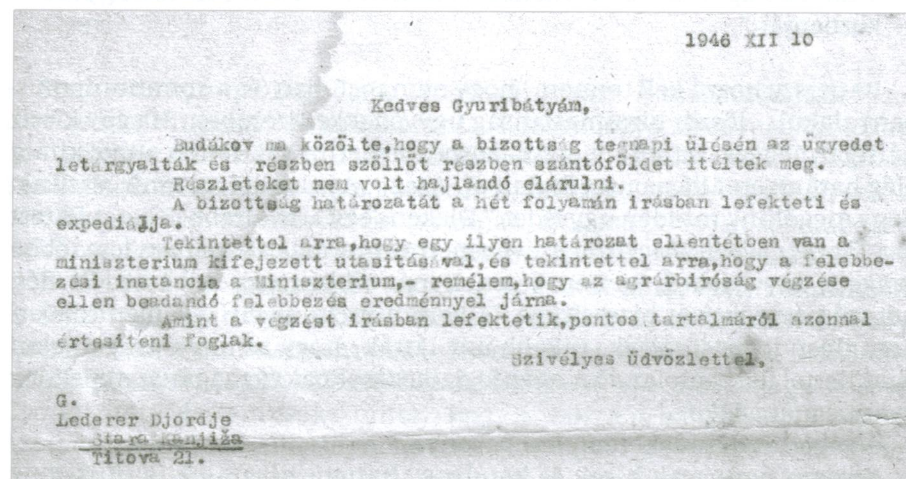
A végén Podgradski nem lett bevonva.

Közben nem csak hitek és kételyek, hanem hivatalok is tűntek és alakultak. Többször vált bizonytalanná, hogy melyik hatóság illetékes, hogy valamit visszaadjon a Lederer-birtokból. A levelezésből látom, hogy szerepet kapott a földművelésügyi minisztérium, egy végrehajtó tanács, az agrárbíróság, az agrárreform igazgatósága és egy ellenőrző bizottság. Amint a levelek mutatják, a hatóságok sem voltak benne biztosak, hogy

most ki kicsoda, többször innen oda továbbították, majd visszaküldték az aktákat.

Az lassan eldőlt, hogy Ledererék valamit visszakapnak, hogy ez 5 hektár lesz, és feltehetőleg egy lakóház is, de kérdés volt, hogy öt hektár micsoda. Eredetileg szőlőről volt szó. 1946. november 9-én György leírja, hogy pillanatnyilag ott állnak, hogy az öt hektáron belül visszakapnak négy és háromnegyed hold szőlőt, és ehhez egy kiegészítést „az északi csücsökben”, de ide csak állami birtokon keresztül lehetne eljutni a szőlőtől. Tehát átjárási jogot is biztosítani kellene. György szavai szerint: „Különben csak repülőgépen közelíthető meg.” Aztán itt van az is, hogy a kilátásba helyezett pótföldterület „...lenyúlik a holt Tisza medréig és megtörténhetik, hogy bele akarnak mérni egészen rossz minőségű ártéri szántóföld területet is. Ezt kellene megakadályozni.”

Közben mindezek csak ígérgetések voltak. Amint azt apám egyik levelében látom, Budakov (akitől döntést vártak) az agárbíróság elnöke, egyben a járásbíróság elnöke, majd kinevezték a járási választási bizottság elnökének is. Így sok bokros teendője volt, nem jutott ideje vagyon-visszaszolgáltatással foglalkozni, mert nem ennek volt prioritása. A levelekben újra meg újra ismétlődik a kérdés, hogy mikor fog már döntést hozni Budakov. Apám többször próbálja sürgetni a dolgokat. 1946. december 10-én kap egy konkrét ígéretet is, és ezt rögtön közli:

1946 XII 10

Kedves Gyuribátyám,

Budákov ma közölte, hogy a bizottság tegnapi ülésén az ügyedet letárgyalták és részben szöllőt részben szántóföldet itéltek meg.

Részleteket nem volt hajlandó elárulni.

A bizottság határozatát a hét folyamán irásban lefekteti és expediálja.

Tekintettel arra, hogy egy ilyen határozat ellentétben van a miniszterium kifejezett utasitásával, és tekintettel arra, hogy a felebbezési instancia a Miniszterium, - remélem, hogy az agrárbiróság végzése ellen beadandó felebbezés eredménnyel járna.

Amint a végzést irásban lefektetik, pontos tartalmáról azonnal értesiteni foglak.

Szivélyes üdvözlettel,

G.
Lederer Djordje
Stara Kanjiža
Titova 21.

Szóval valamit megítéltek, de csak részben szőlőt – tehát fellebbezésben kellett gondolkodni. A bizottság határozata a hét folyamán nem lett kiküldve. A hónap végéig sem.

Így fejeződött be az 1946-os év.

1947 – ÉS LEDERER ARTHUR LEVELEI

1947-ben folytatódnak a Lederer-levelek, de ezek közül György csak egyet ír. A többit apja, Arthur küldi, mert január végén György és Magdolna börtönbe kerülnek. György ekkor az ötvenedik életévében tart (öt évvel fiatalabb, mint Tito), felesége, Magdolna negyvenegy éves. Arthur nyolcvanhat.

György 1947. január 7-én ír az apámnak, és ez az utolsó levele az iratok között. Nagyon rossz hírt közöl. Értesíti az apámat, hogy elutasították a „vanredno ublažavanje kazne” (rendkívüli büntetésenyhítés) iránti kérelmét. Nem tudom, ki fogalmazta ezt a kérvényt. Valószínűleg egy szabadkai ügyvéd – de a döntés nem az ügyvéden múlott. Az sem segített, hogy – így is mondhatnánk – a munkásosztály Lederer mellett állt ki. Kétszáz téglagyári munkás támogatta a kegyelmi kérelmet. A közlés után következik egy kissé rejtélyes mondat, mely valószínűleg szándékosan engedett több értelmezést, magyarázkodásra is hagyva esélyt (abban az esetben, ha a hatóságok is olvasnák a levelet). György közli, hogy: „Még nem határoztam véglegesen, de valószínűleg rábeszélem szebbik felemet, hogy lépjünk Becsei József nyomdokaiba, aki már közben Zalaszentgróttól jelentkezett.” Azt hiszem, György arra akarta rábeszélni a feleségét, hogy szökjenek meg a börtönbüntetés elől. (Ezt tehette Becsei József is. Az apám tudhatta, hogy ki volt, és mit csinált.) Azt nem tudom, hogy volt-e szökési kísérlet. Ha volt, nem lehetett sikeres, mert Ledererék börtönbe kerültek.

Az 5 hektár visszaszerzése ebben a börtönközeli levélben is fontos cél marad. György továbbra is birtokosként (vagy legalábbis birtokra jogosultként) tesz lépéseket és vet fel kérdéseket. Valószínűnek tartom, hogy 1947 januárjában a télikabát alatt továbbra is fekete nadrágot és zöld zakót hordott. Felveti (vagy felrója), hogy „[i]mmáron egy hónapja, hogy Budakov azt mondta Neked, hogy meghozta az apám 5 hektára ügyében az odlukát [döntést]. Mind a mai napig semmi értesítés erről.” További sürgetést kér. Aztán a levél utolsó soraiban ott van egy szembesülés azzal, hogy egy darabig ő nem lesz itt. De javasol megoldást – vagy kényszermegoldást: „Fiam kénytelen e miatt abbahagyni zágrábi egyetemi tanulmányait, hogy nagyapja segítségére legyen. Ha szükség kívánja, ő fog nálatok személyesen jelentkezni. Fogadjátok kérlek jó szívvel.”

Nem emlékszem rá, de nagyon valószínű, hogy többször is eljött hozzánk az ifjabb Lederer György. Az emlékforgácsok között ott forog, hogy a nagyapám egyszer velünk ült az ebédlőasztalnál, de nem evett. Előtte volt a leveses tányér, alatta a nagytányér, oldalt (desszertre várva) egy kistányér. Viszont ő abban hitt, hogy ha grippe tünetek jelentkeznek, akkor legalább egy napig koplalni kell. Ez persze nem jelentette azt, hogy nincs ott a családi ebéden. Ott volt, de nem evett. Hogy ez mennyire hatékony

ellenszere egy induló influenzának/grippének, azt az orvosok jobban tudják (ha tudják). Mindenesetre nagyapám kilencvenkét évet élt meg. Arra emlékszem, hogy egyszer, míg ott ült velünk koplalva az asztalnál, az anyám mégis megtöltötte a levesestányért, a nagyapám emelgette is a kanalat, de nem merített levest. Mindnyájan néztük. Ő közben ezt mondta: „Tegnap a Kisgyuri azt mesélte...” Nagyon valószínű, hogy a Kisgyuri az ifjabbik Lederer György volt. Ennyi bizonyítékom maradt.

Aztán 1947. február 1-jén már nem György, hanem Lederer Arthur ír levelet. Arról számol be, hogy fia is, menye is börtönben vannak. A legfontosabb sorokat lemásolom, és hozzáteszem e mondatokat tartalmazó levélrész fénymásolatát is: „Ami gyermekeimet illető szíves érdeklődésedet illeti, Gyurit Mitrovicára, Magdát Požarevácra vitték.

Képzelheted, hogy mennyire aggódom értük, különösen ebben a nagy hidegben. Bár eléggé felkészültek rá és hír szerint, ha nem is fűtenek, sokan vannak egy-egy teremben, és a falak igen vastagok.”

Ami gyermekeimet illető szíves érdeklődésedet illeti, Gyurit Mitrovicára, Magdát Požarevácra vitték.

Képzelheted, hogy mennyire aggódom értük, különösen ebben a nagy hidegben. Bár eléggé felkészültek rá és hír szerint, ha nem is fűtenek, sokan vannak egy-egy teremben, és a falak igen vastagok.

Többször elolvastam ezeket a sorokat. Január végén börtönbe vitték a fiát és a menyét, és ott nincsen fűtés. Leírja persze, hogy aggódik, de a sorokban nem a panaszinger dominál, hanem egy gyakorlott túlélő látásmódja. Tél van, börtön van, nem fűtenek – de felkészültek (otthonról hozhattak meleg ruhát), és az is előnyös, hogy sokan vannak a teremben, és igen vastag a fal. Felötlik, hogy ennél mennyivel drámaibban siránkozna manapság egy pesti vagy újvidéki ismerősöm, ha télen egy nap kikapcsolnák a lakásában a fűtést.

Közben (1947. január 27-én) végre megszületik Budakov bíró döntése az agrárbíróság (és a nép) nevében. Az öt hektár visszaszolgáltatását az el nem ítélt Arthur kérte. Amint az apám írja neki: „A döntés kedvezőtlen, csak fél hold szőlőt hagytak meg, a többit szántóföldben ítélték.” Hogy pontosan milyen szőlő és szántóföld lesz visszaszolgáltatva, arról a csókai hatósággal kellett Arthurnak megegyeznie. A minisztérium megígérte mezőgazdasági szerszámok, más ingóságok és jószág visszaszármaztatását is. Ezek fel vannak sorolva az agrárbíróság döntésében, de a lista alulmúlta a várakozásokat. A híres nagybirtok leltárából ez lett megítélve:

„két ló felszereléssel,
egy szekér
egy eke
egy gereblye,
egy fogas borona,
két olló mellyel szőlőfürtöket lehet metszeni,
egy fecskendő
egy kád,
egy kézi prés,
egy sajtár szüretre
annyi üres hordó amennyibe 15 hektoliter víz fér bele,
három kapa
és egy ásó.”

Nem tudom, Fehér Kálmánnak kezébe kerültek-e ezek az adatok. Ha igen, lehet, hogy verset is faragott volna belőlük.

Ami a megígért lakóházat illeti, a döntésben az áll, hogy ezt a csókai Népfelszabadító Bizottság fogja kiutalni.

A bíróság szerint mindez „elegendő egy kéttagú család eltartására” (Arthur plusz a két unoka). Szóval a nyolcvanhat éves Arthur és tizenkilenc éves unokája külön kapákkal rendelkeztek, és volt még egy tartalékkapa is. Ha Magda, a lányunoka is bekapcsolódik, akkor egyszerre kapálhattak. Ásni igaz nem tudtak volna egy időben, mert csak egy ásó volt, de

szőlőfürtöket egyszerre metszhettek hármuk közül ketten, mert két ollót ítélt meg a bíróság.

Persze lehet, hogy most a Várady-iroda ügyvédbojtára is megszólalt bennem. Egy ellenügyvéd (a hatalom ügyvédje) azt mondhatta volna, hogy sarkítás is van az iróniában, és hogy a kollégának (nekem) figyelembe kellene vennie, hogy most egy más logikán belül élünk. Eljött a változás ideje, oka is van a nagybirtokok felszámolásának, mert sok ember volt sokáig reménytelenül szegény, ezeknek múltuk volt, de történelmük nem, szóval be kell őket emelni a történelembe – és földet is kell nekik osztani (vagy legalábbis közös népföldet alakítani). Az ellenügyvéd azzal is érvelhetett, hogy a háború alatt tovább nőtt a kirekesztettek száma, tehát még több oka van az újraelosztásnak. És esetleg még hozzátehette volna, hogy Ledererék nem jártak rosszul, mert 1946. május 25-én (Tito születésnapján) a becskereki agrárbíróság Demkó István nagybirtokából egyetlenegy ásót és kapát sem ítélt meg. (Igaz, megítélt, néhány más tárgy mellett, egy gereblyét és egy lapátot.)

Nagyon lendületesen ment az új világ teremtése. Ezzel a jelenséggel Heine is foglalkozott a *Schöpfungslied* című versében. Tandori Dezső fordítása szerint:

„Épp csak elkezdtem a teremtést,
s hét végén kész volt már a világ.
Viszont, az igaz, kieszeltem a tervét
jópár gondterhelt évezreden át.

Az alkotás: fontoskodás csak,
kontár-mód összeütheted.
Csak a tervnek, a bölcs fontolgatásnak
köszönheted művész-neved."

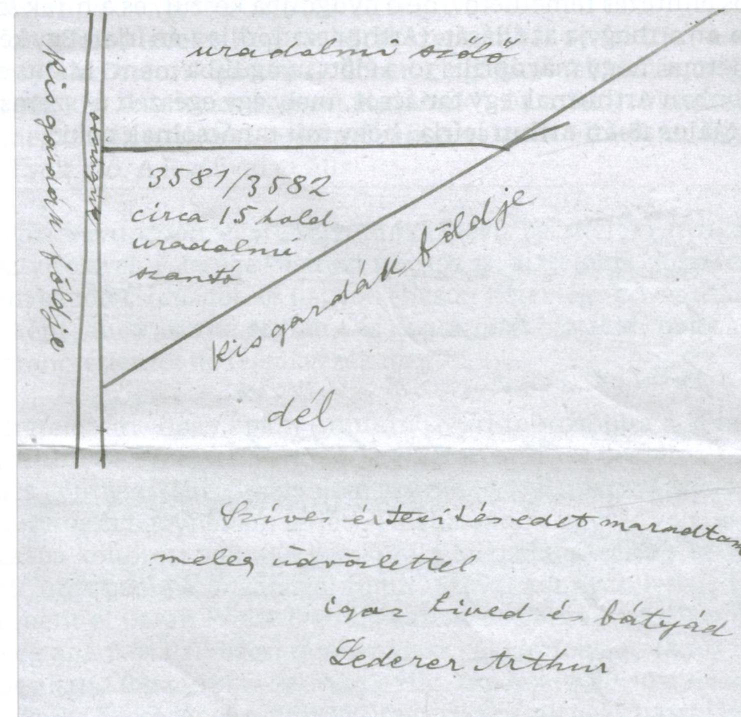
A versben Istenről van szó, viszont a probléma a földlakók között is megjelent. Marx is sokáig tervezgetett (ha nem is évezredekig, de évtizedekig biztos), valamilyen művésznevet is szerzett. De a marxi tervek nyomán az agrárbíróság került lépésre, és előbb halogatta, majd meglehetősen kontár módon ütötte össze a teremtést.

És ahogy folyt az ügy, egyre nehezebb helyzetbe sodródott volna egy ellenügyvéd, aki ellenem érvelve a hatalom méltányosságát magyarázta volna. Mert a dolgok úgy alakultak, hogy Ledererék még azt sem kapták meg, amit az agrárbíróság megítélt.

Március 23-án és 24-én Arthur bácsi két részletes levelet ír. Az első hétoldalas. Leginkább arról ír, hogy hogyan tárgyaltak ő és az unokája a csókai hatóságokkal a kiutalandó földekről. Könnyen lehet, hogy friss

csókaiak voltak, akikkel tárgyaltak. Március 20-án Arthur bácsi el is ment Kanizsáról Csókára, hogy megnézze, mit szántak neki. A levelekben leírja, hogy a fél hold szőlő kiutalásánál „nem csináltak különösen ellenséges dolgot". Öt hektár helyett csak fél hold jutott, de ez legalább rendes föld. Viszont a 8 hold és 300 négyszögöl szántóföld nincsen egy darabban, nagyon rossz minőségű, és „legalább 7 ½ hold víz alatt áll, minden levezetési lehetőség nélkül". Amikor Arthur bácsi mondta, hogy rendes szántóföldet érdemel, és ilyen az uradalmon sok van, azt a választ kapta, hogy az uradalmi (állami) földek úgy kötődnek egymáshoz, hogy nem lehet belőlük semmit leválasztani. A március 12-én írt levél szerint ez nem igaz. Arthur bácsi szerint: „Hogy milyen absurdum azt mondani, hogy az uradalomból nem lehet földet lehasítani, közlöm, hogy ott van pl. a 3581/3582 számú parcella [...] melyből 8 h 300 sz. ölet könnyen le lehet hasítani, anélkül, hogy a megmaradó tábla formájának ártana."

Arthur bácsi ezt le is rajzolta:

Tehát az uradalmi szántó alsó csücske könnyen leválasztható, mert alatta nem más uradalmi földek, hanem kisgazdák birtokai helyezked-

nek el. Az agrárbíróság döntése úgy is végrehajtható, hogy rendes földet adnak. Ezután Arthur bácsi kéri, hogy az apám fellebbezzen, „nem az ítélet, hanem annak végrehajtása ellen".

Fellebbezni kellett a kiutalt lakóház ellen is. Ebben csak egy szoba, egy kamra és egy konyha volt. Emellett, olyan kis udvar volt csak, melyben, Arthur bácsi szerint: „az esetleg behajtott kocsival meg sem lehet fordulni". És volt egy ennél még nagyobb baj. A ház nem volt üres. Egy uradalmi csősz özvegye lakott benne hét gyermekével. Tehát egy szerencsétlen hétgyermekes asszonyt kellett volna (ha lehetett volna) kilakoltatni, hogy Arthur bácsi és az unokái visszajöhessenek Kanizsáról, és tényleg beköltözhessenek.

A fellebbezés március 29-én lett beadva. Arthur bácsi 30-án írja, hogy reméli, hogy a beadványnak „kellő sikere lesz". Aztán egy darabig nincsen semmilyen eredmény, csak sürgetések, remények, kételyek. Arthur bácsi szerint azért is szükség lenne sürgős intézésre, mert a dologban illetékes egy Suvajdžić nevű „rendes tisztességes ember, kinek részéről rendes és igazságos elintézés remélhető", de ő nyugdíjba készül, és a hírek szerint április 30-án otthagyja az állását. (Arthur ezt április 7-én írja.) Egy későbbi levélből látom, hogy már április 30-a előtt nyugdíjba ment. Május elején adott azonban Arthurnak egy tanácsot, mely egy egészen új szemszöget nyitott. Május 18-án Arthur leírja, hogy mit tanácsolnak neki:

nekem azt tanácsolja, hogy ne
járjak a dolog után, és örüljek,
ha nem kapok földet, mert ma
földet eladni lehetetlen, mert
senki se mer földet venni.
Ha pedig nevemen maradna a
föld, abból nem kis bajaim
származnának.
Így tehát Téged is arra kérlek,
hogy egyelőre ne szorgalmazd
az ügyet.

Szóval miután gyakorlatilag elfogyott a remény, hogy igazán használható földterületet és házat lehessen kapni, megingott az a cél is, hogy legyen valamilyen folytatása a Lederer-jelenlétnek Csókán. Szembesülni kellett azzal is, hogy a földet valószínűleg nem lehet majd eladni, „mert senki sem mer földet venni" (1947-ben). „Ha pedig a nevemen marad a föld, abból nem kis bajaim származnának." – Mert a legnagyobb részét nem lehetne megművelni, de közben alakulna ingatlanadó és más kötelezettségek. Így jutott el Arthur bácsi addig a gondolatig, hogy: „Igy tehát Téged is arra kérlek, hogy egyelőre ne szorgalmazd az ügyet." Ebből a gondolatból később kikopott az „egyelőre".

Közben Gyuri és Magda börtönben vannak. Havonként egyszer lehet őket meglátogatni. Fiuk és lányuk, a tizennyolc éves Gyuri és a tizenhét éves Magdi utaznak vonattal Požarevacra és Sremska Mitrovicára. Élelmiszercsomagokat visznek.

Aztán jön egy levél augusztus 18-án, és ebben egy fontos jó hír: „Gyuri kiszabadulását mához egy hétre remélem [...] Magda f. h. 6-án kiszabadult és hálistennek – apróbb bajoktól eltekintve – elég jól van."

A következő levelet Arthur bácsi szeptember 15-én írja, a szokásos „Kedves Jóska öcsém!" címzéssel. Ebben a legfontosabb közlés, hogy „Gyuri és Magda kiszabadultak és most elutaztak". De mielőtt elmentek volna, még megkérték Arthurt, hogy próbáljon valamit elintézni. Egy börtöntársról volt szó. A levélben ez áll:

> „Gyuri együtt volt egy Caran Proka nevű becskereki nyugalmazott tisztviselővel. Felesége Pašićeva ulica 12 sz. alatt lakik. A szerencsétlen nem kapott csomagot, és nagyon éhezik. Kéret légy szíves utána nézni, miként lehetne rajta segíteni és az asszonyt biztatni, hogy a szegény szerencsétlenről ne feledkezzék meg."

Feltételezem, hogy apám (miután Gyuri tolmácsolta a kérelmet, és ezt Arthur bácsi megírta) elment a Pašić utcába, és beszélt a feleséggel. De az is könnyen lehet, hogy nem apám ment el, hanem megkérte Pali bácsit (Piroska nagynéném férjét). Pali bátyám is ügyvéd volt, és (mielőtt Caracasba költözött volna) a becskereki Buzatéren volt ügyvédi irodája. A Pašić utca pedig a Buzatérről indul. Szóval könnyen lehet, hogy Pali bácsi ment el Caran Proka feleségéhez. Azt is el tudom képzelni, hogy előzőleg apám és Pali bácsi tájékozódtak. Ekkor folyt K. János ügye, aki örökbe akarta fogadni Ernőt, a saját fiát. János a Pašić utca 4 alatt lakott. Caran Proka feleségének a címe Pašićeva 12. Ez csak négy házzal volt odébb, ugyanazon az oldalon. János tudhatott valamit. De az ilyen részletek most már nem a valósághoz tartoznak, hanem csak a logikához. Mindenesetre, Ledereréknek ezt még talán sikerült kijárniuk.

És a szeptember 15-i levélben vannak ezek a sorok is: „Sajnos be kell látnom, hogy a mai regime mellett Ledererék számára nem nő fű és hogy minden munka meddő marad, miért is érzésem szerint kár volna tovább fáradoznod.”

Ezek a sorok így néznek ki:

Sajnos be kell látnom hogy a mai regime mellett Ledererék számára nem nő fű és hogy minden munka meddő marad, miért is érzésem szerint kár volna tovább fáradnod.

Itt végződtek a Lederer-birtokkal kapcsolatos próbálkozások. A befejezéshez érve Arthur még megkéri apámat, hogy „légy szíves velem közölni, hogy szíves fáradozásaidért mennyivel tartozom”.

Két októberi levél maradt még az iratok között. Október 4-én apám leírja – és magyarázza –, hogy ő is úgy látja, hogy nem érdemes az ügyet folytatni. Ha folytatnák, az alkalmat nyújtana „újabb kicsinyeskedéseknek és kellemetlenkedéseknek”.

A levél második oldala így folytatódik:

Amennyiben ennek nem akarod kitenni magadat, akkor, amint mondom, az ügy befejezettnek tekinthető.

Enged meg, hogy az ez ügyben kifejtett,-sikertelen,-erőfeszitéseket ne tekintsem ügyvédi ténykedésnek, hanem baráti fáradozásoknak, amelyekért költséget nem igénylek.

Tiszteletteljes üdvözlettel,

Arthur október 7-én ír, és ezt válaszolja az apám „f. h. 4.én kelt” levelére:

Kanizsa, 1947 október 7-én

Kedves Jóska öcsém!

Most kaptam meg f. h. 4.én kelt b. leveledet és sietek reá válaszolni.

Mindenekelőtt kérlek fogadd hálás köszönetemet azért, hogy a szóban forgó ügyben kifejtett működésedet csak baráti fáradozásnak tekinted, melyért költséget nem igényelsz.

A dolog érdemét illetőleg tényleg nem tehetek mást, mint hogy az ügyet befejezettnek tekintsem.

Ismételt meleg köszönettel és legszívélyesebb üdvözlettel maradtam

igaz híved és bátyád

Arthur

dr. Várady József

Kanizsa

Szóval Arthur bácsi megköszöni, hogy az apám a „szóban forgó ügyben kifejtett működését" csak baráti fáradozásnak tekinti, melyért költségeket nem igényel. És ezután jön a végleges szembesülés: „A dolog érdemét illetően tényleg nem tehetek mást, mint hogy az ügyet befejezettnek tekintsem."

Arthur bácsi, apámnak írva, ebben a levélben először írta alá a nevét vezetéknév nélkül, csak Arthurként. Ez az utolsó levél az iratok között.

UTÁNA

Nagyapám naplójában 1947 után is felbukkan a Lederer név. Leginkább karácsonyi, születésnapi és névnapi jókívánságok kapcsán. Itt látom, hogy nemcsak a visszatérés céljai, maga a visszatérés is füstbe ment. Ledererék Dél-Afrikából írnak leveleket. Nagyapám többször lejegyzi azt is, hogy ő kinek írt. Az 1952. december 21-i bejegyzésben ez áll:

„1952. XII. 21. Vasárnap. [...] Ez évi levelezéseimet elintéztem, befejeztem. Bubusnak Hollandiába és Hágán keresztül Ernőnek, Tibinek Magyarországba, Mauzinak Dél-Amerika – Caracasba, Lederer Magdának, Gyurinak Afrikába, Schulhof Lajoséknak Montreálba – Canadába, Gozáninak Ljubljanába, dr. Brájjernének Rómába."

A Gozani névre nem emlékszem. A többi feljegyzett nevet jól ismerem, azt is tudom, hogy korábban ezek mind becskerekiek (vagy legalábbis bánátiak) voltak. Aztán szétszéledtek.

Itt valahol indulhatott a bánáti magyar globalizáció.

Bár az is igaz, hogy később, amikor magam is többet utaztam, láttam, hogy más országokban, más kontinenseken, a becskerekiek talán még becskerekiebbek, mint otthon. Pontosabban azt mondhatnám, hogy a viselkedésük közelebb áll ahhoz, amire a földijeim „becskereki viselkedésként" emlékeznek, mint ahhoz, amit valóban tettünk és teszünk Becskereken. Naplóbejegyzésében nagyapám megemlíti, hogy 1952 karácsonya alkalmával Mauzi lányának Caracasba írt. Elég sok becskereki ment Caracasba. 1968-ban én is (igaz csak egy vagy másfél hónapra). Ekkor Mauzi nagynéném már Argentínában élt, de Piroska nagynéném és férje, Pali bácsi Caracasba költöztek. (Az a Pali bácsi, aki 1947-ben valószínűleg elment a Pašić utcába, hogy beszéljen a bebörtönzött Caran Proka feleségével.) Szóval Piroska nénémék vendége voltam. Otthon Becskereken, a kommunizmus éveiben, sokszor hallottam, hogy mi becskerekiek azt látjuk (felülről), hogy a politika egy vicc, vagy hogy mi egyszerűen leszarjuk a politikát. Ezt ma is hallom. (Nem csak Becskereken.) A gyakorlatban nem mindig így volt. De Caracasban vagy Dél-Afrikában vagy Montreálban könnyebb volt valóságként kezelni a becskereki elképzeléseket, és azt is, amit becskereki szokásként ismertünk, de otthon nem igazán gyakoroltuk. Azon a nyáron, amikor Caracasban tartózkodtam, választások is voltak Venezuelában. Lendületesen folytak a dolgok. Volt már televízió, de nem sok lakásban. A beszédek, plakátok fontosabbak voltak, mint ma. És persze nem csak politikai programok voltak versenyben. Személyes tökéletlenségek hangoztatása legalább akkora súllyal bírt, mint mondjuk egy gazdasági programterv bírálata. Teret nyert például az az érv is,

hogy valaki azért alkalmatlan, mert nevetségesen nagy füle van – mert hogyan lehetne ilyen röhejes vezér mögé állni. Prietónak hívták az illető politikust. A fényképét inkább ellenfelei használták. Tényleg furcsán nagy füle volt. Vetélytársai egy gúnynevet is használtak: „orejon". Nem könnyű lefordítani. Mondhatnánk, hogy nagyfülű, de ez így túl egysíkú. Talán a „fülönc"-cel lehetne próbálkozni. Mindenesetre a kampány folyamán Prieto jelentős hátrányba került, amint egyre többen gúnyolták. És aztán egy nagyszerű húzással előnyt kovácsolt a hátrányból. Egy nap mindenütt megjelentek lila színű plakátok. (Minden pártnak saját plakátszíne volt. Prietóé lila.) A Prieto-plakátokon egy hatalmas fül állt. És oda volt írva: CSAK PRIETO HALLJA A NÉP SZAVÁT!!! Pali bátyám hangosan is elolvasta, majd mosolyogva rázta a fejét, és többször is ismételte: „a nép szavát", „a nép hangját", „la voz del pueblo". Prieto váratlanul sok szavazatot kapott. Annyit nem, hogy győzzön, mert a szavazók többsége mégis inkább helyi megrögződésű, hagyományos rokonszenveket és ellenszenveket követett. De amennyire tudom, a caracasi becskerekiek rá szavaztak. (Én is rá szavaztam volna, ha lett volna Venezuelában szavazati jogom.) Ha nincsenek még igazi lokális kötődések, saját múltunkba is bevésett helybeli értékbecslések és megosztások, könnyebb globális értékekhez csatlakozni. Például szellemességhez. És könnyebb viccnek látni a politikát.

Ledererékre visszatérve, otthon többször hallottam, hogy György és Magda, röviddel kiszabadulásuk után, gyermekeikkel együtt Angliába utaztak. Lederer György lánya (Magdi) feljegyzéseiből azt is tudom, hogy ez nem ment egyszerűen. Tulajdonképpen szöktek. Így jutottak Pestig. Onnan sikerült később Londonba utazni. Ott valamennyi pénz is várt rájuk, mert a világháború okán Londonban ragadt egy csókai virágmagszállítmány vételára. És ha Csókán nem is, Angliában még Ledererék voltak a csókai birtok tulajdonosai. Aztán Dél-Afrikába mentek. Kockottné Lederer Magda feljegyzéseiből (a *Családi Körben*) azt is olvasom, hogy a fiatalabb Gyuri Londonban maradt. György, a felesége és a lánya Swazilandba költöztek. Nem tudom, hogy Dél-Afrikában kire szavaztak, de tudom, hogy György ott több nagybirtokot igazgatott. Sikeresen. Ahogyan korábban Bánátban is.

1952. november 10-én fel van jegyezve a naplóban, hogy kitől érkeztek levelek néhány nappal korábban Imre-napra. Itt áll az is, hogy *„Lederer Gyuri és Magda (Afrika: Eranchi)"*. Kerestem, de nem találok Eranchi helységnevet az interneten. Lehet, hogy rosszul írta fel a nagyapám. Vagy az internet téved. (Vagy én keresek rosszul.) Nem adtam fel. Sikerült kapcsolatba lépnem Tony Kockottal, Lederer György unokájával. Ő ma is Swazilandban él, tehát járatos a dolgokban. Megtudtam, hogy létezett egy eRanchi nevű hely. György ott mesterséges öntözést szervezett. Megtudtam azt is,

hogy nemcsak Bánátban, hanem Swazilandben is változtak nevek. Ma már nem eRanchi a helység neve, hanem Tshaneni.

Közben – Tony Kockott révén – kezembe kerültek Lederer Magdi (a kis Magdi, majd Kockottné) angol nyelven írt visszaemlékezései. A férjével, Claude Kockott-tal írta őket 1994-ben. Innen tudom, hogy Lederer György két uradalom igazgatásában is részt vett. Ezek a Tambankulu és Umbuluzi birtokok voltak. Itt házi kutyákat is tartottak. Bodri és Buksi volt a nevük. Ha azt hozta volna a sors, hogy Bodri és Buksi Tambankuluról és Umbuluziról Csókára kerülnek, vélhetően nem érezték volna magukat idegennek.

A naplóban, üdvözletek felsorolásakor, rendszeresen megjelenik a Lederer név. Leginkább „Lederer Magda és Gyuri" a megjelölés. 1954. november 6-án az áll a naplóban, hogy nagyapám névnapjára sürgönyt írt „Gyuri Afrikából". Majd 1956. március 1-jén nagyapám 89. születésnapján: „Lederer Magda és Gyuri Johannesburg". Ez volt György és Magda utolsó tartózkodási helye.

Visszatérve a perekre, több mint húsz évvel az 1947-ben befejezett próbálkozások után, 1969 áprilisában történik egy utólagos kísérlet. Ledererek már nincsenek Szerbiában, de ott van még Korhecz Gyula, a Korhecz–Lederer-szalámigyár valamikori társtulajdonosa.

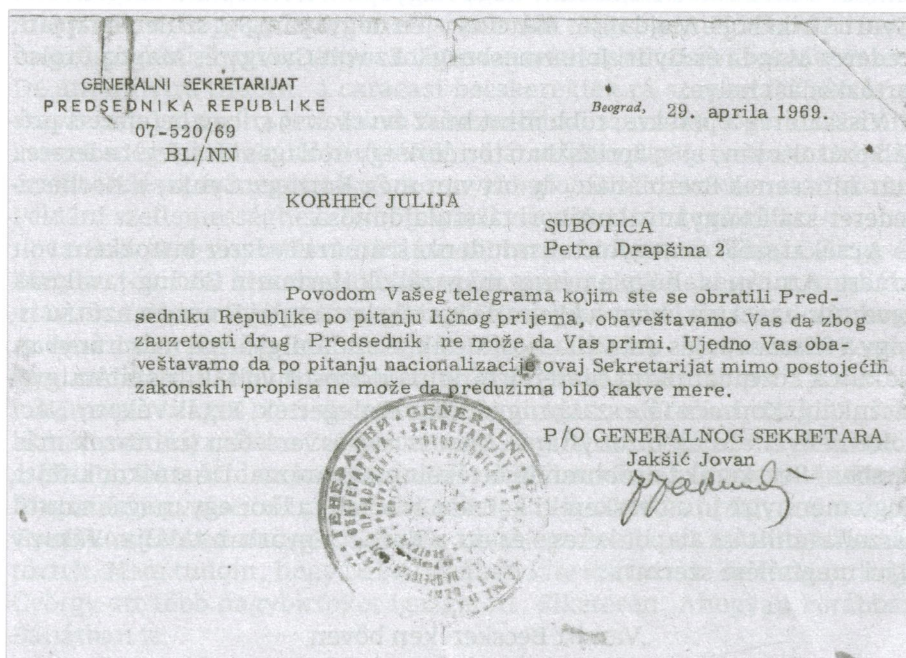
A csókai szőlő és nagybirtok mindenki számára Lederer-birtokként volt ismert. Azután is, hogy a német megszállók Hermann Göring-javaknak nevezték, azután is, hogy a Mines de Bor cég lett a tulajdonos, és azután is, hogy a felszabadulás után államosították. A szalámigyárnál más irányban alakult a köztudat. Bár Ledererék társtulajdonosok voltak, a szalámigyárat inkább Korhecz-féle szalámigyárként emlegették. Ezt is Vékony Náci költeményei tudják bizonyítani. *A hentes mumus* versében (mint sok más versben) Becskerek felsőbbrendű értékeit magyarázza. De amikor kifejti, hogy mennyire jó a becskereki kolbász és virsli, akkor egy magas szintű összehasonlítási alapot keres – és ezt a Korhecz-gyárban találja. Vékony Náci megítélése szerint:

„Van itt Becskereken bőven
Hentesárú, felvágott,
Kolbász, virsli, amilyet még
Tán a Korhec se gyártott."

1969 áprilisában Korhecz Gyula sürgönyt ír Tito elvtársnak, Bagi Károly elvtárs szabadkai városelnök közvetítésével. Ez idő tájt Tito Szabadkára készült látogatóba. A sürgöny – csakúgy, mint a rá adott válasz – nem a családi ügyvédi iratokból került elő. A tartományi irattárból szereztem meg Korhecz Tamás segítségével. Magyar fordításban így szól a sürgöny:

„Fogadja tiszteletem és szívélyes üdvözleteimet városunkban való tartózkodása alatt STOP Én valamikori gyáriparos vagyok és elsőként szabotáltam a németeket rögtön miután megszállták hazánkat STOP Valamikori csókai szalámigyárammal kapcsolatban [...] többször voltam a kabinetben, hogy lehetővé tegyék, hogy Ön meghallgasson, de eddig minden alkalommal elutasítottak STOP Kérem tegyen lehetővé egy rövid beszélgetést Önnel most Szabadkán vagy később Belgrádban STOP Meggyőződésem szerint Ön az egyetlen ember aki meg tudná oldani az esetemet."

A választ április 29-én küldte Belgrádból Jaksić Jovan a Köztársasági Elnök Főtitkársága nevében. Ez volt a válasz:

GENERALNI SEKRETARIJAT
PREDSEDNIKA REPUBLIKE
07-520/69
BL/NN

Beograd, 29. aprila 1969.

KORHEC JULIJA
SUBOTICA
Petra Drapšina 2

Povodom Vašeg telegrama kojim ste se obratili Predsedniku Republike po pitanju ličnog prijema, obaveštavamo Vas da zbog zauzetosti drug Predsednik ne može da Vas primi. Ujedno Vas obaveštavamo da po pitanju nacionalizacije ovaj Sekretarijat mimo postojećih zakonskih propisa ne može da preduzima bilo kakve mere.

P/O GENERALNOG SEKRETARA
Jakšić Jovan

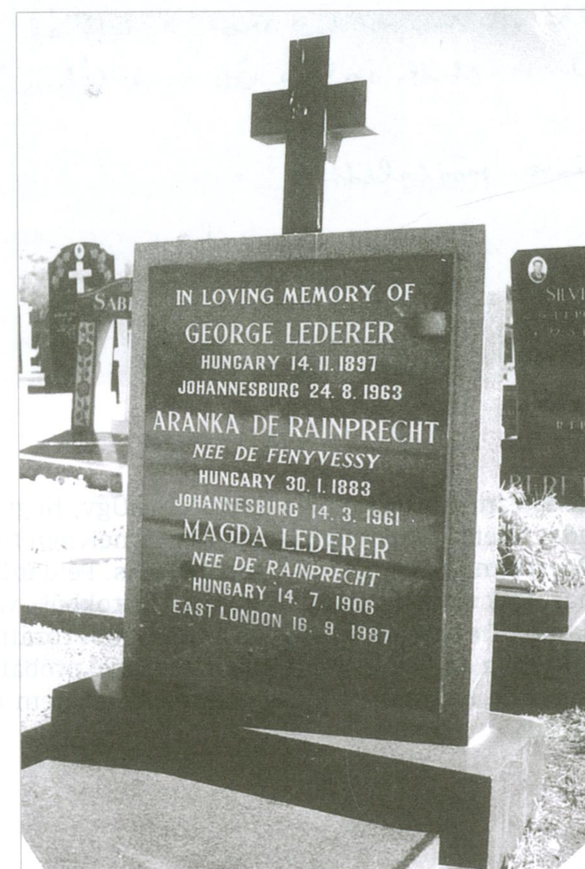
Lefordítva:

„Sürgönye kapcsán, mellyel a Köztársasági Elnökhöz fordult személyes fogadtatás tárgyában, értesítjük, hogy elfoglaltság okán az Elnök elvtárs nem tudja fogadni. Egyúttal értesítjük, hogy az államosítás kérdésében e Titkárság nem hozhat semmilyen rendelkezést a létező törvényszabályok megkerülésével."

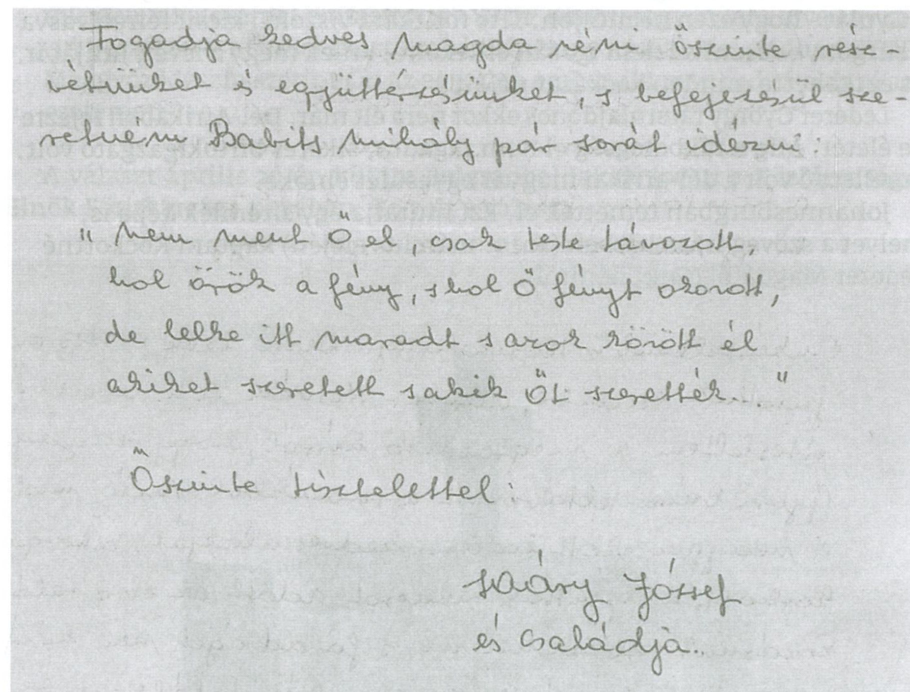
A válaszlevelet olvasva – és összehasonlítva az 1946-ban és 1947-ben hozott döntésekkel – látom, hogy változtak az idők, és aztán megállapodtak a dolgok. Most már nem logikarepesztő csapások kellenek a magánvagyon tagadásához. Elég egy rutinszerű fejrázás. Ez most már így van. Látok a levélben egy biztonságérzetet is. Korhecz Gyula szlávosítva, Julijeként írta a Gyulát – hogy ezen ne múljon. Tito főtitkára viszont, kicsit félreolvasva a sürgönyt – és mivel nem igazán érdekelte, kinek megy a levél, Juliját ír. És ezt tehette minden kockázat nélkül.

Lederer György társtulajdonos ekkor nem élt már. Dél-Afrikában fejezte be életét. Míg a rákbetegség el nem ragadta, sikeres birtokigazgató volt. Emellett ő volt a dél-afrikai magyar egyesület elnöke.

Johannesburgban temették el. Ezt mutatja egy síremlék képe is, melyet a szöveg írása közben (2020. március elején) kaptam Kockottné Lederer Magdától (Cuki nénitől).

Eljutott hozzám egy részvétet nyilvánító levél is, melyet Kockottné anyjának küldött egy dél-afrikai magyar 1963. szeptember 19-én – valamivel kevesebb mint egy hónappal György halála után. A levél Kosztolányi verssorokkal indul és Babits Mihály soraival zárul. A zárósorokban ez áll:

Fogadja kedves Magda néni őszinte részvétünket és együttérzésünket, s befejezésül szeretném Babits Mihály pár sorát idézni:

"Nem ment ő el, csak teste távozott,
hol örök a fény, s hol ő fényt osztott,
de lelke itt maradt s azok között él
akiket szeretett s akik őt szették..."

Őszinte tisztelettel:

Száry József
és családja..

*

Itt be lehetne fejezni a szöveget, de folytatom. Úgy, hogy a következő néhány mondat felett kikapcsolom az alcímet, melyben füstbe ment célokat jelzek. Mert vannak légből visszatérő célok is. Például az, hogy a Lederer leszármazottak visszakapjanak valamit a birtokból – vagy esetleg kártérítést kapjanak. De itt nem én vagyok az ügyvéd. Prózaíróként sem tudom megközelíteni a dolgokat, mert ez a most folyó próbálkozás még nem vált irodalommá. Szurkoló vagyok. Remélem, ez nem lesz füstbe ment cél. Meglátjuk.

*

Most, hogy a szöveg végére értem, visszatérek az iratokhoz, ellenőrzöm még egyszer az idézett levelek dátumát, és eszembe jut, hogy a fél tízet is ellenőrizni kellene. Abban egészen biztos vagyok, hogy Gyuri bácsi reggel fél tízkor jött hozzánk reggelire. Ez megragadt az emlékezetemben. Hozzátettem, hogy a falióránk is fél tízkor állt meg. Ez is biztos, mert most is itt áll előttem, míg írom ezeket a sorokat. Szóval a történtek után is még fél tíz van, ez a helyzet – és ezt a falióra biztonságosan mutatja. Csak most beugrik, hogy lehet, hogy már este fél tíz.

TARTALOM

BEVEZETŐ | 5

MAGÁNÉLETEK A FASIZMUS ALATT | 7

Fasizmus – becskereki házi használatra | 8
Susannáék a hadbíróság küszöbén | 20

EGY SZOMORÚ JELZÉSE AZ ÚJ MINDENNAPOKNAK | 27

HÁBORÚ HÍJÁN | 33

Népellenes cinikus mosoly (ablak mögül) | 34
A társadalmi berendezés megdöntésének kísérlete Szajánban | 53

VÁLTAKOZÓ BECSÜLET, FENNTARTHATÓ KÁROMKODÁSOK | 73

Igazság és becsületszó | 74
„... az anyádat és azt is, aki felhatalmasított" | 83

INGATAG HÁZASSÁGOK, INGATAG TÖRTÉNELEM ÉS KITARTÓ ÖRÖKBEFOGADÓK A IV/A ÉS AZ V/B KORÁBAN | 103

Egy becskereki örökbefogadás körülbelül a IV/a korában | 109
Hermina örökbefogadása a IV/a és az V/b idején – és valamivel utána | 118

PÉLI ANTAL ÉS BRANKO ĐURIĆ KÍSÉRLETEI, HOGY VALAMENNYIRE TATAROZZÁK A TÖRTÉNELMET | 135

Ki lehetne eszközölni, hogy Péli Antal feleségül vegye a feleségét? | 136
Egy párhuzamos eset – benne fasiszta kocák és a tejcsarnok konyhájának (kondér helyett való) büntetendő használata | 138
Gyilkos volt Péli Antal? | 148
Fellebbezés, kegyelmi kérvény, Katarinák és Gizella | 159
Hogyan távozzak Antal és Branko történeteiből? | 166

Ez már a negyedik kötet, amelyet a szerző a család több mint százhúsz éves ügyvédi irodájának csodával határos módon megőrzött periratai alapján írt. Ezúttal is a hajdan virágzó, mára már eltűnő bánáti közösségek „irattárból való történeteit" kelti életre, amelyeknek, fogalmaz egy helyen a szerző, „néha elfogynak az emlékezethordozói" is, és a fennmaradás küszöbére érkezett a magyar emlékezet is.

Az egykori jogi esetekből irodalmi szövegek születnek – ezekben jelen van a történelem és egy elfelejtett világ. Egy már nem létező bánáti, soknyelvű, sokkultúrájú és -hitű közösség „Nagy Története" személyes „kis történetekből", egyéni cselekvésvilágokból bontakozik ki. Időben a történelem „nagy hevületei", a második világháború alatti és utáni években vagyunk. A bánáti táj eleven emberekkel népesül be, a múlt belehelyeződik a kisemberek apró-cseprő, mindennapi történeteibe. A szerző azonban nemcsak dokumentál, de emlékezik és konstruál is, s ő maga is a múltértelmezés és emlékezet szereplőjévé válik.

A *Lederer-ügyek* című írását egyszerű családtörténetnek is nevezhetnénk, de ennél jóval több: arról szól, milyen durván lép be a történelem az emberek személyes életébe. Mi lesz a sorsa egy holokausztot túlélt régi bánáti birtokos dinasztiának egy olyan korban, amikor a korábbi jó tettek, az elszenvedett üldöztetés a semmibe vész. A szerző visszahozta a semmibe veszett múltat, és ez a visszahozott valóság valóban izgalmas olvasmány.

A. SAJTI Enikő

TARTALOM

BEVEZETŐ | 5

MAGÁNÉLETEK A FASIZMUS ALATT | 7

Fasizmus – becskereki házi használatra | 8
Susannáék a hadbíróság küszöbén | 20

EGY SZOMORÚ JELZÉSE AZ ÚJ MINDENNAPOKNAK | 27

HÁBORÚ HÍJÁN | 33

Népellenes cinikus mosoly (ablak mögül) | 34
A társadalmi berendezés megdöntésének kísérlete Szajánban | 53

VÁLTAKOZÓ BECSÜLET, FENNTARTHATÓ KÁROMKODÁSOK | 73

Igazság és becsületszó | 74
„... az anyádat és azt is, aki felhatalmasított" | 83

INGATAG HÁZASSÁGOK, INGATAG TÖRTÉNELEM ÉS KITARTÓ ÖRÖKBEFOGADÓK A IV/A ÉS AZ V/B KORÁBAN | 103

Egy becskereki örökbefogadás körülbelül a IV/a korában | 109
Hermina örökbefogadása a IV/a és az V/b idején – és valamivel utána | 118

PÉLI ANTAL ÉS BRANKO ĐURIĆ KÍSÉRLETEI, HOGY VALAMENNYIRE TATAROZZÁK A TÖRTÉNELMET | 135

Ki lehetne eszközölni, hogy Péli Antal feleségül vegye a feleségét? | 136
Egy párhuzamos eset – benne fasiszta kocák és a tejcsarnok konyhájának (kondér helyett való) büntetendő használata | 138
Gyilkos volt Péli Antal? | 148
Fellebbezés, kegyelmi kérvény, Katarinák és Gizella | 159
Hogyan távozzak Antal és Branko történeteiből? | 166

KISLOPÁSOK ÚJ HÉTKÖZNAPOKBAN | **167**
Senki gatyájától senki igazságáig | 168
Háborús nyerészkedés – kőművesmunkával | 175
Az emberiség és a nép javai – közelebbről nézve | 184
Egy búcsúvacsora kísértései | 191

LEDERER-ÜGYEK | **203**
Egy ítélet | 203
Egy-két világváltás a háttérben | 208
1946 – és Lederer György levelei | 214
1947 – és Lederer Arthur levelei | 225
Utána | 235

„*Megszabadulni a hétköznapoktól* című írásában Örkény István ezt közli az olvasóval: »A színházi néző ki akar lépni a saját életéből, meg akar szabadulni a hétköznapoktól…« Ez gyakran így van. De vannak olyan idők is, amikor nem hétköznapoktól, hanem színpadtól igyekeznek megszabadulni az emberek. Mert a történelem színpadán vannak kényszerszereplőkként. Vagy odaterelt kényszernézőkként e színpad előtt. Aki meg akar szabadulni és ki akar lépni ebből az életből, az a hétköznapok felé indul. Egyes utcákban, kapubejáratokban, udvarokban vannak még ottfelejtett hétköznapok, bár ezek már inkább egy képzelt világra hasonlítanak. A hétköznap-látogatók pedig oda tartanak."

* * *

„»Tiszti- és pártbecsületszavát« adta. Ami tovább nemesíti a dolgokat, Stevan ezt a nyilatkozatot Miloš (Jelisaveta férje) jelenlétében tette, aki neki tiszttársa és párttársa. A Tito marsall utcabeli tájékozott szomszédok lealacsonyítást vártak, Stevan viszont fölül akart emelkedni. És ezt tette. Valóban magasra emelkedett. Mintha valaki két széket helyezett volna egymásra, hogy elérjen egy magas polcot. Előbb a tiszti becsületszót vonta maga mellé, majd ráhelyezte a pártbecsületszót is. Aztán rájuk állt. Aki egy ilyen gúla tetején van, az nem áll biztonságosan, de magasan van. És ott fenn nem úgy néz ki, mint egy egyszerű szomszéd, aki megkúrta Jelisavetát."

FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
web: forumliber.rs
fb: facebook.com/ForumKonyvkiado
e-mail: direktor@forumliber.rs

690 RSD + PDV

3140.-

1941 julius 12

Értesítés

Jemrics Erzsébetet büntető rendészeti ítélettel 1941 jul. 10. névtelen levélírásért és hamis vádaskodásért 20 napi elzárásra változtatható 200 birodalmi márka pénzbüntetésre ítélték.

…gybecskerek, 1941 jul. 10-én.

Rentsch s. k.
…dos kerületi
…ancsnok

81/3582
…ca 15 kalel
…radalmi
…rantó
Kisgardák
dél

Zombo…

Mellékelten küldö…
…helyezés irántí…
…íveskedjék a ké…
…okmánybélye…
…tenni é…
…küldeni…
…el kap…